

ISBN 978-961-91824-8-2

Taras Kermauner

RSD

Med sanjami in budnostjo 1

Med gledališčem in fikcijo

»Kaj razumete pod besedo 'pravičnost'?

Pravično je, če dobiš svoj delež univerzalnih svinjskih pomij in še del pomij druge svinje.

Kaj razumete pod 'svoj delež'?

'Moj delež' je vse, kar lahko pograbilim, ne da bi se spremenil v mesnine.«

*Thomas Carlyle: **Brevir bratovščine sodobnih svinj***

Temeljno etično vprašanje:

»Kako se ogniti vstopu v to bratovščino, ki je človeštvo?«

*Taras Kermauner: **Komentar Carlylove izjave***

MARCHE FUNEBRE

*Ko se bo zgodila Tvoja volja,
pojde na poslednje potovanje,
pojde v svoje večno domovanje,
blodni in nemirni Pavel Golia,
pesnik, kapitan, direktor Drame.
Tram, tam, tam ...*

*Tudi kot direktor gledališča
ni napravil kariere,
gost Tvoj novi. Kar se v naši zemlji dere,
priznavaje suverenost vrišča
nad Duha brezšumnimi dejanji, mu je sproti
podrezavalo peroti ...*

*Vam pa, farizejem in falotom,
ki v pokvarjenosti in napuhu
ste po časti stregli mi in kruhu,
Bog odpusti grehe z gladkim potom.
Tam, tam, tam. Tram, tam, tam. Bum.*

*Pavel Golia, **Pesmi**, 1936*

JUBILEJ

*Slavnostni članki.
Fotografije.
Prazniki.*

DELAVNIK:

*V sivini razmer,
v topeči se megli melanholije,
z otožnim pogledom
v megleno sedanjost,
v megleno bodočnost:*

BREZCIUNI SLOVENEČ

*So naše celice zdrave?
Ko da ležijo v pepelu.
Pridi, mraz!
Jasni obraz,
zasij med nas!
Kot zimsko srebro,
glej teče čas:*

*Naši napori
v žrtvi in delu.*

*Srečko Kosovel, **Integrali**, 1926*

REKONSTRUKCIJA IN/ALI REINTERPRETACIJA
SLOVENSKE DRAMATIKE

MED GLEDALIŠČEM IN FIKCIJO

Med sanjami in budnostjo 1

Taras Kermauner

Samozaložba GolKerKavčLot
AVBER-HORJUL-LJUBLJANA-KRTINA
2007

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09-2(086.034.4)
792(497.4)(086.034.4)

KERMAUNER, Taras

Med sanjami in budnostjo. 1, Med gledališčem in fikcijo [Elektronski vir] /
Taras Kermauner ; vsebine dram Alenka Goljevšček. - Avber [etc.] : samozal.
GolKerKavčlot, 2007. - (Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske
dramatike)

ISBN 978-961-91824-8-2

238372352

Taras Kermauner

RSD

Med sanjami in budnostjo 1

Med gledališčem in fikcijo

RSD 126-004-2007

Izdal: Samozaložba GolKerKavčlot

Vsebine dram: Alenka Goljevšček

Računalniška postavitvev: Severina Lotrič

CD zgoščenska

Izdajo zgoščenke je sofinancirala Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Copyright © by Taras Kermauner

NAVODILA ZA BRANJE

Nasvet ali prošnja bravcu: te knjige naj ne bere, kot se bere klasična knjiga. Ali pa naj si misli, da je vsa en sam dnevnik, prikrit pod različne žanre. Uveljaviti skušam Deleuzov in Guattarjev shicotip, model micelija ali rhizoma: kombinacijo žanrov, kotov presojanja, časov, mentalnih zvez, ki so navidez asociacije, v resnici pa trden hiperkompleksni model. Model je tako razvejen, da se bravec, navajen klasičnega načela kompozicije – kjer vse na videz drži skupaj, je enota –, sledeč črtam, po katerih ga vabi pisatelj, kmalu izgubi. Takšen je pisateljev namen: da bravec ne ve več, kdo je, kam gre, zakaj bere, kaj je smisel tega branja. Metodično preide v kaos, celo v indiferenciranost, kjer se mu svet zamegli in podre oz. razpada na sestavine, na stvarne, a tudi na fiktivne. Vendar pisatelj ves čas pazljivo vodi bravca za roko (za nos?); ko oceni, da je že dovolj zmeden (in sam z bravcem vred) – zgrožen od brezpotij in kaosa –, se mu prikaže kot klasični Deus ex machina, kot angel Varuh (tudi sam sebi), mu (sebi) pokaže pravo smer. Tako se pisatelj igra z bravcem in s sabo, ju vzgaja za nov način mišljenja: za micelij, ki je preizkus eksistencialno personalne vrste v iskanju prave poti, tj. drugosti.

Klasični bravec je – z mojega stališča – vse preveč vezan na pojem-bitnost identitete; tak je, ker ga je strah spustiti se v morje, kakršno je v Bermudskem trikotniku, to morje je vzal za model Michel Serres, ali potikati se po drvarskih poteh, ki ne vodijo nikamor, kot je že pred Serresom učil Heidegger, glej njegove **Holzwege**. Identiteta je tipičen znak civilizacije, od poljedelske do racionalne. Pisatelj predlaga, da se zamenja z drugostjo, integralnost z odprtostjo, koherenca s paradoksi, bit z letanjem po brezračnem prostoru; da se kapital uma iz depoja in akumulacije spremeni (rekonstruira in reinterpretira); da v času, dokler se še ne bo mogel predrugiti (podrugiti), izstopi iz usodnega kroga življenja in smrti; da se prepusti pustolovščini samoizgube in iskanja Drugega, ki je to, kar ni. To, kar ni, je temeljna preizkušnja nesmisla in zunajsmisla, skozi katero mora človek kot skozi tem. liminalno fazo, skozi temen predor. Šele onkraj tega predora »je« možnost, da človek doživi naslednjo genetsko revolucijo, jo razume, osmisli in postane čezčlovek; ne Nietzschejev nadčlovek. Človek takšne eksistencialno verske etike, ki bo čutil v sebi kot »pozitiven« enako kaos – glej ne le teorijo kaosa – kot sistem.

Posta(ja)l bo razcepljeni človek, homo multiplex, ki ga ne bo več motiviralo pollašanje – trojnost: (ob)last in (s)last –, ampak bo oblast spremenil v samoodpoved, v gospodovanje nad sabo in ne nad drugimi; ti mu ne bodo več last(nina), ne zemlja ne nič, kar je. Z bitjo bo opravil, užitek bo prenesel od užitka nad drugimi, da jih muči in ubija, v užitek samoomejevanja, v užitek

v delu, ki ne bo več takšno, kakršno je kritiziral Marx, izkoriščevalsko in zatiravsko, ampak »svobodno«; takšno bo zato, ker bo človek užival v svojem ustvarjalnem delu, analognem poslanstvu, nalogi, da se iz sužnja predela v Gospodarja sebe in v solidarnostnega sočloveka, ki mu je slehernik Drugi, v vsakomer vidi Boga-Drugega, Drugost.

Drugost premine – izgine – tisti hip, ko je poškodovana, poželjena, zlorabljana, zatirana, izkoriščana. Ni več ne stvarnost ne fikcija. Drugostna politika se spremeni v negacijo sebe: ni več politika kot manipuliranje z drugimi, kot instrumentalno razpolaganje s svetom (zemljo, naravnimi viri, čustvi in eksistencami bližnjih itn.), ampak je le politika akterja, ki se čim bolj asketsko samouravnava v ljubezenskem razmerju do vsega drugega. Če bodo to počeli vsi, bo pollaščenje odpadlo, ne bo več potrebno, kajti strast poseganja po idealu, popolnosti kot vseoblasti nad drugimi se bo pretvorila kvečjemu v slast eksperimentiranja s sabo. Človek sme – mora – »biti« le gospodar nad sabo, z drugimi naj tvori občestvo enakopravnih-enakovrednih svobodnih avtonomnih posameznikov (SAPO).

To ni klasična SAPO. Je obenem drugenjska, namenjena za drugega; in naj igra-biva obenem več osebnosti, več eksistenc-vlog (EV). Zato bodoči čezčlovek ne bo le ena – identitetna – vloga, sanja o biti Najvišji, Lastnik vsega, bog, ampak biti brezkrajno mnoštvo v samem sebi. To ni avtizem; avtizem je čim večja redukcija vsega na eno, na identiteto. To je pluralizem, razvejena mreža linij, ki se micelijsko vežejo, križajo, izgubljajo, najdevajo in preosmišljajo na poti iskanja drugosti, ki jo človek kot realizacija druge genetske revolucije more le slutiti, ne more je pa še udejanjiti, ker biološko še ni zrel zanjo. Proces obojnega – umskega in biološkega – zorenja oz. navidez skokov in s stališča današnjega identitetnega mišljenja-pogleda nenadzorovanih mutacij, se bo dogajal še stotisoče let ali več. Ne gre za nenadzorovane skoke, kot sta mislila Darwin in Foucault, glej **Razvoj vrst** in **Besede in reči**. Gre za deleuzovsko kontinuiteto z majhnimi, skoraj neopaznimi premiki in v smer drugosti in drugenja. (Uporabljam ta izraz, ker še ni z ničemer – z nobenim pomenom – obremenjen.)

Človek je obremenjen s strukturno krivdo; življenje je umor, njegov cilj je smrt, smrti pa je cilj življenje, kar pomeni le fazo procesa drugenja, fazo, ki je en sam posmeh človeku, skrajna preizkušnja njegove vere v smisel bivanja. Krivda se kaže tudi kot kaos, nerazločljivost, tj. dezorientiranost. Svetovna filozofija in zgodovina, ki sta zgodovina zmot, predsodkov, ideologij in vojn-ubijanja, sta temeljni znak človekove – Prometejeve – kaznovanosti, tudi Jezusove, ki ve, da mora odjemati krivdo-zločin sveta. Jezus je vzor z nasvetom: naj človek v zmedi dezorientacije nikdar ne popusti; naj ohrani vero, upanje in ljubezen. Moj brat tega ni zmožel, storil je samomor. Nočem ga obsojati, kot tudi ne Poea, Weiningerja, Katona Utičana, Kleista; in ne Wertherja ali **Zorina**. Vsak zmore, kar zmore. Hočem le, da bi človek začel verovati, da (z)more več, kot si misli, da je v njegovi moči: da je v njem, čeprav skrita, Drugost, ki ga bo, če bo dovolj potrpežljiv, privedla iz močvirja zla. Ker je posameznik hkrati tudi rod – človek kot tak –, gre k drugenjskemu smislu tudi samomorivec; nekje daleč naprej – kasneje – ga bo z vero v udejanjitev drugosti odreševal in za nazaj rešil človek, ki je zmožen skoraj absolutne vere. Zato sta drugenjska filozofija in religija tudi odrešenjski.

Zamenjujeta krščansko, ki je le stopnja od boga-identitete – malika – k Bogu-Drugemu.

Utopija? Da, a brez utopije je človek izgubljen; izumrl bo, ker se bo v sebi posušil, Dane Zajc je to vedel in uprizoril v drami **Otroka reke**. Z Dominikom Smoletom in Primožem Kozakom pa smo ob istem času, med 1959 in 1961, vedeli-verovali, da človekova posušitev, smrt v grozi – glej kasnejšega Zajčevega **Potohodca**, tudi Smoletova **Zlata čeveljčka** –, smrt od nujne izdaje, smrt kot odpoved človeka upanju (glej kasnejšo Kozakovo **Legendo o svetem Che**) ni neogibna. Antigona in Kristijan ohranjata vero v transcendentni svet na način – v interpretaciji –, ki jo podajam v teh **Navodilih za branje**. Živim še zmerom, medtem ko so omenjeni trije moji tesni (ljubi, najljubši) prijatelji-sodelavci umrli; živim zato (v tem je upravičilo mojega življenja, obremenjenega s krivdo), da bi – za današnji čas – artikuliral globlji smisel omenjenih dram, (samo)izpovedi moje generacije-grupe. – Zanimivo, vsi štirje smo rojeni v razmaku devetih mesecev, ene same nosečnosti; v nekem pomenu smo en sam človek, a kot homo multiplex. (Do)puščen sem na svetu, da bi dovršil nalogo svojih prijateljev. Pričujoča knjiga je ena izmed teh dovršitev; mučna, a – ne le zame – edino mogoča.

Ko se bo bravec spustil v branje te knjige, se mu bo kmalu zazdelo, da je v čolnu brez krmarja in vesla, na **Splavu prekletih**, kakor ga je naslikal Géricault; pred pol stoletja sem hodil vsak dan v Louvre gledat to sliko pa Rouaultove **Jezuse-Križane**, ki so napol Trpeči, napol klovni. Če bo mornar veroval, da je v njem Drugost kot milost, bo rešen; pristajam na Jezusovo prisposodbo z ribiči na razburkanem Genezareškem jezeru; koliko čudovitih slik tega reševanja je bilo naslikanih! Vera je veslo, ki ga pomoli Bog-Drugi – Drugost – utaplajočim, ko se jim že zdi, da ni nobene rešitve več. Ta vera je shranjena v človekovi duši (vesti, srcu); tam je spravljena in navzoča, dokler je človek – z različnimi sredstvi, tudi in predvsem z avtorefleksijo – ne prikliče. A jo mora dolgo, vztrajno klicati. Primerno življenje je en sam klic k smislu, krik iz obupa, ki se spreminja v zahvalo zavesti-občutka (oddaljene) odrešenosti.

Bravec naj pokaže jeklene živce; voljo, da se prebije knjigi (ki jo imam za Knjigo) do konca; ob branju mora brano in sebe ves čas reflektirati; gre za filozofsko in teološko knjigo, ki se namenoma mestoma – prevečkrat? – spakuje, vdaja ludizmu. Mora se, tako sem presodil, da ne bi bila brevir, patetična. Mora kazati, kako je človekovo bivanje poleg tragedije tudi burka. Jaz – človek – je burkež, že kot **Milles gloriosus**, **Gargantua**; a je tudi resnoben iskavec, kot **Hamlet** in **Ojdip na Kolonu**. Igralec Lipah kot Hamlet, igralec Čuk kot Ojdip, ki odhaja pod zemljo; Offenbachov **Orfej, ki se spušča v podzemlje**, opereta, veseloigra s petjem. Zadaj, za Styxom, pa grozeče grgra – ne le Mauriacov – **Asmodej**.

Bravec naj vidi v navidezni disperziji tekstov samopreizkušnjo; naj sledi težnji, da ne bo užival v petju siren (**Renskih deklic**, tudi Offenbachovih), niti ne slavčkov, ki mu jih pošilja Veliki Zapeljivec Hudič, ampak v čez vse napornem delu osmišljanja nečesa, za kar se zdi, da je že vnaprej brezupno ponesrečeno in zavrženo.

15. avgust 2007 ali na Veliki Šmaren

GLEDALIŠČE, POLITIKA, STVARNOST, FIKCIJA

(uvodni referat na simpoziju letošnjega
Boršnikovega srečanja)

1

Tema letošnjega simpozija na Boršnikovem srečanju je razdeljena na 13 podtem ali oddelkov. Vsi so pomembni. Ker mi je bila ponujena čast, da simpozij uvedem s posebnim, od ostalih nekoliko daljšim predavanjem, bom svojo prednost izkoristil tako, da se bom lotil – po svojih zmožnostih – komentarja k temam simpozija, tj. teksta 2. in 3. odstavka **Vabila**. V teh dveh odstavkih je v obliki vprašanj oz. problemov nakazana – že ostro zastavljena – temeljna zgodba današnjega gledališča oz. tudi dramatike, locirane v okvir pojma neoliberalnega kapitalizma. Ugotovitev je točna, čeprav samo gledališče in dramatika s svojimi ne le usedlinami, ampak neodpravljivimi strukturnimi potezami presegata zgolj vpetost v – kaj šele aktualni – čas¹.

Kot sleherna umetnost (vendar se zastavlja vprašanje, ali je umetnost v kasnem kapitalizmu, v postmoderni družbi, še umetnost v tradicionalnem pomenu besede?) morata gledališče-dramatika po bistvu transcendirati tosvetnost kot imanenco².

V obeh je veliko tosvetnega, pouličnega, minljivega, zabavnega in aktualnega. To vse sodi k teatru-drami, a dejal bi, da sodi zraven, kot obleka k človeku. Ne bi rad obnavljal prezguncanih pojmov, kot je duša, vendar pa mora neka notrina, ki je obenem tudi (avto)refleksija, čutenje in sanjanje, vizija in utopija, strast in bolečina, vsaj do neke mere v umetnosti ostati, sicer res postane umetnost zgolj stvar ali reč.

Slovenska ideologija iz srede 60-let je reč postavila v »središče«³, človeka nadomestila z njo, recimo predvsem v prvih dramah Rudija Šelige, **Kdor skak, tisti hlap**⁴, tudi v likovnosti Marka Pogačnika, liriki Francija Zagoričnika in Tomaža Šalamuna, vendar se ta vidik kot kompleten ni obdržal. Kmalu ga je dopolnil in prerastel magizem, že v **Skaku**, v Jovanovičevem **Tumorju**, vrh je dosegel v Šeligovi **Svatbi** in Svetinovem **Babilonu**. Postmoderna, ki je zmagala na vsej fronti, že v Jovanovičevih **Norcih**, 1964, je povzela, kar se je dalo povzeti, tudi politicum, Jovanovičevi **Karamazovi**, aktualiteto, Partljičeve **Ščuke** (**Oskubite jastreba** je delana po posnemanju modela, Cankarjevih **Hlapcev**); variirajoče posnemanje je tipično za postmoderno, za poteze simulacije, indiferenciacije. Dramatika pozna ta model že od začetka, je v Linhartovem **Matičku**⁵ (igra skrivalnic, igra v igri), v Milčinskega **Ciganih**, 1906 (cigani so potujoči igravci), v Golouhovi komediji **Krizalida**, 1940, da ne govorim o antični in renesančni drami, o **Amphitryonih**, Plavtovem, Kleistovem itn. Predstaviti se pod masko, kot se je Zevs, ko je spočel Herakleja, igrali

drugega človeka (drugo identiteto), slepariti, fantazirati je bistvo igre, brez igre pa ni niti tragedije. Prometej je skušal Zeusa – vrhovnega boga – preslepariti; o tem govori ena prvih dram, **Okovani Prometej** (okrog leta 500 pred našim štetjem). – In smo v jedru problematike.

Sebi v veselje, drugim – upam – v zadovoljstvo se strinjam skoraj z vsemi temami iz **Vabila** oz. s tem, kako so artikulirane, celo z njihovo – morda nezavedno – smerjo. O gledališču in dramatikah sem veliko pisal, tudi teoretično, predvsem v reviji *Perspektive* v začetku 60. let⁶; enkrat s tega, drugič z drugega vidika. O politični slovenski drami sem predaval spomladi na filozofski fakulteti, povabila me je docentka dr. Pezdirc Bartolova, ki je tudi med zdajšnjimi povabljenici. Ker sem napisal kar 4 predavanja namesto enega, nato pa sem govoril prosto, sem se odločil, da celoten – štiripoglavski – tekst objavim v brošurici. Nekaj izvodov imam s sabo v Mariboru, sicer pa je tekst dostopen, izdal sem ga v samozaložbi – po internetu. V njem sem pisal o političnem v drami; ponatiskujem pa tudi razpravo o političnem v gledališču, objavljeno v Novi reviji v začetku 80-let, v knjigi **Nekrolog samemu sebi**. Zato mi v predavanju na Borštnikovem srečanju teh dveh tem ni treba posebej izpostavljati. Mimo njiju ne morem, sta kardinalni, a jemljem ju kot okvir. Ker predpostavljam, da bodo ostali referenti obdelali 13 v **Vabilu** posebej navedenih vprašanj, se bom zapletal, morda tudi odpletal v pogovor s samim sabo oz. s komentarjem uvodnih tez **Vabila**⁷.

Uvodni stavek 2. odstavka **Vabila** je izhodiščen in odločilen: v našem svetu (v PM – postmodernem, neokapitalističnem, zahodnem itn.) se je samo vsakdanje življenje teatraliziralo, s tem spodkopalo tradicionalno dihotomijo. V kakšnem pomenu je ta dihotomija tradicionalna? Če mislimo na tim. »pravo« gledališče (Shakespeare, Cankar), je dihotomija v temelju jasna. V antiki še ni jasna, kajti tragedije so (skoraj) obredne igre, ritualnost ima pomen svetosti in transcendentnega, v njih nastopajo bogovi, ki so resnični v posebnem pomenu besede. Gledališki prostor je sam na sebi v eni funkciji posvečen, tako bogovom kot utemeljiteljem-zavetnikom polisa (ljudi), kakor prikazovanju mediacije med bogovi in posameznimi ljudmi. Komedija vnaša večkrat komične momente v resne igre. Je **Amphytrion** res le komedija? Je **Lepa Helena** res le tragedija?

Metaforično bi smel reči, da je moment PMe – ne le predstavljanja – navzoč v vsaki drami ali dramsko oblikovanem tekstu-nastopu. Eno od bistev PMe je, da človek ne more več razločevati med fiktivnim in realnim, kot piše v **Vabilu**, med umetnim in naravnim. Kakor vemo, obstaja umetnost ali obrt ličenja – make upa – že iz davnine; ne ličijo se le dame, maskira se tudi že vrač, šaman. Predstavlja nekoga drugega: boga, duha, prednika, umrlega, totemsko žival. S tem je (po)dano bistvo gledališča-drame.

V tem pomenu je tudi vsak verski obred soroden gledališču-drami. Pri katoliški maši ne govori le mašnik, odgovarja celotno občestvo vernikov⁸. Tekst je vnaprej napisan, kot v **Hlapcih**⁹. Poznamo svete krščanske maše, a tudi črne hudičevske maše. Škoda, da Vitomil Zupan ni izvršil svoje naloge; pripovedoval mi je, da – vsaj v glavi – že piše **Hudičevsko (črno) mašo**. On bi to znal.

Težko bi bilo trditi, da je vladala že v začetku – pri nastajajočem liku Homo sapiens sapiens – jasna razlika med javnim in zasebnim. To »razliko« pozna – vsaj instinktivno – že vsaka žival, morda ne le najrazvitejše. Ko se volk ali lev ali ptič bori za hrano in/ali za spolnega partnerja, deluje kot tipičen zasebnik.

Sicer tudi v korist skupine – »občestva« –, ker če oplodi partnerko, nadaljuje vrsto. Vendar pa je tisti hip, ko se bori s tekmečem, sam, eden, poedinka; grupa mu je – deluje – šele v nezavednem¹⁰.

Te poteze ostajajo do danes kot problem in razlika. Nihče ne bi preživel, če ne bi razločeval med pristnim ognjem in naslikanim, kakršen je v gledališču. (Aleksej Tolstoj je tudi dramatisiral svoje porusenje Collodijevega **Ostržka**, preimenovanega v **Buratina**. Odločilen trenutek v zgodbi-drami je, ko zagledajo igravci – posamezniki, ki so po poklicu igravci – skrivnostna skrita vrata, preslikana z ognjiščem, ki ne speče.) Res pa je, da je namen verskih slik – vsaj v srednjem veku – tudi ta, da se asketje in verniki počutijo kot ožgani-zažgani, če gledajo, kako izginjajo v plamenih svetniki in mučenice. Nekaj tipično teatarskega je bilo tudi v dejanju mladega skojevca, ki je kmalu po vojni polil škofa Vovka z bencinom in ga zažgal. Dramatik Miha Remec je hitro spoznal ne le etično, ampak tudi ideološko in gledališko plat zgodbe, uprizoril jo je v drami **Škofovski kres**; sam sem napisal o drami podrobno razpravo **Požigavci in zažgani** v 80-ih letih v Reviji 2000¹¹.

Drama-tragedija je tudi smrt pesnika Balantiča v goreči – zažgani – hiši v Grahovem; res je zaplapolal v ognju, morda celo v ognju žrtveniško-mistične sle. Gotovo bo kdo kdaj napisal tragedijo o gorečem Balantiču; a tudi o gorečem Milanu Majcnu, ki se je branil s streli in ročnimi bombami, oblegan, ujet v past kot grozeči, a že nemočni medved.

Že od srede 60-let se sprašujem – o tem problemu pišem –, v kaj se spreminja v slovenski družbi razmerje med javnim in privatnim. Kavčičevo obdobje (1966-72) je trši stalinizem preoblikovalo v mehkejšega, imel je že vidne poteze psevdoliberalizma; vendar pa je vladavina komunistične Partije ostajala, do 1990. Navsezadnje je bil prav pod Kavčičem dramatik Rožanc znova obsojen, resda le pogojno, zaradi spisa v reviji Most. Usoda uprizoritve drame **Topla greda** se je vlekla za Rožancem – prepoved objavljanja in uprizarjanja drame – vse do leta 1984, ko sem v Društvu slovenskih književnikov predaval o **Gredi**, istega leta pa je tekst mojega predavanja – s številnimi prepovedanimi citati¹² iz **Grede** – izšel v Novi reviji.

Analiza slovenske družbe in človeka, ki jo je v **Gredi** uprizarjal Rožanc, je bila tedaj za grupo, ki sem ji pripadal tudi jaz, očitna; za nas je bila dejstvo; za oblast pa je pomenila laž, hujskanje, potvarjanje dejstev, izrazito negativnost. Po letu 1990, ko se je oblast spremenila iz monolitno totalitarne v pluralistično, je sicer prevagalo stališče, da je resnica tisto, kar je trdil Rožanc¹³, laž pa, kar so zagovarjale takratne oblasti. Vendar sta postali obe analizi-presoji-izjavi glede na družbo samo – glede na temelje njenega sistema – enakomožni. Smel jih je (sme jih), brez političnih posledic, zagovarjati vsakdo. Le število zagovornikov ene in druge je nihalo, kar je posledica vseh mogočih vzrokov. Recimo, da politične stranke zagovarjajo ene in druge vzroke-razlage. Od tega, da je bil recimo Kardelj velika slovenska zgodovinska osebnost, do sodbe, da je bil surov zločinec¹⁴.

Kaj je tu zares res¹⁵? Javni¹⁶ (in seveda privatni) sta lahko obe – med sabo izključujoči se – sodbi. Obe sta zgodovinski, torej naravni in umetelni obenem. Obe se soočata z indifferenciacijo kot bistvom PM-družbe. Za dramo je že od nekdaj značilno, da v nji nastopajo osebe, ki trdijo eno, in osebe, ki trdijo temu nasprotno; ki na dva nasprotujoča si načina tudi ravna. V **Othellu** je jasen zločinec Jago, nedolžni Cassio. Othello niha med obema, je prevaran, živi od samoslepila in iz tragične krivde naredi zločin. Ljubi, a zmedeno. Gledavci sicer vemo, kaj je resnica, ker gledamo na odru razpletajočo se spletko (Desdemonin robec); v nekaterih dramah pa ni nujno, da resnico poznamo. V Ibsenovi dramatik, ki je v mnogočem prelomna, še zmerom vemo: konzul Bernick, **Stebri družbe**¹⁷, naredi celo samokritično avtorefleksijo sebe kot krivca, hinavca. V Kristanovi drami **Zvestoba** (1896) je nedvoumno, da je zločinec priganjač Vrabec (tudi lastnik Glavač), nedolžna in prava pa sta exsemeniščnik Ivan Gorjanec in njegovo bodoče dekletko Lojzka, županova hči. (Ta Lojzka napoveduje tisto iz **Hlapcev**.)

Ni pa tako v Kristanovi desetletje kasneje napisani drami **Kato Vranković** (1909). Kato sicer še ne ravna, ni se še odločil, ker mu razmerje med resnico in etičnim še ni jasno; muči se, trga ga (vsaj v teku drame). Ali naj moralni prekršek ljubljene očeta, ki je sicer silen poštenjak, zamolči, ali pa naj javno prizna resnico, s tem uniči očeta in svojo politično kariero, še več, razbije svojo dotlej integralno – zgledno enotno in pošteno – osebnost v razcepljenega človeka¹⁸. Bistveno: tudi gledavec ne ve, kaj je prav¹⁹. Eni gledavci-bravci dajejo prav morda resnici kot dejstvu, se trudijo, da naj bi postala javna, drugi presodijo, da bo s tem prizadejano več škode dobremu, kot pa če resnico zatajijo. Ostati navidez monolitno etična osebnost ter delati vnaprej samo dobro, zanaprej govoriti resnico?²⁰ Se to sploh da? Začelo se je obdobje, ki je danes doseglo vrh: indifferenciacija med resnico in lažjo, dobrim in zlim, javnim in privatnim²¹.

Vendar, ni tak že ustroj Shakespearovega **Hamleta**? Terja en umor (Klavdij ubije svojega starejšega brata, Hamletovega očeta) več umorov? Hamlet ubije Polonija, Klavdija, svojo mater, posredno in neposredno, pač po logiki nepredvidljive prihodnosti, neobvladljivega dogajanja sveta. Ni rešitev te uganke v Jezusovem ravnanju: nikogar ubi(ja)ti, ničesar maščevati? Ni mučil (se nad njim maščeval) najvišji bog Zevs Prometeja, medtem ko danes večinoma menimo, da je bil Prometej prvi dobrotnik človeštva, heroj, ki je ljudem prinesel ogenj, tj. kulturo? Od tedaj ločimo surovo in kuhano-pečeno, kar je po Lévi-Straussu osnova-pogoj civilizacije in kulture. Prometej se ni zadovoljil z namalanim ognjem, kakršen je na vsaki verski sliki, na kateri St. Florjan gasi požar.²²

Je torej kultura, s tem gledališče in dramatika, že po bistvu tudi nekaj nepredstavljivega, čeprav živega? Rožanc je v **Gredi** hotel, da bi se dialog, vršeč se na odru med igralci, kakor je zakon v dramatik, prenesel po končani predstavi med gledavce; igralci bi sedli med le-te, gledavci bi se premaknili na oder, začela bi se debata, ki je temelj pluralne družbe. Kaj je res, o tem ne bi v tistem gledališkem večeru odločal nihče, vsi bi si zastavljali vprašanja, si med sabo odgovarjali, vsak bi svoje stališče pojasnjeval. Rožančeva grupa

je v tem videla bistvo pozitivne-primerne slovenske družbe²³, medtem ko se je oblast odločila za drugačno razlago zgodbe, dogodka, gledališke predstave. Trdila je, da smo člani Odra 57 hoteli zanetiti požar, oditi na ulice in tam manifestirati za oblastem neprijetne ljudi, recimo za ponovno zaprtega Pučnika, nepriljubljenega Kocbeka, seveda Rožanca, celo Iva Vajgla, urednika študentskega časopisa Tribuna.

Stoodstotno sem prepričan, da tega ni hotel storiti nihče od ožje grupe Odra 57, morda le kak plačan provokator, kar je povsem nekaj drugega. Šlo je za dve interpretaciji bodočega dogodka, ki se v stvarnosti nista mogli dokazati, ker ga je prej prekinila skupina pijanih in nahujskanih članov Agrokombinata Grosuplje; skupina je že kmalu po začetku predstave začela vzklikati predvidena gesla: Dol s Pučnikom itn. Ko je oblast v začetku 80-let dovolila Društvu književnikov, Novi reviji in meni javno analizo **Grede**, ki je bila v prid Rožančevemu stališču oz. načelom Odra 57 (zoper naš nastop ni protestirala), je tacite priznala, da se je motila; **Greda** je morda še danes prepovedana; če ni sodnega odloka o prekinitvi prepovedi oz. o umiku sodbe, je še na indeksu države. Je torej problem resnice v zvezi z **Gredo** še odprt²⁴?

Katoliška Cerkev se je v teku zgodovine odločila, da si bo le ena njena sekta izborila pravico do absolutne resnice, ostale bo smela – bo dolžna – preganjati. Tako so se začele med sabo pobijati že številne sekte ali Cerkve v 4. oz. 5. stoletju²⁵, storjen je bil kulturocid, ko je katoliška država razbijala antične templje, kipe, preganjala grško-rimsko religijo, v 6. stoletju pod Justinijanom. Rezultat 30-letne vojne v prvi polovici 17. stoletja je bil, da sta obveljali kot dopustni obe Cerkvi oz. Katoliška in več protestantskih; prej že ortodoksna (ali ortodoksne). A katera od teh Cerkev je govorila (in še govori?) resnico? Katera je bila prepričana, da govori resnico? Vse. Danes se dopuščajo – tudi v Sloveniji – kot različne civilno-pravne ustanove; v presojo, katera resnica od resnic, ki jih oznanjajo, je resnična, se laična država ne spušča. Cerkve se še zmerom izključujejo; islamska še bolj od krščanskih, ki pa se med sabo niso manj klale kot z islamsko²⁶.

Z razvojem liberalne družbe se je gledališče iz verskega – verske resnice oznanjujočega, na Slovenskem ga je zastopal **Škofjeloški pasijon** (1727) očeta Romualda –, spreminjalo v laično; v Linhartovem **Matičku** kohabitira že več resnic, čeprav ima igra končno moralo-nauk, tudi spoved – avtokritiko – zapeljivca barona Naletela. V komediji Frančka Rudolfa **Na možganih rado spodrsne**, 1995, pa ni mogoče ugotoviti, kdo ima prav in kaj je pravo stališče. Bojevniki za samostojno slovensko državo²⁷ – zgodba iz leta 1991 – so tako osmešeni, da jih ni mogoče imeti za pozitivne, za nosilce resnice, tim. baklje resnice in svobode.

Spet smo pri ognju. Leva politika je skušala iz Jermana, **Hlapci**, narediti baklonosca, zato je predvojni Matej Bor celo predlagal, da se 5. dejanje drame ne igra (črta). Jerman je Prometej, ki ni več zmožen igrati Prometeja, se boriti naprej kot končni Ščuka iz komedije **Za narodov blagor** ali Mihol iz Borove drame **Raztrganci**. Umakne se iz družbe, s čimer prizna, da si o bistvenih rečeh ni povsem na jasnem. Morda pa človeštvo sploh ni zmožno slediti zgledu Sofoklejeve-Smoletove **Antigone**, Kozakovega Simona, **Afera**, Jeločnikovega Junaka, **Vstajenje kralja Matjaža**?

Jerman preide v stanje razmišljujočega, kar je ponovil Pirjevec, strokovnjak za Cankarja, od srede 60-let naprej, tudi na osnovi svojega razumevanja

Jermana, ne pa še s svojo dramo, napisano 1947, z **Ljudmi v potresu**. Ta drama razločuje zmagovito komunistično oblast leta 1945 kot v mnogočem vprašljivo, na eni strani, in junaka, Volta, ki se ponovno vrne v – tudi vojaško, revolucionarno – akcijo, a ne da bi vladal, ampak se boril in žrtvoval, na drugi strani. (Drama še ni bila niti uprizorjena niti objavljena, a gre za sijajen, idejno prelomen tekst. Isto velja za Remčev **Škofovski kres**.)

Ljudem v potresu sledi Kozakova drama **Legenda o svetem Che**, ki moralno sicer simpatizira s Chejem (Volto), a dramatik ni prepričan, da ima Che prav. Vrne se k tragediji, kot Mrak, ki prav tako ne ve, ali ima Charlotte de Corday prav, ko ubije Marata, kajti vemo, kaj je terjal Marat, kaj udejanjal njegov naslednik Robespierre: verigo smrti, umor prijatelja Dantona itn.; in vemo, kaj je terjal leta 1945 Boris Kidrič: poboj 10.000 vrnjenih domobrancev. Iz Marata – Kidriča – sledi zlo; Cordayeva – doktor Hacin oz. nemški politični policisti v Božičevi drami **Smrt Toneta Tomšiča** – utrjujejo zlo, nasilno družbo; glej tudi par Kantor-Župnik v **Kralju na Betajnovi**. V SPE v Argentini imajo kapelico, posvečeno dr. Hacinu, ne le Rupniku. Komunisti so na svoj način posvečali grobove padlih partizanov, tudi v Grobnici herojev, kjer je menda pokopan tudi Kidrič, vsaj simbolično. Ehrlich in Rupnik nimata groba, s stališča današnje politične desnice je njun grob celotna Slovenija, kot s stališča levice grob neznanega padlega partizana. (Recimo grobovi marsikatere žrtve Črne roke; diplomata Kosina, očeta operne pevke Gerlovičeve.) Sami grobovi; po 1990 javni, kolikor so identificirani. Kaj pa grob mojega strica Ernsta Tomca, ki je bil kot član ČEKE likvidiran od Stalinove oblasti leta 1937 nekje ob Uralu²⁸?

Bojim se, da je s temi dogodki postalo vse, kar jih je zaznamovalo, resnica in resničnost, a so prešli tudi v fikcijo, v umetnost. Je kakšna umetnost, ki ne bi bila po ničemer zaznamovana kot resnična in nefiktivna? Komedija Mete Hočvar, ki skuša držati ironično ekvidistanco do vseh udeleženihih plati v državljanski vojni, **Smoletov vrt**, je delana na osnovi dejstev-resnice, ki je kar splošno priznana. Vemo, da splošna priznanost nečesa nikakor ni že resnica; še dejstva niso resnica. Marsikatero je mogoče zelo različno – celo nasprotno – interpretirati.

Baconovo razkrinkanje idola fori in idola tribu velja še danes. Je Bush res takšna enoumna zločinska spaka, kot trdi levica? Je najznamenitejši slovenski Rom Mirko Strojan, ta priimek nastopa tudi v SD (slovenski dramatik, glej **Talce** Ivana Mraka: Mihael Strojan), res tako enoumna žrtev, kot se trudi prepričati taista levica²⁹? V komediji Goljevščkove **Pod Prešernovo glavo** je precej jasno, kdo ravna in misli narobe, zoper te in za prav misleče je deset in desetkrat občinstvo ploskalo na odprti sceni; v Dovjakovi sanjski igri **Karuzo** pa ne razločimo več, kje je meja med stvarnim in umišljenim; ni uvod v to Strindbergova drama **Nevesta s krono**? Že Shakespearova **Zimska pravljica**? Že Calderonov **Življenje-sen**? Muckova **Predigra**, katero uvaja Javorškova drama **Povečevalno steklo**? Kje je prva indiferenciacija? V omahovanju antičnih gledavcev med trditvijo, da je Ojdiop kriv, in trditvijo, da je nedolžen (ali brez krivde kriv)?

Družbeni, pravni, ekonomski red in mišljenje Zahoda sta res utemeljena na obravnavanem razločevanju, a obenem je vse več kulture, ki spodbija dokončnost in sploh osnovanost tega razločevanja. PM-umetnost »temelji« na simulaciji, ki je v stvarnosti nepreveljiva. Zastopniki političnih strank v slovenskem parlamentu imajo skoraj o vsaki – vsaj pomembnejši – stvari

nasprotujoča si mnenja, v njihovo podporo navajajo tudi nasprotujoča si – spodbijajoča se – dejstva. Res vnašajo stranke v slovensko zavest-družbo enoten, enoumen, pošten, etično praktični red? Vsi vemo, da se dogaja v parlamentu boj za oblast, katere eden od pogojev je vera volivcev v igro argumentov in drž.

Zato ima **Vabilo** prav, ko ugotavlja, da v hiperteatraliziranem svetu gledališče nima več privilegiranega položaja javne moralne, inteligibilne tribune. Resnica se pretvarja v propagando na najbolj samoumeven način, v kapilarah, tako da poslušavec niti ne opazi, kako narobe je informiran, kako indoktriniran. Sinoči sem poslušal na TeVe 1 sicer zanimivo oddajo o srednjeveških univerzah v Rušah itn., tamošnji župnik je govoril simpatično. A rečeno je bilo tudi, kakšno strašno zlo so prinašali Turki v slovenske dežele, tudi v Ruše, in to v – nota bene! – verski 30-letni vojni med kristjani in muslimani, tam nekje okrog leta 1630. Kot dokazuje zgodovinoepisje, turški vpadi niso bili tako krvavi, polni okrutnosti, mučenja, cinizma, relativizma, povzročajoči tolikšen obup, kot ga je povzročala 30-letna vojna med protestanti in katoličani! Nisem pristaš terorističnega islamizma, a tudi ne pristranski zagovornik obstoječega krščanstva kot zgolj žrtve. 30-letna vojna res ni prišla v Slovenijo, posamezni Slovenci so se je le udeleževali, glej Tavčarjevo **Visoško kroniko**, a zamolčati je ne bi smeli! Ne govori o nji kot eden redkih Poniž v **Škofu Hrenu**?

3

Vabilo omenja vidik prakticiranja družbeno angažiranih nagovorov na občinstvo, s katerimi želijo umetniki vzpodbuditi gledalce k premisleku o ustroju sveta, njegovi ideološki vzpostavljenosti in vlogi posameznika pri njegovem sooblikovanju. Avstrijska oblast se je v 70-letih 19-stoletja ustrašila, da bi imeli goreči Tugomerjevi nagovori v Levstikovem **Tugomerju**, 1876, premočan vpliv na občinstvo, zato je dramo prepovedala uprizarjati; ne pa tiskati³⁰. **Tugomer** je poln izjav zoper nemštvo in klerikalizem oz. zoper Katoliško Cerkev. Enako zgolj objavljena – v knjigi –, ne pa uprizorjena (prepovedana za uprizoritev), je bila 1910 Govekarjeva drama **Doktor Grča** (psevdonim Rihard Svoboda). Drama ni v ničemer zopernemška, pač pa močno zoperklerikalna; zagovarja strpno, usmiljeno, blago krščanstvo. (Levstik ne; slovenski liberalizem se je v letih med 1875 in 1910 že omilil.) Oblast se je očitno bala družbeno-psihološko političnih učinkov uprizorjene drame. Torej je predpostavljala, da bi bili določeni nagovori lahko učinkoviti v zunajgledališki stvarnosti³¹. Zato je prepovedala tudi uprizarjanje **Hlapcev**.

Enako je presojala oblast, ki se je konstituirala kot nasprotnica avstrijsko-kapitalistično-cerkvene: partijska po 1945. **Povečevalno steklo** je po nekaj predstavah odstavila z repertoarja, ob čemer je – zelo majhen – del občinstva glasno protestiral³² iz parterja (Peter Božič, Janez Čuk itn.). Podobno je ravnala jugoslovanska oblast leta 1939: Cankarjev tekst v **Hlapcih** je celo cenzurirala. Takrat je mladina – Dušan Pirjevec, Kajuh, Kostja Nahtigal itn. – z dijaškega stojišča na mestih, kjer bi moral Jerman govoriti svoje plameteče besede (4.

dejanje v gostilni), a jih z odra ni bilo slišati, sama glasno vzklikala tekst. Iz duha tega protesta je sledila leva revolucija. Iz duha Božičevega – dvajset let kasneje – je izšla pluralna strankarska družba s simulacijo protestništva.

Analogno tudi iz komedije **Pod Prešernovo glavo**. Na vodstvo Mestnega gledališča so prihajale zahteve iz vrst ljudstva (širokih mas), da se dramo odstavi z repertoarja, direktor jo je ubranil; ljudstvo ni imelo več nabrušenih čekanov. Bilo je 150 zaporednih razprodanih predstav. In kdo je bil ta direktor, ki se je upiral protestirajočim igravcem, točneje igravkam? Isti mož, ki je kot višji uradnik OZNE vodil proteste oz. obkolitev cerkve-avditorija Križanke v noči uprizorjanja krstne predstave **Tople grede**, Borut Plavšak! Groteska, a obenem moralno dejstvo.

Po letu 1990 menda še ni bila prepovedana nobena gledališka predstava, razen morda kaj zaradi zasebne tožbe. Pluralizem je perfekten. Vendar je s tem plačana visoka cena. Zastavljam zgolj vprašanje, ki izhaja tudi iz teksta **Vabila**: je postalo gledališče – z njim dramatika – res le še popisan papir-slika, poljubna predstava, ki ne pretendira več na nobeno odgovorno stvarnost? So Torkarja zaprli zaradi njegove drame **Gospod Ponikvar**, 1947, na generalki so jo namreč prekinili, nikdar ni bila ne uprizorjena ne natisnjena³³, ali pa je bil **Ponikvar** le dodaten razlog, ki pa ga na policijskih zasliševanjih dramatiku niso očitali? Čeprav uradno ni bilo cenzure, je praktično še kako delovala! Mrakove drame dolgo niso smele na oder; **Robespiera** je neka partijska komisija izvrgla iz repertoarja kranjskega gledališča. Gre torej za epohalno značilen rez med slovensko družbo pred in po letu 1990?

Umetniki – gledališki in dramski – so se od začetka uvajanja PM-družbe trudili, da bi vrnilo živo stvarnost (resničnost?) na oder, v gledališče. Iznajdevali so vse mogoče: gledališče v krogu (že Ahačičeva v 50-letih), igravci so nastopali med gledavci, to je prakticiral že Pirandello, **Nocoj bomo improvizirali**. Gledavce so vodile nekakšne na(do)mestnice peklenškega Harona skoz fiktivne ali uprizarjane kanale – prehode, podhode – do skrivnostnega odra³⁴. Začeli so se pojavljati goli igravci in igravke, najprej one. Beys je v enem svojih hepeningov prišel na rob smrti; tudi Zagoričnikova sodelavka Marina, ki se je v krogu, obdanem s svečami, zaradi pomanjkanja kisika skoraj zadušila. Marko Pogačnik in njegovi so sami kot osebe predstavljali kipe v Kranju, pred galerijo. Italijanski filmski režiser je v dokumentarcu **Pasje življenje** dal ubijati žive ljudi, da bi bili posnetki čim bolj pristni; seveda zamorce. Gotovo se je kdaj kje ne zemeljski obli odvijala predstava, v kateri se je samomorilsko razpoloženi igravec zares ubil ali kastriral. Nič novega; v antiki, pri Perzijcih itn., tudi med črnci je bilo v duhu obreda, da se koga (igravca-živca) raztrga, obglavi, razseka, zaduši, kratka ubije. (Mit Dioniza oz. zgodba Penteja v **Bakhantkah**.) Ni zažig krivovercev, ki ga je prakticirala Katoliška Cerkev ne le enkrat, verska predstava, ki prehaja v gledališče, saj služi tudi radovednosti gledavcev, vzgoji, užitku, zabavi? Dulce cum utile, bi dejal stari, a še zmerom umni Horac.

Gotovo da je eden prvih problemov današnjega Zahoda (PM-družbe), kako vrniti resničnost in resnico v svet pobarvanih-okrašenih konstrukcij, aparatov, instalacij. Ob tem se kosajo gledališča, igravci, dramatiki. Bil sem v Novem sadu na Sterijenem pozorju (tudi sodeloval z referatom – o dramatiku Steriji Popoviću), ko bi morala nastopiti skupina štirih slovenskih igravk; bile naj bi zaprte v kletkah (tudi gole?) itn.; v Novi sad so pripotovale, predstavo pa

odpovedale po prekrokani noči; niso si upale na oder. O predstavi, ki je ni bilo, ve danes še komaj kdo; pripravila sta jo – kot performans – pesnik, dramatik, esejist in igravec Kristijan Muck in slikarka Breda Jontes. Očitno je bil delež stvarnosti (tudi resnice) v načrtovani predstavi prevelik, igravke so se stvarnosti ustrašile, se pred njo umaknile. Pa ni bila politična stvarnost; ena od teh igravk je kasneje kandidirala na neki desni politični listi za kulturno ministrico. Bila je dokazano svobodoljubna. Je skrbela za javno moralo? Ali pa se je bala, da na odru ne bo delovala estetsko?

ZDA skušajo z vojnami a la iraška vračati v mednarodne razmere kruto krvavo vojaško stvarnost; levica skuša to stvarnost odpraviti, vojno nadomestiti z mirom, nasilje z dialogom. Vendar ne vsa levica. Skrajna levica – avtonomisti ipd. – vrača nasilje: razbija simbole razredne in njej nesimpatične družbe, avtomobile, izložbe, ropa trgovine, zažiga hiše. Nemški RAF je ubijal, toživca Bubacka. Ta skrajna levica je eden od odgovorov na simulacijskost družbe. Drug odgovor so islamisti, ki vračajo ultratradicionalne norme, šeriatsko pravo, odrekujejo človekove pravice ženskam, pozivajo na ubijanje vseh nevernikov, tj. ljudi, ki ne podpirajo ultraislamizma. V spopadu sta dve koncepciji vračanja trde stvarnosti: islamski fanatiki in ameriški fundamentalisti; ti uvajajo nazaj v šole **Sveto pismo**, izrivajo in preklinjajo Darwinov nauk, evolucionizem zamenjujejo s kreacionizmom.

Kaj storiti v takšnih razmerah-času, bi se znova vprašal Černiševski? Niso že v antiki preganjali filozofa Anaksagoro, ker je zanikal bogove? Ne le v renesansi Giordana Bruna, ker je dvomil v katoliškega boga? Simpozij zastavlja vprašanja. A kako živeti, če si nanja človek ne odgovarja z akcijo, s stvarnostjo?

Zastavlja se nekaj vprašanj: ali premislek o ustroju sveta itn. zadošča? Ali ni človek ustrojen tako, da potrebuje premisleke za to, da lahko agira, svet spreminja? Sooblikovanje sveta se da – je najbrž treba – razumeti kot akcijo za spreminjanje sveta. To je zamisel in prepričanje Zahoda vsaj že od 18. stoletja, od Rousseaujevih in Voltairovih idej, od francoske revolucije; vrh je to prepričanje doseglo z Marxom, z revolucijami v naslednjih dveh stoletjih. Oba, Stalin in Hitler, sta hotela očistiti svet in ga v temelju zrevolucionirati, vsak na svoj način.

Isto se je zgodilo tudi v območju slovenske kulture. (Dunajski in ljubljanski) Zvon, ki je v duhu Herzena le pel, le vzpodbujal, je moral prej ko prej preiti v Kocbekovo Dejanje. Tu sta se srečala Ferdo Kozak in njegova partijska grupa (revija Sodobnost) na eni strani, in Juš Kozak in njegova grupa, ki se je vrnila h kulturnemu nacionalnemu dejanju umetniške ustvarjalnosti, na drugi strani. Juš je bil vnet za besede, ki so strukturalno težile k družbeni zadržanosti in strpnemu razmisleku libertarnega humanizma; glej vrh te usmeritve v Kreftovih **Krajnskih komedijantih**, s katerimi Kreft tik pred drugo svetovno vojno zamenjuje svojo kmečko-proletarsko zamisel plebejske fizične vojaške revolucije, podano v uprizoritvi kmečkega punta, v **Veliki puntariji**, 1938, za uprizorjanje tudi prepovedani.

Idejo upora prevzamejo med drugo svetovno vojno napisane drame, najprej Štihova in Kajuhova **Mati**, nato Borovi **Težka ura** in **Raztrganci**, nato Zupanovo **Rojstvo v nevihti**, enodejanke-agitke kot je **Punt**^{34a}. To je duh Kocbekove med vojno izdajane revije Slovenska revolucija, načrt radikalne spremembe družbe in slovenskega značaja. Nastaja človek, ki svet obvladuje z vsemi sredstvi; z

umom in puško; dvoje orožij. Medtem ko sta spomladi leta 1941 Kreft in Juš Kozak razmišljala o naravi stalinizma kot o novem zlu; verjetno tudi moj oče, ki pa je ostal kot Kreft osamljen. In še nekateri tedanji vidni komunisti, Mirko Košir recimo, Angela Vodetova. Vsak od njih je doživel po vojni svojstveno usodo; Kreft in Juš sta se prilagodila oblasti, Dušana Kermaunerja je oblast zaprla za eno leto, Vodetovo za več let, Koširja pa fizično likvidirala. Kako so se v njih prepletali premisleki in dejanja?

Zupan je svoje pogumno osebno dejanje iz partizanov v zaporu rekonstruiral v premislek, v melanholično tragično dramo **Ladja brez imena**, 1954; podobno Kocbek, ki pa je obetal z novim premislekom novo dejanje. Tako ga je razumela moja skupina, se zato začela znova odločati za utopijo, za dejanje; glej lik Toneta v Smoletovem **Potovanju v Koromandijo**, 1955, lik Simona v Kozakovi **Aferi**, 1960, lik Ludvika v Rožančevem **Jutru polpreteklega včeraj**, 1959, nazadnje lika novinarka Sonje in inženirja Petra v Goljevščkove komediji **Zelena je moja dolina**, 1985. V Ravnjakovi predelavi **Tugomerja – Tisti, ki meri žalost** – dobijo omenjene razsežnosti še dodatno izrazito obliko.

Partija leta 1945 še ne dopušča razmisleka brez akcije; razmislek – celo tragedijo – nadomesti z vojaško akcijo. Malo je znano, da je morala ljubljanska Drama jeseni 1945 v Zupanovem **Rojstvu** spremeniti konec, tragični zaključek predelati v optimističnega. V teku vojne je zmagalo prepričanje, da se je neka drža, ki je bila najprej razmislek, Heglova filozofija, že realizirala v vojaško (revolucionarno, svet spreminjajoče) dejanje; s tem v absolutno resnico kot takšno, dano v Marxovih spisih, v Leninovih, v Kardeljevem **Narodnem vprašanju**, v Torkarjevi drami **Velika preizkušnja**, 1946, Miheličeve **Ognju in pepelu**, 1949. Resnica je, da je **Svet v plamenih**, kot pravi naslov pesniške antologije medvojne napredne poezije. Ogenj gori z najvišjim žarom. Kozakov Komisar v **Aferi** pravi približno takole: Naj zgori ves svet, vsi smo polena pod kotlom zgodovine; le da ostane deset ljudi, a teh deset pravih!

Koliko pravih je ostalo leta 1990? So vsi pravi zgoreli v plamenih na tej ali oni strani, kot je rad zatrjeval zopni Zupan: **Najboljši so padli**? Preživela pa sta klavca Žan More in na nasprotni strani Frakl, ki ga uprizarja Božič v drami **Komisar Kriš**. Kaj – kdo? – je resnica? Tone Tomšič, Lojze Grozde ali Ivan Mrak? Grozde še čaka na uprizorjenost v drami. Kaj je počel med vojno, pred smrtjo? Ovajal partizane in ilegalce Italijanom, ali le spodbujal katoličane k trdni veri? Tomšiča je napisal Božič kot dramski lik, Mrak pa je oblikoval dramske like, sredince, ki jih je likvidirala Partija, Fedjo v **Rdeči maši**³⁵, ker se niso odločili za akcijo; Partija je kaznovala nedejavnost s smrtjo. Mrak je oblikoval tudi žrtve italijanskih okupatorjev, enako trpne kot Fedja, glej lik Mihaela Strojana v **Talcih**. Tudi takšne, ki se odločajo za pot v partizane in so pozitivni, a so pripravljeni biti v partizanih le zdravniki, bolniške sestre, Marja v **Rdeči maši**. Mrak je zajel paleta pluralno, Bor enostransko.

Kaj je resnica, se je vprašal že Pirandello? Kaj je etično poštenje, pravično ravnanje? **Kdo je kriv?**³⁶ se je spraševal slovenski dramatik Angelo Cerkevnik, 1934. Se sploh da zares razločiti med pravim in nepravim, med resnico in neresnico (fikcijo)?

Ko sem po večerni predstavi **Traviate**, bil sem sedemleten, končno zaspal, so me kmalu prebudile v vmesno stanje med budnostjo in snom (med resnico in domišljijo) hude nočne more, pavor nocturnus. Sveta in človeka nisem mogel

razumeti; ga razumem danes? Mati me je često vodila v Opero; opere so me privlačevale – kot prepad, nič, »črn lonec«, hudič –, a sem se jih hkrati bal. Silovito sem sočustvoval z Zlato Gjungjenac, ki je pela Violetto; bil sem prepričan, da je prava Violetta. Skoraj zmešalo se mi je, ko se je po koncu opere pred zastorom pojavila ob Josipu Gostiču, Alfredu, tudi Gjungjenačka živa in zdrava.

Enako se mi je godilo v drami. Rekli so mi, da je Mesec v Golievih **Petrčkovih poslednjih sanjah** Franc Lipah³⁷. Lipah je postal zame skrivnostna oseba, sam v sebi dvojnik, nebeško telo kot igravec, čudodelec, privid, pesniško lirski prikazen, niti ne nočna môra ali pošast. Pa mi pokažejo opotekajočega se človečka s šrtlečim alkoholičnim trebuhom, z glavo kot polna luna; ubožček se komaj prerine skoz vrata bližnje gostile Lovšin, po vojni Vino Koper. Rečejo mi, da je to Lipah, celo duhovit dramatik, avtor **Glavnega dobitka**, 1930, in **Gledaliških zgodb**, 1938.

Kaj sta simulacija in domišljija-izmišljija, kaj trda stvarna resnica recimo v primeru, ko je jugoslovansko slovenska predvojna politična policija pred mojimi očmi, bil sem polbuden pol v sanjah, sredi noči aretirala mojega očeta in ko sem ob tuleči materi z velikimi očmi skušal razumeti, česar nisem zmožel in česar ne razumem še danes? Se to sploh da razumeti? Kateri Jezus je resničnejši? Tisti, ki jaha na oslici na Cvetno nedeljo, ko je umrl moj brat in sem se jaz rodil, v Jeruzalem, ali tisti na križu, ki trpeče zastoka: Oče, zakaj si me zapustil?

Sem res kriv usode sveta? Moram res nositi breme muke na ramenih, na svojem srcu, čeprav sem kot ena moja eksistenca-vloga božji otrok, kakršen je bil revček Katarinski Lojzek ali poulični pesnik Lojze Beltram? Je res nadvse pobožni dr. Lovro Hacin (baje je šel vsako jutro k maši in obhajilu) mučil in ubijal Slovence, tudi katoličane, ujete partizane, osumljene ilegalce v imenu Kristusa Kralja?

Kocbek je pisal med vojno pesmi, ki z mojega vidika – tako jih doživljam – pomenijo živo stvarnost in so močna resnica, glej **Pentagram**; izdal jih je šele dolgo po vojni, niso imele ne agitacijskega, ne propagandnega, sploh nikakršnega učinka na stvarnost; kot da jih ni bilo. Obenem pa je napisal za Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda dramo-agitko **Večer pod Hmeljnikom** (svojevrstna predelava Ivana Laha **Noči na Hmeljniku**, poenotenje-aktiviranje slovenskega ljudstva iz razsvetljensko-liričnega in razmišljujočega v revolucionarno vojaško in družbotvorno – državotvorno – organizirano); ta drama je dolgočasna, retorična, od zunaj dojeta, slab primer spodbujanja k akciji, prav za prav že ugotavljanje konca akcije, pomiritve-sprave³⁸ med dozdajšnjimi nasprotniki; ponesrečen dramatiški poskus. Same besede – celo časnikarske, v primerjavi z ognjem **Pentagrama**, kjer se besede same od sebe prežarjajo v plamene. Govori Kocbek tu tudi eksplicite o ognju? Naj navajam: »Ko srce zadrhti v poslednji grozi, da ga zagradi blaznosti požar«. (**Pričevanje**). Ali v **Grozi**: »In že sem neugnani del prvine ..., vrtinec, strela, ogenj zgodovine.« (**Povabilo na ples**.) Ali pesem **Ognjena noč**, vsa je o ognju³⁹.

Tako je z Besedo: ali bo Meso-Telo postala, in s tem Duh, ki je Resnica; apostol Janez je v svojem **Razodetju** ugotavljal, da je že postala. Ali pa so dejanja postala zgolj besede, kot recimo v Mikelnovi povojni politični agitki **Dež v pomladni noči**, 1955. Ko je Lenin zmerjal (malo)meščane, filozofe,

mislece kot penaste gobce, ni mislil na njihovo veliko strast, na peno v ustih, ampak na to, da so le gobci, širokoustneži, retorji, brez dejanja, torej brez resnice, sama izmišljotina, lažen svet. Je postal s koncem vojne in revolucije tudi – ne le slovenski – svet zgolj retoričen, beseden, gobcanje, igrivo spakovanje, predstavljanje protestnikov v maskah, ne pa dejanja zares upirajočih se, ki so nekoč vodila v to, da jih je politična policija zapirala; recimo nekoč v Šelenburgovi ulici, nastopala je na konjih, je mojega očeta pred mojimi očmi aretirala, peljal me je na demonstracije; me skušal privaditi, slabiča, na stvarnost. Bilo je leta 1938 ali 1939⁴⁰.

Dejanja so sama v sebi različna, tudi ona so odvisna od interpretacije, torej od premisleka. Kocbek je živel veliko dejanje, ga tudi zagovarjal, a menda ni bil zaprt niti en dan v življenju. Sreča? Usoda? Je pa trpel v povojni izolaciji, med vojno se je skrival pred Italijani, se bojeval z Nemci. Zupan in Pučnik sta odsedela (mila beseda) po 7 let zavora; in za kaj? Za možnost, da bi postala nevarnost za totalitarno državo. Diehla in Oswald so obesili ali ustrelili – bogve kdaj po vojni, v zaporu – za nič, za izmišljotino, z obtožbo, da sta bila gestapovska agenta; enak očitek je zadel mojega očeta. In očitek vsem tem, tudi Mirku Koširju, Stepišniku itn. –, kaj je bil in postal: ali stvarnost ali fikcija? Oboje. Kot stvarnost so trpeli, v samicah in v mučenjih, razlog za to stvarno grozljivo trpljenje – tudi za zlom njihovih osebnosti – pa je bil izmišljen, fikcija, posnemanje stalinističnih procesov, simulacija na kvadrat. PM, ki je obenem najtrša stvarnost, tudi krvava dejstva. Kako med obojim razločiti? Raszoditi?

In smrt mojega brata, do nje je prišlo že v nastopajoči PM-družbi? Samomor je bil smrt, a razlog zanj je privaten, čeprav je bil pri Alešu tudi filozofski. Ta smrt ni nič vplivala na družbo, kot ni skoraj nihče vedel leta 66, da prihaja Pučnik iz zavora. Le z mojim bratom sta se ogledovala, pravkar izpuščeni jetnik in pravkar rojeni fantiček, ki pa je umrl pred jetnikom. Ni se polil z bencinom in zažgal kot malo kasneje Jan Palach in malo prej budistični menihi v Saigonu! Hotel je biti odgovoren le zase. Torej samovoljen v duhu PMe, brez občestva, brez resnice, z vprašljivim dejanjem, ki je zanikanje pozitivnega – družbeno spodbudnega – dejanja? Kako naj vem?

Kaj pa smrt mojega strica – matrinega brata – Ernsta Tomca, komunista, ki so ga likvidirali lastni, prej pa je sam likvidiral nedolžnega, po krivem osumljenega, nekega (»nekega«) Kocmurja kot policijskega agenta, kar ni bil? Kaj pa dejanja Alenkinih stricev po materi, obeh visokih oznovcev? Miro Počkaj je bil kapetan OZNE že v partizanih; fotos Vlada Počkaja hranim, ko je v partizanski uniformi oznovskega oficirja. Verjetno sta sodelovala pri najhujših zločinih medvojne in povojne OZNE.⁴¹ Med vojno sta bila od okupatorjev obsojena na smrt. Miro je prisostvoval likvidacijam, Vlado, ki ga je hotela OZNA 1949 zapreti, pa mi je, ko se je vrnil iz Brazilije, kjer je bil politični begunec, absurdni paradoks tega sveta, dejal: Taras, ti ne veš, kaj smo počeli; moja vest je obremenjena do kraja. Komaj sem ga razumel, imel je raka v grlu, govoril-šepetal je skoz odprtino v vratu. Taras, si pripravljen zapisati, kar ti bom o svojem življenju razkril? Pri priči, sem mu odgovoril. Še toliko počakaj, da bosta z Alenko moji poročni priči, ležal je na Golniku, hotel je popraviti krivico, ki jo je storil nekoč dvajsetletnemu dekletu, zaplodil ji je otroka, a se z njo ni oženil. Čakal je skoraj pol stoletja. Poroka je bila,

naslednje jutro pa smo zvedeli, da je storil samomor, iz sapnika si je potegnil cevko za dihanje. Dejanje, ki je smrt.

Je bila smrt stricev mojega zeta, nobeden od njih še ni dosegel 20 let, kot moj brat ne, prava smrt? Dva je ubil KNOJ (Kidrič) kot vrnjena domobranca, eden je padel že leta 1943 kot član Rupnikovega (Vuka Rupnika) jurišnega bataljona. Zasluži Kidrič spomenik in Rupnik prekletstvo? Bil sem na strani Kidriča, a kaj je resnica državljanske vojne, smrti in življenja, akcije in razmisleka? Leon Kidrič in Boris Rupnik? Sta dejanje ali fikcija? Je to moje enačenje nasprotnih polov pretresljivo ali cinizem?

4

Tudi prvi stavek tretjega odstavka **Vabila** imam za točnega. Težnja po gledališki avtonomiji je tekla vzporedno z vsesplošno avtonomizacijo v slovenski družbi; cilj teh prizadevanj je bila uvedba pluralističnega političnega sistema⁴². Najrazličnejše ovire se bolj kažejo v gledališču kot v dramatiki, ker je ožje vezano na družbo, s tem na politiko in oblast: subvencije, pritisk medijev, izbor gledaliških vodstev itn. Vendar mislim, da je bila od 50-let naprej v slovenskem kulturnem prostoru dokaj velika pluralnost, tudi ideološka. Najprej so si jo izbojevali dramatiki, umetniki, kritiki, filozofi, ki jim je povezovanje v skupine olajšalo »boj«⁴³, takšne skupine pa so po ustroju sestavljene iz posameznih oseb (SAPO). Za takšne lahko štejem člane svoje generacije, Smoleta, Kozaka, Rožanca, Božiča, Šeligo itn., in naše dediče, Jovanovića, Rupla, Lužana, Rudolfa itn.

S povezovanjem generacij je prihajalo do (za)menjav estetsko-idejnih platform oz. pomenskih struktur, socialističnemu humanizmu je najprej sledil sentimentalni, nato razkroj humanizma, nihilizem, nato reizem z vsemi podzvrstmi, ludizmom, lingvizmom-retoriko, seksizmom, magizmom. Reistična pomenska megastruktura je v širokem pomenu besede PM. Nazadnje se je vsa družba strankarsko politizirala, najprej pa so se spolitizirali umetniki. Naloge, ki jih je morala opravljati v totalitarizmu umetnost (**Greda, Pod Prešernovo glavo, Partljičev Moj ata – socialistični kulak**, že Miheličeve družbeno kritični **Dan žena**, 1968, Ruplovi **Mrzli viharji**, 1974 itn.), so odpadle, vsaj tako se je nekaterim – večini? – nekaj časa zdelo. Očitno se jim v prvem desetletju 21-stoletja ne zdi več tako. **Vabilo** to domnevo potrjuje⁴⁴. Vendar, kako to vrnitev ostvariti?

Ljudje so opazili, da strankarska politika ni tisto, za kar so jo prej kot bistveno izboljšavo ali celo temeljno spremembo sveta imeli ali hoteli imeti; ni jim dala, kar so od nje pričakovali. Kaj je lažje kot pomisliti, da politična naloga gledališča (in dramatike) še ni končana? Da jo je treba obnoviti? Posebno, če se razširja splošno mnenje, da je današnja slovenska družba v bistvu korumpirana, torej neetična; da ne temelji na resnici in pravem, ampak na zasebnih in skupinskih interesih, na užitkih, ki so privatni; da je strankarstvo le nov tip oblasti, čeprav manj nasilen od enostrankarstva, pa kljub temu svet premočevanja, pollaščenja, tekem in bojev⁴⁵ za oblast. Tisto, čemur sem v Perspektivah nadel ime (ob)last in (s)last.

Prišlo je do novega fenomena, ki ga vsi opažamo. V totalitarizmu – tudi že v kakršnem koli monizmu, recimo v klerikalizmu, avstrijakantstvu, ekstremnem moralizmu ipd. –, so imeli upori zoper zadevno oblast-ideologijo, že protesti verbalnega tipa, **Tugomer, Grča**, gmotno real(istič)ne posledice, če ne zapora, medtem ko lahko v liberalni PM-družbi izreče igravec-dramatik vse, kar koli mu pade na pamet – tudi jaz v pisanju **RSD** –, pa ni nobenega bistvenega odmeva⁴⁶. Če se publika pri neki predstavi smeji, pomeni, da sodeluje, a bistvo njenega sodelovanja – obiskovanje gledališča, gledanje komedij – je zabava, kratkočasje. Ko pa kaka drama nagovarja ljudi resneje, s formuliranjem osmislitev za človeka bistvenih vprašanj, pametnejši gledavci sicer nekoliko razmišljajo o tem, kar jim je na odru ponujeno, kake večje obveznosti pa javno izgovorjene besede nimajo, pa naj so še tako plamteče⁴⁷. Bolj ko so plamteče, bolj so smešne.

Dejal bi, da so postale navidez plamteče. Ogenj kot PM simulacija, kot bolj ali manj duhovita retorika. Odgovornost ni več vrednota, ki bi jo PM svet upošteval. O nji veliko govori, enako kot o poštenosti, resnicoljubnosti oz. laži (v parlamentu ves čas slišimo izraze kot: to je laž), a vsi vemo, da je tak govor le sredstvo premočevanja, polemike; da ne tendira k resnicoljubnosti, ampak le k učinkovitosti, k prepričevanju poslušavcev⁴⁸. Prva vrednota je postala učinkovitost, kot se v kapitalizmu spodobi, seveda na račun razmisleka o resnici, ki jo vsaj intelektualci že kar nasploh imajo zgolj za konstrukt.

Pravilo klasične znanosti je Occamov aksiom: bližja resnici je tista razlaga nekega procesa, ki je bolj enostavna. Se ne strinjam. Če je najbližji resnici micelij, je resnica najbližja najbolj HKD (hiperkompleksno diferencirani) razlagi. Odloča uspeh, ki pomeni prepričljivost konstrukta, kar pa je navsezadnje temeljno pravilo vsakega gledališča: gledavec mora nastopajočim verjeti: da je Jago res baraba, da je postal konzul Bernick poštenjak, da sta Gruden in Grozd (**Za narodov blagor**) kot politika goljufa; da je ta svet res norišnica, kot razlaga Jančar v svoji najboljši (kasneje ne več doseženi) drami **Veliki briljantni valček**; v **Halštatu** mu ne verjamem več, ker je vse bolj politično-etična poza (učinek) kot pristna pretresenost, podana še v **Disidentu Arnožu** in v Šeligovi **Ani**, ne pa več v Šeligovi **Sveti sarmatski krvi**.

Danes mi je blizu Dovjak, član mlajše generacije; ker ne moralizira in ne politizira, ne patetizira in se niti cinično ne posmehuje; smisel obstoja skuša najti v mejnih položajih norčevstva, utopične ustvarjalnosti, trpljenja, ki ima globlji namen in pomen, saj vzpostavlja – riše – vsaj sledove transcendentnega sveta⁴⁹ oz. Drugosti, kot mu pravim jaz, ali Boga-Drugega; seveda ne boga-identitete; glej Dovjakovo dramo **Pipin Mali**. Ni še bila uprizorjena, a sodi v sam vrh SD (slovenske dramatike). SNG Drama jo nadomešča z novinarsko levičarsko moralistično Tadlovo agitko **Anywhere out of this world**, ki je spretna in zanimiva, a ... Smer, ki jo nakazuje Tadlov naslov (manj izvedba), je sijajna, obdelava motiva je žurnalistična in aktualistična.

Podobno se dogaja z Borisom A. Novakom: njegova **Hiša iz kart** je duhovita, celo sijajna ludistična analiza ponesrečenega sveta; njegova **Kasandra**⁵⁰ je globoka, zanosna, pristna, veličastna tragedija; njegovi **Lipicanci**, ki **galopirajo v Bruselj** (na Bruselj, simbolično vojaška konjenica, huzarji), pa že karikatura; to ni več **Pohod zgodovine**, kakor naslavljam svojo zadnjo **RSD** knjigo (**Pohod in polom zgodovine**), ampak mučno siljenje k obnovi avtentičnosti **Raztrgancev**

in **Rojstva v nevihti**. Dejansko imajo **Lipicanci** isto funkcijo kot pol stoletja prej Mikelnov **Dež v pomladni noči**. PM dramatika po ustroju – pomenski strukturi – ne more biti pristna, če je etično skrajno zanosna, a ostaja v okvirih družbe, celo politike⁵¹. Za čistost in pristnost drže mora poskrbeti dramatikova utopična vizija transcendence, ki vnaša v ta banalni svet (v **Sveto in profano** Mircea Eliadeja) Deleuzovo in Guattarjevo »norost«, (glej **Tisoč ravni**, moj »brevir«.) Nor je Dovjakov Kamnosek-Norec, **Pipin Mali**; nori so Muckovi junaki v **Zalogu**, nori so Briškega liki v **Križu**, v **Ladji norcev**; ni pa več nor Jančarjev jezuit v **Katarini in pavu**⁵².

Jančar je postal PM velemojster, ki vse zna, a se je izpraznil; praznino nadomešča s forsiranim politizmom. Tako se stvari – na nepristen, a učinkovit način – rešujejo v PM svetu. Genij se splošči v obrtnika. Vizionar z bolečo skepso v nekoga, ki vse obvlada, a zanj ni nič več (za)res. To je tema Bartola, (dramatiziranega) **Alamuta**, in to umetniško zelo posrečena izvedba teme; z ARF (avtorefleksijo). **Pav** je le še pav, videz bleščic, ki zaslepljujejo z barvitostjo, a so le prisiljen prikaz nečesa, kar bi moralo biti smisel in resnica in kar je v **Valčku** in **Arnožu** tudi bilo.

Eksplicitno reflektira aktualno družbeno dogajanje politični esej, strokovna politološka razprava; lahko tudi drama ali roman, vendar mora biti v tej še nekaj, kar politiko transcendira. Cankar jo je transcendiral že od prve svoje drame naprej, od **Romantičnih duš**, katerih novo odlično dramaturško razčlemba je napravil Krištof Dovjak. V vsaki zame dobri drami mora obstajati sled sledi drugosti, pa čeprav je na eksplicitni ravni drama etično retorična ali celo cinično skeptična, kakršen je recimo **Alamut**; ni pa takšna – je le slaba – Bartolova etično politična agitka **Lopez**, 1932. **Afera** in Smoletova **Antigona** sta tudi agitki, pa jima to ne škodi, narobe, izpolnjujeta dolžnost človeka, ki protestira zoper totalitarizem, ki se aktivno »bori«⁵³ zoper despotsko oblast. T(akšn)o oblast razkrinkuje tudi Dovjak v likih kralja in dvorjanov v **Pipinu Malem**, pa to ne moti, saj je dodano kot dejstvo-resnica tistemu, kar odloča: pot iskanja smisla, na katero sta se podala Kamnosek in porodnica Begavka (Deleuzov selec, kateremu je dramatik dodal smisel).

Hočevarjeva se v **Smoletovem vrtu** ni zoper nič opredeljevala, vse je le – z usmiljenjem ali milostno? vsekakor zadržano posmehljivo, inteligentno, a povrhno – razkrinkovala⁵⁴. Najdem v tej komediji kako sled drugosti? Dese Muckove **Neskončno ljubljene moški** je mestoma duhovita, spretno sestavljena komedija na osnovi banalitete, ki je stvarna; vendar, je kje v drami sled drugosti? Obe omenjeni drami sta dokaz dobrega obrtništva in duhovitosti. Je to za svet umetnosti dovolj? V čem presegata čitalniško dramatiko, Vilharjevega **Župana** in/ali Ogrinčevo **V ljubljano jo dajmo!**, obe napisani v 60-letih 19-stoletja? Po mojem ju ne dosejata, kajti boj za slovensko narodnost in avtonomno kulturo v teh dveh komedijah (ali v Jurčičevi-Kersnikovi veseloigri **Berite Novice!**) je bistveno bolj pristen kot recimo (predpostavljam jo) etična poanta komedij Hočevarjeve in Muckove⁵⁵.

Levstik je drugost zreduciral na našo sveto stvar, na absolutno identiteto narodn(jašk)ega slovenstva (v **Tugomerju**, ne pa v **Juntezu**); šele Vošnjak je odprl problem drugosti, erosa kot ljubezni do drugega (Vidine do grafa Alberta, **Lepa Vida**, medtem ko ljubi Tugomer le svoje, ženo, sina, Slovence-Slovane). Cankar samoironično in tragikomično išče transcendenco v

vprašljivem, v problematični Pavli, **Romantične duše**, tudi v problematičnem Petru, **Pohujšanje v dolini šentflorjanski**. Pri Grumu je obup tolíkšen, da že poziva-nagovarja neobstoječo transcendenco, tako v **Trudnih zastorih** kot v **Dogodku v mestu Gogi**. Grum je predhodnik PM sveta: opisuje nekaj, kar naj bi bilo dogodek. Hana pobije despota-posiljevalca komija Preliha. A ta dogodek je posmeh pravemu dogodku. Ni ne narodna vojna ne revolucija, ki ju prakticira partizanka Nina v Zupanovem **Rojstvu**; Nina obenem tudi rojeva-poraja. V **Gogi** ni ne dogodka ne smrti; vse je umrlo, vsi so umrli-mrtveci, prikazni.

Enako je v zadnji – posthumni – Zajčevi drami **Jagababa**. V prvi njegovi drami, **Otrokih reke**, junaki skoz dramo umirajo, usihajo, v zadnji nastopijo že pokojni⁵⁶. Mrtvi pomeni živo reč, stvar, ki trpi, boli. Eseju ob Zajčevi poeziji sem, 1964, dal naslov **Svet žive smrti**, kot živa reč je nastala iz **Sveta krvnikov in žrtev**, 1959, mojega eseja o **Požgani travi**, Zajčevi prvi pesniški zbirki. Odgovor na **Travo** sta bili Šalamunovi zbirki **Poker** (igra) 1966, in **Namen pelerine** (mrtve reči, podane zgolj kot duhovita besedna igra) 1968. To je točka Lužanovih **Srebrnih nitk**, 1975, in Rudolfovega **Pegama in Lambergarja**, ki je drama za marionete, 1974.

5

Dejstvo, da se gledališče vse bolj zaveda nemoči svojega medija, je nasledek pravkar rečenega. Če igralci vidijo, da velja le njihova odrska spretnost, kvečjemu nazornost podanih likov⁵⁷, da pa se ves njihov trud zreducira na glumaštvo in psihologijo, so najbrž v nekem polzavednem delu svoje duševnosti nezadovoljeni. Želja, da bi igral Hamleta, je izražala pri Lipahu smešen manjvrednostni kompleks; bil pa je Lipah odličen Polonij, gledal sem ga v Kreftovi režiji. Morda Aliju Ranerju v uprizoritvi Odra 57 nismo verjeli, igral je Kristijana v **Aferi**, bil je prešibka osebnost; prepričan pa sem, da bi verjeli Samoboru, če bi utelesil ta Kozakov lik, čigar notranja avtorefleksija ne sega le do etične problematike, ampak odpira prostor onkrajnosti. Morda bi bil čudovit Karuzo Zvone Hribar⁵⁸; nekoč je odlično podajal Aljošo v **Bratih Karamazovih**, bil sem dramaturg pri Hiengovi režiji v Drami SNG. Če bi dober režiser mnogo delal z njim, bi morda spravil iz njega na dan slutnjo drugosti. Stane Sever jo je v liku **Kralja Leara**, v prizorih norosti, skupaj z ubogim Tomom in ostalimi norci-izgubljenici, morda božjimi otroci.

Sled drugosti ni le v »resni« komediji **Pohujšanje v dolini šentflorjanski**; je tudi v komediji Ferda Kozaka **Kralj Matjaž**, 1940; v komediji Jožeta Kranjca **Katakombe**, 1933; v Simčičevi **Zgodaj dopolnjeni mladosti**, 1969; v Jovanovičevem **Tumorju**, 1971, ki je zavestno postavljen na mejo med stvarnim in fiktivnim, med odrom in avditorijem, med norostjo in strastjo. Naslov drame je kar se da točen: **Igrajte tumor v glavi ali onesnaženje zraka**. Ne vemo, kaj je pravi topos: teater, nora glava, tumor v nji, privatistična užaljenost velikega igralca (Severja), dramatikova zabava? Drama je že tipična PM tvorba. Jovanović se jasno zaveda nemoči svojega peresa, gledališke uprizoritve,

samega sebe, človeka kot takšnega. In? Vztraja, do danes. Išče? Tudi, čeprav se pretežno posveča obrti, realistični psihologiji, **Ekshibicionist**, kliničnemu opazovanju, **Klinika Kozarcku**, celo politiki, **Jasnovidka**, 1989⁵⁹.

Gledališče že davno ni več središče polisa; v srednjem veku je postala to cerkev, tudi dvorska palača; od francoske revolucije naprej parlament, pod komunizmom stavbe Centralnega komiteja Partije, v kapitalizmu Borza. Gledališče partizanom in Katoliški Cerkvi služi; Borov **Gospod Lisjak**, Gregorinov **Oče naš**. Služi celo propagandi za narodno posojilo, Šnuderlova medvojna agitka. Ali pa prepričevanju v učinkovitost in poštenost katoliških hranilnic-bank, glej Petra Bohinca pravo dramo **Snujte Rajfajzнове posojilnice!**, 1897. Gledališče se je v PM družbi preselilo celo na ulico, glej Rozmanovo Ane Monro; že v srednjem veku posnema verske agitke na trgih pred katedralami; glej že napoved esteticizma oz. PM-sveta v Hofmannstahlovi priredbi **Slehnika**, pred vojno so ga igrali na Kongresnem trgu, kot partizanska gledališka skupina Joca Turka po travnikih tik pred sovražnikovimi prvimi vrstami. Preostali – preživeli – domobranci, predvsem civili, so imeli recitacijsko-dramske prireditve v taborišču Vetrinje, tik po vojni. Vombergar je zanje napisal dramo – ohranjen je le en njen del – **Tabor brezpravnih**. Brejc – Franček – pa je, po Zupanovem opisu v romanu **Levitan** – uprizarjal **Hamleta** v povojnih ljubljanskih zaporih; živahno je vabil na podstrešju z Ofelijo-sojetnikom⁶⁰.

Zakaj se slovenski geji sklicujejo le na tuje vzornike, ne pa na Mraka in Javorška? Ko sem z gledovanje po tujstvu očital mlademu pesniku, tam okrog leta 1970, in ga vprašal, zakaj tako propagira Che Guevaro, pesnik je bil nosivec majice in baretke a la bolivijski revolucionar, ne pa Pučnika, sem doživel tako od njega kot od ostalih ultranovolevičarjev prezir. Kdo pa je ta Pučnik, so spraševali? (Danes vejo, ker letijo z njega.⁶¹) V Nemčiji Pučnik ne spada med rafovce, je član socialne demokracije. Kaj pa je Pučnik naredil, nadaljuje pesnik? Ko sem mu skušal zadevo razložiti, me je slovenski Che Guevara zviška zavrnil: vsi ste ga izdali, on pa je bil meščanski fantast.

Moja – naša – grupa je vsaj dvakrat uprizorila Pučnika: v Smoletovi **Antigoni** in v Kozakovi **Aferi** (1960, 1961). Je Janšo et comp. kasneje najbolj zanimal Staneta Kavčiča ekonomski nauk? Janša je kot Napoleon Tretji, Bavčar kot baron Rotschild. Nista dobila pravičnega mesta v Zolajevem ciklusu Rougon-Macquartovi, ki obsega opis tako vojne (**Polom**) kot ekonomije-finančništva in politike? Tudi jaz sem se vzoroval pri Zolaju, a ne kot Novak pri piscu **J'accuse**, ampak kot avtorju romana **L'oeuvre** (ustvarjalno, ne fizično delo). Poistil sem se z osamelim garačem Cézannom, ki ga opisuje Zola, nekoč sta bila tesna prijatelja, ne pa z delavcem Krimom, **Rojstvo v nevihti**, in ne z delavcem Andrejem, **Gospod Ponikvar**; nista oba metalca-kovinarja, kot je bil pokojni tovariš maršal Tito?

Moj vzor je iz Ščuke, **Blagor** (leta 1958), postal Jerman (leta 1965), **Hlapci**, zadnje dejanje; posebej pa sem postajal tak od srede 70-let naprej: osamelost na Goličavi (Drulovki v Špiku, nato v Avberu), skupaj z Lojzko (Alo). Postajam danes družbeno vsaj do neke mere reaktivirani Jerman, recimo Jerman iz 6. dejanja, ki piše kritično analizo slovenske stvarnosti, kot jo je v brošuri dr. Grča? (Glej Govekarjevo dramo **Dr. Grča**.) Ni hotel Cankar kot

zadnjo svojo dramo uprizoriti kmečki punt in lik Matije Gubca? Biti Gubec ali le gobec?

Ne zre Dolinarjev bronasti kip **Gubca** z zavezanimi – slepimi – očmi kot prerok v onkraj? Kip je imel na pisalni mizi dr. Alojz Gradnik, preganjavec komunistov, tudi mojega očeta, ki pa med vojno in po njej ni postal antikomunist. Mi je zgled Dolinarjev **Primož Trubar**, kot doprski kip na stavbi NUKa? Ali Savinškov parodirani dr. Milan Vidmar, tudi v bronu? Ali pa razcepljeni, razkrojeni nori kip (glava) Tarasa Kermaunerja, ki ga je izvrstno – genialno – izmodeliral Drago Tršar leta 1970; hranim ga, moja mati je plačala stroške za odlitek v bron, že leta 1971. Sam sem kip skrtil na polico v kleti, ga zagrnil s steklenicami. Naj ga vrnem v ospredje? V ospredje česa? Je ta kip – sem jaz – resničnost ali fikcija?⁶² Kako se znajti?

Strast, ki je navdihovala levstika v **Tugomerju**, Vilharja v tragediji **Dani(e)la**, napisani pred 1870, Lendovška v drami **Mož-beseda**, v 60-letih, Šorlija v **Na Pologu**, 1919, Krefta v **Celjskih grofih**, (1932), Čajnkarka v **Za svobodo**, (1946), je minila; ni verjetno, da bi bila obnovljiva v stari obliki; morda kot instrument? (Bila je več kot instrument, bila je v funkciji imanentistične realizacije slutnje drugosti; paradoks.) Ne more več služiti potrjevanju narodne, zgodovinske, kulturne identitete. Za to identiteto se je odločila dramatika OF (Osvobodilne fronte) z **Večerom pod Hmeljnikom** in Klopčičevo **Materjo**; nato jo je potrdila tudi moja grupa – grupa, h kateri sem se prišteval –, predvsem s Smoletovim epohalnim **Krstom pri Savici**, z dopolnitvijo vojaško revolucionarne emancipacije naroda z diplomacijo, državništvom, umno politiko (knez Gorazd, duhovnik Kočar), 1969. Po tem je boj za samostojno slovensko državo in entiteto le še izvedba; bila je izvedba z nepojmljivo malo žrtvami, če jo primerjamo recimo z vojnami za nemško samostojnost, angleško, francosko ... Umetnosti ta zadnja narodna vojna (1991) ni navdihnila, razen par blagih Kuntnerjevih pesmic. Bistvena slovenska zgodovina je končana. Kar je, so le dodatki, naknadna utemeljevanja, trud za obstoj-samoohranitev, korist, igra. Država kot – precej umazana – igra. Smole je že vedel, zakaj je kar tri svoje drame naslovil kot igre; **Igrice**, 1962, **Veseloigra v temnem**, 1966, in **Igra za igro**⁶³, 1985. Namesto samoohranjevanja predlagam samoomejevanje.

Kar »oznanjam« - zaenkrat neslišano – jaz, je priprava na razvitje sledi sledi sledi »zarje« onkraj drugosti, ki pa se kot sled vrisuje že v ta svet, v tega človeka. (Paradoks.) Dovolj je, če se je drugost vrisala v Smoletovo **Antigono**, v Kozakova Simona in Kristijana, v Strniševega Priorja, **Ljudožerci**, v Dovjakovega Kamnoseka, **Pipin**. Nisem pesimist. Kamnosek je dedič Kristijana, osnova za novo SD. Namesto – zame napačne – identitete, ki je agresivna itn., predlagam drugost; skoz razcepljenega dvojčka; iz Jermána v 4. dejanju **Hlapcev**, v Antigono in Norca⁶⁴. Kdaj bo sled sledi vidnejša? Čez tisoč let? Ne vem.

Ni vsa skrivnost človeka in etike ta, da vzdrži v veri v drugost? V utopiji, ki naj bi bila resnična? V iskanju – in potrjevanju, z bojem in razmislekom – smisla?

Eno svojih **RSD** knjig sem imenoval **Iskavci smisla**. Nevera – vera v nič – ni bolj potrdljiva od vere v Boga-Drugega. Obetam si renesanso slovenske in svetovne dramatike (človeka), vendar nimam pojma niti predstave, v kakšni obliki se bo to zgodilo. Že z genetsko spremenjenim človekom? Takšen, kot je, življenje ni vreden oz. točneje, ravno vreden ga je, ker je življenje kot takšno

nujen zločin (ubijanje-jedenje drugega), nujno zlo. To so vedeli Shakespeare in Calderon, Kozak in Smole, Strniša in Šeligo⁶⁵. Šeligo se je le delal – z navori –, da je politik. Živel je svojo masko. Njegova resnica pa je nerazločljivost blazne fikcije v drami **Kamenje bi zagorelo**, v zadnji, ki jo je zmožel. Po tej drami je ostal le kulturni minister. Kot kulturni minister mu je sledil sin opernega skladatelja Rada Simonitija; temu je libreto za partizansko opero napisal Smiljan Samec, **Partizanka Anka**. Je postala nova oblast zgolj opera, pisana v slogu Puccinijevih žalostnih melodij, ne Verdijevega zanosa, **Nabucca**? Puccinijev **Plašč** je enodejanska strast. Desnica na oblasti le čas enega dejanja? Po tem pa zagrne svet plašč pozabljenja-teme? Enodejanka je tudi Dovjakov **Debelušček**, analiza avtista.⁶⁶ Avtist je evropska prihodnost, heroj je lik iz muzeja.

6

Upam, da sem vsaj do neke mere – po svojih zmožnostih in po objektivnih možnostih današnje zgodovine – odgovoril na temeljno vprašanje **Vabila**: Kako umetniški dogodek vzpostaviti kot politični dogodek? Kaj je politično? Ali le še igra-tekma, brez hujših gmotno-telesnih posledic, ali znova boj-vojna z obveznimi smrtmi, kakor so jo doživljali: brata Radića, Cezar, Henrik IV., Djindjić, dva srbska kralja Aleksandra, prestolonaslednik franc Ferdinand in njegova soproga? Že kralj Laj, ki ga ubije lastni sin; glej ne le Sofoklejevega **Kralja Ojdiposa**, ampak tudi Mrakovega **Chrysipposa**, ki prenese zgodbo-smisel iz trde pobijavske smrtnosti v mediacijo, v samospraševanje, v očitke vesti živih in mrtvih, 1976? V tej drami se PM in krvava stvarnost (poboj z gorjačo) mešata do nerazpoznavnosti; in vendar deluje drama kot pretresljiva tragedija, ne kot goli retorizem⁶⁷.

Bi bil res(ničen) političen dogodek, če bi doživel Janša atentat in pri tem podlegel? Nekdo bi ta dogodek presojal kot osrednjo tragično zadevo slovenstva⁶⁸. Kuntner bi končno napisal dramo-tragedijo (žalostinko); tudi Capuder in Brane Senegačnik. (Jančar?) Kdo drug pa bi dejal, hvala bogu, vsem nam je odleglo, despota so pobili kot steklega psa, kot novodobnega Kaligulo, glej Camusovega **Kaligulo**.⁶⁹ Kot Mussolinija, ki zasluži le obešenje z glavo navzdol, s petami navzgor? Bi izvedel po takšni Janševi smrti Jožef Jerovšek diktaturo, kot jo je Stalin po smrti Kirova? Bi postala drama spet »zlahka« tragična in resničnostna? (So današnji Srbi res resničnostni?) Ali pa bi doživeli le naključni dogodek, ki ga je Vladimir Kralj ostro razločeval od tragičnega, glej njegov **Dramaturški vademekum**? Bi zadoščal za vrnitev stvarnega sveta umor Jelinčiča ali pojočega majorja Trohe?⁷⁰

Bi bilo dovolj, da bi kak kriminallec – kak Silvius Plutus – ustrelil vratarja republiške skupščine, nato pa naredil samomor? Kje je meja med smiselnim in nesmiselnim? Je umor sploh lahko smiseln? Je to, da ubije Krim ženo Nino in esesovca Harza, **Rojstvo**, umor, politični vojaški umor? Ali zgolj streljanje v vojni, ki je normalno, ga je kot normalno in obvezno sankcionirala tudi Katoliška Cerkev, ne glede na to, v kateri od sovražnih vojsk se je kdo boril, ali v avstrijski ali v italijanski, recimo leta 1916 na soški fronti? Bodo Jelinčič,

Troha, Janša, Jerovski liki bodočih komedij ali tragedij? Liki PM-družbe ali obnovljene krvave zgodovine? Dokler je človek, kakršen je, bo moril, pa naj levica še tako deluje za mir. Moja stara teta Sandka – bila je hroma – je vsak večer molila k Mali Terezki, fotografijo svetnice smo imeli v spalnici: da bi letála sejala cvetlice, rosila blagoslove, ne pa spuščala bombe. Je izmolila mir, in to leta 1941? Ne da bi vedel.

Koliko je vredna zasebnost v PM družbi? Če je postala splošnost – družba, politika, ekonomija – stvar dogovora, tekme, interesa, je le še skupek več zasebnosti, individualnih in kolektivnih (grup), institucij. Potem je splošno-družba le teren, kjer se križajo koristi, kjer prihajajo do izraza najbolj zasebni interesi, seveda pod obleko – tudi masko – občih. Potem je vsako preoblikovanje družbenega prostora le zvečevanje interesov nekaterih zasebnikov, bolj številčnih kot nekoč, kar je razvojno naraven napredek družbe⁷¹. Morda pride v določeni družbi celo do zmanjšanja korupcije in direktne laži; to prinese etično kulturo. A bistva človeštva to ne spremeni; etična kultura stopa v službo splošnega interesa, ki je »sinteza« posameznih in privatnih, nazadnje pa temelji na umoru.

O našem skupnem družbenem itn. prostoru je treba govoriti pazljivo, brez vsake evforije, kot o nečem funkcionalnem, preračunljivem, utilitarnem, instrumentalnem. Mnogi slovenski filozofi, literati, znanstveniki so danes postali instrumentalisti kot takšni, s stališča tradicionalne etike s tem manipulanti. Če je vse konstrukt in nič resnica, je najprimernejše sredstvo za mišljenje in življenje paninstrumentalizacija. Kaj naj bi v nji počel etični-verski nagovor dramatika-igralcev na občinstvo? Ta nagovor sicer lahko trdi, da je v službi Resnice in Etike, a praktično je to plediranje za prehod gozdov v cerkvene roke; ali pa privatne lastnine nazaj v državno. Blejski župnik se bo boril za otok do zadnjega, kot sem ga slišal izjaviti; a kaj je to zadnje? Pravični umor? Bo rušil hiše kot pred kratkim nemški avtonomisti? Zakaj ne bi podrl preproste romarske cerkve, kakršna je blejska zdaj, in jo nadomestil s katedralo, sezidano čez ves otok po ostankih Plečnikovih načrtov, v nji pa bi maševal in spovedoval slovenski nadpastir kardinal Rode, ko bi se upokojil? Bravec mi ne sme zameriti ironije; dramatično si brez nje težko predstavljamo. Ironija ni le v Grabbejevi komediji **Smešnica, satira, ironija in globlji pomen**, ki sem jo pred več kot pol stoletja rad navajal, v zvezi s **Pohujšanjem**.

Všeč mi je redefiniranje normativnega načina gledanja; ampak kaj na ta način nadomestimo? Reistično-ludistična dramatika ga je nadomestila s ciničnim posmehom, Rudolf, Rupel; v Filipčičevi dramatici je bilo v začetku več in celo drugo, a je posušeni mojster nato padel v isto, glej **Sužnja akcije**; v eno sólo – morda rahlo grenko in samoposmehljivo – roganje vsemu, v obsesivno redundantno retoriko več ali manj bistrournih nesmislov; ugotavljanje, da je svet pod psom, kot se je pred smrtjo o sebi in svojem bivanju izražal Izidor Cankar; ne le svet na psu. Sam sem ga slišal pri frizerju, seveda, pri Kamnu-Kamenariću, kamor se je zahajal brit v spremstvu svojega kužka, enako kot nekaj let prej podban Stanko Majcen. Živel sem v bližini obeh in ju, otrok in najstnik, bistro opazoval. Dve nekoč veliki osebnosti sta postali – za družbo, morda celo zase – zavrženi, izvržka. Tragikomedija.

Naj mi bo oproščeno, da ju tlačim v to razpravo: eden od njiju je bil – odličen – dramatik, mnogo sem pisal o njem, kar dve kompletni knjigi **RSD** (glej **Majcnovo dramatično**); drugi je bil gledališki in dramski kritik, sam je živel

dramatično. Dramatik dr. Stanko Cajncar je Izidorja celo uprizoril, glej lik profesorja Velnarja v **Potopljenem svetu**. Majcen se v drami **Revolucija**, 1950, ni mogel odločiti, ali naj bo tekst v duhu PM ali trdega realizma. Realizem prinaša smrt, v drami smrt Stvarnikovega sina Vanje, dejansko Majcnovega sina Fedorja. Sam profesor Stvarnik je v drami podan kot klovn, šema, izgubljenec; Majcnov AK avtoportret. Revolucija kot (lumpen)zločin. Revolucionarji so služkinje in snažilke, ki sledijo ultracinikom – ultramanipulantom, profesorjem-zdravnikom (glej lik dr. Štrucarja, risan je po realističnem modelu). Ljudstvo je kup idiotov. Si upam reči, da je Majcen daleč od resnice, kakršno dojemam?

Še dlje v pristajanju na PM – v izumljanju PM – je šel Majcen v drami **Ženin na Mlaki**. Vse ena sama smešna mlaka. Božanska komedija kot mundus inferior. Oba, Majcen in Izidor, velika prijatelja, sta bila vešča latinščine; Majcen je Izidorja naslikal kot profesorja teologije. Deleuze pravi temu, kar počnem (asociacije?), lateralne zveze oz. micelij. Stopam za Deleuzom. Stopa Rode res za Kristusom? Se je naučil asketske **Hoje za Kristusom** na pamet? Je teolog dr. Pokoren že vnaprej tudi dr. Rode?⁷²

Brez moči se ne da preživeti, razen božjim otrokom, Aljoši Karamazovu, knezu Miškinu, **Idiot**, Jakobu Nesreči, čigar **smrt in pogreb** opisuje Ivan Cankar⁷³. A kakšno moč, če živiš v tem svetu, ki je svet premočevanja? Zgolj etična ne zadošča. Niti ne zgolj samoodpoved, čeprav je pogoj, ne le zame. Ekspanzija je bistvo življenja. Bistvo sledi drugosti je zunaj življenja, morda v večji zvezi s smrtjo ali vsaj z doživljanjem – razmišljanjem o – smrti kot z življenjem. O tem je nekaj – marsikaj – vedel Cankar (ne le) v **Lepi Vidi**; poslušajmo Poljančeva predsmrtna razglabljanja. Kaj je Cankarjev okamneli fantastični svet rož in sanj? PM fantazija ali utopija? Drugo ime za komunizem, kakor ga je razumel stric Vide Tomšičeve Zvonimir Bernot, morda na koncu svojih misli – komaj zavedno – tudi Kidrič in Kardelj, po svoje tudi Rupnik in Hacin⁷⁴?

Pred četrto stoletje sem objavil v Novi reviji – letnik 1985 – esej **V čem sta »politično gledališče« in »politična dramatika« politična?**; zdaj ga ponatiskujem v **RSD** knjigi **Nekrolog I**. Obenem pravkar izdajam brošuro **O politični slovenski drami**. Ti dve razpravi in pričujoči referat so skupaj celota; pojasnjujejo moje razmerje do gledališča in dramatike.

Ne pozivam na trenutne, začasne spremembe, še najmanj na politične, čeprav mi je opcija levice bližja kot opcija desnice. Sem še zmerom v temeljni distanci do tosvetnega, vendar nameravam objaviti več svojih misli o temah, kakršne je zastavilo **Vabilo**. Ponavljam: Sled sledi sence drugosti je v tem svetu; Bog-Drugi je v tem svetu, čeprav na način ni. Paradoks. Dlje od paradoksalike, ki sem se zanjo odločil že mladenič pri 20-letih, v vsem tem svojem relativno dolgem življenju nisem prišel. Vendar pa vere v to, česar ni, a kljub temu je, nisem izgubil; sem in tja se mi je le – nikdar usodno – (za)majala.

Kar razlagam, ni kakšna posebna vzpodbuda za nikogar. Morda k razmisleku, na svoj način. Če bo kdo našel v tem mojem predavanju kak smisel – kanček smisla –, bom vesel in potolažen. Večjega uspeha si ne želim. Če ga ne bo našel, tudi prav. Živela bova vsak po svoje naprej. Vendar jaz ne brez (slovenske) dramatike. Prva ljubezen traja pri meni že skoraj 60. let. Zdi se, da sem vendar zvest človek⁷⁵.

P.S. Razprava na temo **Gledališče in politike predstavljanja** me ne izpusti iz – deloma mučnega – objema; tako globoko se tiče mene, moje srži, mojih temeljnih problemov, da me njen objem stiska, morda celo duši⁷⁶, vsekakor pa me sili v nove premisleke. Da ne bi obremenjeval same razprave, dodajam **P.S.**⁷⁷ Ga pišem bravcem, strokovnjakom ali predvsem sebi in Bogu-Drugemu, ki ga (še?) ni, čezčloveku (ne Nietzschejevemu nadčloveku), ki ga versko in racionalno konstruiram? Vendar ga ne pišem v kratitščini, kar pomeni, da posebej ne otežujem njegove dostopnosti bravcem. (Si drznem reči, da ga pišem za bravece?)

Že dlje časa meljem misel, ob kateri se hkrati zgražam; sili me v grozo. Če ne bi šlo za predavanje-referat strokovnjakom – a moram se držati uradnega, znanstveno nevtralnega naslova –, bi dal svojemu tekstu naslov: **Je ogenj življenja ogenj groze (smrti)?**⁷⁸ Balantič je pisal o **Grozi**, Kocbek je dal besedo za naslov zbirke, ne brez zveze z Balantičem; drugo zbirko je poimenoval **Žerjavica**, kar pomeni tleči ostanek ognja. V **Dnevniškem komentarju**, ki ga nameravam začeti pisati⁷⁹ jutri, v nedeljo, bom opisoval svojo vrnitev k vitalizmu, »optimizmu«, svetlobi, sreči, zadovoljstvu: k Življenju⁸⁰. Prebil sem nekaj let groze, obupa, umiranja od bolezni in starosti, telesnih muk, ki so se širile na duševne; začel sem se imeti za starca, s katerim je konec. Tudi zato sem bil tako nenaklonjen Petanovi drami **Začetek konca**, o kateri sem napisal obsežno analizo, a je nisem hotel dati nikomur v branje, niti avtorju drame, čeprav me je k temu večkrat pozival; do zdaj sem o njegovih dramah pisal prijazno. Preveč je drama zadevala mene kot notrino. Res da gre v tem **Začetku konca** za problem predsmrtnega seksa, spolnosti starca, menjave spolnosti in fantazij-fikcij, torej bi tema ustrezala celo temi simpozija, le da Petan politično konvertira v telesno-hedonistično⁸¹. (Kot seksualno-erotična kontemplacija starca se da razumeti tudi Zajčevo **Jagobabo**. Zakaj ni v meni nič več tega pohlepa po življenju?)

V **Komentarju**⁸² bom razložil svoj obrat, opisal vzroke zanj, dejstva, ki so ga spremljala ali pogajala. Tu – v teh **P.S.** – že izhajam iz obrata, vendar ga ne imenujem sproščenost, kot mu pravi desna politika, ampak obnova veselja do življenja, čeprav ne ravno takšnega veselja, kot ga je opisoval Javoršek v drami **Veselje do življenja**. Sproščenost zame nikoli v življenju ni bila težava-problem; morda v otroštvu; od 15. leta, ko sem vstopil – obstransko – v javno kulturo in malo politiko, ne več. Menda tega izraza nikoli nisem uporabil, vsaj zapisal ne ali le v kakšni povsem drugačni zvezi. Zame je bilo – in je še – nepredstavljivo, da bi bil odgovor na Ajshilovo dramo **Okovani Prometej** recimo **Sproščeni Prometej**. **Osvobojeni** pač. Sproščal sem se v alkoholu, osvobajal pa v trdi bitki (bitkah, bile so brez konca in kraja) s (komunistično) Partijo. A da bi doživljal svet-družbo po letu 1990 sproščeno ali gojil cilj, da naj bi bila sproščena, ne, tega ne zmorem in nočem. Oprostite, da v strokovni spis⁸³ vnašam banalno surovo poulične izraze, a sprostiti se pomeni zame danes, ko ne pijem več, prdniti.

Za pričo si upam poklicati pokojnega prijatelja Marka Švabića, njegova proza (**Sonce, sonce, sonce**) je pred kratkim izšla v ponatisu; se sklicevati na njegovo uporabo pobalinske pesmice »Po vodi plava kit, iz vode gleda rit«, iz morja ali iz sperme. Tudi Goljevščkovo, ki je – celo večkrat – naložila na jezik partijskemu sekretarju nekega agrokombinata (kakemu Perovšku?) Jaki kletvico »Drek v ponvi«. (**Zelena je moja dolina.**) Sicer pa, tudi Švabić je bil –

nadarjen – dramatik, o njegovi posmehljivi komediji **Odrska pripoved o mladem junaku**, 1979, sem podrobno pisal⁸⁴. (Glej tudi njegovo **Omaro**, 1974, v kateri se posmehuje moji-naši grupi.) Norčuje se iz članov uredništva revije Problemi, ki smo se imeli za nekakšno politično avantgardo na Slovenskem, za »opozicijo« Partiji⁸⁵. Imel je prav in ni imel prav. S stališča PM virtualnosti, v kateri je vse mogoče in se sme vse, se je norčeval iz poskusov simulacijo preseči z družbeno-politično kritiko na prehodu 60-ih v 70. leta.

Naj bo podana še dodatna resnica o dogodkih okrog **Tople grede**, ki je sinteza virtualnosti (možnosti) in stvarnosti. Dejstvo je, da je vodil nesrečni grosupeljski agrokombinat Jaka Perovšek (Jaka iz **Doline**?), njegov brat inž. Perovšek je bil kmetijski minister, brez njegove volje znamenitega punta kmečkih delavcev zoper Rožanca in Pučnika zagotovo ne bi bilo. Recimo mu **Mala puntarija**, brata Perovška nastopata kot Gubec in Gregorič, morda kot koroški vodja puntarjev (kraj) **Matjaž**, Špicarjev, Mahničev, Ferda Kozaka. (Tretji Perovšek je bil pa šef agitpropa Partije. Sveta trojica. Sinova tega Perovška pa sta v redu fanta; eden dober pesnik, drugi odličen zgodovinar. Ni bil tudi moj oče omejen fanatik?) Se da reči, da je smer slovenske zgodovine: iz Perovškov Jerovški? Res na bolje? Če bi bil njihov dedič Hiengov **Nori malar** Petkovšek, potem da; ali moj nekdanji krojač Jelovšek. Tako pa ...

Pomeni prdniti dejanje (dogodek) ali simulacijo grmenja, ki se konča z ubijavsko strelo, ta ubije lumpenproletarske cunjarje v vlogi vosovskih likvidatorjev, glej še neobjavljeno-neuprizorjeno dramo Anonimusa **Velika sodba**; pred leti se je našla v zapuščini Rude Jurčeca, prvega bojavnika za samostojno Slovenijo kot državo; fotokopiral mi jo je Andrej Rot. Strele knojevcev so ubijale žive ljudi – razorožene domobrance –, strele v dramah le grozijo; nekoč jih je z magnetofonskega traku spuščal znameniti odrski delavec Metod Kambič, Javorškov in moj prijatelj; kasneje je iz proletarca avanziral v odrskega mojstra. Baje si le njega »legendarni« Gavella (pišem v žanru žurnalistov, legendarni Borut Lasjak, legendarni Marko Rožman ...) ni upal nadreti; celo mili gospe Mili Šarič je mrmral agramerske kletvice. Tudi inspicienta Branka Stariča je Gavella ubogal kot dresirani pes trenerja. Kambič je bil večno pijan, Starič pa visok le meter finzig. Komedija? Kompenzatorična stvarnost?

Bravec opaža, da pišem do kraja sproščeno, brez družabnih in spodobnostnih zadržkov. Poulična literatura, ne pa visoka znanost, kakršno predavajo na ljubljanski komparativistiki⁸⁶. (Moje opravičilo. To ni več **Referat**, ampak **P.S.** k njemu. Bolj zasebne narave.)

Ker ljubim salto mortale, Lužanovi drami se pravi tako (pač **Salto mortale**, 1974), se bom iz groteske pri priči prevrnil v najtemnejšo usodnost, v govor o usodnosti, torej v simulacijo, v PM; vse bolj tonem v paradokse. Do pred nedavnim sem si razlagal antično idejo o usodnosti, ki se vleče tudi skoz **Sveto pismo Stare zaveze**, konvencionalno; odklanjal sem tim. talionski zakon⁸⁷. Po njem veljajo zločini staršev-prednikov skoz sedem rodov, maščevanje celo skoz sedemkrat sedem generacij. Današnji islamisti nenehoma trobijo – skoz El Jazeero – o maščevanju nad neverniki. Ni treba, da si amerikanec ali buševce; zadošča, da si nevernik, katoličan kot recimo dramatik Marko Kremžar ali ateist kot dramatičarka Svetlana Makarovič, avtorica **Tete Magde**, da ti novodobni bogoljubci podpišejo smrtno obsodbo.

S temo maščevanja in krivde, kazni in odpuščanja se ukvarjam že od otroških let. Že od malega me je privlačeval Jezus. Moje prvo predavanje – ne le v samostanu Stična, 1981 – je nosilo naslov: **Kako me opredeljuje Jezus**. (Menda sem bil prvi tedaj še nekatoliški slovenski intelektuallec, ki je v živo nastopil na Teološkem tečaju ljubljanske Teološke fakultete, večkrat po Sloveniji – po župniščih in cerkvah – tistega leta in v naslednjih letih. Neki izobraženec je napisal predavanje za ta namen, a so ga namesto njega prebrali drugi; je bil to Pirjevec ali Štih?)

Jezus mi je bil, že kot otroku, sinonim za odpuščanje, milost, ljubezen do drugega; morda tudi – po Dostojevskem in Pirjevcu – za ljubezen za nič; čeprav se danes ne izražam več tako. Drugost je na drugi strani nič, torej je, čeprav na način ni. Če sledim Jezusu (evangeljskemu, ne cerkvenemu, ne Kristusu Vojskovedji, ne Mariji Materi božji Lepantski, zmagovalki v znameniti vojni z mohamedanci), odpuščam; o maščevanju ne sme biti sledu, niti o zagrenjenosti, zavrtosti, užaljenosti, sovraštvu. Vse življenje se že »borim« zoper te (tudi svoje) negativne poteze, ki jih je v dramah vse polno, ne le v liku Jaga; enako v Grozdu-Grudnu, **Blagor**, Ščuki se maščujeta; v Apolonu, Novakova **Kassandra**, celo v pozitivnem **Tugomerju**, ne le Jurčičevem, tudi v Levstikovem; v partizanu Krimu iz **Rojstva**, v domobrancu Junaku iz **Vstajenja kralja Matjaža**.

A s kakšnim uspehom sem (bil) evangeljski kristjan? Odgovor na to vprašanje ne sodi sem, čeprav naj bravcu zaupam, da sem si slab učitelj oz. dober učitelj in slab učenec. Nemalo sem – tudi moralni – slabič. A zato vem, kar vem: Nihil humani a me alienum puto⁸⁸. Če kaj, je dramatika razumevanje človeka, njegovih slabosti: da plemeniti Othello ubija, da sta enako plemenita likvidator Martel iz Miheličeve **Ognja** in vosovka Špelca iz Miheličeve **Sveta brez sovraštva**. Človek, ime ti je govno. (Patos pa tak!⁸⁹)

V zrelih letih sem sprejel razlago **Evangelijev**, kakršno je podal drugi moj veliki učitelj, René Girard (ne le v **Grešnem kozlu**): da je bil Jezus zadnja klavna – grehe odjemajoča – človeška žrtev, zadnji grešni kozel ali zadnje nedolžno jagnje. Da so po Jezusovem dejanju vsakršne žrtve neutemeljene; s tem je tudi, predvsem to je moja konsekvence v polemiki s Hribarjem, odveč vsakršna svetost; svetost namreč vrača tremendum-grozljivo, kaj šele fascinans, zapeljivo-čarovniško⁹⁰. Od tod new age magizem, ki ga je vpletel v svoj reizen-ludizem že Šeligo, a ga je obenem spodbijal. Rezultat je bil – vsaj za Rudija – samozavrtost, ta pa je za današnje Slovence glavni cilj premagovanja. Le zavrt ne biti! Sproščen, brez etičnih zavor, le z masko spodobnosti, agresivni volk pod ovčjo kožo družjenja kot nezavrtost ali opuščanost (Die prdetische Gelassenheit). **Razbojnik Matijon**, antiteza dobremu **kralju Matjažu** v trilogiji Mirka Mahnič **Tridelna igra o smrti in koščku veselega upanja**. Le da se danes ne pomiluje-pomilošča Matije Mačka, ampak Lovra Hacina. Ne Ribičiča, ampak Janeza Marna-Črtomirja. A jaz? Koga imam manj rad? Rdečo zver ali Črno zver⁹¹? Rdečo roko ali Črno roko?

Jasno je – dejstva govore –, da se po Jezusovi smrti na križu maščevanja, umori, tudi iz verskih razlogov, niso nehali. Je minilo od smrti Križanega že več kot 77 predpisanih generacij? Če traja – se šteje – ena generacija 30 let življenja, dolžina Jezusovega (če bi vzeli za merilo Murna, Kosovela, Balantiča, Kajuha, Aleša Kermaunerja, bi bilo drugače, a noben od njih ni bil Jezus), smo danes, v 21. stoletju, ravno na meji, ko bi se – po Girardovi razlagi, celo po

razlagi **Stare zaveze** –, moral nehati čas maščevanja-kazni-pravičnosti in se začeti čas brezmejne ljubezni do drugega⁹².

Sam preverbe tega ne bom dočakal; tudi zbrani na simpoziju ne. A upanje? Če me drži pokonci le vera v vero v vero ... v drugost, potem me krepi tudi upanje v upanje v to, da se bo ljubezen do drugega prebudila iz reke pozabljenja, lethe, o kateri tako pametno piše Michel Serres; ali pa bo sploh prišlo do tretje genetske revolucije od nastanka planeta Zemlja, do nadgraditve življenja in možganov-uma z zaresno ljubeznijo, ki ni (le) ljubezen do naših, do naše svete stvari, do Partije in Cerkve, do naše stranke, ampak do nasprotnikov. Ni to upanje bebca, božjega norca kneza Miškina, Nine iz **Kralja na Betajnovi**, da se rešita groze v sanjah? Ne v **Petrčkovih poslednjih sanjah**, ampak v Jezusovih sanjah, ko vabi na gori Tabor – skoz smrt – učence v vstajenje, v sled sledi onkrajne drugosti, podane v Mrakovi drami **Blagor premagancev**. Fikcija ali prihodnja resničnost?

Girard ne sodi med konstruktiviste, med deleuzovce; zato v Franciji zanj ni bilo mesta univerzitetnega profesorja, le v ZDA. Girard ve več kot ostali: o prakovcu, o prazločinu, o pramorivcu, ki je oče-prednik človeškega rodu (ali mati, Eva, izdajavka, ob sinu Kajnu). Girard noče pristati na PM-svet. Predpostavlja svet brez zločina, krivde, žrtve, a resničen, Jezusov. Če bi zapisal: kot-Jezusov, bi bil že v PM in v ludistični dramatik. Pa ni vsakdo v njej – v simulaciji – že od začetka? Ajshilov Prometej ni pravi Prometej: je literarni, je kot-Prometej. Celo mitski Prometej, iz **Iliade** ali Hesioda, je le psevdoprometej, le opevan, le spomin, le simbol. Pravi Prometej je (bil) Kajuh, tudi Balantič. Balantič je hotel, da bi ljudje verovali v Boga odpuščanja. V sebi je nosil tolikšno krivdo greha, da je moral verovati v milostno-ljubečega Boga, sicer bi zapadel Voduškovemu cinizmu, nihilizmu, desperatstvu, glej **Odčarani svet** (odčarani = banalni, defascinirani, nesakralni). S to vero se je Balantič reševal; smer mu je nakazal Gradnik v **Večnih studencih**⁹³.

Sem se je obračal tudi povojni Niko Jeločnik z dramo **Simfonija iz novega sveta**, sreda 50-let; to ni dramatisacija Dvorakove simfonije, niti Novi svet kot nadomestno ime za ZDA. Novi svet je svet, ki ga je Jeločnik doživel sam v svoji notrini, v tem ko se je v začetku 50-let odpovedal antikomunističnemu sovraštvu drame **Vstajenje kralja Matjaža** ali vsaj vojaški rešitvi slovenskega in človeškega vprašanja; ko je sprejel nauk Drugega Vatikanuma odpuščajoče in nikdar več polemično-bojevite, politično strastne, za interese gmotnosti vojskujoče se Cerkve⁹⁴. O tem sva se z Nikom veliko pogovarjala v Buenos Airesu, postala sva – tudi zato – (skoraj) prijatelja; hranim tudi zadevno najino korespondenco. Še dlje od Jeločnika – nekoč zabeleženega (žigosanega) od jugoslovanske države kot vojnega zločinca – je šel Tone Brulc. Ko bom objavil njegova pisma, je že mrtev, zato jih smem objaviti (njegovi otroci komaj znajo slovensko), se bo videl drugačen ton slovenske politične emigracije. (Tudi Brulc je bil – žal slab – dramatik, glej njegovo dramo o kmečkih puntih, **Izgubljeni nauk Mehovega**.) Žal je ostal Niko razklana osebnost, še dolga leta po svojem spreobrnjenju k evangelijskemu krščanstvu je zbiral gradivo o pobitih domobrancih, skupaj z Brankom Rozmanom, pod psevdonimom Stane Kos, glej knjigi **Stalinistična revolucija na Slovenskem**, 1984, 1991, hranim ju z njegovim posvetilom. Tudi Ajshil je bil obenem v Zevsu in Prometeju; Kozak v obeh, v Komisarju in Simonu, se pravi v Kristijan, ki je tematizirani razcepljeni dvojček. **Afera** sem tudi jaz. Konstrukt in resničnost-stvarnost.

Razlaga, ki me pesti, je ta(kšna)le: kaj pa, če se morata ohranjati sedemdesetkratno maščevanje iz roda v rod kot pravica in kazen zato, ker že sin pozabi na greh-zločin očeta? Pol stoletja ni vojne, kot danes v Sloveniji, pa že vsi Slovenci postajamo miroljubci, mirotvorci, na desni in na levi. Noben ne odgovarja več za zločine-grehe staršev, evropski poslanec Miha Brejc je pri antikomunističnih janševcih, direktor Računskega sodišča Šoltes je v liberalni stranki, a je Brejc sin partijskega veljaka, člana Centralnega komiteja Partije itn. Toma Brejca, Šoltes vnuk Edvarda Kardelja. Ima Kraigherjeva družina kake sorodnike na desnici? Zagotovo. Bormannov sin je postal duhovnik, da bi odkupoval zločine očeta, Franckov sin je posvetil svoje življenje boju zoper delo in nauk svojega očeta, poljskega gauleiterja, živega hudiča, medtem ko je bil glavni tajnik NSDAP Bormann nadhudič. Stalinova hčerka Svetlana je posvetila življenje razkrinkovanju nauka in dela svojega očeta Djugašvilija, Vidmarjeva hči Živa pa brani krvavo revolucijo s strupenimi zobmi. Titova vnukinja Brozovka prodaja dedovo ime kot blagovno znamko, v duhu neokapitalističnega trga spominkov. Kaj je tu burka in kaj žaloigra? Kaj bedna stvarnost, kaj grozotno samoobtoževanje? Pri sinovih Bormanna in Francka je pristno, večkrat sem ju gledal-poslušal na nemški TeVe. Se je zmožen samoobtožiti – obtožiti lastnega očeta kak Slovenec?⁹⁵ (Jaz?)

Problem, ki ga tematiziram, je zame življenjsko odločilen že več kot pol stoletja. Spomnim se, kako sem nekoč, ko sva kolesarila proti Kamniški Bistrici, problem strastno razlagal prijatelju in dramatikumu Primožu Kozaku; imenoval sem ga »limitna dvojčka«; svoje misli imam zapisane v dnevniku, objavil jih bom. Minilo je le nekaj let od konca vojne, a že je moja generacija-grupa čutila izpraznjevanje smisla življenja, olajševanje teže. Oblast je od nas – tudi po ideološki, ne le po državni poslušnosti – plati terjala izpolnjevanje nalog Stranke in Države; ni pa nam dopuščala dejanj. Zlasti pa ne dejanj, ki so omogočila našim prednikom, da so posta(ja)li svobodne avtonomne posamezne osebe (SAPO), čeprav žal v glavnem niso postale, niti moj oče niti Primožev ne, vsaj v zadostni meri ne. Oba sta se (z)lomila na meji med obema omenjenima eksistencialnima zahtevama, v zanju prehudem mejnem položaju⁹⁶. Zupan se ni, priča sem bil temu, od blizu. Pirjevec le pogojno, občasno, umno. Zato je lahko najbolj vplival, bil je Ahil in Odisej, kar sem jaz poskušal biti, a nisem postal ne eno ne drugo, ne heroj ne hlapec. Kako slôve naslov Pirjevčeve knjige-razprave? **Hlapci, heroji, ljudje**. Kako moje polemike z Ribičičem, 1981, v Naših razgledih? **Ne hlapec ne sovražnik, ne vaš ne naš!**

Primož Kozak, Dominik Smole, Marjan Rožanc, Gregor Strniša, Vlado Arzenšek in še nekaj mi je bilo sorodnih; kot jaz – jaz skupaj z njimi – so poskušali postati SAPO. Torej tudi ljudje dejanja, resničnosti kot stvarnosti. Koliko nam je uspelo? Govorim v imenu vseh, edini, ki je od te grupe preživel (duhovno in moralno).

Najbolj smo trpeli, ker so nam predniki – nekateri le malo starejši od nas (kak Peter Levec, kasneje Desnec) govorili: vse smo opravili namesto vas, mi; naredili smo revolucijo, mi; uvedli smo absolutno pravični družbeni sistem, mi; se žrtvovali za vas. Vam ni treba drugega, kot da izvršujete aktualne, vsakodnevne dolžnosti. Bistvo njihovega sporočila je bilo: ni vam treba več živeti!

Počutili smo se ne le kot hlapci – v marsičem sužnji –, ampak enako kot lutke, instrumenti, lopate za kopanje peska in štamfarji za steptanje vsega, kar se znajde pod našimi nogami. Sistem štamfarjev do vrha. Ljudje so bili le še Kidrič, Vida Tomšič, Jože Smole (1945 na Glavnem odboru mladine Slovenije, kjer je moja – naša – skupinica sodelovala). In mrtvi, Tomšič, Kraigher, Kardelj (Tone, Vito, Janez). Vsi stvarno mrtvi in virtualno mrtvi, tj. tisti, ki nastopajo v dramah, Martel v **Ognju**, Donat v **Operaciji**, Lacko v **Lacku in Kreflih**. Lacko je bil obenem živ in mrtev in simuliran: oseba iz stvarne zgodovine, dramski lik spod prstov dramatika – kiparja človeških usod – Juzleka Potrča. Potrč je hotel sintezo; kakšno je naredil? Je bil pred smrtjo – 1993 – zadovoljen z njo? Sin Matjaž mu je postal – bister – filozof Žižkove smeri, nič podoben Zihorlovemu marksizmu; hčerka Marjetica ima celo mednarodne uspehe kot kiparka, v wall-streetskem New Yorku, čez katerega je oče Juzlek zmerom udrihal; Marjetica izdeluje (ni več mogoče reči, da kleše, kot so Berneker, Savinšek, brata Kalina) inštalacije.

Inštalacije, ne le kot odrski rekviziti in scena, z njimi je začela Hočevarjeva, so namerna-zavestna zamenjava ustvarjene stvari, recimo bronastega konja pod Dolinarjevim **Kraljem Petrom**, z nadomestnim instrumentom, recimo straniščno školjko, že pri Duchampu. Bi socialistični realist Ivan Potrč dopustil enačaj med školjko sekreta in bronem Kidričem, simbolizirajočim uporni narod, svobodnega (agresivnega, brezskrupuloznega, tako se da kip brati) človeka? Je (slovenski) narod kahla? Njegovi heroji drek v ponvi-kahli? Bo izvoljen v SAZU kipar, ki bo namesto Kidriča in Kardelja namestil na sredo Trga revolucije Veleklobaso dreka, častna straža jo bo vsak večer polivala z deodoranti, iz bronastih penisov bo špricala krvava sperma, iz možganov letele strele vsenaokrog, na kupce gat in metel, ki se sprehajajo med ljubljansko banko (ni te stavbe kupil novi kapitalist Tuš?) in Maksimarketom? Kaj je tu stvarnost, kaj zlobna fikcija?⁹⁷

Vse bolj se nagibam k misli, da brez tretje genetske revolucije človeku ni rešitve; da bo do tedaj – še čez stotisoč ali milijon let – obnavljal zaprti krog; new age nauk mu pravi cikličnost – tudi reinkarnacija – življenja in smrti, greha in odpuščenja, krivice in pravice, kazni in pomilostitve, vojne in mira, pedofilov in božjih otrok. Se bo vojaško grozljivi svet kmalu vrnil tudi v Evropo, čeprav ga mirotvorci zaklinjajo, naj ostane pred našimi vrati oz. izgine v preteklosti⁹⁸? Morda bo vzel kdo mojo metaforo z uspelim atentatom na Janšo kot svetoskrunstvo; a naj pomisli, da po tej poti ljudje najlaže postajajo velike osebnosti; celo povprečni in šibki, celo despoti se predelajo v svete žrtve, recimo Mihajlo Obrenović in pol stoletja kasneje njegov potomec Aleksander Obrenović; oba sta postala glavna lika romanov in dram. Kot Tone Tomšič. Kot avstrijski minister predsednik grof Stürgh in njegov morilec Fritz Adler. Kot Cezar in Brutus; no, ta dva sodita med velike, že zaradi Shakespearove drame⁹⁹.

Žal pa o malih nesrečnežih, ki so bili prav tako – še mnogo bolj – nedolžne žrtve, kot Kocmur, in malih morivcih, kot je bil njegov rabelj Ernst Tomc, moj ujec, ne vemo nič¹⁰⁰. Ve v tej dvorani o njiju kdo? Je o tej zadevi kaj napisano, čeprav se ve, da je sovjetska oblast Franceta Klopčiča, ki je kot prvi mož Partije v Sloveniji izdal odlok o likvidaciji Kocmurja, obsodila na desetletja katorge; preživel jih je, izza polarnega kroga, z njim vred njegova nič kriva žena, ne pa otrok – edini, ki sta ga imela –, rojen je bil v taborišču, v

Gulagu? Kaj ve kdo o tovarišu Butinarju, ki je bil pred vojno nekaj časa celo organizacijski sekretar slovenske Partije? Prek njega so šli vsi prostovoljci v Španijo, od 1936 naprej, imel je njihov seznam, bil je njihova osrednja javka. In? Leta 1941 je postal iz Hacinovega ovaduha ovaduh OVRE, italijanske politične policije. Prek Butinarja je vedel Hacin vse, kar se je dogajalo v Partiji. A je Partija prenašala sum za izdaje na Francko Klinarjevo-Antonovo-Srebrnjakovo, ki je nato naredila v ljubljanskih zaporih OZNE (1948 ali 49) samomor; njen partijski proces sploh ni zaključen, kot ne proces zoper mojega očeta. Francka ni bila pomiloščena oz. zoper njo obtožnica ni bila ukinjena, kot zoper mojega očeta ne; le zoper preživelega Torkarja in ubitega Diehla.

Zakaj so partijski zgodovinarji, sestra **Andrejčka in treh marsovčkov**, pisali o Klinčevi, ohranjali sum na njeni osebnosti (sta tako ukazali vsemogočni Tomšička in Šentjurčeva?), Butinarja pa zamolčali? Zamolčali tudi stričev atentat, Klopčičev ukaz kot prvo krvavo dejanje slovenske revolucije, razen dogodkov v Trbovljah leta 1925, ki sta jih vodila France Klopčič in Dušan Kermauner?

V čem živim (umiram)? V stvarnosti, ki je zgolj zamolčana, ali v namišljenosti prevdoznanstvenika, ki črpa podatke – dejstva? – iz svojih blodnih možganov histeričnega otroka? Ta otrok sanja vsako noč **Petrčkove poslednje sanje**. Moj oče jih je tudi; soprebivalci sobe na Kliniki, kjer je umrl, so zahtevali, naj ga osebe premesti v samico – na te je bil navajen, Lepoglava, Sremska Mitrovica, ljubljanski zapori pred vojno, med vojno, po vojni –, ker da s številnimi kriki-hropci vsako noč prebujajo nič krive prebivalce bolniške sobe. Sva si z očetom bliže, kot sem pripravljen priznati? Sva oba ponesrečena stvarnost in ponesrečena utopija, on Marxova, jaz božjega otroka, ki igra sam sebe in je zato neavtentičen lik?¹⁰¹

Levičarji in humanisti so se mi že večkrat čudili, ko sem govoril o rodovni-kolektivni krivdi Srbov za balkansko klavnico. Niso me razumeli. Razlika med arhaično razlago, da je za dejanja svojih članov kolektivno kriv ves rod, Abdakidi v **Antigoni** oz. v tebanskem ciklusu, Atridi v mikenskem, **Oresteja**, na eni strani in mojo razlago na drugi strani je bistvena. Spomenka Hribar v svojem »legendarnem« esejju, ki ga ponuja (reklamira) že dve desetletji¹⁰², ukinja krivdo Slovencev. Samo Slovencev; gospa izhaja iz nacionalistično-gentilističnega temelja-predpostavke, da je najvišja vrednota (ali bit) slovenstvo – biti Slovenec –, ne človeštvo; ni pristaš humanizma klasičnega meščanstva; kot njen soprog je ostala heideggerjanka. Bit je primarno narod, ne posamezna oseba (PO) oz. SAPO.

Zame je SAPO bit, ki se izniči in transcendirajo onkraj: v drugost. Hribarja uporabljata kot temeljne besede svetost, življenje, sveto življenje, bit, narod, narobenost; Urbančič doda – tudi v Heideggrovem duhu – epohalnost; mislec Jambrek je omenjenim izrazom dodal še sproščenost. Res je od vseh najbolj sproščen, preskok iz člana Partije in zagovornika Kardeljevega samoupravljanja, kar je še leta 1990, glej Dragoševe citate v nedavni Mladini, v ultraantikomunista je opravil čez noč¹⁰³. To je bistvo politično sprejete epohalnosti.

Pred kratkim sem v izvrstni oddaji hrvaške TeVe poslušal »legendarnega« Ćira Blaževića, fuzbalista oz. trenerja, izpovedoval je svoje življenje. Trdil je: zvest sem kot jeklo, kot diamant; in hkrati: kdor hoče preživeti, se mora prilagajati, jaz sem to, pravi, znal. Med izjavama sam ni opazil nikakršne

diskrepance. Navsezadnje ima celo prav: tudi jaz, Taras Kermauner, ne bi preživel, če bi vzkliknil leta 1946 pred pošto: Dol s Titom! Leta 1949 bi bil odpravljen na Goli otok, če bi pred Pošto ali Slonom¹⁰⁴ zavpil Dol s Partijo! Deloval sem v smislu nastajanja SAPO, libertarne družbe, se javno izpostavljaj, a bil zaprt le 10 dni in le leto in pol v preiskavi zaradi suma sovražne propagande. Srečkovič. Mrzel je za nič pošastno trpel na Golem otoku. Vendar moje prilagajanje ni bilo istega tipa, kakršnega je razvidno izpostavil Dragoš pri Jambreku.

Tudi prilagajanje Dominika Smoleta, Primoža Kozaka in Marjana Rožanca ni bilo jambrekovščina; ko je bil v drugi polovici 60-let Rožanc obsojen na pogojno kazen – zaradi eseja! –, se ni potuhnil. Naprej je pisal v tržaški Most. Tudi mene je povabil tja; nato sva poldrugo desetletje polnila to revijo z esejji, ki jih v Sloveniji komaj kdo (ali nihče) ne pozna. Recimo jaz z esejem o Bartolovem **Alamutu** iz leta 1978. Ga je že kdaj kak slovenski literarni zgodovinar citiral? Dejstva, o dejstva ... Je citiral najina eseja – Rožančev in moj – o Edvardu Kocbeku iz leta 1974-75? Svojega izdajam prav zdaj – v knjigi **Nekrolog samemu sebi** –, a je »knjiga« objavljena le računalniško.

Moja teza – v zvezi z nekončujočo (nezaključljivo) se krivdo – je: potomci kot posamezne osebe morajo biti krivi za zločine prednikov. Prvič že zato, ker je povsem nepravilno, da so zaslužni le za njihova velika pozitivna dela, s katerimi se bahajo, za osvoboditev 1945, za državno osamosvojitve 1991, za uvedbo slovenskega jezika v 19-stoletju; kar naprej praznujemo naše zmage, Prešernov dan, leto 1848 itn. Poraze in krivdo priznamo kvečjemu s stisnjenimi zobmi, jih prepuščamo obravnavi zgodovinarjev, jih pometamo pod preprogo, kot se danes temu reče. Prodaja orožja sosedom je nemoralno, čeprav utilitarno in taktično umno dejanje; ne pride na beli dan. Kidričev spomenik ostaja, Kardeljev tudi; a sta oba sokrivca za ukazano klavsko smrt tisočernih. Škof Hren je kriv kulturocida, zažiga slovenskih – protestantskih – knjig, pa ima v Ljubljani kot veliki zaslužni Slovenec ulico. Enako pomembna kot Kardelj in Kidrič – v absurdnem spletu zgodovine – sta bila tudi Rupnik in, komaj si upam izreči besedo, dr. Lovro Hacin. Njegova žena je bila najboljša prijateljica moje stare tete Franice Žnidaršič, rojene Tominšek, tete dr. Teodorja Tominška, polkovnika JLA, glavnega tožilca ali predsednika sodišča na Kočevskem procesu 1943, kjer je bilo mnogo obsojenih na smrt. Stric Dore je bil odličen človek, goreč planinec, sin oz. nečak »legendarnih« Josipa in Frana Tominška. Josip je pisal tudi gledališke kritike oz. razprave o dramah-dramatikih. Franičin nečak dr. Stanko Tominšek je bil snemalec (celo producent) v drugem slovenskem filmu **Triglavske strmine**, 1932, bil je član Zlate naveze, skupaj z »legendarnima« Jožo Čopom in Urošem Župančičem Žurom. Čopu je Župančič napisal lepo pesem **Na vrheh**.

Stanko Tominšek je sodeloval pri scenariju, ki ga je napisal dramatik Janez Jalen¹⁰⁵. Josipa Tominška umno vmešavanje v debato o Črtomirovem mitu, na začetku 20. stoletja, se je dotikalo tudi Kristanove drame **Ljubislava** (1906) oz. je obravnavo le-te napovedovalo. Namen je bil dognati, koliko smo Slovenci utemeljeni v Črtomirjevem figarskem dejanju, tako so ga označevali liberalci, koliko pa v heroizmu starih Slovanov, ki so se z orožjem v roki upirali Tevtonom, kot partizani 1941-45; ne pa domobranci. V **Ljubislavi** glej like črtomirstva in pozitivnega herojstva, Milorad. Od **Ljubislave** prehajam na dramo Radivoja Reharja **Karantanska tragedija**; avtor jo je napisal morda celo že v

povojnem zaporu, obsojen je bil kot agent Intelligence servisa; kot je bil obdolžen moj oče agenture GESTAPA. Boris Kraigher je razmišljal, okrog leta 1948, ali bi Prežihu prišil sum, da je bil že pred vojno agent Deuxieme bureauja, ker je dolgo živel v Franciji, sodeloval s Francko Srebrnjakovo, morda z NKVDjem. Niso zvabili v NKVD – menda se je takrat imenovala še ČEKA – tudi mojega očeta okrog 1925? Ivo Martelanc opisuje v pismih sumljiv sestanek na Dunaju, z Regentom kot zastopnikom italijanske Partije; moj oče je nastopal, še ne 22-leten, kot predstavnik jugoslovanske Partije. V Primorskem dnevniku objavlja oz. komentira zadevo Ravel Kodrič, jaz pa Kodričev tekst citiram v eni najnovejših knjig **RSD**; komentiram ga na drugo potenco.

Če razmišljam o razliki med stvarnim in fiktivnim, ne morem mimo usode svojega očeta¹⁰⁶. Leta 1925 je izzival stvarnost na stvaren način; kmalu jo je dosegel s prvim zaporom, tiskovno pravdo. Takih pravn in kratkotrajnih zaporov je doživel precej. Nato je usodo, ki si jo je izbral, potrdil s kar 10-imi leti zapora, v vseh režimih, pod Nemci in Italijani, pod starimi in novimi Jugoslovani, v Glavnjači, ki je ostala ista stavba, le ime je spremenila. Kot sem očeta po vojni doživljal oz. si ga razlagal, je bila njegova stvarnost (že kot načrt) napačna, ponesrečena. Večkrat sem si celo želel, da bi v Buchenwaldu umrl; to željo zase mi je večkrat izrekel tudi sam. Ali da bi ga v partizanih ubili lastni ljudje, kot so mnogokoga; leta 1942 bi tudi Zupana, bil je že izdan ukaz, a je s tem ukazom Ante Novak, oče dramatika Borisa, Vitomila seznanil; Zupan je imel »srečo«, preživel je leto in pol v italijanskih taboriščih, nato pa se je ognil še vsem poskusom atentatov nanj v partizanih; sam mi je o njih večkrat pripovedoval. O tem piše tudi v romanu **Levitan**¹⁰⁷.

Vse življenje sem se počutil kriv; že kot otrok med tovariši na dvorišču. Ko sem ustanavljal društvo Kičaki, so mojim prijateljem povedali starši, da je to komunistična zarota; pa sem opelel. Leta 1940 sta se z železnimi šnolami pasov spravila name brata Velikonji, eden od njiju je bil današnji originalni zdravnik dr. Tine¹⁰⁸. Kričala sta za mano, ki sem bežal: prekleti komunist. Zgodilo se je v slovesnem in svetem času, po Koroščevem pogrebu, v telovadnici klasične gimnazije. Tam smo poslušali spominske govore, ki so obujali velike zasluge velikega Slovenca, sicer pa dolgoletnega ljubimca pevke Mezetove, pela je v beograjski Operi. Njena sestra je bila ljubica novopečenega bogataša Slavka Savinška, sicer tudi pisatelja, očeta kiparja in pesnika Jakoba Savinška¹⁰⁹. Savinšek je napravil sijajno sceno za krstno uprizoritev **Afere** na Odru 57. Vedel je, kaj dela, želel je to delati. Še ne leto zatem ga je – do smrti – zadela kap. Zakaj je kap – infarkt – mene le potipala, po intenzivni terapiji sem okreval, čeprav mi je tretjina srca brazgotina, imam angino pectoris, Jakoba pa je pokosila?¹¹⁰

Kje je kakšna pravica? Ribičič je star že skoraj 90 let, njegov uslužbenec – visoki častnik OZNE – Niko Kavčič čez 90, pesnika Remic in Hribovšek pa sta bila ustreljena kot vrnjena domobranca komaj nekaj čez 20-letna, pesnik Grozde celo mučen do smrti od kakega majorja OZNE, tedaj še VOŠa, kakega Puklastega Mihe (Bogdana Horvata), ki ga je nato likvidirala sama OZNA, menda je bil agent NKVD ali Angležev, kdo bi vedel? Kje je njegov grob? Ne zavzemam se zanj, bil je znan po svoji okrutnosti, zaradi manjvrednostnih kompleksov, grbe. O njem zanimivo piše prekmurski pisatelj Bükvič v romanu

Vojna in revolucija, 1983; tudi o tem romanu sem podrobno pisal, izšel je v politični emigraciji.

Se moram poistiti tudi s Puklastim Mihom, če se z Ernstom Tomcem? Morda tudi s svojim razrednikom, vodjem Mladcev, profesorjem latinščine, Ernestom Tom(e)cem, ki me je za zmerom naučil samodiscipline. Učil nas je, tudi Primoža Kozaka (Primož je sedel v klopi za mano), tudi bodočega gledališkega igravca Marjana Bačka, menda je ta postal celo ravnatelj tukajšnje mariborske Drame: če te kdo zbudi sredi noči, ko najslaje spiš, je govoril, plani pokonci in začni vzravnati spregati: laudo, laudas, laudat itn. Jasno je bilo, koga naj bi laudal: Kristusa Kralja! (Pomeni po slovensko laudati: hvaliti ali lajati, klati?)

Najhujše nezaupanje v ljudi je prešlo vame, ko so me sošolci, med njimi tudi kasnejši tožilec Anton Drobnič pa še kakšna danes znana oseba – oktobra 1943 – vrgli iz razreda kot komunista: Ven s psom, smradí nam razred itn., so vzklikali. Ob izhodu iz razreda sem srečal brata Smoleta, Ěmila in Dominika; Ěmil je dvigoval pest in grozil: Danes vi, jutri mi! Tedaj sva se z Dinetom spoprijateljila, kot so se nekoč s krvjo potrjeni bratje. S Primožem sva si tudi rezala v dlan in srkala drug drugemu kri z dlani kot pobratima, že starejša, morda 20-letna. Romantika? Da. Stvarnost? Da, a smešna, otroćja.

Potrebovali smo moćnejše doze, da smo (bi) posta(ja)li resnićni v stvarnosti. Do katere mere stvarnosti? Na vprašanje si ne upam odgovoriti. Vem le, da smo se svoje dvojnosti – razcepljenosti med stvarnostjo in fikcijo – že zelo zgodaj zavedali, že med vojno; že tedaj sem pisal pesmi desperatskega tipa; kot moja prijatelja Primož in Dine. Postala sta najvećja slovenska dramatika. Zajc je doživel še hujše stvari kot jaz; smrt oćeta (tudi Dominik).

Tri slovenske drame, vse iz let 1959-61, tvorijo temelj tega, kar smo in kar sem: **Antigona**, **Afera**, **Otroka reke**. Pri prvih uprizoritvah **Antigone** in **Afere** sem bil dramaturg, pri **Otrokih** režiser. Vse tri je podal Oder 57, isti Oder, ki ga je pred uprizoritvijo Jovanovićevih **Norcev** (moral bi jih režirati jaz), ukinil tandem Bojan Štih in Janez Vipotnik. Poglej, poglej: dva dramatika, Vipotnik scenarist za film **Doktor**, Štih pisatelj **Spomenika**. Obe drami sem obravnaval, Štihovo podrobno. Veste, kdo je Doktor? Naslov pesmi o njem je Golieva¹¹¹

Balada o nesrećnem doktorju Vladimirju Kantetu; Kanteta so dali Nemci in njegov predpostavljani, dr. Lovro Hacin, ustreliti, spomladi 1945, na dvorišču policijske zgradbe. Je bil Vipotnik tisti, ki je skrbel za zvezo med Kantetom in VOSom (Partijo)? Menda tega še dozdej ne vemo. Konspiracija je trajala še dlje kot do konca vojne. (Traja še danes.) Kanteta je izdal nek zaslišanec-mućenec. (Mućenec ali le múćenec?) Zadevo spravljajo v zvezo z Mekinovo. Kaj je tu res-stvarnost? Oće dramatika Iva Svetine, tudi Ivo, je tedaj vodil partijsko organizacijo v Ljubljani; Mekinovo obtožuje, drugi jo razbremenjujejo. **Kdo je kriv?**

ćutil sem se kriv, ko je na neki manifestaciji že leta 1945, korakali smo v osmeroredih, nekdo iz ozadja pljunil na moj hrbet in me skrajno indignirano oštel: kaj pa se pogovarjata o intimno privatnih stvareh in ne skandirata, kot vsi mi: Tito-Partija? Res, s Primožem sva hodila kot dvojćka v vsaki povorki, v prvi in morda še deseti sva tudi midva krićala, v 20-ti in naprej pa sva uporabljala ćas za analize, ki so naju zanimale; jeseni 45 sva nehala hoditi na javna množična zborovanja. Tedaj se je začel moj – najin, tudi Dinetov – razhod z oblastjo.

Kmalu bom objavil pismo Tita Vidmarja (sopodpisan je tudi Lojze Kovačič) iz konca leta 1945 meni v Beograd; v pismu je kratka zgodovina poloma truda naše grupice, tudi Steva Žigona (igravec, režiser!) v prizadevanju izdajati revijo Kajuh. Jože Smole in njemu podobni so vsilili drugačen koncept, imenoval se je Mladinska revija. Jaz sem sodeloval v prvi številki, ker nisem bil pravočasno poučen o stališču grupe, da izstopi iz uredništva; objavil sem zelo ostro kritiko Ingoličeve zbirke novel **Pred sončnim vzhodom**, v dneh med letoma 1945 in 46. Nato sem solidarno izstopil iz uredništva, brž ko sem se vrnil iz Beograda v Ljubljano oz. ko sem dobil Titkovo pismo. V Mladinski reviji nisem nato nikdar več ničesar objavil, čeprav so me večkrat vabili (Levec, France Kosmač, Minatti ...).

Prijatelj Primož in Dominik sta nekaj objavila, menda 1946 leta, a le po en tekst. Vsi smo nato bojkotirali Mladinsko revijo, v kateri je vse bolj gospodoval – tudi dramatik – Miško Kranjec. Dominik je še plačal obolus stalinizmu, z dramo **Mostovi**, 1948, jaz s kritiko Vodnikovega **Srebrnega roga**, ki pa ni bila objavljena, Ferdo mi je objavo odsvetoval. Primož je analogno plačeval s predavanjem o Sartru in eksistencializmu v prostorih Društva mladih kulturnih delavcev, kamor smo sicer hodili le pit. Nato smo začeli z »opozicijo«, najprej na nedolžen način, nato smo odpor stopnjevali, glej Smoletovo **Potovanje**. Prestopili smo v stvarnost, kajti tedaj sta bila literatura in gledališče še trda stvarnost.

Če Dinetov junak Luka reče o našem življenju, da je pičla pasja figa, minimalna, je oblast to *jako* dobro razumela; Marjan (novodobni Mirko) Javornik je izjavo v svoji kritiki navajal in delal konsekvence iz nje. Morda točne, saj smo se res oddaljili od obstoječega sistema; a Javornikove besede so bile javno ovaduške, nizkotne, hlapčevske. Tako se je začelo – bolje: že nadaljevalo, iz prvih letnikov revije Beseda, v nji je imel važno pozitivno vlogo moj sovrstnik Janko Kos – moje do družbe rušilno početje, kakor so nam hlapci očitali.

Moraliziram? Danes jim tega ne očitam več; razlagam (si) jih, razen v primeru, da prikrivajo svoje tedanje početje; razen če izjavi javno nekdo, ki je bil 1958 in 1964 najhujši nasprotnik Pučnika, da je bil z njim, ostali pa, ki smo za Pučnika pisali javne peticije, jih pošiljali naokrog – tudi na več kot 50 uradnih naslovov, časopisnih itn., seveda niso bile objavljene – pa smo zamolčani. Tudi Dominik, tudi Rožanc, tudi Klabus, tudi ...

Krivda in pravica se ne prenašata po rodu naprej, ker je takšna volja bogov ali usoda, ta je celo nad bogovi. To je antična, danes magična razlaga. Krivda mora o(b)stati skoz več rodov, točneje, se prenašati na vsakega posameznega potomca, na PO (posamezno osebo), tudi če se trudi postati SAPO; morda prav zato. Človek, ki živi brez zavesti temeljne krivde in ne priznava svoje tragične usode kot pravice-kazni, ki je morda ni zagrešil sam (čeprav je slehernik tudi grešnik in v nekem vsaj minimalnem pomenu zločinec), izgublja stik z resničnostjo; stvarnost rekonstruira-reinterpretira v simulacijo, virtualnost; reistično-ludistični PM svet. Bliže ko je PM-svetu, bolj se bliža njegov obstoj kot vrste-roda koncu.

Ljudje že od nekdanj čutijo nevarnost tega konca, ki ga je doživelo čez 20 vrst človečjakov, nazadnje neandertalec; ostala je le ena vrsta, homo sapiens sapiens. Mogoče ji bo naprej obstati le, če bo slehernik nosil ne le zavest, ampak stvarnost svoje razcepljenosti, dejstvo, da ni le agresivna ekspanzivna

identiteta (življenje), niti le virtualni dvojnik (PM), ampak razcepljeni dvojček, ki živi oboje: od samega začetka človeškosti življenjsko živalskost (zverinskost, živi od hranjenja z drugimi) in kulturo, jezik, podobe, mišljenje, vse, kar trdi svet ubijanja in trpljenja podvaja v fiktivno. Že človek iz jame Lascaux v stenske risbe; že človek, ki pokopava mrtve, ki govori ne le s simboličnimi gibi in kriki, ampak z razvitim-diferenciranim jezikom¹¹².

Že tedaj se rodi čut za drugost: iz vse bolj močne zavesti razcepa med stvarnostjo zgolj telesa, tako ima tudi šimpanz, in duhom, ki bi rad postal čisti duh, prednik, totemski lik, kot ga obujajo šamani-vračji; angel, kakršnega je razvila krščanska vera v Jezusa in Marijo po njuni smrti, ko naj bi transcendiralo telo v duha¹¹³.

V drami in gledališču je vse telo; brez telesnosti ni predstave, igravca, lika, ki ga igravec predstavlja. A drama ni nič vredna, sploh ni mogoča, če je zreducirana na telo ali zgolj na besede, na užitek, (s)last. To se ji strukturno ne more posrečiti. Človek se ne more ponižati v neosebo; ne gre; ne v burki Jaka Štoka **Anarhist**, ne v kaki Vombergarjevi burki o **Jaki Smodlaku**; pisal jih je predvsem kot radijske igre. Naj se neokapitalistična tržna PM kultura še tako trudi, da bi bila zgolj pobarvan nič, uspeha ni, ker je človek še zmerom – v sedmem in sedemdesetem rodu, tudi kot SAPO – krivec in mora biti kaznovan, če hoče ostati resničen.

Če bo sledila Zahodna Evropa le tendenci, ki traja od renesanse, humanizma in liberalizma z vizijo nedolžnega človeka, kakršen naj bi postal celo v komunizmu po razrednem krvavem klanju (Pariške komune, ruske in slovenske revolucije), če bo z navidez etično, v resnici pa strahopetno psevdoakcijo ukinjal vse trše akcije tega sveta in jih zamenjeval z mirom-užitkom, zgolj s človekovimi pravicami, pozabljal pa ne le na človekove dolžnosti, ampak na njegovo stvarno resničnost, ki ni igra, ampak usoda, torej ne le ideal komedije kot čista retorika, ampak dejstvo tragedije, ki oznanja nujo smrti, se bo človeštvo samo ukinilo. Ta pojav avtodestrukcije je genialno uprizoril Zajc v koncu svoje poetične drame **Otroka reke**; oba, Dan in Reka, se spremenita iz ljudi v smeti, ostanke bivšega.

Zajc na eni in Kozak-Smole na drugi strani se dopolnjujejo. To sem vedel že, ko sem bral prve zasnove njihovih dram, precej različne od končnih izdelkov; **Otroka** sem bral ravno tu v Radovni, julija 1960! (Micelijska zveza). In ko sem leta 1968 izdal knjigo **Trojni ples smrti**, analizo prav in edino teh treh dram. Zajc je predvidel retoriko umirajočih, ki postajajo reči; linija **Srebrnih nitk**. Smole in Kozak sta zapisala upanje in vero v človeka-dragega, ki je kot čezčlovek iskavec Boga-Dragega, v **Aferi**, in **Antigoni**.

Problem je – tudi in še bolj današen. Matjaž Zupančič je v **Vladimirju** iskal drugost, se pomikal k prepadu-meji, ki je obenem most v onkrajnost (tudi v **Izganjalcih hudiča**, 1991). V svoji zadnji dram, komediji, se družbeno moralni kritiki ni odpovedal, vendar jo je spremenil v zgolj besede, v ludistično retoriko. Spreminjanje družbe s pomočjo takšne kritike je navsezadnje, paradoks, utrjevanje te družbe, njeno širjenje, saj postaja sposobna prenesti vse, celo radikalno kritično besedo o sebi; ta nima nobenih posledic v stvarnosti, razen ugodnejšega občutka vseh, ki komedijo gledamo ali beremo. Dejanje-dogodek (o tem sem pisal že v knjigi z naslovom **Besede in dogodek**, 1978) morata transcendirati gole besede, pa naj izjavljajo kar koli: da je Janša slepar, Jezus tepec, Marx zločinec; vse to je le besedni psevdoritual.

Šele ko bo slovenska inteligenca iz ludistično tržne, maskirane z etiko (bojem za človekove pravice, mir na svetu, enakopravnost in kar je še lepih gesel), začela prehajati nazaj (pozitivna rearhaizacija) v svet krivde in kazni, bo spet – vsaj zame – primerna inteligenca. To je uvidel že Dostojevski s svojo kritiko liberalcev-čvekačev v **Besih**, tam tudi s kritiko načrtno nasilnih revolucionarjev, ki mislijo, da si z ubijanjem pridobivajo nedolžnost. Tako je mislil spomladi leta 1942 tudi Kocbek, glej **Tovarišijo**.

Za Matjaža Zupančiča ugotavljam (bojim se, da je tako), da je zdvomil nad možnostjo (po)iskanja drugosti. Priznam, tudi jaz sem marsikdaj o tem zdvomil, a se zmerom našel. Upam, da se bo tudi Matjaž, ki je izjemno nadarjen človek, zato ga tudi omenjam, jemljem kot primer. Enako Borisa A. Novaka, ko sem kritičen do njegovih **Lipicancev**, a navdušen nad marsikateri črto **Kasandre**, kjer prav tako išče kot njegov tovariš v **Vladimirju**. Briški manj popušča; le zato, ker je mlajši? Tudi njegova nova drama **Ladja norcev** sooča cinično ironijo psevdokrižanja – v **Križu** – z zgoljbesedovanjem najvišjih razumnikov, v **Komiki zla**. Briški si upa ohranjati zavest krivde in kaznovanosti, enako kot Dovjak v svoji **Antigoni** in Muck v **Zalogu**. To krivdo in kazen čuti Jovanovič v **Karamazovih**, odtod naslov (poleg **Osvobojenja Skopja**). Jo čuti Šeligo v **Ani**, ki se mu nato žal razpihne v preskeptično **Slovensko savno**. Čuti Rudolf v **Koži megle**, ki se mu nato posuši v načrtno bedastoče, pred katerimi se avtor rešuje v »svetoskrunstvo« v zvezi s slovensko osamosvojitveno vojno. Ker ve, da svetoskrunstevev ni več, le še parodizirani svet, kot je fiksiral zgodbo Vodušek v **Odčaranem svetu** in za njim – v melanholičnem tonu – Taufer, od **Svinčenih zvezd** do **Ravnanja žeblijev**, 1979. Resnica ni ne v žeblijih-rečeh ne v kritiki umetnosti, ki je postala blago, recimo škarpet ali **Čevelj**.¹¹⁴

Ne govorim o mnogih – skoraj o vseh današnjih – slovenskih dramatikih? O Ponižu, ki je čutil potrebo po drugosti, ko je pisal dramo **Štifterji**, a se je nato zapletel v kritiko strankarstva, iz katere ni izhoda, glej nekaj prizorov njegove drame, objavljenih v Reviji 2000. Si morem – se da – zamisliti kritiko strankarstva, ne da bi kritik padel v retorični moralizem¹¹⁵? Biti na robu kake stranke, jo opozarjati, da bo vredna le v primeru, če bo temeljno druga(čna) od ostalih strank? Če se ne bo utapljala v polemikah črno-belo, naši-vaši, mi-vi, popolna resnica, popolna laž, ampak bodo njeni poslanci delali v parlamentu javno avtokritiko, avtorefleksijo, predlagali boljše rešitve konkretnih problemov, ne da bi zanikali svoje strankarske nasprotnike? Bo takšno stranko sploh kdo volil? Ni moj načrt povsem utopističen, otročji, bedast? Smem tako usmeritev sploh komu svetovati, če nočem, da me prezirljivo odslovi¹¹⁶?

Me bodo imeli dramatik kot Ravnjak za zaostalega – me že imajo –, če bom in ker sem že (v podrobni analizi njegove drame **Feniksov let**) spodbijal vrednost cikličnega mišljenja-vere? Ni tudi Ravnjak padel od vzornega **Tugomerja** v konvencionalno magističnost **Feniksovega leta**?

Nisem s temo o človekovi prakrivdi, ki je neodstranljiva vse do »konca časov«, kot pravi **Evangelij**, oz. do tretje genetske revolucije (ki bi bila mogoča na osnovi današnje znanosti, največje koncentracije duhovnega-eksperimentalnega kapitala), zavrnil le svojega strahu, da se dogaja v meni banalno starčevsko indijansko poletje, samoslepilo vrnjenega vitalizma, ki je dejansko ena sama avtopropaganda, avtoreklama, napihovanje¹¹⁷?

Poletje 2007

OPOMBE k referatu GLEDALIŠČE, POLITIKA, STVARNOST, FIKCIJA

1. Moja metoda – bivanja, mišljenja, govorjenja, pisanja – je, kot večkrat podčrtujem, micelijska, hiperkompleksno diferencirana (HKD), kar pomeni, celo njen cilj je, da naj bi bila čim bolj kompleksna, da bi zajemala čim več lateralnih in osrednjih črt, črte-tokove pa sekala na več pramenov-las. Obenem načrtno nenehoma zastranjuje(m), vendar pazim, da bi se pravočasno (pravočasnost glede na moj občutek »celote«) vrnila k rdeči niti sporočila, ki ga moj tekst vsebuje. Ne prepričevanje bravca, predvsem poročila, kaj mislim o določeni temi (temah).

Tako naj bi bilo tudi z mojim referatom za letošnje Borštnikovo srečanje (odslej le **Referatom**). Prvim poglavjem **Referata** sem dodal še **P.S.**, ki se ga da brati tudi kot naslednje poglavje. Na koncu razprave pa – kot poseben tekst – sledijo še pričujoče **Opombe**. Morda preglednost svoje povédi s tem tipom kompozicije zamotavam, hkrati pa delam svojo misel bolj HKD.

V jeziku **Opomb** bom iskal sredino med radikalno kratitščino (v radikalni bi napisal Radkratitščino) in normalno slovenščino. Skušal bom uporabiti čim manj kratic, le – z mojega vidika – strokovne. To pa je pomembno: čeprav pišem za normalno strokovno javnost, ki je – spet z mojega stališča – nekakšna institucija, ima svoja pravila, ki veljajo v središču družbe oz. v njeni izbrani strokovni panogi (konkretni teatrologiji), moram tudi s slogom-jezikom opozarjati, če ne drugega pa sebe, da se nahajam že po izviru ali po volji ali po mestu svojega obstoja-delovanja blizu robu družbe.

Bivanje na tem robu mi je omogočila hipermoderna ali ultramoderna ali kar postmoderna (PM) drža-iznajdba generacije-grupe, ki je prišla za mano, za mojo grupo: Zagoričnik, grupa OHO itn. s svojim razbitjem jasnih-trdnih mej med žanri, med panogami, med stili; recimo tudi z vizualno poezijo, z neupoštevanjem razlike med velikimi in malimi črkami na začetku stavkov, z odpravo interpunkcij. S tem sta dejansko začela že klasika slovenske hipermoderne, Kosovel v 20. letih, in njegov prvi nadaljevalec Taufer konec 50-let. Taufer pa je že – skoraj – moja generacija.

Vendar jaz – zaradi razumljivosti, sporočljivosti teme – ne bom šel tako daleč kot Kosovel, Zagoričnik, Taufer. V **Opombah** oz. celotnem **Referatu** ne bom izkoristil možnosti, ki sem jo v velikem delu svojega osrednjega teksta v **RSD** (rekonstrukciji in reinterpreteraciji SD, tj. slovenske dramatike); mislim na MSk (modelne skice), na MSI (modelne slike).

V **RSD** je dozdej izšlo, tako v normalni tiskovni kot v zgolj računalniški-elektronski obliki že okrog 100 samostojnih knjig. Pravkar izhajata – v **Četverki-07** – knjigi **PoPo 1** in **2**, tj. **Pohod in polom zgodovine**. **Referat** pa je skupaj z

nekaterimi drugimi mojimi teksti o gledališču (in dramatiki) namenjen dvema knjigama, začasno naslovljenima **Slovensko gledališče in SD**. V njiju bodo izbrani moji zadevni teksti – razprave načelnega tipa, aktualne kritike – od leta 1949, torej bosta zajemali obdobje skoraj 60. let. (Kasnejša opomba: tak je bil moj prvi načrt kompozicije knjige.)

Prva opomba k **Referatu** naj bi bila informativna, čeprav se bodo informacije nizale še kar naprej, brez njih ne gre. Referat ni spis a la **Komunistični manifest** ali Načela, bodisi neke stranke ali gibanja ali usmeritve, recimo **Načela** vodje Mladcev Ernesta Tomeca, ki pa so izšla le kot tipkopis, v SPE (slovenski politični emigraciji), tam sem jih bral. Moj slog terja micelijško povezavo načel in izvedbe, izhodišč in aktualnih analiz, zgodb in filozofije.

2. To je ena mojih temeljnih načelnih in izhodiščnih tez. V **Referatu** jo bom skušal pojasniti, na njej utemeljiti celotno svoje razmišljanje, ravnanje in bivanje, tudi moje razmerje do politike, kateremu se ne morem ogniti, saj je postavljeno že v naslovu samega referata oz. simpozija.

3. Paradoks – na paradoksih temeljim –, a stvaren in resničen. Marko Pogačnik kot glavni – začetni – teoretik reizma (nauka o reči, ki naj nadomesti človeka), je čutil-kazal reč v središču sveta; zamenjala je kozmos in človeka, boga in totemsko žival. Vendar mu je bila ta reč odsunjena na rob družbe, tudi na rob tradicionalne (uradne in kritične) kulture, umetnosti, institucij. Pogačnik deluje med robom in središčem. Tudi jaz.

Aleš Kermauner je stopil čez rob – celo samega življenja –, Šeligo in Rupel pa sta prešla v politično, državno institucionalno središče, postala motorja pogona tosvetne družbe. Šeligo je to svoje ravnanje dojemal kot dvojnost (razcepljeni človek, razcepljeni dvojček, RazcDč), glej **Ka(me)nje** (drame, ki sem jih v **Referatu** navajal s polnim imenom, bom v **Opombah** le okrajšane), Rupel ne. Nehal je pisati literaturo, piše le še časniške kolumne, govore, politološke analize, ki so na sredi med esejem, zagovarjanjem aktualnih državnih odločitev in stroko. Rupel je čistokrven politik, Šeliga pa je eksistenca-vloga (EV) RazcDča zlomila, zaradi nje je umrl.

Od Aleša K(ermaunerja) do Šeliga je pot skoraj štirih desetletij: od smrti-samomora prek politične akcije do smrti iz bolezni. Marko Pogačnik in OHO skupina je držala na Aleševem pogrebu častno stražo, bili so v svojih uniformah, s posebnimi kapami, kot Vitomil Zupan ob Pirjevčevem truplu v mrliški vežici na Žalah, v kompletni partizanski uniformi z oznakami čina, bil je kapetan. Šeligo, Veljko Rus, Dominik Smole so me po pogrebu spremili v gostilno ob Cankarjevem simbolu, Močivniku pri Vrhniki, ob globokem črnem tolmunu. Tam smo mojemu bratu že vnaprej priredili sedmino. (Šeligov stric pesnik Joža in Dominikov oče sta naredila samomor; pa stric Veljkove žene Boris. Torej smo bili vsi navzoči notranje obeleženi.)

Zakaj govorim o tem? AlešK je bil tudi dramatik, čeprav se je ohranil le ščepec njegovih dramskih prizorov; vse, ker je dosegel, je zažgal (ogenj). Umrl je; smrt kot stvarnost in – vsaj zame – tudi resničnost. Alešev samomor je bil obenem tudi svojevrstna oblika politike predstavljanja. Aleš je politiko zreduciral na personalno, le njegovo (smrt-samomor), in na simbol-znak ali sled nečesa, kar bi morali tisti, ki smo preživeli, razbrati, dešifrirati.

Jaz Aleševu sporočilo odgonetavam že 40 let. Prišel sem do sklepov, ki jih – med drugim, a kot bistvene – sporočam v **Referatu**.

Politika je marsikaj, tudi način izražanja osebnosti skoz besede in dejanja. Smrti Milana Majcna in Lojzeta Grozdeta sta tudi politični, ne le €kP (eksistencialno-personalni). Zato se človek, če hoče bivati HKD in resničnostno, ne more ogniti politiki. Ne v praktičnem življenju ne v znanosti, vsaj ne kot analizi politike. V tem pogledu je moj **Referat** političen.

Paradoks: je političen in ni, kajti z njim nočem vplivati na mišljenje-ravnanje nikogar. Se to sploh da? Ni vsaka izjava poskus prepričevanja, vsaj po ovinku? Ni vsak zgled – poskus zgloda, nakaz(ov)anja poti – vmešavanje v življenje-miselnost človeka? Sem politik, ki noče biti politik? Ne kaže na to tudi moja pripravljenost, da sem na zboru (simpoziju) društva Zares sodeloval s prispevkom, društvo Zares pa postaja politična stranka? Ni moj referat za Borštnikovo srečanje namenjen tudi Majdi Širci in Gregorju Golobiču? Obljubil sem jima svoje razmišljanje o političnem, ki pa – zame – ne more biti le vrsta tez-načel, ampak micelijski tekst, ki se veže in prevezuje kot mreža iskanja drugosti. Ne kot mreža identitet, kot je pisal še Rorty, ampak mreža sledov, ki naj bi iz tega sveta peljala v onkrajnost.

--- Če sem že došel do teh reči, naj omenim topos, na katerem se nahajam, pišoč **Referat** in **Opombe**. Na to mesto (kraj: Zgornja Radovna) prihajam – zadnja leta le z Al(enk)o, prej z vso družino – že 48. leto; skoraj vsako leto. Gogalova domačija, pred njo Gogalova večstoletna lipa, turistična znamenitost. Topos sem že opisoval, zdaj ga le omenjam. Pred mojim oknom previsna kamnita stena Pokljuke, kuhinja gleda na Triglav, na Rjavino. Med poključko steno in hišo zelen travnik-pašnik; in kozolec (zaradi slovenčevstva?) le redko ga še uporabljajo, stroj sproti suši pokošeno travo in jo meče na skedenj.

Zame idila. Pomirja me. Kadar me. Zadnje dni me ne. Oblegajo me same môre; ponoči so se zvižale ob meni tri večmeterske kače rumeno peščene barve. Sem in tja se mi že meša od prividov. Zato sem prenehal brati Dostojevskega. (Kasnejša opomba, čez nekaj dni. Spet se počutim »izborna«, sem v evforiji, ki Alo že skrbi. Branje Turgenjeva me je do kraja umirilo, nadaljujem z branjem **Sela Stepančikova**, najduhovitejše knjige v svetovni literaturi.) Spomladi sem zmogel – menda že četrtič – spraviti pod krov (pod svojo lobanjo) **Idiota**, pred tednom dni sem moral branje **Sela Stepančikova** opustiti, po 20. straneh; ne zmorem dovršiti **Srečkarja**; prenehal sem, ko začne kockati sam. (Od kockarstva sem zadnja leta poškodovan. Mene ni ta strast nikoli zgrabila, a je šel lani – po letih razkrajanja – narazen zakon moje vnukinje s človekom, ki se je povsem predal igram na srečo. Vse, kaj je zaslužil – in ni malo, je podjetnik –, je zapravil v igralnicah. Sicer prijazen, lep dečko, a nedozorel, slabič. Moja vnukinja pa je iz jekla.) Bom pa ponovno prebral **Izbrana dela** Turgenjeva. Duhovito, psihološko izjemno točno, mojstrsko, prava distanca do tega slaboumnega sveta, sijajna grotesknost (**Dim**), pravična sodba o revolucionarjih, **Novina**; o erotični ljubezni ve pisatelj vse. Pa vendar me ne zadovoljuje, sproti pozabljam, kar berem. Te ženske, zapeljivke in nedolžnice, so vse enake, le v odtenkih, za katere je Turgenjev mojster, se razlikujejo. Naj so poštenjaki še tako radikalni, pogumni, vsak ima kakšno hibo, Ahilovo peto, zaradi katere se ponesreči in postane odvečni človek, starec pri 40-ih. Ne le

Bazarov v **Očeti in sinovi**, enako Lovrecki v **Plemiškem gnezdu**, Sanin v **Pomladnih vodah**.

Dostojevski je preveč grotesken, skrajn, da bi bil verjeten; ljudje, ki jih opisuje, so izjemni, prepotencirani. Turgenjev je strašnejši v sodbi o tem svetu: pri njem ne veljajo nič navadni, povprečni ljudje, velika večina. Blaga je njegova – in njihova – koža, v jedru pa so praznina, nič; ta nič Dostojevski prikriva s fantastično norostjo.

S stališča **Vabila**, kaj je tu stvarnost, kaj fikcija? Dostojevski v omenjenih obeh romanih teži k fikciji, Turgenjev v svojih k stvarnosti. Resnica in resničnost sta bliže svetu Dostojevskega, a ne toliko v **Selu** in **Srečkarju** (mi smo še govorili **Igralec**), ampak v **Zločinu in kazni**, v **Besih**, v **Bratih Karamazovih**, v **Idiotu**. Kot otrok-najstnik sem se imel za idiota, del idiota sem ostal še danes (v eni svojih EV – eksistenc-vlog). Kazen, za katero se zavzemam v **Referatu**, ima vir v Dostojevskem (in v Tolstojevem **Vstajenju**, zaneseno sem ga ponovno prebral spomladi). Vse življenje sem skušal postati Mitja Karamazov; koliko mi je uspelo? V primerjavi z Dimitrijem sem kot Slovenec v primerjavi z Nemcem ali Rusom. Švadroner. Kako naj bom politik-strankar, če pa bi v parlamentu govoril o svojem švadronerstvu-slabištvu, pomanjkljivostih? Vendar, saj nisem ponesrečenec. Sem le povprečnež, kljub temu, da bi si želel biti velika osebnost. (Kasnejša opomba: ni res, že sem velika osebnost. Kdo ima pravico, da o tem sodi? Le jaz – skoz ARF in Dg. Nahajam se sredi med avtizmom in preroštvom.) Kot Rudi (Šeligo), Primož (Kozak), Pirjevec in Zupan. (Tudi vsi ti so velike osebnosti.) Vsi smo posnemovalci, druga vrsta. Vsi omenjeni so umrli mlajši od mene. Zaradi sramu, ker so spoznali, da so le epigoni, strastno trudeči se, a neuspešni posnemovalci?

Kam me vodijo te **Opombe**? Niham med samoveličjem in samoponiževanjem.

Naj z izpovedovanjem skrajne privatitete vsaj malo počakam, sicer bodo ljudje, ki jim je **Referat** z **Opombami** namenjen, vrgli moje skrpučalo proč že ob 4. opombi. Komu je **Referat** zares namenjen? Najprej Jacku Kozaku in Barbari Orel; ta dva sta me prva vabila; nato Majdi Širca in Gregorju Golobiču, ki sta me povabila vzporedno; prvi par k temi politično in gledališče, drugi k temi politično in stranke. Tu so še moji zvesti bravci, ki so me v zame najtežjih časih, okrog 2000, držali pokonci, danes Rot, Dovjak, Muck, Krefc, predvsem pa Ajda in Al(enk)a. »Splača« se mi pisati le za nekaj ljudi. To je EkP razmerje do Drugega. Iz konkretnih SAPO (svobodnih, avtonomnih posameznih oseb) nastajajo konstrukti Dr(ugih), D(rugos)ti; nastaja lDDr (ljubezen do drugega).

Te izraze moram uporabljati kot kratice-simbole, temelje mojega »sistema«. Kdor se jih noče naučiti –, morda jih ni več kot 20 –, naj preneha brati moje zanj sranje. Opombo moram končati surovo. Od Turgenjeva plemičev do pouličnega smradu. Sem potomec, pra(pra...)vnuk kapitalistov, meščanov, visokih intelektualcev (moj prastric je bil redni profesor na dunajski univerzi, zdravnik-ginekolog ...) do pouličnih barab. Baraba ni bil sicer noben mojih prednikov, v to smer sem se obrnil šele jaz, kot učenec ljudske šole na Grabnu, sošolec malih kriminalcev iz – tedanjega, predvojnega – Mestnega loga, Sibirije.

Bravec **Referata** naj me vzame kot RazčDč med govnom in angelstvom, med samomorivstvom, brat AlešK, in radikalnim vitalizmom. Prebavljiva zmes? Ne vem. Nekoč so me tesni prijatelji, brez katerih ne bi obživel, prenašali, Primož, Dominik, Marjan Rožanc, Veljko Rus, Rudi Šeligo. Kje so danes? Zemlja na Žalah.

Na pol strani **Referata** sem napisal skoraj 5 strani **Opomb**. Kam to vodi?

4. Tedaj me je – ne le mene, tudi tedanjega bližnjega prijatelja in sodelavca Inkreta – zaneslo v oboževanje reizma, v pristransko in bedasto kritiziranje ostalih smeri, recimo čudovite Kocbekove zbirke **Poročilo**. Kocbek je upravičeno napisal zoper mene pesmico-pamflet, zaslužil sem si jo. Svojo razpravo ob **Poročilu** iz leta 1970 bom avtokritično komentiral, to sem obljubil letos že Inkretu, ki mi je zadevno Kocbekovo knjigo poslal. Sram me je, a to sem jaz. Nad reizmom – ludizmom, magizmom, lingvizmom – sem se v drugi polovici 60-let nezmerno navdušil. Reistično megastrukturo sem sooblikoval. Bil sem krivičen. To je (le moje?) življenje: strastna krivičnost, ki prehaja v novo strastno krivičnost. Biti objektivni? Je to sploh mogoče? Mogoče je, biti nezainteresiran, hladen, patolog; moja znanost ni takšna. Tudi moj **Referat** in **Opombe** ne.

5. O vseh dramah sem pisal podrobno, o **Matičku, Karamazovih, Ščukah, Jastrebu, Hlapcih, Norcih, Babilonu, Svatbi, Tumorju**.

V načrtu imam knjigo **Sto slovenskih manj znanih dram**; o vsaki okrog 10 strani. Ne bi obravnaval **Hlapcev, Matička** ipd., le navedel, kje lahko bravec o njih najde moje analize. Podčrtal bi res manj znane ali celo neznane, o katerih (skoraj) nihče ni pisal. Šele ta HKD vidik bi dal celoto SD (slovenske dramatike) in zavesti. Knjigo bi napisal kot šolsko, torej odmik od mojih priseg, da nočem posegati v šolski sistem, češ da je gospostveni. Vendar bi formo-okvir (pisanja kot šolsko-državno-družbene indoktrinacije) zamenjal z duhom roba, podal družbo tudi kot rob, zavest tudi kot notranjo opozicijo središču. Opozicija, ki je kot takšna v SD – zavesti – nastajala sproti (Levstikov **Tugomer**, Cankarjeve drame, Kristanovo **Kraljevanje**, Kreftovi **Celjski grofje** itn.), in jo je uradna ali družbeno-državna zavest še relativno kmalu vsrka(va)la vase, jo legitimirala, zame ni več prava distanca z roba. Prava distanca so drame, ki še danes niso kanonizirane, ki v šolskih pregledih Janka Kosa, naj so ti pregledi poudarjeni levičarsko ali desničarsko, niso upoštevane. Zame so to recimo drame kot Bernarda Tomšiča **Lahkoverni**, Josipa Vošnjaka **Pene**, Kristakov **Kato Vranković**, Ganglova **Sfinga** itn. Do danes, do Dovjakovih in Muckovih itn. dram. – Se bo našla kakšna založba – celo Ministrstvo za šolstvo –, ki mi bo naročila takšno knjigo? Javno jih pozivam! Zver, postani Jagnje!

6. Mislim predvsem na svojo razpravo **O nekaterih problemih sodobnega gledališča**, Perspektive. To razpravo dopolnujem z razpravo **O nekaterih problemih sodobnega humanizma**, prav tako iz Perspektiv, objavljeno leto dni prej. V obeh razpravah sem hotel biti načelen in praktičen; v spisu o gledališču je zadnji del empirično singularna analiza slovenskega teatra (predstav). Šele v **Opombah** k tema razpravama, nisem jih še napisal, bo mogoče odkriti razliko med mojim tedanjim in zdajšnjim stališčem; trdim, da so

osnove v letu 1960 in 2007 iste; (ob)last in (s)last kot napačna temelja; potdogajanje kot bit, uresničevanje SAPOe, ne danost (ne fakticiteta, ne zgolj družbena stvarnost; Pučnik je ostajal pri zgoljdružbi, torej pri zgoljpolitiki.) Pomembna bo tudi objava oz. komentar mojega spisa iz leta 1969, objavljenega v reviji Problemi o gledališču. To je vmesni čas med 1960 in 2007; čas mojega reizma. Gledališke kritike iz let 1949 do 52 bodo podale tedanje moje – tudi načelno – stališče; vidno je posebej v analizi Tolstojeve **Moči teme**, drža očeta Akima, blizu Dostojevskemu in mojemu evangeljskemu krščanstvu, h kateremu se kar naprej vračam oz. ne morem mimo njega, pa naj sem v še takšnem reizmu. Komentarji k obdobju 1949-2007 bodo zadoščali, da razložijo mojo življenjsko in ideološko-filozofsko pot.

7. Očitno gre za HKD projekt, za večplastno razmišljanje; ta večplastnost pa se dopolnjuje v razpravah obeh knjig o **Slovenskem gledališču in dramatik**. Kdor hoče biti poučen o tej HKD celoti, gre lahko brat moje kritike iz revije Novi svet (1949-52), razpravi iz Perspektiv in Problemov 1960 in 1970. Ne verjamem, da se bo našel en sam tak bravec.

8. To je zborna recitacija, izražanje duha kolektiva, ne dialog, kakršnega je imel v mislih Rožanc s **Toplo gredo** in kakršnega je podpiral Inkret kot dramaturg **Grede**. Dialog med mašnikom in verskim občestvom je premalo; ni pravi dialog, le sporočanje absolutne resnice; sorecitacija. V zadnjem stoletju ima KC – Katoliška Cerkev – težave, ker je v znanosti prevladal evolucionizem; koliko slovenskih duhovnikov še pristaja na kreacionizem? Zadevna anketa med njimi bi bila zanimiva.

Pred letom 1990 je slovenska KC zastopala dialog; to je bilo tudi moje stališče. Po letu 1990 je dialoga v KC zmeraj manj. Danes SKC spet uči le Resnico; izživlja se predvsem v polemiki in niti ne toliko zaradi verskih resnic, kot da jo te malo brigajo, ampak zaradi gmotnih koristi, poključskih gozdov, blejskega otoka, mariborskih stavb. Pravi dialog predpostavlja dva enakovredna dialogizatorja, torej dve v izhodišču nujno različni misli, filozofiji. Za KC je v izhodišču dana le ena, ta je sveta. Kdor ne priznava svetosti ali ene teologije, ne more v dialog. Zato med Hribarjem in mano ni mogoč dialog. Zanj je življenje sveto, zame ne. Zame je bistvo življenja smrt, bistvo smrti življenje, to vem že od Gradnikove poezije, od **Svetlih samot** (Éros-Thanatos.) Drugost (Dt) je zame onkraj življenja in smrti, biti in nič.

9. A **Hlapci** – prav posebej ta drama – kličejo k razmišljanju, k dialogu; Cankar ga sproža sam v sebi. Kateri Jerman ima prav? Tisti iz večine 4. dejanja, Jerman-aktivist, politično-razsvetljenski borec, ali Jerman, ki se odreče sleherni družbeni, kaj šele politični akciji, Jerman na Goličavi, kamor se je odmikal tudi Pirjevec, v Tacen, jaz v Drulovko, v Avber?

10. Jasno je, da pri živalih o javnosti ni mogoče govoriti, čeprav imajo že razvito – nekatere celo že visoko – organizacijo, mravlje recimo. Javno nastopi v pravem pomenu besede šele, ko je ta organizacija zavestna, per se in ne le po sebi, ne le kot-reč. Ko se vodja grupe lahko obrača na člane grupe, na – v zametku – že druge. Ko obstaja jezik; sami gibi ne zadoščajo. Bi gibi lahko sporočali avtorefleksijo? Morda, metaforično, v zasnutku; razvoj je kontinuiteta,

komaj opazno se razvije v eksplicitno. Pojem javnost terja kot pogoj to, da se na določeno izjavo nekdo drugi odzove s prav tako določeno, morda kritično – razmišljajočo – izjavo. Da te izjave ne ostanejo le v instinktu ali zdenju posameznika, ampak postanejo družbeno obvezne, vsebina sporočil.

Javnost je vidna že v rodovnem ustroju (družbe) levstikovega **Tugomerja**, ko se v zboru – ali kakršni koli večji (skupščini, seji, večji) Branibora – med sabo celo prepirajo; to je vloga Spitigneva; naj je še tako zoprn, hujskaški, namrgoden, skrbi za vlogo-strukturo opozicije, s tem javnosti. Partija je hotela javnost ukiniti, vsi naj bi bili le izvajavci vrha Partije, tj. Zgodovine; Partija je posnemala KC, tudi ta ni dopuščala opozicijske – drugačne – cerkve, protestantov.

Od tipa-žanra drame, kakršno podaja **Škofjeloški pasijon** (tudi o njem sem podrobno pisal), do **Micke** in **Matička** se izvrši epohalen preobrat. Ena dogma-izjava-resnica se razmnoži v več resnic, že v nesoglasja med Micko in njenim očetom Jako, med baronom Naletelom in njegovo ženo Rozalko. Kaj šele v spor pozitivnih z zlim, z zapeljivcema Tulpenhaimom in Monkofom! Nastop pisarja, ki uvaja (pripravlja) v ženitno pogodbo, je dokaz za javnost, za odvisnost posameznikov od javnosti. Ta se sicer še zelo pokriva z državo, tudi v **Matičku**, sodnija itn., a dana je strukturna možnost, da se javnost kot svobodna in avtonomna (SAKO – svobodna avtonomna kolektivna oseba) razširi na javne prostore, trge, gostilne itn., glej Vošnjakove **Pene**, od sodnij na prostore, ki niso zgolj privatni.

Gre za prehodne oblike nastajanja javnosti; zelo izrazito v **Lahkovernih**. Novo vprašanje pa je, ali je današnja javnost v PMLD (postmoderni liberalni družbi) še ista kot pred 100 leti? V nečem je bolj razvita, več je svobode za vse; v nečem skopljena; mar še nosi resnico?

V tej točki je Matjaž Zupančič odlično zadel bistvo: dogajanje v **Hodniku** je javno, ker je vsem vidno (prek TeVe), obenem pa je povsem privatno. Najteže je doseči to dvojnost. Matjaž je padel v zanko, ki si jo je sam nastavil, saj se je zadovoljil s kritiko oblasti, sistema, psevdobjavnosti. Kritika je v PMLD postala del same psevdobjavnosti. Treba je stopiti onkraj kritike, tudi onkraj – obnavljanja – revolucij. To so poskusili že apostol Pavel, Avguštin, duo Chateaubriand-Chénier, a borili so se, z današnjega – vsaj z mojega – vidika nezadostno. Zato sem do Matjaža Zupančiča opozarjajoč, strog; do Möderndorferja sem manj, ker od njega pričakujem manj.

11. Svojo razpravo o **Kresu – Požigalci in zažgani** – ponatiskujem obenem z **Opombami** k njej v knjigi **PoPo 1**; »izide« jeseni. Zakaj drame ne igra nobeno gledališče?

12. Dogodka ni bilo. Časniki, v katerih so sodelovali isti časnikarji kot po letu 1990 – v 90-letih so se trkali po prsih zaradi svoje pokončnosti v času Partije –, so predavanje, témo, zgodbo spregledali. Bila je – zanje, za njihov pogum – pretvegana. Sodišče ali javno toživstvo bi lahko že na začetku predavanja poseglo vmes, moj nastop prekinilo, kajti citiral sem iz **Grede**, ki je bila – kar je bilo – prepovedano. Oblast je bila seveda umna; naredila se je, kot da ni nič. Pa žurnalisti?

13. Rožanc je v precejšnji meri dramtiziral Pučnikov članek o slovenskem kmetijstvu oz. družbi, v katero se to kmetijstvo razvija (ali bolje: zavira). Pučnikov članek je bil objavljen v reviji *Perspektive*, katere glavna urednika sva bila midva z Zajcem. Pučnika so zaradi članka poslali na ponovno odsedanje zapora, bil je le pogojno izpuščen; na naju z Zajcem so se začeli politični pritiski. Vzdržala sva jih. Pogum? Načelnost? Sreča, da niso zaprli tudi naju? Pučnika je imela oblast za nekakšnega dežurnega krivca; tako ga je pretirano demonizirala, kot ga zdajšnja – Janševa, epigoni uma, kot recimo Dežmah, Dežman, Nežmah, Mavrah – pretirano heroizira, idealizira. (Filomena Grah v imenu vesoljnega ženstva; Pu-rah = Puhar. Bonjour, kura oz. courra, kokoš, obožuje kokota – proste asociacije s poanto.) Ostali – ne mislim le nase, tudi na Zajca, Veljka Rusa itn. – smo obtičali v zamolčanem. Tudi Rožanc bi, če se oblast ne bi odločila ob krstni predstavi **Grede** nekaj ukreniti. Rožanca niso zaprli, le njegova žena je v noči nasilne prekinitve premiere splavila, bila je tik pred porodom. Nikoli ni mogla več zanositi. Privaten podatek ima javen pomen tragedije? Če ne javen, pa eksistencialno personalen (EkP).

14. In kaj je bil res? Oboje; seveda po mojem prepričanju, ne pa za bivše komuniste in današnje desničarje. Mislim, kot sem mislil okrog leta 1960, ko je nastajala **Afera**; da je Komisar zločinec, smo se strinjali vsi perspektivovci. Tudi tega, da je obenem velika osebnost, nismo mogli tajiti. Kozak je imel velik pogum, da je podčrtal to Komisarjevo – partizanovo – dvojnost.

15. Spisa o Ruplovih dramah **Job** in **Kar je res, je res**, napisal sem ju v prvi polovici 80-let, imata za temo prav to; navajam naslova mojih razprav: **Je res, kar je res?** in **Resnica videza, ki se dela za res**. Izhajata v knjigi **PoPo 1**. S komentarjem.

16. A to, da je nekaj javno, še nič ne pove o resničnosti (niti o dejstvih) nekega pojava, trditve. Če je tisti, ki govori o nečem javno, vztrajen, zagrizen, spreten, z vplivom na (psevdo)javnost, bo s svojo trditvijo prodril. Danes povprečna publika sprejema kot čisto zlato, da je bil v letih 1958 in 1964 Janko Kos glavni Pučnikov zagovornik, Urbančič še danes poudarja, da sva bila in sva glavna nasprotnika Pučnika midva z Veljkom Rusom; dejstva pa kažejo, da je bilo ravno nasprotno. A kaj so dejstva, če pa Roswitha Pessek (Sand – Georgina? Gorga iz **Delirija**? Jurklja iz peska, iz mivke, večnosti namenjen kip? Ženska kot takšna? **Bavaria**?) v TeVe oddaji o Pučniku rine v prvi plan Kosa in Urbančiča? Moč množičnih občil. Tudi zato sem do njih v kritičnem razmerju. Naj se v teh občilih prepiram z Urbančičem? Ne, ker imam današnjo javnost za lažijavnost.

Resnico skušam pisati v **RSD**. Nihče je ne bere; a kaj potem? Vzdržati moram pri tem, o čemer mislim, da je resnica in kar sem zmožen podkrepiti z dejstvi; javnost pa moram prepustiti njej sami, saj ni več to, kar je včasih hotela biti. Ne obvezuje me več. Tudi moj **Referat** in **Opombe** k njemu nista naravnana za javnost, ampak za nekaj ljudi, ki mi je teksta »naročilo« oz. za publiko, ki je povabljen na simpozij. Njej sem odgovoren. Na svoj nastop v Mariboru se skrbno pripravljam, tudi na možne provokacije.

17. Stebri družbe so bili ena prvih dram, ki sem jih analiziral kot kritik revije *Novi svet*, leta 1950. Še danes znam dramo napol na pamet, kot Gribojedova **Gorje pametnemu** in Goethejevega **Egmonta**, tudi o teh dveh sem pisal. Živim v letu 2007 in v letu 1950, razdeljen med dva (dvojnost) časa. Preteklost skušam ves čas ponavzočevati. Sem vse, kar sem živel in trdil; ne le eno, tisto, kar mi je ta hip všeč.

Pravkar sem dobil pismo nekdanjega znanca umetnika. Trka se po prsih, pravi: Taras, midva, ki sva zmerom trdila isto, bila pogumna in zvesta itn. A je v zadnjih 20-letih možakar preskočil z desnice na levico oz. nekam vmes; še prej je bil pa levičar; skratka, vse mogoče. V redu, imel je razloge za to. A zakaj to skriva? Zakaj ne naredi ARF-AK (avtorefleksije-avtokritike)?

Sam zase priznam, da sem menjal vrsto pozicij, morda katero še bom, če bom še živel. A razložim sproti in kasneje, zakaj sem kdaj mislil tako, zakaj kdaj drugače. Zakaj sem leta 1985 duhovniku Štuhcu verjel, po 90 pa zmerom manj, dokler nisem v njem spoznal bistrumnega cinika, s katerim nimam kaj početi. Sem tudi cinik, a to javno zapišem in povem, zakaj sem kdaj cinik. Vse življenje nočem ostati na istem stališču, kot je luka Jeran. Jeran se je rodil v historično strukturo istih besed in prepričanj, v katerih je umrl. Dolgčas. Doktrinarstvo, fanatizem, konservativizem.

18. Tu je naredil Cankar bistven obrat; že v **Romantičnih dušah** z likom dr. Mlakarja, še bolj v **Blagru**. V tem prizna, da je bil Ščuka, do neke mere Cankarjev alter ego, v preteklosti plačan-najet pisun dr. Grozda, vladajoče politike. Etična poanta je v tem, da doživi Ščuka v dramati notranji preobrat, Grozda in uradno oblast zapusti, kot Smoletov Paž v **Antigoni**, ki postane celo iz morilca Antigonin pristaš. ARF-AK sta bistveni. Kako naj bi ju udejanjal, se ju da udejanjati – v strankarski politiki? Najtežje vprašanje.

19. Vem jaz, ki sem po poklicu in poklicanosti filozof, iskavec resnice?

20. Pirjevcu sem verjel, da ni sodeloval v vojvodskih klanjih leta 1942, tako mi je – tudi Rudiju Šeligu – zatrjeval. V tem duhu sem nastopil tudi na sodišču, kot priča, predlagal me je tožnik Javoršek. Kasneje pa sem ugotovil, da ima Javoršek kar precej prav; menda so to ugotovili tudi Pirjevčevi najbližji sorodniki, ko so prisostvovali pričanju tedanjega šefa Triglavskega narodnega parka, Fabjana ali tako nekako. Ko sem to spoznal in sprejel, sem poglobil svojo vednost o tragičnem (zločinsko-herojskem) človekovem bistvu. Zato stojim na stališču: ne Janša, a tudi ne Ribičič.

21. Moram temu obdobju (PMLD – postmoderna liberalna družbi) res popustiti? Če ji ne popuščam, sem res obsojen na enostranski dogmatizem? Rupel je v prvi polovici 80-let ugotavljal, da ni čisto jasno, kaj je res in kaj je prav. Danes ve, kako je s tem, ker je postal zgolj strankarski politik. Društvo Zares me je pritegnilo že s svojim samopoimenovanjem: Zares. Za to mi gre: za iskanje zaresne resnice. Bo društvo vzdržalo pri tem namenu? Bo zmoglo – se sploh da – udejanjati ta namen?

Zaenkrat puščam vprašanje odprto. Po svoje bom nekaj časa »sodeloval«, dokler se ne prepričam o čem, kar me bo odbilo. Zakaj bi se prepričeval – plašil – vnaprej? Znanec mi telefonira, me lasa, ker sem podprl društvo Zares;

o Širčevi in Golobiču govori kar najslabše. Pa je bil sam nekoč ljubljeneček Partije, kot malokdo se je s tem cinično – danes pravi, da naivno (je res?) – okoriščal.

Kaj se nihče ne sme spremeniti? Nisem v knjigi **Sreča in gnus** natančno opisal svoj poklek pred Zihlerlom spomladi 1954? Pokleknil sem, da bi si omogočil kariero, prodal sem se. Ne za dolgo; o tem podrobno na drugih mestih. Že jeseni 1955 sem tipkal Smoletu dramo **Potovanje v Koromandijo**, v kateri zastopa univerzitetni asistent Tone moja stališča, Zihlerla pa Smole prikazuje – po mojih informacijah – kot Predstojnika-Hudiča. Bil sem hinavec. A sem kmalu nato ravnal kot Ščuka.

Vladimir Kavčič, veliki, vse sovražeci obrekljivec, piše, da sem bil zaradi svoje izdaje Pučnika nagradjen z enoletno štipendijo za Pariz. (Na enak način kot jaz tudi Veljko Rus in Primož Kozak; avtor te laži in obrekovanja je Tone Pavček, za njim ga je večkrat ponovil Torkar.) V resnici obstajajo dokumenti (dejstva!), da sem bil (smo bili vsi trije) v Parizu oz. Franciji med jesenjo 57 in poletjem 58 (Pučnika so zaprli jeseni 58); z Rusom sva bila dana v preiskavo kot netivca sovražne propagande, v preiskavi sva bila leto in pol, do spomladi 1960, brez potnih listov itn.

Je Pavčkov epigram umetniška fikcija ali umazana laž, nastala iz zavisti? (Je dobil Pavček letos nagrado mesta Ljubljane tudi zaradi umetniške estetske vrednosti tega epigrama, ki je po vsebini, sporočilu in namenu laž?) Enaka zavist je bila v Vladimirju Kavčiču, ki mu francoske oblasti niso dodelile štipendije, nam trem z Rusom in Kozakom so jo pa. Zihlerlu sem se vdal – kot hudiču – spomladi 54; a sem začel kmalu po nastopu službe, po prihodu s služenja vojaškega roka, jeseni 55, zoper njega delovati ... Izbral sem tvegano, nevarno pot, bil zanjo kaznovan, izgubil sem službo, jeseni 58, ker sem bil s Pučnikom solidaren; enako Veljko Rus. V tem primeru se da resnico zlahka ugotoviti – štampiljke potnih listov, viz, mnoga moja pisma iz Pariza itn. Kaj je tu resnica, odkrivam na stotinah strani **RSD** in že prej.

Torej ne morem sprejeti ne indiferenciacije (nerazločljivosti), o kateri sem pravkar govoril, ne PMLDbe. Nisem na pohodu zgodovine, ampak v – mučnem, vprašljivem, negotovem – zanosu drugenja, kot pravim naporu, ko iščem Dt (drugost). Zelo nepopularen napor, ki mi ne more prinesiti ne denarja ne slave, ne uspeha ne imidža. Trdo delo v kamnolomu, kot svoje življenjeravnanje večkrat označujem. V kamnolomu, za katerega niti ne vem, ali je iz trdih skal ali ena sama pretakajoča se voda, poplava? Retorika ali stvarnost? Mazohizem ali žrtvovanje? (Upam, da ne eno ne drugo.)

22. In pred katero kleči Bajuk vsako jutro pri obvezni maši, sklepa dlani-prste, prosi St Florjana, naj bi z golido magične – svete – vode pogasil ogenj, ki ga je v nepremišljenih Slovencih zakuril komunizem? Kar izliva Bajuk iz svoje škropilnice, ni kaj prida; Slovencem prinaša ekstremni užitek, veleigralnico v Novi Gorici. (Svetnik, ki daruje človeštvu bordele?) V nji bo smel zapravljeti vsak katoličan, le če bo dobil pred igranjem odvezo. Bajuk računa, da bo igralnica terjala navzočnost vsaj 100 duhovnikov-spovednikov; da pomeni razcvet igralništva obenem razcvet KČe, reevangelizacijo vse preveč poganske Primorske. Bomo videli.

Naj mi bravec oprostí ironijo; potrebna je. Sklicujem se na Cankarja. Kaj je bolje: Krekova moralistična solzivka **Ob vojski** ali **Pohujšanje**? Meni je bližje

Pohujšanje. Bajuku prepuščam, da odigra v njem vlogo učitelja Šviligoja. Obema Drobničema pa, da prevzameta vlogo duhovnika Koprive v Nučičevi drami – zopercerkveni agitki - **Kraški svetnik**; v prvi različici je bila napisana že pred prvo svetovno vojno. Jo kdo pozna? (Razen mene, kajpada?)

23. V to smer je šla filozofija Odra, tudi moja načelna razmišljanja o gledališču, ki sem jih objavljaj leto dve pred tem v Perspektivah. Gledališče kot občevanje med različnimi; danes bi dejal, kolikor je mogoče med drugimi. Med tistim, kar je v vsakemu od nas – v PO (posamezni osebi) drugo.

24. Tako se problem zelo resne – tudi tragične – zgodbe spreminja v grotesko. Rožanc je umrl leta 1990, sam ni mogel poskrbeti za zadevo okrog **Grede**. Koga drugega pa **Greda** zanima? Res je, Inkret je izdal knjižico, v nji je tiskana drama in Inkretov komentar k nji. Morda pa je tam ugotovljeno, kako je s prepovedjo **Grede** danes. Žal v Radovni te knjižice nimam, navedka ne morem potrditi ali zanikati. Se bom bravcu opravičil, če bom odkril, da sem se v presoji okrog prepovedi **Grede** zmotil. Je pa značilno, da se o **Gredi** ne govori; o Rožancu le kot o avtorju lažjega tipa.

Za desnico se je začela pristna slovenska zgodovina leta 1990; kar je bilo prej, da so bile le sramotne kolaboracije z oblastjo. (O tem kar naprej trobi žurnalista-doktor Nežmah ali Zadah, tri laži na mah, proizvajalec krivih in neresničnih parol.) Res mislijo gospodje tako tudi o Rožancu in **Gredi**, o vseh, ki so med leti 1964 in 1990 **Gredo** zagovarjali? Jo je zagovarjal pisatelj Capuder? Pravniki Drobnič? Klasični filolog Justin Stanovnik? Novinar Slivnik? Profesor prava – novega predmeta: potrjevanje koristne laži kot legitimnega pravnega pojma – Anton Jerovšek? (Ta dosledno moralno razdraženi mož – praska se, kjer ga peče vest: po vsem telesu – dobiva, kot berem v Mladini, neznanke vsote evrov za opravljanje posla, ki bi ga morali opraviti uslužbenci na ministrstvih. Gre za plačance v dobesednem pomenu, tudi v primeru Jambreka? Kaj je tu resnica? Da se oba znamenita profesorja-znanstvenika žrtvujeta za državo in narod, kot se Janša, medtem ko Širčeva in Golobič vse, kar se da, izkoriščata, kakor mi sporoča od besa tresoči se znanec po telefonu?)

Prehaja s takšnim tonom moj tekst – **Opombe** – v pamflet, ki mi je pri srcu? Nehujem biti znanstvenik? Kdaj nehujem biti znanstvenik, kdaj postajam pamfletist, torej časnikar? Kdaj je postajal pamfletist Voltaire ali Diderot? S **Candidom**, z **Nuno**? 18. stoletje v Franciji je bilo en sam paskvil, jaz pa naj točim solze pobožnosti (v vedro žegnane vode, ki je na razpolago vsakemu obiskovalcu svetih prostorov stranke NSi, tj. nove, obnovljene, od mrtvih – pod komunizmom – vstale Slovenije.)

25. Pred kratkim sem prebral Flaubertove **Izkušnje svetega Antona**; zelo podučno branje.

26. V knjigi **RSD**, naslovljeni **Grška ali katoliška antika?**, sem analiziral fanatizem, ozkosrčnost, izključujočnost predvojne slovenske KČe, glej razprave o Kuretovem (po Jurčiču posnetem, a reinterpreteranem) **Juriju Kozjaku**, o Anonimusovi **Skrivnostni noči**; ta razprava tiči v knjigi **Raj, pastoral, mir, vojna**.

27. Morda ne vsi, morda le časnikarji.

28. O tem stricu pišem malo kasneje v **Referatu**, a tudi na drugih mestih v **RSD**. Pisal se je Ernst Tomc (moja mama Berta Tomc), medtem ko se je vodja Mladcev zval Ernest Tomec. Zato priimek le-tega – zavedam se, da nepravilno – sklanjam: Tomeca. Kot Avbera. Tudi stric – ujec – Ernst je ena od legend in krutih resnic mojega življenja; enako je – v mojih očeh – iz heroja zdrknil v blato, kot moj oče. Je dozorevanje spoznavanje lastnih samoslepil? Ni prav to bistvo tragedije: odkritje tragične zmote? (Anagnoresis.) Bližnjikova in moja lastna?

29. Njegova mati (družina živi skoraj v matriarhatu) je kar se da podobna Azuceni v Verdijevi operi **Trubadur**. Se je sama naredila za takšno – po Deleuzovem načelu? Je prav ta primer eden od dokazov za prehajanje fikcije-literature v stvarnost? Bogve, če je resnična gospa iz grosupeljske zgodbe kdaj slišala za **Trubadurja**, za Carusa, za Josipa Gostiča, ki je Manrica tako nesmrtno lepo prepeval?

30. O obeh **Tugomerjih**, Levstikovem in Jurčičevem, sem napisal 3 knjige, naslovljene **Slovenski plemenski junaki – Tugomer**. Prvo sem dogotavljal prav okrog leta 1991, zato je po svoje analiza tedanjih dogodkov na Slovenskem.

31. Tudi o **Grči** sem podrobno pisal; vodji Kranjskega gledališča Matiji Logarju sem jo pomagal spraviti na oder. V **Grči** naletimo na precej drugačnega Govekarja, kot smo sicer nanj navajeni. Je prav, da zamolčujemo najboljšo plat Govekarjeve družbeno-literarne dejavnosti? (A kaj ko sem tu pristranski! Baje je Tonin Jerovšek objavil knjigo z naslovom **Ne levica, a tudi desnica ne!** Zakaj ne pohvalim te res strpne študije o človeški naravi, zgledovane po antičnem filozofu Teofrastu, glej njegove **Značaje**? (Ni Teofrast lik iz **Goge**? Torej je Grum Tončka predvidel že zdavnaj. Žal pade moja domneva v prazno. V **Gogi** nastopa le Teofil, tisti, ki ljubi boga. Theophil Jerob?)

32. Takšni protesti v gledališču – in drugje – so bili v tistem času skrajno redki. Protestniki so marsikaj tvegali. Je o njih kaj napisano? Menda Mija Janžekovič še živi, igralca Tkalčeva in Janez Čuk sta umrla. (Božič pa? Hodi – straši – po svetu njegovo preparirano truplo, mumija?) Protest ni bil fikcija, skušal je pretvoriti dramatično-gledališče v politicum etično-kulturnega naboja. Sodi v najboljšo slovensko tradicijo tega tipa. Zakaj slovensko zgodovinopisje ne piše o njem? Le o tem, kdaj je dobil Janša ošpice in s kakšnimi medikamenti jih je pozdravil.

33. Podrobno sem pisal o njej, glej **RSD**.

34. Največ tovrstnih inovacij je ustvaril Živadinov; gre mu naslov najbolj radikalnega in inventivnega gledališčnika ne le 80-let.

34a. Tudi o vseh imenovanih dramah sem pisal v **RSD**, podrobno.

35. O **Rdeči maši** sem pisal večkrat, prvič že poleti 1945, tedaj sem **Mašo** ideološko raztrgal s stališča leve revolucije; teksta seveda nisem objavil. (A ga objavljam letos v knjigi **Mrak**.) Nato sem spravil dramo v tisk, ji napisal spremne besede; kasneje sem se še vračal k nji, z opombami, s komentarjem na opombe. V knjigi **Drama (maša?) Ivana Mraka** bo ta HKD pristop k eni sami drami viden nazorno. Naj dodam: k drami, ki Partiji ni mogla biti všeč. Izšla je v obdobju Staneta Kavčiča. Zakaj je ljubljanska Drama ne uprizori?

36. Tudi o **Talcih** in o **Kdo je kriv?** sem v **RSD** pisal, podrobno.

37. Tudi o tem sem pisal, predvsem v predavanju na primorski univerzi, kamor me je povabil Jacek Kozak, glej **RSD**, knjigo **Nekrolog samemu sebi**: spomine na to, kako sem začel doživljati teater, današnji komentar teh spominov. Tudi to predavanje – dejansko dve – bi sodilo v načrtovani knjigi, ki ju pravkar pišem. Moje teme se prelivajo druga v drugo, tudi razprave in knjige. **RSD** je ena sama – nedokončana – knjiga. Po bistvu in ustroju nedokončljiva. Na tisočih straneh je en sam stavek s tremi pikami na koncu. (In vprašajem?)

38. Kako blizu sta si besedi pomiritev in pomoritev! Ko je Kocbek oznanjal – v **Večeru** – že pomiritev (jeseni 1943), se pomoritev še niti dobro začela ni.

39. Tudi o **Noči na Hmeljniku** in o **Pentagramu** sem pisal, podrobno.

40. Dejanj niso bili zmožni le levi revolucionarji; enako svetniki, recimo v prvih stoletjih. Podrobno sem analiziral Bilčevo dramo **Tarbula, keršanska junakinja**, 1868; v nji se spreminja zgolj »odpor« svetnice Tarbule, volja, da se ne razkristjani, v žrtveniško smrt; smrt, posebno pa še takšna, zavestna, je veliko dejanje.

Anekdota: Janez Bilc je moj prapraprastric in prapraprastric Jacka Kozaka. Najini predniki (strici) so bili tudi duhovniki, Josip Ličan, profesor teologije na goriškem bogoslovju, kandidat za škofa, Franc Bilc, rojen še v 18-stoletju, jezikoslovec, dopisoval si je z ruskim carjem, točneje enemu cesarju, na Dunaj, je pisal o svojih jezikovnih predlogih, drugega, iz Peterburga, je vabil na ogled Cerkniškega jezera. Bilca duhovnika sta bila »le« moja strica, prvi prednik pa je bil Matija Ličan, vodja ilirskobistriške čitalnice, po vzdevku »Stari Slovenec«, v surki (z današnjega vidika burki) je spremljal škofa Strossmeierja na Rijeko. Organiziral je gledališke predstave. Bo literarno zgodovinopisje raziskalo, katere? Kaj pa, če je hotel uprizoriti tudi kako žaloigro, recimo Vilharjevo **Dani(e)lo**?

41. Se ve to zanesljivo? Sodim le po njunih izjavah v najožjem družinskem krogu.

42. Že iz prejšnjega mojega izvajanja se vidi, da v tej formulaciji nisem točen. Politično državna pluralizacija kot zakonska forma je res omogočila kakršno koli obliko gledališke avtonomizacije, ni pa mogla odpraviti vpliva oblasti – oblastnikov kot grup in posameznikov – na gledališče kot ustanovo; ta vpliv je deloval zmerom, v vsakem sistemu, vsi temeljijo na privatnih koristih, pa čeprav so koristi grup zakrinkane z najidealnejšimi družbenimi cilji, kot je bilo v

primeru Partije. A ne gre mi le za ta popravek. Pomembneje je, da bravec ne bi mislil, češ da trdim, da se je pluralistična avtonomizacija gledališč v Sloveniji začela šele s spremembo politično-državnega sistema. Začela se je z zavestnim prodorom gledaliških grup v 50-letih, Balbine Baranovičeve, Dragice Ahačičeve in Odra 57. Nato je ustanovil Štih Malo dramo – ta je znal mojstrsko aplicirati tuje iznajdbe na lastno gledališče; a res, tudi kar smo si izmislili mi, Baranovičeva itn., smo prevzeli od Zahoda.

Je pa imela ta pluralizacija slovenskega gledališča, že njegovih zunanjih form, veliko politično konotacijo oz. naboj: kot antiteza nenehoma – strukturalno – v poenotenje, vistosmerjanje težeče (uravnavajoče) gledališko-kulturne politike vladajoče Partije. Šele polagoma je Partija uvidela, da ji večja porcija svobode, ki jo daje gledališčnikom, pri vladanju ne škodi; nasprotno, popuščanje dela ljudi podložnike bolj (dobro)voljne. To se je dogajalo vzporedno s popuščanjem Partije na terenu ideologije, fanatizma, s Kardeljevimi spremembami sistema v bolj samoupravnega, po Djilasovih idejah, čeprav so te kot politična platforma propadle; a so za sabo pustile nemajhen vpliv. Partija je jasno povedala: spremembe – v umetnosti, celo v zavestih – so mogoče, pogoj pa je eden: da so takšne, ki strukturno in po volji spreminjevalcev priznavajo nadoblast – edino oblast – Partiji, vsaj tacite. Tako je trajalo do konca 80-let.

Razlaga SPC ideologov o ves čas enaki totalitarni usmerjenosti Partije med leti 1945 in 1990 je napačna. Je ideološka, ne upošteva dejstev, iz bistva Partije določa pojavnost svet, ki pa je zmerom podvržen času-spremembam, saj je tudi živ organizem. Partija se je od 1945 naprej spreminjala, ob tem – strukturno zmerom in časovno pred Partijo – tudi slovenska kultura v vseh svojih panogah-smereh. Tudi v območju avtonomizacije (kot SAKO).

43. Izraz boj ne sme zavajati. Ne gre za vojaško-političen boj, kot so ga prakticirali medvojni komunisti ali danes islamisti. In vendar gre za boj, ki ni le prizadevanje v določeno smer, ampak je zavestna akcija, – tudi nemalo radikalna – kritika družbe in politične oblasti, strategija napadanja, seveda tudi umikanja, po potrebi, glede na dane okoliščine (vsaka vojna in politika sta takšni, tudi v privatnem), vendar z jasnim ciljem. Celo fanatična Mao Ze Dongova Partija se je v 20-ih in 30-ih letih umikala, če je bilo nujno, glej tim. Veliki pohod.

Moja-naša grupa (Perspektive, Odra 57) je razmišljala nemalo politično, tudi taktično. V Perspektivah sem nenehoma poudarjal – uporabljal – izraz boj, ki je že sam na sebi konotiral bistveno več napadalnosti, ostrine, trdnosti kot strategije tim. srednje generacije, revija Sodobnost, ki je bila bistveno previdnejša ne le v izrazih, ampak tudi v svojih socialnih predlogih, ideološki kritiki itn. Njihova ideologija je bila sentimentalni humanizem, naša že zamisel onkraj humanizma.

Če sem branil »pravi« humanizem, sem aktivnega, celo upornega; tudi skoz avtodestrukcijo humanizma, glej Zajčeva **Otroka reke**, paradoks. Moj uvodni spis v Revijo 57, številka 1, 1957, je imel naslov **O upornih generacijah in povojnem rodu**; tedanja svojo – povojno – generacijo, ki sem jo imel za pasivno, sem preusmerjal k zgledu predvojne Kosovelove, kot sem se izražal. Tu je poprijel Pučnik in moja zamisel radikaliziral v člankih v naslednjih številkah Revije 57.

Uresničevanje naj bi bilo sicer umno, vendar bojevito. Vse to je pripeljalo do konflikta z oblastjo, ki je vršičil med poletjem 58 in pomladjo 59; tedaj nas je Partija vsestransko zatrla. A nas ni uničila, kot so trdili naši tekmeci. Nismo pokleknili; tudi zame je bila sklonitev glave pred Zihherlom iz pomladi 1954 (ki ni bila toliko politična kot privatna) že preteklost. Deloma smo bili – kar hudo – kaznovani, deloma smo se pritajili; sicer pa tudi nismo mogli rogoviliti. Še Pučnik v zaporu je moral molčati, iz zapora ni pošiljal nobenih načrtov za revolucijo, nobenih smernic političnega voditelja svojemu gibanju. Kot mi je bil tiho.

Po prvem prihodu iz zapora – 1963 – se je reaktiviral, glej njegove razprave v Perspektivah, a v ponovnem zaporu je moral spet obmolčati. (Moral? Lahko bi iz zapora pošiljal – seveda ilegalno – tekste zoper oblast, kot sta jih Djilas in gorenjska grča Bohinc, dahavski obsojenec. A jih ni. Zakaj ne? »Odgovori, Ciciban!«) Leta 1966 po drugem prihodu iz zapora ni imel več možnosti za (kulturno) politično akcijo; nismo posedovali nobene revije, prisiljeni smo bili v kulturni molk. (Radikalni antikomunisti bi izdajali illegalen časopis.) Šele po 1966 – Kavčičeva doba – smo si polagoma začeli spet odpirati prostor svobode; prevzeli smo uredništvo Problemov, spet smo si opomogli. Do neke mere smo obnovili vsaj del platforme iz leta 1957. Ne v celoti, ker smo spremenili filozofijo. Nismo več pristajali na reformirani marksizem, Frankfurtska šola, Lukacs, Sartre v določeni svoji fazi; obrnili smo se k Heideggerju (prva midva z Veljkom), pristali na reforme in norme zahodne politično pluralistične družbe. Ta pa ne sili v revolucije, ampak prakticira evolucijo, celo dolgi pohod skozi institucije.

Postal sem ravnatelj Drame SNG, Dominik Smole ravnatelj Mladinskega gledališča, Primož Kozak rektor AGRFT, celo Rožanc direktor športnega društva Slovan ali nekaj takega; da ne govorim o Janku Kosu, ki pa je ubral drugo pot: postal je ideolog jugoslovansko reformiranega socializma in/ali Partije, z roko v roki s Cirilom Zlobcem pri reviji Sodobnost, z Borisom Majerjem, kot avtor marksističnih šolskih – uradnih – učbenikov.

To je bila seveda povsem drugačna pot od moje. Sam sem s svojo grupo ustanavljal Novo revijo itn. S tem se že odmikam od problema gledališča, čeprav niti ne. V Novi reviji sem podrobno pisal o svojih nazorih o gledališču, glej razpravo **V čem sta »politično gledališče« in »politična dramatika« politična?** Sem sodijo tudi drame moje-naše grupe novorevijevecev, ki so do družbe zelo kritične, Goljevščkove; nekatere pa sprejemajo PMLD, recimo Ruplove. Sam sem začel sistematično pisati **RSD**, tudi v Revijo 2000, o Remčevih, Poniževih, Rožančevih dramah, tudi o Lužanovih, Snojevih, Zupanovih itn., vse v 80. letih. Vsaka moja razprava ali spremne besede k drami so imele politični sonaboj. Bravec se o tem lahko prepriča posebno v **RSD** knjigah **PoPo 1, 2 in 3**, ki jih tudi že pripravljamo (Alenka, Ajda in jaz). V nji bo objavljena moja polemika z Borisom Majerjem, kmalu tudi z Mitjo Ribičičem.

44. Danes gre za svojevrstno repolitizacijo; a je izraz politika bistveno spremenil pomen-vsebino.

45. Bojev, znova. Sploh zmore človek brez boja? Levica se zavzema za mir, za ukinitvev ali skrajno omejitvev vojn(e), ne pa za ukinitvev boja; če kaj, se ves čas »bojuje«. V državnem parlamentu se nenehoma dogajajo spori, ki so po

eni strani besedni, po drugi pravi boji za oblast. Vsaka tekma je tudi boj; nefair tekme, kot so v – ne le slovenski strankarski – politiki, so bliže umazanemu boju. Je Janša z dogovarjanjem s Sanaderjem o načrtovanih provokacijah na slovensko hrvaški meji (ti dogovori se mi zdijo verjetni) res postal narodni izdajalec, kot Jurčičev **Tugomer**? Res postavlja Janša svoje privatne interese in interese svoje stranke (oblasti) nad obče nacionalne? Tako trdi levica, tako je izpovedal Tone Rop. Janševci trdijo ravno obratno: da izdajajo bivši oznovci, po(d)taknjeni vsepovsod po družbi, ne le po SOVI; vsem nam prisluškujejo. (Kaj je res, kako (z)vedeti za resnico, če v politiki resnica ni merilo, merilo je uspeh-oblast? In prepričljivo hujskanje?)

Slovenija, kakor nam vsak dan zatrjujejo, torej še ni sproščena, tj. svobodna družba. Poanta te kritike je, da ne bo svobodna – pluralistična –, dokler ne bodo odstranjeni zadnji ostanki Partije-OZNE. Natančno tako je mislila leta 1945 Partija, zato je izvedla totalno počiščenje bivših elementov v družbi. Takšno očiščenje pa terja likvidacije, preganjanje, nov teror. Se tega desnica zaveda? A znebili (očistili) se ne bodo tistih komunistov, ki so se pridružili Janši, Brejca, Jerovška, Jambreka itn., ampak le bivših komunistov, ki niso pri Janši. Enako je ravnal Kidrič. V vlado (in ne oblast) je vzel znane bivše antikomuniste, ki so pred vojno partijce zapirali, Marušiča, Serneca, Kržišnika, tudi nekdanje visoke policijske uradnike, pa tovarnarje, Bulca, le da so pridno služili novemu režimu. Glej bistro analizo tega procesa v Borisa Novaka **Vojakih zgodovine**.

46. Družbeni odmev – v psevdobjavnosti – določajo politiki, še bolj morda novinarji, privatni ekonomski interesi, ki imajo v politikih in žurnalistih svoje podaljške, uslužbenec (nekdanj so rekli hlapce). Če umetnik ali filozof – celo družbeni kritik – ne zadene v točko, ki se zdi oblastniku PMLDbe občutljiva in nevarna, lahko goflja kar koli, nihče ga ne bo slišal. Vrednost, pomen, naravo kritike določa interes tistih, ki so predmet kritike. Medtem ko je bila Partija še enoumno ideološko integralna; bila je občutljiva na vse ideje, ne le na interese. Kot nekoč KC.

Današnja S(lovenska)KC ne več. Tudi nji lahko rečeš o Mariji Materi Božji kar koli – znana je celjska zgodba z Marijo in podganami, v **RSD** sem jo komentiral; in več podobnih, psevdoakcije Marka Breclja. SKC je le nekaj pogodrnjala in basta. Hrup, ki ga dviguje v zvezi z lastništvom blejskega otoka, je brez primere večji kot hrup cerkvenih protestnikov zoper umetniške svoboščine anarhistov ali nevezanih umetnikov. Tudi na analize – zmerjanja, žalitve –, ki jih dobiva z moje strani v **RSD**, SKC ne reagira. Zakaj pa bi? Dokler teh analiz-žalitev ne bodo odkrila množična občila – ta pa jih bodo, če bodo za to dobila interes –, bo KC umno molčala; zakaj bi drezala v osir, če ni nujno? Resnice ne prizna več oz. le dela se, kot da ji je do resnice in poštenja. Kar ji koristi, ji je resnica in etično. Ne le nova igralnica v Novi Gorici. Tudi vsako dejstvo.

Enako je mislila in ravnala Partija. Sem že komentiral spor med Apihom in mojim očetom v internaciji v Bileći 1940. leta. Apih je trdil, da je resnica tisto, kar služi Partiji; moj oče je bil zgodovinar tradicionalnega tipa in je resnico vezal na preverljiva dejstva. Med obema komunistoma je v sporu odločil Kardelj kot najvišji forum. Zvito, bistro, genialno je razsodil: resnica je res le to, kar koristi Partiji, vendar tega ne smemo povedati; zastopati moramo vsaj

navzven tradicionalno humanistično objektivistično stališče. Pa je bil volk sit in koza cela. Apih je bil kot pomočnik jugoslovanskega notranjega ministra res bolj volk, moj oče pa koza; niti kozel ne.

V duhu opisane Kardeljeve politike je potekala tudi slovenska leva revolucija. A tudi desna. Dramatik Branko Rozman je v drami **Obsodili so Kristusa** – natančno sem jo analiziral, glej knjigo **Veliki, mali, drugi** – obrnil zgodovinska dejstva na glavo: z italijanskimi okupatorji da je sodelovala Partija, KC je bila v ilegali in uporniška. Drama sicer ni znanost, ne (ni nujno da) temelji na dejstvih, ampak na izmišljivi, Shakespeare je Češko naredil za obmorsko deželo, menda v **Zimski pravljici**. Rozmanova drama je agitka, čas med 1941 in 45 prenaša v rimsko zgodovino, a vsakdo takoj razume, za kaj gre. Pod preobleko umetniške fikcije vrši dramatik politično propagando. Kot sta jo navsezadnje tudi Bor in Zupan med vojno z dramama **Raztrganci** in **Punt**. Le da so ene drame bolj v skladu z zgodovinskimi dejstvi, druge manj; to se da dokazati.

Res? Kdo je forum, ki odloča o tem (kaj je resnica in kaj ne, kaj dejstvo in kaj ne)? Država in stranka, kot v času pod Partijo? Danes ne več. Točneje: danes naj ne bi bilo več tako. A nemalo tako še je. Ne le v goli neposredni politiki. Tudi v literarnem zgodovinopisju. Poniž je odličen literarni zgodovinar, v 80-letih je pisal – zgodovinsko točne, po mojem seveda – antiklerikalne drame, glej **Škofa Tomaža Hrena**, v spremnih besedah k Rozmanovi drami **Obsodili so** pa ravna nerazumljivo, Rozmana podpre v celoti, niti v eni točki ga ne problematizira, kaj šele zavrača. Hujše apologije bedastega (z lažjo okrašenega) antikomunizma, kot je Rozmanov dramski pamfet, nisem še bral. Tandem Rozman-Poniž je presegel v tej točki vse primerjave. Zakaj?

Sam sem v razpravah, pisanih v Argentini, sredi Andov, med SPČ udi, 1992 in 93, SPED(ramatiko) problematiziral, kazal z obeh plati. Poudaril, kaj je v nji zanimivega, upravičenega, dobrega, kaj pa ne. Je res bilo treba Ponižu, ki niti politik-strankar ni, pisati Rozmanu tak slavospev brez mere? Je Poniž primer literarnega zgodovinarja, ki mu dejstva niso več važna; ki prireja resnico svojim trenutnim razpoloženjem, s katerimi ne zastopa niti svojega interesa, ampak so izraz poljubnega PM ludizma, nekakšne vsesplošne – ne le – avtorjeve dezorientiranosti?

--- Z Alenko sva bila na izletu ob Triglavski Bistrici. Noro lepo. Sinoči je divjal vihar, čez noč se je nebo opralo. Ker nisem umetnik, se znam izraziti le konvencionalno: nebo čisto kot solza. Davi sem sicer sedel za pisalni stroj že pred 5h, ravno še ujel gospodarico Gogalovine, Pavlo, ko je sedala v avto in šla pomagat v bližnjo gostilno »Pri Psnaku«. Tam pospravlja, Psnakovi imajo turistične apartmane. Pavla je po stroki šivilja, po lastnini kmetica, po vokaciji maserka; njene masaže nama z Alenko čudovito denejo; zraven pa še vsako in vso nedeljo pomaga pri Psnaku. Slovenci so res pridni. Pavla nama daje veselje do življenja, zmerom je nasmejana, hitra, močna, dobre volje. Takšna je bila tudi njena mama, Francka Prešernova, doma iz zatrepa Poljanske doline.

Pišem, pišem. Ko sva se z ALO sprehajala, nisem mogel misliti na nič drugega kot na te opombe, povsem so me prevzele. Se ne znam ustaviti? Me ne vodi več zdrava pamet, ko razmišljam, da bi celo k tem opombam napisal opombe? Saj to ni resno, Taras, bi dejal moj nekdanji prijatelj Tit Vidmar, ki je imel v vsem mero, razen v alkoholu in sovraštvu do svojih bivših prijateljev, mene, Dominika, Primoža.

Ko sem čakal na Alenko, šla je nakupovat v Mojstrano v Market, sem bral časnik Delo. Preletel tudi kulturne strani. Kaj naj bi z njimi? Piše ubogi Gajšek. Kaj naj storim, če se bo oglasil na mariborskem simpoziju? (Zakonsko prepovedano je biti žaljiv, pred prostor, v katerem se bo odvijal simpozij, postaviti tablo z napisom: kuram in Gajšku prepovedan vstop?) Naj rečem, da njegovega vprašanja ne razumem? Ponovil ga bo, vse še bolj zmedel, potegnili bom krajši konec. Naj rečem, da mu nimam kaj odgovoriti? Tudi v tem primeru bo vrtal vame, mi podrobno razlagal vprašanje in – mene in zbrane – obvestil, da je kandidat za Nobelovo nagrado. Takšni ljudje pokvarijo vsak simpozij, abonirali so se na to; tako – z mučenjem bližnjih – preganjajo svojo osamelost. – Mar ni škoda pameti in znanja Mateja Bogataja, da se ukvarja s časnikarskimi kritikami? Bogataja cenim; bister je, ima znanje in presojo; manjka ambicije, norosti? Gajšek ima le-te preveč, a ni prava. Biti je treba na pravi način nor. Celó v norosti je potrebna prav(iln)a orientacija.

V Delu berem tudi o tem, da se je del družine Strojan preselil nazaj k Ambrusu; da so jim spet ponudili hišo, a ... Mar je res treba, da se vsa slovenska družba in država ukvarjata s tem gospodom in njegovo obširno familijo? Ne zagovarjam nepravilnih postopkov, kaj šele srednjeslovskega fašizma, obenem pa tudi ne tega, da postane primer Strojan družbeno središče prerekanja. Res strankarji ne znajo razločevati med državno primernimi problemi in nepomembnimi, odvečnimi, postranskimi? Zapisal bom trdo sodbo: Slovenci še nismo državno zrel narod-nacija. Predolgo smo bili hlapci, da bi znali postaviti državni interes nad privatnega. In to govorim jaz, ki sem pred 16 leti zapisal – menda je tak naslov mojega intervjuja v Mladini –, da sem (krščanski) anarhist? Pa imam kljub temu več posluha za državnost (tudi za svojo družino ipd., za institucije), kot mnogi, ki nastopajo v interesu države. A sem iz starega rodu, en moj praprapraded, ličan, je bil že državotvoren, družbotvoren, kot bogat meščan na odgovornih trških pozicijah; večina Slovencev pa prihaja z dežele, v njih vsaj podzavestno prevladuje kmečko puntarstvo, kmečki individualizem, ki je le šibko prekrit z meščanskimi formami, s pričesko in znamko avtomobila. Lepim podeželskih dekletom se je mogoče hitro priučiti hoji, obnašanju, gestam višje družbe, a v notrini ostajajo takšne, kot sta jih opisovala Milčinski in Murnik. Sicer pa, kaj je bila predvojna slovenska višja družba? Jo pravično predstavlja Rehar (Skalan) v **Rini** ali Ferdo Kozak v **Kralju Matjažu**?

--- Za v petek se je napovedal Veljko Rus, je ravno štiriletnica Bredine smrti; Breda je bila Veljkova žena in Alenkina sestra. Je prebral **Nekrolog 2**, v katerem objavljam pismo, naslovljeno nanj? (Kasnejša opomba: ponudil sem mu to možnost, a se dela, kot da te ponudbe ni bilo. Zakaj? Res je čudak.) Sicer se me skoraj ogiblje. Pa imam čudovite spomine nanj, na Veljka do leta 1966. Tudi brez njega, tako je pozitivno vplival name, ne bi bil, kar sem.

--- Isti dan se je napovedala tudi Ajda z dvema otrokoma. Hurrra! Naslednji teden pride Aleš z ženo Heleno, njunim sinom Leandrom in svojo hčerko Flori! Hurrra! Morda me obišče tudi vnukinja Bogomila s pravnukinjima Laro in Zalo. Hurrra!

47. Upam, da ne govorim le o sebi, če se spominjam, kako sem gledal nekatere predstave jaz. Ne le tiste, o katerih sem pisal kritike v Novi svet. Recimo tudi **Hamleta**; o čem vsem mi je dal misliti! Pa Hochwälderjev **Sveti**

eksperiment, gledal sem ga na Dunaju, 1947. Pa v operi **Pogovore karmeličank**; poslušal sem jih 1957 v Parizu. Pa Smoletovo **Antigono**, Strniševega **Samoroga** in **Žabe**, jaz sem jih spravil na repertoar. Itn. brez kraja. Niso me zanimale le estetske vrednote predstav; na odru sem iskal sledove transcendence, še preden sem se tega zavedal. A sem se zavedel težnje po onkrajnem že kmalu, ob Cankarjevi **Lepi Vidi**, 14-leten, med vojno. To odprtost sem ohranil do danes, do obeh uprizoritev Eliotovega **Umora v katedrali**, do Bressonovih filmov, tudi **Dnevnika vaškega župnika** (po Bernanosovem romanu); tudi do Claudelovega **Talca**, gledala sva ga z Al(enk)o v Parizu, 1976, tedaj tudi enako čudovito predstavo **Feničank** newyorškega Living teatra. Dramatika mi je posredovala smisel, ne le lepoto. Literature kot »stroke« pa nisem nikdar maral. Na TeVe ne gledam nobene – ali redko – kulturn(išk)e literatske oddaje. Zdi se mi, da vse potopijo misel v flancanje, v babji salon, v oddajo o modi. Mnogo raje gledam lahkoatletске mitinge Zlate lige, kot je Rožanc raje gledal nogomet in zapisal, da ima raje cirkus kot ljubljansko Dramo. (Že leta nisem na slovenski TeVe – pač pa na nemški – prisostvoval nobeni gledališki predstavi, prenosa letošnjega svetovnega prvenstva v lahki atletiki pa nisem zamudil, skoraj nobene ure ne, odpovedal sem se celo sicer rednemu popoldanskemu spanju. Bravo Kozmus, čigar priimek izgovarjajo reporterji; Kozmos. Sami Hribarjevi učenci, kozmocentristi?)

48. Če je sploh še učinkovit. Če ni le še avtistično vrtenje v krogu, lovljenje poslancev za lastni rep. A za kaj se grabijo ženske, ki jim rep manjka? Nista Strniša in Korun prilepila Hudičevi babici – Evici – na zadnjico rep? (**Žabe.**) Torkar svoji Šansonki v **Svetlobi sence**?

49. Zmoremo drugi kaj več?

50. O vseh Novakovih dramah sem podrobno pisal; tudi o **Anywhere**; tudi o **Pipinu**.

51. Družbe in politike, čeprav ne strankarske. Ljudje – tudi Novak – ne znajo razločevati med politiko in strankarstvom. Lahko je nekdo politik, a ni strankar. Ne le da ni vpisan v kako realno stranko, ampak niti ne misli strankarsko. Stranke so en vidik politike. Sam nisem strankar; a sem bil v politiki – celo v družbi – več kot le napol, po svoje zelo (v eni svoji EV, eksistenci-vlogi); po svoje prav nič. RazcDč (razcepljeni dvojček). Ko je postal Drnovšek predsednik Slovenije, je dal zamrzniti svoje članstvo v LDS; isto obeta Peterle, če bo izvoljen. PM igrica. Prav ta svet je uprizoril Dominik s svojimi **Igricami**, napisanimi že pred **Antigono**. Dominik je nihal med PM pišmevuharstvom in usodnostjo. V **Igri za igro** je skušal združiti oba vidika; ni se mu najbolje posrečilo.

52. Jančar se trudi, da bi bil poleg tega, da je najučinkovitejši slovenski novinar, tudi najbolj transcendenten in poglobljen in religiozen in skeptičen in sploh vse, kar se da. (Ne ve, da posnema rokodelce iz Shakespearove drame **Sen kresne noči**, tudi iz Roza-Rozmanove priredbe. Roza-Rozman je resnica Branka Rozmana, v analizi njegovih dram ga skrajšujem v BRoza. Ta – Tito – je nekaterim (dramatiku Petanu) od vseh ljudi na svetu najbolj mrzek. Baje si je

dal Žarko podaljšati-podvojiti priimek; zdaj da se piše Petan Antititin. Ker je Žarko ime Titovemu sinu, je postal Petan zdaj Darko. Načelnost čez vse!)

53. Čeprav se na eksplicitni ravni Antigona ne bori-bojuje, kaj šele vojskuje s kraljem (Kreonom), le njegovih ukazov noče spoštovati (ubogati), ker jih ima za nasprotne svoji etično verski vesti, se da njeno ravnanje-držo okarakterizirati kot bojevito; tako jo doživlja sam kralj, tako jo razumejo tisti, ki ji sledijo (Paž ...). O dvojnosti pojma-izraza boj sem že govoril. Kar naprej se pojavlja, ta dvojnost. Vsaka tehtnejša beseda je – vsaj – dvojna, kot je dvojen človek (RazcDč). Na tej dvojnosti je lahko KC razumela tudi Jezusa; učila je neupiranje zlu. A tudi več kot le etično itn. upiranje zlu, iz templja je pregnal prekupčevalce. Kje se takšen pregon neha, v kakšnem – koliko doziranem – pogromu katoličanov zoper Jude? V ravnanju Kidriča in Kardelja maja-junija 1945? V peki dojenčkov, s katero so se ukvarjali križarji na poti skoz Malo Azijo; pekli so pravoslavne dojenčke, niti ne islamske.

54. Tako berem to komedijo jaz. Morda so jo drugi – tudi kritiki – razumeli drugače. Žal časniških kritik ne prebiram oz. le redko; kaj naj z njimi, če služijo družbi oz. družbenosti, ne pa transcendiranju tega sveta? Tu sva se razhajala in razšla z Inkretom: predvsem z njim kot gledališkim kritikom, kot beležnikom družabne kronike na višji estetski ravni. Vidmar je nameraval biti več, a je v svojem kritištvu po vojni zdrknil niže: na polemiko zoper vse premoderno, vse takšno, kar je dalo slutiti kritičen odnos do partijske države. Temu se je Inkret ognil, izhajal je iz grupe Perspektiv, pripadal grupi Nove revije. A je dajal politični poudarek v drugi plan. Družabno estetski mu je bil važnejši.

Meni se družabnost upira. Še pred kratkim sem nosil kavbojke, čeprav me je Rupel že pred dvema desetletjema opozoril, da se to zame ne spodobi. Na meni so razpadle. Zdaj nosim nekakšno trenirko. Jo bom oblekel tudi za nastop na simpoziju v Mariboru? Ali bom popustil – lastni sodbi o – spodobnosti? Imam le eno – podarjeno – obleko, ki je bila nekemu športniku premajhna, a se zdi reprezentativna, modra. Naj se v nji pojavim pred sodrugi? Kot pav? S kravato?

55. Ne bi smel biti tako kritičen do dam? Mar nisem kritik? Bil sem in sem še, gledališki in dramski. Mi bo kdo očital, da hvalim svojo ženo, njene »tekmice« pa devam v nič? Moja žena – Goljevščkova – ne piše več, ne znanosti ne literature; kot pravi sama, verjamem ji, vsega tega ne bo pisala več. Ves razpoložljivi čas nameni korigiranju **RSD**, po trikrat gre skoz vsak tekst. Ni več v družabni tekmi. Ponavljam pa: drame iz 80-let so vse kaj drugega kot drame iz prvega desetletja 21-stoletja.

Zakaj Hočevarjeva in Muckova nista pisali že pred dvajsetim? Dovolj sta bili stari, Smole je svojo prvo komedijo napisal pri 19-ih, prvo izvrstno dramo, **Potovanje**, pri 26-ih. Še prej je ustvarjal drame Cankar; s 26. leti je imel za sabo že **Kralja na Betajnovi**; eno so morebitni privatni razlogi, ženske res opravijo najprej materinske itn. dolžnosti (Muckova ima štiri otroke, to spoštujem); vendar naj poudarim, da ne hvalim le Goljevščkove dram iz 80-let. Enako Partljičeve (njegove so starejše, **Ribe na plitvini** itn.); pa Petanove, o Petanovi dramatikini sem napisal celo knjigo, **Politika**. Ne mislim, da je čas, v katerem kaj nastane, odločilen; je pa važen. Pisati družbeno politično kritične

drame v 30-letih 20-stoletja je nekaj drugega kot pisati jih v 50-letih. Potrča odlikuje drama **Kreflova kmetija**. Pred vojno je bila prepovedana, kot socialno politično prekritična, manj pa so mi blizu povojni **Lacko in Krefli**, 1947, da ne govorim o dramatizaciji o partijskem vodji Djakoviću, **Zločin**. Analogna razlika je med Jožeta Pahorja **Viničarji**, 30. leta, in njegovo povojno dramatiko, glej **Semena v kamenju**. Morda odloča moralno-čustveni nagib, ki je dodatek invenciji, ali je – bo – neka drama umetniško delo ali ne. Vsako dramo berem v njenem kontekstu, tudi politično-družbenem.

56. Če kaj ne velja, ne velja moja oznaka za like **Jagebabe**. Iz stilističnih razlogov nisem hotel še enkrat ponoviti besede umrli, mrtvi, zamenjal sem jo s »pokojni«. Šele zdaj, ko popravljam tekst, v **Opombah**, sem opazil vsebino pojma »pokojni«. To so tisti, ki so po smrti v miru, v sebi potolaženi, blaženi. Ne pokopani, ampak pomirjeni. Hribarjeva bi me popravila: spravljani. Takšni so Slovenci zanjo lahko že za živega, če se pomirijo s svojimi sovražniki, ki jih imajo znotraj slovenske nacije. Jaz bi dodal, da so le spravljani proč, pospravljani. Zajčevi liki so do kraja vznemirjeni, čeprav že mrtvi; strah jih je prihodnosti, nosijo krivdo zaradi preteklosti, trpijo bolj od črne živine. Zajca smrt ne pomirja; posmrtni človek je v peklju, kar se vidi že iz **Potohodca** in **Voranca**. (Tudi o vseh Zajčevih dramah sem pisal podrobno.) Besni so, nesrečni, razburjeni, zverženi, obupani. Za Zajca je človek **Živa reč**, kot sem pisal sredi 60. let. Najbolj mrtvi so (Zajcu) najbolj živi. Zame »zadošča«, da so živi krivi; da trpijo zaradi narave človeka in življenja.

57. Morda celo le imidž, ki ga imajo v javnosti; bolj vleče, kdor je v modi. Kot modni pa se zamenjujejo, nekoč je bil v tej vlogi Boris Kralj, nato Milena Zupančič, v 20-letih Rogoz in Drenovec itn. V modi je seveda lahko odličen igravec, ni pa nujno. Kot pevke zabavne glasbe imajo več šans za uspeh lepote, ki se znajo na odru tudi zapeljivo obnašati, kot dobre glasbenice. TeVe show je postal industrija, gledališče pa vendarle ohranja sled svoje nekdanje »veličine«, smisel. (Ga res ohranja?)

58. Ne Tine Hribar, ta bi morda lahko igral le **Beneškega trgovca** ali **Kralja Ubuja**. Katero vlogo v teh dramah? Glavno? Me bo Tinče tožil? Zaradi tega, ker ga izpostavljam javnemu posmehu? Če pa ni javnosti ...

59. Točneje: kritiki – vladajoče – politike, drama je še iz partijskih časov, vendar je tedaj Partija že odnehavala, crkavala.

60. Volk (?) v sili muhe žre. Je bil Franček volk? Ali le volčjak? Morda pa le črno-rdeči volčin ob gozdni poti? Volkec iz pravljic?

61. Iz njega, iz notrine letališča? Iz Pučnikovega izročila? Zakaj ne bi posvetili Rožancu vsaj ene čakalnice na tem letališču? Kako lepo bi zvenelo: Čakalnica Marjana Rožanca! Bife Igorja Torkarja? Sanitarije dr. Lovreta Hacina! (Vanje bi smeli zahajati le člani stranke Najnovejša Slovenija.)

62. Gledati sebe v zrcalu (kipa) kot resničnega, tj. norega, razcepljenega?

63. Kaj lahko v različnih časih pomeni beseda igra, vidimo, če primerjamo ti Smoletovi **Igri** z jezuitsko **Igro o paradizu**. Ima ta kaj zveze z igrivostjo, z ludizmom? Morda, ker so jo igrali študentje, da bi kaj zaslužili. V sprevedu so nosili tablo z napisom **Igra o paradizu**. So mislili le na igro-dramo, ali obenem na igranje nečesa, kar je v cerkvi sveto, na ulici ali trgu pa naprodaj in služi bolj očem-zabavi kot duši in njenemu razsvetljenju? Te igre, napisane v slovenščini (priredbе iz nemščine), sicer ne poznamo, razen njene vsebine, a bistveno ni različna od **Škofjeloškega pasijona**; vsaj ne bi smela biti. Rad bi podrobno analiziral kako nemško različico te snovi. Ne morem si misliti, da bi ta **Igra** prišla skoz brez hudiča, peklenščkov; ti so bolj vznemirljivi (tudi nevarni, kot kazni) kakor pa bog Oče ali naivni in bedasti Adam. Bi bilo mogoče govoriti že o jezuitski različici ludizma?

64. To je moja osrednja teza, tudi tega **Referata**. A kdo bo šel z mano, ki sem norec in »učim« biti norec? Mi kdo verjame, da sem zares norec, ko pa vidijo, da sem v življenju uspešen? In kdo bi zares hotel postati resnični norec, razen tistega, ki je že norec in mu ni treba to postajati?

Moji predlogi za čezčloveka temeljijo na sanjarijah; **Vabilo** bi reklo: na fikciji. Trudim se dokazati, da je resničnost nekaj drugega kot fikcija, da drugost je, čeprav je ni. Morda bo kdo dejal: dobri paradoksi, vendar kot branje, ne kot življenje! Če se pogledam v zrcalu (v že omenjenem Tršarjevem kipu), kaj je res? Da živim dvojnost norca in spodobneža, anarhista in malomeščana, pijanca in nadvse treznega? (Bom res objavil kot moto pričujoče knjige Voduškovо pesem o Pierrotu in Kolombini?) Morda je to moja usoda, za katero sem se naknadno odločil, ko sem ugotovil, da ji ne morem ubežati. Pristal sem nanjo, jo še razvijal, kar pomeni obvladoval, vodil. A kdo, ki ni po naravi norec, bi hotel najprej pridobiti norčevstvo, nato pa ga – v mukah – preoblikovati v vzdržno držo? Bolj že vnaprej ponesrečenega spisa, ki ne more naleteti na pozitiven odmev, še nisem napisal. Ergo ... (tantum argumentum; se reče tako? Na pomoč, Primož – Simoniti –, ne Kozak ali Trubar!)

65. Danes to temo eksplicitno raziskuje Matjaž Briški; je to **Komika zla**?

66. Da se ne bi kak moj tipkar zatipkal: avtista, ne artista. Danes postaja PM-človek artist v avtizmu. Tudi o **Debeluščku** sem podrobno pisal, o **Nabuccu** pa ne; zame je prepatetičen. Rad poslušam **Rigoletta**; žalostna reč, tudi v dramskem izvorniku, že kot Hugojeva drama **Kralj se zabava**. Najraje pa poslušam Rossinijevo **Pepelko**. Brio nad vse. Ludist ...

67. Podobno – še stopnjevano – je Mrak stvarnost predeloval v meditacijo; takšne so njegove zadnje drame. V **Spovedi lučnim bratom** (dramo sem podrobno analiziral) pride v prvi plan spominjanje, blodnje-premišljanja, svet, ki meša dejstva z željami in prividi. Prešeren je lik iz zgodovinske stvarnosti; Pesjakova ga – v svojem **Prešerinu**, okrog 1870, podrobno sem ga analiziral, skuša obuditi kot stvaren, čeprav idealen (idealiziran) lik; pri Mraku je le še prikazen, fantom, pol fikcija, pol izginjajoč v besedah. Mrak vse patetizira, ko išče – zagovarja – onkrajnost. Flisar je tipičen PM avtor, Prešeren mu služi za posmeh, **Iztrohnjeno srce**. Za ludista je vse minljivo, smešno, odveč oz. vredno le toliko, kolikor doživi drama priznanja pri občinstvu; in da se pozna v kasi.

Kmed v obeh svojih obravnavah Levstika (**Levstikova smrt, Levstikovo zmerjanje prvakov**) niti ne patetizira, niti se ne posmehuje kot Flisar. Skuša doseči oboje, sintezo; Levstik naj bi bil tragičen in smešen. Tudi sam mislim, da je bil tak; to misel sem zastopal v podrobnih analizah obeh Kmeclovih dram. Za Shakespeara je tipično, da je ljubil tragikomedije. S tega vidika se z Mrakom nisem ujel. Tudi zame je življenje tragikomedija, Mrak pa je komedijo – vsakršno komičnost – odklanjal, tako mu je šlo zares. A kaj je zares? Bo o tem odločala politična stranka ali Jandrekov Forum za sproščeno Slovenijo?

68. Recimo Janez Bernik.

69. Eni Janšo brez mere obožujejo, drugi ga brez mere sovražijo. Posrečilo se mu je, da je postal verjetno edina »legendarna« osebnost slovenske osamosvojitve oz. današnjosti. Name ni nikoli deloval fascinantno; nasprotno, že ko sem ga prvič videl, mi je bil zopr. A da bi ga sovražil? Naj vlada, dokler mu ljudje verjamejo! Res polagoma in sistematično omejuje svobodo, ampak vse ostaja še v dovoljenih mejah. Če sodim stvarno, ga nikakor ne morem primerjati s Popitom. Pod Janšo še kar rad živim – kolikor rad živim –, pod Popitom pa sem se prebijal le trudoma.

Težko zakličem: živijo Janša, Janša je le del nastanka PMLD. Kot je tudi Pučnik le njen del, pa naj je letališče poimenovano po njem ali po Lovru Hacinu ali po dr. Ivanu Šuštaršiču. Ni važno, ali rečeno določeni živali kura ali kokoš; važno je, da nese jajca. (Le to je nerodno, da je letališče trgovsko podjetje, prevoznik; bo nosil ta Pučnik zlata jajca kot v **Cicibanu**?) Bogobvaruj, da bi me kdo narobe razumel: da primerjam Janšo s kokošjo. Če kaj, je petelin. Njegova retorika je nenehen kikiriki. Pokončna drža zmagovalca, a kje? Na gnoju? Je slovenstvo gnoj? Morda bi bilo dobro, če bi bil gnoj; bi bili vsaj v možnosti, da bi bili rodovitni.

70. Na Jelinčiča in na Troho kar naprej sprožajo atentate, pa nič! Nista rojena pod srečno zvezdo. Jelinčič bo končal v humorističnem kotičku, kot smešnica, ne kot legenda. Legendaren je le Jože Privšek.

71. Je res? Družbi enakih, povprečnih, telet? Odklanjali so jo mnogi; tudi Dostojevski, ne le Tocqueville. Ne le Hitler, tudi jaz. Eno je sicer pobijati, zaslužnjevati ljudi, to odklanjam, drugo pa vzgajati jih za velika dela – Zolajev **L'oeuvre**, za graditelja kupole na baziliki v Firencah, cerkve St Petra, Michelangelo, stvaritve **Kralja Leara**, Shakespeare. Nikoli nisem bil pristaš ruskih anarhistov – kako se je pisal tisti, ki je učil, da je Shakespeare vreden le toliko kot papir, na katerem so njegove drame natisnjene, Pisarev? Mrak me je silil k oboževanju vsega velikega, velikih osebnosti (predvsem sebe seveda), velikih stvaritev (**Mona Gabrijela**, ki je trapasta drama). Mrak je bil velik in smešen. Meni se ni posrečilo biti velik, morda pa nisem niti zadosti smešen. Pa vendar razločujem med Zajcem in zajčki oz. domačimi kunci. Se kdo spomni Kozakovega teksta v ljubljanskem dnevniku, ki se je uveljavil s to primerjavo? Šalamun in šalamunčki? Dodal bi: Jesih in skisančki.

72. Tomaža Kempčana med današnjimi slovenskimi duhovniki ne vidim. Le kakšnega dončka Pierinika z odlikovanjem zaslug za svobodo. (Libertinizem ali filantropizem-decoljubništvo?)

73. Moj brat AlešK ni bil božji otrok, ker ni preživel. Si ni upal nositi bremena sveta? Sam sem si želel, da bi bil brat blizu liku božjega otroka; po nekaterih potezah je bil. Tudi moja vnukinja Severina. Kaj bo dejala, ko bo prebrala to mojo sodbo, kajti prav ona bo namreč pričujoči tekst pretipkavala na računalnik?

74. Ne morem si kaj, da ne bi ušel v svet svetoskrunstev. Kaj bi dejale nekdanje partijske nune, če bi brale leta 1950 to mojo primerjavo? Tedaj je še nisem bil zmožen. Više od Lenina sem cenil Trockega, više od Rozanova Lukacsa, više od Tita Churchilla; a Hacina in Rupnika? Ne, to mi ni šlo z jezika. Mi ne gre tudi zdaj le s težavo?

75. Najprej sem mislil, da sem s tem svoje delo na uvodnem referatu simpozija končal. Naslednji dan sem se že zavedel, da nisem povedal vsega tega, kar mi je težilo dušo. Razsoden človek bi mi očital: saj vendar ne moreš povedati vsega, kar želiš, naenkrat, v enem spisu! Počakaj, ohladi se!

Ravno tega nočem: ohladitve. Dolgo sem čakal, da napišem tekst, kot je pričujoči **Referat** in njegova dopolnila; ne le za mariborski simpozij, tudi kot predlogo za premišljevanje nekaterim politikom, ki so me k temu poslu povabili; mislim na Širčevo in Golobiča, na društvo Zares. Šele povezava stroke, v kateri sem doma, SD, in politologije (po moji meri) mi omogoča izraziti se vsaj približno točno, na asimptoti. **Referat** je kombinacija filozofije, etike, privatizma itn. (Je tudi paskvil, učil sem se pri Voltairu.) To sem jaz, to je moja »stoka«. Bravcem želim pri branju tega mojega spisa, ki bi mu Primož Kozak pred pol stoletja dejal Ungeheuer, mnogo uspeha.

Ko sem naslednji dan spoznal nezadostnost **Referata**, sem sklenil napisati **P.S.** k njemu. Opombe se odzdaj naprej nanašajo na ta **P.S.**

76. Referat, ki ga pišem, krepi mojo dvojnost; na to bi moral biti že navajen. Ta dvojnost ima pač, kot kaže izraz, dve plati, dva obraza, v duhu lika, ki ga – iz sebe – izdelujem (drugim pa predlagam); s kratico DgSAPOEV, kar pomeni drugenjska svobodna avtonomna posamezna oseba (številnih) eksistenc-vlog v »istem«. Paradoks, ki sam na sebi pojasni naravo kratice. Tak človek na vseh terenih – v vseh točkah – sam sebe izpodbija. Kako naj obstaja, če to počne in je tak? Je res tak, se pri priči vprašam? Obenem tudi ni tak, si odgovorim. Vprašanje je torej: kako obstati s t(akš)no dvojnostjo, v-sebi-rezcepljenostjo? Kako imeti to naravo celo za vzorno, za cilj? Predlagati, naj bi jo dobili tudi drugi?

Kar počnem, je prav za prav to, da stopnujem svojo – s tem človekovo, človeško – neživljivost. Pa ni ravno to moj namen? Iskati obliko obstoja, ki ne bi temeljila na življenju, ker je življenje po ustroju agresivna ekspanzivna identiteta (s kratico AgrEkzld)? Naj stavim na tretjo genetsko revolucijo, ki je fizis? Obenem moram t(akš)no revolucijo pripravljati; a s čim drugim se jo da pripraviti kot z delovanjem duha, zavesti, umskega kapitala (UmKapa)? Sem torej ekstremni kapitalist, ki banalni finančni in vojaški kapital nadomešča z

umskim, ki je bistvo-srčika kapitala; caput pomeni glavo, seveda človeško, in glavnico, ekonomsko. (Sem Lyotardov učenec.) Ni ekonomija bistvena za razvoj človeka (tudi čezčloveka)? Ostajam še zmerom – v temelju – marksist? Kaj bi dejal Močnik na ta moj poudarek? In Žižek, ki je v eni svoji EV cinik in pristaš res sposobnega kapitala, uspeha v mednarodni javnosti?

Še pred tednom dni, ko sem začel pisati **P.S.** k **Referatu**, sem čutil, da me moje raziskovanje stiska, duši; danes čutim ravno nasprotno: moje raziskovanje me osvobaja (»sprošča«, bi se reklo po novem); čeprav me drugače kot Jambreka. Ali pa ne? Kaj pa če sva si z Jambrekom bliže, kot bi rad? In je on le moja cenena cinična utilitarna – na banalni ravni delujoča – senca ali celo dvojnik, če hočete? Njega zanima denar, mene duh, človekova absolutna prihodnost. Vendar, da bi do te prihodnosti prišli, je potreben denar, finančni kapital; samo ta lahko financira strašno draga, a edina odločilna genetska raziskovanja. Jaz se ukvarjam z umskim, on s finančnim kapitalom. Vendar – kar najprej bom pisal ta Galilejev **Eppur**: ali nisva z Jambrekom le diletantska obnova Hitlerjevega in Mengelejevega početja? Tisto pred tričetrt stoletja je bilo še v barbarski fazi, zato tako kruto, kot je bil Stalinov sistem zaradi primitivnosti sredstev neznansko brezobziren, a na določeni stopnji človekovega – verskega – razvoja »nujen«, kot stoletje prej angleški menčestrski sistem, čista groza izkoriščanja (in zatiranja). Škoda, da Möderndorfer ni razumel globine problema, ko je pisal pred leti precej površne drame, poudarjeno sentimentalne (SeH). Tudi dramo **Mengele**.

Morda pa smo že na stopnji, ko si človek lahko privoščiti manj krut genetski inženiring, kot so ga prakticirali v Auschwitzu, v Dachau, kjer so bili dramatik Mrzel, Torkar, v Mauthausnu, Lojz Kraiger, Ivan Potrč, v Buchenwaldu, kjer je bil ujet moj oče?

(Pišem do skrajnosti trdo, neprizadeto, morda surovo, neprizanesljivo; a ne morem drugače – Luter –, ker sem bolj zavezan iskanju resnice kot ljubezni do očeta, problem Kata **Vrankovića**, v **Referatu** sem ga že omenjal. – V miceliju se vse teme vračajo, spet povežejo v »isti« odprti problem razcepljenosti.) Morda je nadaljevanje humanizma (razsvetljenstva) – v drugi polovici 20-stoletja – omogočilo liberalizmu, da ni gojil le libertinizma (cinizma, samovoljnega užitka in koristi), tudi ne – v skrajnih mejah – libertarnosti, ki nadaljuje etizem filozofov 19. stoletja (J.S. Milla, Kropotkina), ampak stopnjuje samo bistveno naravo liberalizma kot kapitalizma v višji fazi, kot je le Jambrekovo pohlepno cinično polaščanje. Bi morala torej stranka, ki bi ji jaz kaj svetoval, ostati pri kapitalizmu in liberalizmu, a se ne predati libertinizmu, kot se slovenska (psevdo)jasna zavest, množična občila, niti poudarjati le libertarnosti: človekovih pravic, etike, enakopravnosti. Človekove pravice je vzela v bran – zaradi koristi – celo zelo desna desnica, uporabljive so za vse, raztegljive kot čik gumi. Na Nizozemskem je ultradesnica že zapisala-proklamirala pravice pedofilov! Naj se tega pravičnjaki zavedo. Primernih človekovih pravic ni brez samomejevanja. Težnja po pravicah se prehitro spremeni v zahtevo po koristih, užitkih, neomejevanem pohlepu.

Libertarnost je ena od oblik humanizma, ki je trajna pozitivitetna dediščina Zahoda, že od Petrarce in Ficcinija; a prav tako lahko zablodi kot vse na tem svetu, kot so človečnjaki 20-krat in izumrli. Krivica, bodo kričali borci za pravice živali, človečnjakov, avstralopiteca! Res, krivica, a kaj me briga krivica, pravi-uči evolucionizem. Velja razvoj vrst in tekme med posamezniki in vrstami, je učil

Darwin; malo – čeprav ne nič – je vreden sentimentalizem Beecher-Stowove s prijazno knjigo **Koča strica Toma**; ne prepreči rasizma in zatiranja.

Tudi na Slovenskem se je dogajalo podobno: v okviru KČe je sentimentaliziral, tožil, objokoval, blažil – ne le – J.Č. Krek, glej dramo **Ob vojski!** Krek je protestiral zoper strahotno prvo svetovno vojno; po drugi svetovni vojni so mnogi protestirali zoper obnovo vojne, Bor, Grün, Torkar v antiatomskih dramah, Torkar celo zoper samo drugo svetovno vojno, celo zoper NOB (narodno osvobodilno vojno) ali vsaj zoper levo partijsko vosovsko revolucijo; med obojima se komaj da ločiti; razločiti že, ločiti pa ne, kot bi rad blagi – leta 1944 res blagi? – Janez Stanovnik. Glej Torkarjevi dram **Pisana žoga**, 1954, in **Delirij**, 1955; seveda pa ne **Velike preizkušnje**, 1945, v kateri je akter pristaš radikalnega vojaškega boja-upora, spoja komunistov in leve inteligence, pod vodstvom Partije, kot je učila-terjala sama Partija, glej lika delavca, povzetega po osebi Prežihovega Voranca in svobodoljubnega študenta Frenka, nekakšnega Nikolaja Pirnata ali Marjana Kozine, predvsem pa Vitomila Zupana. (Upam, da bravec opaža mojo metodo: nenehoma prehajam od politike k gledališču, od dramatike k filozofiji in etiki, od problemov pravičnosti k ustroju strank. Načrten micelij, v skladu z naslovom celotne knjige.)

Današnja slovenska dramatika se v veliki meri kot (predvsem v svoji ideološki maski) moralistična, lev(ičarsk)a, humanitarna, etična ipd. vrača k sentimentalnemu humanizmu 50-let. Temo sem podrobno raziskoval v izčrpnih analizah dram-komedij Vinka Möderndorferja, mislim na drame **Podnajemnik**, **Limonada slovenica** itn.; svoje zadevne razprave, ki so pripravljene za (elektronski) natis, bom skušal čim prej objaviti v kaki od naslednjih knjig **RSD**. **Truth story** itn. so nazorni primeri revitalizacije ali vsaj obnove-ponovitve sentimentalnega humanizma; Möderndorfer je s to pomensko strukturo že začel svojo dramaturško pot (glej njegove drame od tedaj). In kaj je rezultat teh in takih etičnih, protestnih, čustveno iskrenih dram? (Če so iskrene, če je sentimentalizem v začetku 21-stoletja sploh še lahko iskren; če ni ena sama potvorba nezadoščenih, ki se zatekajo k moralistični retoriki?) To, da je Vinko član stranke SD (socialnih demokratov), recimo najbolj leve slovenske stranke (je res SD najbolj leva, vsaj med etabliranimi?), da njegove komedije uspevajo pri občinstvu, da mu dajejo alibi, češ, tudi mi smo zoper nasilje, zlo, kršenje človekovih pravic, kapital, pollaščenje, smo pravi in nam ni treba početi nič drugega več, kot to trditi, obenem pa se v privatni sferi naprej pollaščati, zbirati – čeprav minimalen, kot Slovenci smo pač palčki (tudi Pavčki) – svoj kapitalčič, se riniti po družbeni lestvici navzgor, se tožariti pred sodišči, sosedom – zaradi finančnega interesa – zapirati ceste, ki so si jih ti že priposestvovali, glej Finžgarjevo **Verigo** in najnovejši primer brumnega Štajerca, ki je »svojo« cesto zabetoniral z namenom, da jo bo prodal Avstrijcem za skoraj 200.000 evrov, vse to skupaj opisuje slovensko zretorizirano moralistično stvarnost.

Ta kmet – moj oče bi govoril: kmetič, ker ni poznal nobenega kmeta – je bridka resnica borcev za človekove pravice in nasprotnikov genskega inženiringa. Slovenci smo po anketah najbolj zadovoljen narod v Evropski skupnosti; zadovoljen s čim? S svojim življenjem, standardom, moralno? Kar naprej zabavljamo, (tudi) nenehno kritiziramo, da je vse koruptno, podkupljeno, pokvarjeno; desnica očita isto levici, glej njen volivni program pred letom

2004, levica danes desnici. Priznam, Golobič in Širčeva sta mi bliže kot Janša in Cukjati; tega ima moj nekdanji prijatelj-sodelavec (ki mi je prejšnji teden telefoniral, da bi me opozoril, v kakšno peklensko past lezem, ko sodelujem z društvom Zares) za svetnika; kako različne okuse imamo! Name deluje (posvečeni?) teolog in zdravnik kot arhihinevec. Se motim? Je nasedel moj bivši prijatelj na blagost Cukjatijevega govora in izreka, na mit njegovih izjav? A sem ga videl že besnega, kot bivši semeniščnik – jezuit? – se zna silno premagovati. To ni Jerovšek (kateri od obeh danes še delujočih? moj nekdanji sošolec Janez se je upokojil), a naj bi bil ovca, ki meketa. Vendar, ne pozabimo basni ruskega pesnika Krilova o volku v ovčji koži. Sta Jerovška ovci v volčji koži?

Kako naj razločim med dobrim in zlim, ko pa mislijo – vsaj nekoč so bili pametni ljudje – moji bivši prijatelji pri Novi reviji o kom in čem ravno nasprotno kot jaz? Oni vidijo v Janši, Jerovških, Jambreku, Cukjatiju svetnike, jaz barabone. (Je to žalitev – ni beseda iz otroške govorice? Naj bo.) Kako naj bom takšna SAPOEV, ki trdi-misli oboje: da je Jambrek čudež od poštenega človeka in obenem kujon? (Izraz kujon je uporabljal Vladimir Levstik v prevodih mladinske literature.) Ne morem. To ni – ne spada v – SAPOEV, kakor jo doživljam jaz; to ni RazcDč. To je tipičen primer EDč drža. EDč pomeni v moji kratitščini ekskluzivn(eg)a dvojčka. Lik sem izanaliziral (destiliriral) iz dveh dram, iz Snojevega **Gabrijela in Mihaela** in iz Božičeve **Španske kraljice**, o obeh sem podrobno pisal, pri obeh uprizoritvah sem bil dramaturg, 1986.

Sijajni, genialni drami; naj malo popretiravam, rad bi se pridružil valu »pozitivnega mišljenja«. Božič je šel dlje, odprl je pot v PM: dekletu se zmeša, ne razloči več stvarnosti in fikcije; ne ve več, ali je sestra dveh na smrt sovražecih se bratov, partizana in domobranca; zateče se v fikcijo, da je španska kraljica, v družbo, ki je v celoti psihiatrična bolnišnica. Božiču je sledil Jovanović v svoji – tudi globoki – **Antigoni**, napisani v začetku 90-ih let; tudi o nji sem podrobno pisal. Medtem ko je ostal Snój pri tragično globlji analizi medvojnega dogajanja in povojnih pobojev. Zato Snój vztraja, kot kak Možina, pri poudarjanju bratomornosti, krivdi Partije za povojne zunajsodne poboje, Božič in Jovanović pa se ukvarjata z današnjo slovensko družbo, ki je PM.

Snój se je zalepil v zgodovino, v preteklost, od leta 86 ni napisal nobene drame več, Božič je napisal nato še eno – slabo – dramo kritike oznovcev, ki se po letu 1990 prelevijo v svobodoumne strankarje, a v praksi je sam postal strankar; v ljubljanskem Mestnem svetu se gledata s Snójem iz oči v oči; kaj sledi iz njunih – gotovo sršečih – pogledov? To, da bosta šla z nožem na nož, kot sta storila Mihael in Gabrijel? S knjigo nad nož, z nožem nad knjigo? Vse možnosti so odprte. So res? Ni resnica – to, na kar je pristal Božič: retorika, PM, simulacija – kljub straaašnim besedam nič(es)? Morda misli Snój s popravo nekdanjih krivic resno; in z njim Janša. Morda res še čakata na uspešno desno revolucijo, ki – kakor – jo je že pred več kot pol stoletja napisal (planiral) Niko Jeločnik z **Vstajenjem kralja Matjaža**. Rdeča zver – vsak, ki ni z nami – mora biti zaklan, kri mora teči, v takšni meri kot je tekla 1945 ali še v večji, v sedemkratno sedmeri, kot uči – tudi katoliška – **Biblija**, če jo tako beremo. Semeniščnik Frakl pod Krimom jo je tako bral, glej Božičevega **Kriša**, tudi duhovnik dr. Peter Križaj pri St Urhu. Se ne da stvarnosti brati na ponarejen, fiktiven način, kot je brala Marja Boršnik – komunisti – leta 1948 Zupanovo **Stvar Jurija Trajbasa**? Fikcijo (utopijo) pa ustvarjati, kot so jo komunisti (tudi

Boršnikova) in na neki ravni celo uspešno, glej stvarno poročilo o tem ustvarjanju v Žižkovi – čeprav – agitki **Vsemu navkljub?** Delovne brigade so cilj dosegle, nalogo izpolnile: železniške proge so bile narejene. Gradila jih je tudi naša-moja prijateljska sodelavska četverka (Tit, Primož, Dominik, jaz), Brčko-Banovići, 1946.

Ne morem podpreti ne Snoja, a tudi ne Božiča, ki se je vrnil k temi-zagovoru svoje ludistične drame **Kako lep dan!**, njena glavna oseba je nogometaš, Božič je postal oče ljubljanskega nogometa, se razvil iz pisatelja v športnika – na liniji uspeha. Še manj se morem vrniti k Snoju; pa sem bil z obema nekoč dober – tesen – prijatelj. Ne morem, kot Jovanović – tudi s tem sem bil prijatelj – v držo sinteze literature, gledališča in institucionalne politike. Pri tej sem sodeloval, ko sem bil – sicer na predlog igravcev ljubljanske drame, ansambla, a po svoji svobodni volji – tam tri dni direktor; tako sam sebe avtoironično imenujem po burki dramatičarke Mance Lobnikove **Tri dni direktor** ali **Irga Butolen**. Moj ekshibicionizem ali primerna ARF-AK? Samokaznovanje?

Kako najti tisto pravo mero, ki ustreza meni? Zgolj meni? Ni čezčlovek obči model, h kateremu bi morali vsi stremeti? Me ne nese preveč k Nietzscheju, h Klementu Jugu, kakršen je v pismih, v privatnih izjavah, ne v javnih. Sinoči sem poslušal zanimivo TeVe oddajo (Muratović je dober dokumentarist) o Jugu; strahota, kakšne izraze uporablja Jug zoper Slovence! Pravi jim »drhal«! Jaz si skoraj stoletje po Jugu ne upam govoriti tako ostro; čeprav tako mislim. Čudovito bi bilo, da bi ta Jugova pisma izšla; dediči so se ustrašili reakcije spodobnih nacionalističnih Slovencev, pa tekste zadržujejo v predalu. En njihov del je sinoči le prišel v javnost; oddaja je iz leta 2006. Torej so jo Slovenci že slišali, a (za)molčali; **De mortuis nil nisi bene** je po Jugovi smrti ironično zapisal Josip Vidmar, prav je imel, zbudil je škandal. Zdaj bi bil pravi čas za objavo takšnih Jugovih izjav; zdaj, ko se Slovenci kopljemo v samoslepilo uspeha.

Obravnavali so tudi, na TeVe – po mojem zadnjo odlično – Jančarjevo dramo **Klementov padec**. Danes ne gre nič brez Jančarja; še morsko mejo med Hrvaško in Slovenijo bo določal ta predsednik mednarodnega Odbora za Pravico in Resnico. Slovenska kultura ne more brez Jančarja, kot ne brez Janše slovenska politika. Dva Jana. Husa? Ali Knedlička? Kakšen je obraz boga Janusa?

O **Padcu** sem napisal v Novo revijo podrobno razpravo, polemiziral z Inkretom, ki je ocenil dramo za slabo. Pri svoji sodbi ostajam: zadnji véliki Jančar, čeprav že pred **Padcem**, prej: ne Jan-huba, potem pa ... Veste, kdo je bil Rudi Janhuba? Nastopa v Božičevi **Smrti Toneta Tomšiča**, čeprav ne pod tem imenom. Bil je pogumen vosovec, ki je – menda celo večkrat – reševal Tomšiča iz zapora, prišel že do vrat Tomšičeve celice. Po vojni je postal visok oznovski častnik, menda celo polkovnik; veljal je za enega najbolj krutih, surovih, primitivnih. Ker je bil tak (menda po tem, ko je isto vlogo odigral ne manj brezobzirni Janez Vipotnik, ta je bil vsaj brat pesnika, Ceneta), mu je Partija zaupala mesto glavnega urednika časnika Delo ali Slovenski poročevalec; usmerjal je slovensko politično kulturo. Bil je glavni, ki je po naročilu CKja napadel Kocbeka ob izidu zbirke novel **Strah in pogum**, 1952. Janko Kos je zbirko razmazal nenaročeno, kot svobodni strelec ultralevice, v duhu Torkarjevega Andreja iz **Gospoda Ponikvarja**. Tipično. Torej je bil tedaj Andrej

Kos. Andrej = Pogumen! Andrejčkov Joža pa še ni živel v času Poguma; bil je še podlistkar in ne umetnik. Bil je poznavalec človeških nravi. In smo spet pri Teofilu-Teodorju-Teofrastu; skratka, pri bogu.

Mar ni bil tudi današnji desni Janša nekoč ultralevičar, dedič Jaše Zlobca, pristaš magističnega Proletariata? Glede na te Jan-ke (tudi Kosa) je Jam-brek boljši, bolj svojevrsten. Jam je več kot Jan, je vsaj Jam-nik, pomožni škof, njegov brat je menežer-kapitalist-finančnik. Jam-ar. Nekoč visok partijski funkcionar. Ne, jezik ni kriv, slovenščina je nedolžna. Matija Jama je bil velik umetnik. Kaj pa jama, kamor so metali pobite vrnjene domobrance? Krimska brezna? Ali v ognjeniška? Krater, imenovan fudji-Jama.

V takšno zmedo – indiferenciranost – me pripelje metoda micelija; prekleta Deleuze in Guattary, zapeljala sta me, ni čudno, bila sta topla brata! A z brezprimerno LdDr; po ljubimčevi smrti je skočil Gilles – Deleuze – skozi okno iz 11. nadstropja. Zvestoba do groba. (Tudi AlešK je stanoval v 11. nadstropju. To sem si morda izmislil zaradi večjega učinka. Je ti. stvarnost kaj važna, deveto ali enajsto nadstropje, v tem zagotovo stanuje moja vnukinja s pravnukinjama.) Ne bi se smel ukvarjati z jezikom, kaj šele s čudežno slovenščino. Zanj je šef moj kolega v SAZU, Toporišič; jaz se še zdaj nisem naučil pisati prav: bralec namesto bravec, čovn namesto čoln, lolec namesto lovec, prav namesto pral. Ja – zgolj pritrtilnica – namesto da. Dada – iz Züricha. Jaja – iz Bombaya. Maja pa nagaja, glej Gradnikove **Pesmi o Maji(h)**.

Kakšne odnose imam lahko s stranko, ko pa je stranka po strukturi prostor za mnoge, del volivnega in političnega sistema, ki temelji na organizirani množici skoraj anonimnih ljudi? Komunistična stranka je bila dejansko elitna, čeprav te besede ni uporabljala; spodaj masovna, ljudska, zgoraj skupina izrednih intelektualcev, ki je tolmačila zgodovino in se v duhu njenih zakonov borila za absolutni cilj (transcendenco v imanenci). Tak primer je ruska Partija pred revolucijo, »trust mozgova«; poleg Lenina Trocki, Buharin, Radek, Kamenjev, Zinovjev itn. Slovenska že manj, v njej je bil na vrhu bolj poudarjen moment proletarstva, Leskošek, Maček, Janez Hribar, takšne je iskal Tito. Kidriču so Sovjeti leta 1948 očitali, da je buržoazni sin, sin univerzitetnega učitelja. Seveda ta očitek ni prišel od Trockega, od intelektualke Partije, ampak od Stalinove; Stalin je z intelektualci – razen s hlapci a la Ždanov – opravil.

Veliko je intelektualcev, ki so rojeni za voditelje ali vsaj mislijo, da so za to posebej usposobljeni. Takšni so bili Kidrič in Kardelj, Bleiweis in Šuštaršič, tudi Pučnik in Janša, Kučan in Drnovšek; sami univerzitetno izobraženi ljudje. Janša je res le obramboslovec, a pisec uspešnic, kar odtehta pomanjkljivost, da ni študiral komparativistike; pa saj je Bleiweis tudi ni, bil je le splošni zdravnik in veterinar. Da je nekdo voditeljska narava, se prepozna pri priči. Pučnika smo takšnega dojali, brž ko smo ga spoznali, jaz, ko sem se vrnil iz Pariza julija 1958, moji tovariši že prej, v uredništvu Revije 57 se je uveljavil v nekaj mesecih. To so fascinantne osebnosti. Ropova glavna težava niti ni v tem, da je – se zdi – neroden, ampak da ne fascinira. Kacin je brez dvoma zelo inteligenčen, sposoben, a deluje kot nadut nasilnež, ki vse ve, medtem ko Janša nikoli ne povzdigne glasu, povsem se obvladuje; točneje, obvladuje svoje telo, obenem je skoraj nemočna žrtev svojih čezmernih, negativnih strasti. Drnovšek izgublja živce v zadnjem času, ko igra vlogo – eksistenco – moralista, zavetnika živali in Indijancev, varuha magije, svetega ognja in milih duhov.

Sam sem sodeloval v več skupinah, pomagal sem jih soustvarjati, trojko Kozak, Smole, Kermauner, nato skupino okrog Revije 57, zraven so prišli Klabus, Veljko Rus, Božič, Taufer, Zajc itn. Nato skupino okrog Perspektiv, zraven je prišel še Rožanc; Kos se je šlepal poleg že od Besede. Ob Rožancu in ostalih staroperspektivovcev so se znašli v grupi tudi najbolj nadarjeni mlajši, Lado Kralj, Jovanović, Šalamun, Močnik, Geister, Marko Pogačnik; Urbančič je bil sicer starejši, a je šele začel svojo umsko pot. (Naj mi oprostite, kogar sem pozabil omeniti.) A to so bile posebne skupine. Nekateri od njih so bili močnejši, vidnejši, izrazitejši od drugih; najprej Veljko Rus, nato Jože Pučnik; v osnovi smo si bili enakopravni. (Enakovredni?)

V mojem – že omenjenem – eseju **O sodobnem gledališču** oz. njegovih **problemih** na široko razvijam teorijo sodelavstva. Oder 57 ni imel ravnatelja, ampak le Poslovodečega. V reviji Perspektive smo morali imenovati – izbrati, izvoliti na Zboru sodelavcev – glavnega in odgovornega urednika, takšna je bila pravna zahteva države. Tudi funkcionalno je bilo; a če bi šlo po naše, bi dejali, da je le poslovodeči. V prvem letniku sta bila glavna urednika dva, predstavnik dveh osnovnih skupin, ki so tvorile (po zgledu OF?) revijo; recimo Veljkove in moje, Dominik Smole; in Kozakove, Kos. Smole je začel zgledno, a se nato utrudil, revijo je skoraj sam – z delno mojo pomočjo – odlično vodil Kos. Zamenjala sta ju Rus in Kozak, spet odlično vodstvo; noben od njiju ni kazal despotskih tendenc. Vsi smo ju spoštovali; Veljkova fascinantnost ni bila v uzurpaciji mesta-vloge Voditelja, ampak v izražanju osebnosti kot najbolj bistre, politično zrele, organizacijsko sposobne; Primož mu je dostojno sekundiral. Podobno je bilo z zadnjima urednikoma, Zajcem in mano. Zajc res ni veliko pomagal, bil-delal je kot tipičen pesnik, precej samotni. A je podprl vsako mojo pobudo. Čeprav sva se tik pred najinim imenovanjem za glavna urednika osebno razšla, sva kot urednika sodelovala korektno. Do konca. Ko sta grupo Kos in Kozak zaradi nasprotovanja Pučniku zapustila, sva bila z Zajcem enotna kot granit, če naju označim s skojevsko metaforo. (Tudi Zajc je bil nekoč skojevec.)

Od perspektivovcev smo vsi ostali SAPOe; najbolj je popustil Šeligo, ko se je vdal Janši. (Kot nekoč ženska osvajalcu.) Ne le jaz, tudi drugi so čutili skupini revijevcev in perspektivovcev za nekaj posebnega, novega. To ni bil zasutek stranke, kot so nam očitali v Partiji, detektirali so le namere Pučnika; bilo je svobodnjaško-libertarno gibanje intelektualcev, ki niso pripravljeni biti zgolj klasična narodna inteligenca, dediči Vatroslava Holca in Franta Albrehta. Stane Kavčič je to čutil-vedel; dejal nam je, da mečemo le pasje bombice. Imeli smo se za dediče madžarskega Pötöfi kluba, a ta klub se je po liniji zgodovine-strukture razvi(ja)l v stranko; tudi zato so Sovjeti madžarsko revolucijo zatrli s silo. Perspektivovci nismo imeli časa pokazati, ali bi ostali razumniška grupa, ki predvsem analizira – preučuje – svet, ali se razvili v kader bodoče stranke, ki bi morala delovati po pravih-zakonih strankarstva.

Pučnik je leta 63, po prvem prihodu iz zapora, brez dvoma težil k ustanovitvi stranke, najprej seveda ilegalne. V to smer me je prepričeval. Nisem hotel za njim, zato sva se začela razhajati. Zame je bilo posebno težko, ker sem moral kot urednik Perspektiv obdržati enotnost vseh, a tandem Kos-Kozak je grozil, se razburjal, napadal, češ da se iz grupe, za kakršno smo se domenili na sestanku pri meni doma, spomladi 1960, umetniško-intelektualske grupe (zaradi naše obljube, da bomo »le« to, nam je Boris Kraigher dal

revijo), spreminjamo v politično gibanje oz. stranko. Naj sva z Rusom še tako zatrjevala, da to ni najin namen, in mislila sva resno, sta imela Kos-Kozak najbrž prav; v grupi je Pučnik zaradi svoje fascinantnosti, odločnosti, inteligence, poguma, delovnosti itn. povsem prevagal. Šibkejše narave, ki so se pustile očarati, Zajc, Šeligo, Rožanc, celo Smole itn., so prešle povsem na stran Pučnika. Kos in Kozak sta odšla, izstopila celo iz tovariško-prijateljskih odnosov, ostala osamljena; začela sta se dogovarjati s Partijo, prepričana, da tako nadaljujeta naš dogovor s Partijo-oblastjo. Z Rusom sva ostala na sredini, vendar sva navzven zastopala-branila Pučnika in večino. Preden bi se stvar razpletla med nami samimi, je posegla vmes sodno-policijska oblast, Pučnika zaprla-odstranila, poznala je njegov vpliv, revijo je prepovedala; prišel je naš konec. (A ne za zmerom. Vsaj z Rusom sva še tu. Spet na – čudni, nori – sredini?)

Tudi če bi Pučnik ostal na svobodi in ustanovil ilegalno stranko, se jaz vanjo ne bi vključil; tudi Rus skoraj gotovo ne. (Naj pove sam.) To izvira iz njegovega prepričanja, da strankarski sistem ni dober; po letu 1990 se ni vpisal v nobeno stranko, tudi jaz ne. Volil sem zmerom, jasno da stranke, drugače ne gre. A eno je volivna podpora, drugo članstvo v stranki. Pristajam na strankarstvo, sem pristajal že od leta 1965 naprej; tudi Rožanc, s katerim sva bila tedaj najbolj povezana. A to se ne pravi, da stranko bodisi vodim bodisi se zanjo izpostavljam.

Res? Kaj pa je moj referat za društvo Zares? Podpora društvu, ki samo pravi, da namerava jeseni postati stranka.

Grupa kot takšna me ne zanima več. V dovolj grupah, ki so vplivale, sem bil, zadevo poznam; zdaj sem posameznik oz. skušam biti (Dg)SAPO(ÉV). Izstopil sem iz vseh društev, niti član Društva upokojencev nisem, le ud SAZU. (Izjema. Zagovarjam jo na več mestih v **RSD**.) Kaj bom storil, ko bo jeseni Zares prehajalo v stranko? Bom kaj napisal zanjo, kot analizo, vendar ne honorirano, ne tako, kot terjata Jerovšek-Jambreš, golt brez dna, money-money. (Kako že gre Mackujeva pesem o Denarju v Brechtovi **Beraški operi**?) Pišem, analiziram, preučujem predvsem zase, a v meni je močen socialni čut (celo Éros). Če nekaj doženem – ali mislim, da sem dognal –, zakaj ne bi tega sporočil tudi drugim? Ne da bi nanje hote vplival, le da bi jih informiral. Vem, med informacijo nevtralnega tipa in vplivanjem, če je informacija obenem dobra analiza, je le tanek zid. Je ta zid ne prepad, ampak hinavsko prikrievanje spoja?

Če bom kaj delal za stranko Zares, pa čeprav le kot SAPO, se bom – vsaj posredno – udeleževal strankarskega življenja, post(ja)l sam strankar. Je to v skladu z mojimi načeli, stremljenji? Se moram res zabetonirati v bližino roba družbe ali pa se toliko pomakniti v njeno središče, da se opredelim tudi politično? Se s svojimi kritičnimi – mestoma pamfletskimi – pisanji zoper svetnike in heroje, Cukjatije in Jerolške, brej(c)e Janše ne opredeljujem (tudi politično) že zdaj? Se ujemam v past, ki sem si jo sam nastavil? Bom uspel in ne cmoknil v jamo za slone?

Ker sem še (spet?) živ, moram poskušati tvegati, biti odkrit, nastopati v javnosti, pa čeprav jo imam za psevdopojavnost, kajti druge javnosti ni; ob tej je le še samota, v kateri sem prebi(ja)l nekaj let; na robu je celo vse bolj osamljenost, nevarnost, da se zagrenim, užalim, ko kar naprej ugotavljam, da sem – da je moje delo, **RSD** – zamolčan(o). (Saj vendar nočem postati dr.

Avgust Žigon, Hinko Smrekar?) Skušam politiko – in kako stranko – uporabiti za to, da bi postale moje analize resnice bolj znane? Dobiti zase korist, kolektivu-masi, ki je, kot piše Jug, drhal, pa se prilizovati?

Taras, spet sem te – si se, sem se – našel v dvoumnosti; igraš na dveh mizah, celo pod mizo, obenem pa pripisuješ to sleparijo dejstvu (volji), da si RazcDč, jo zlahka opravičiš. Je biti – proklamirati, reklamirati se za – RazcDč maska, hinavstvo, goljufija? Sem kot Čuk-jati in kot Zug-führer (po domače čugfirer, kot moj stari stric Aleksander Ficker iz Vnanjih goric)? Novi Tartuffe? (Primož Kozak me je kritično rad imenoval **Elmer Gantry**; poznate odlični roman Sinclaira Lewisa?) Zakaj še nisem podrobno pisal o **Tartuffu**, le o Alcestu (**Ljudomrzniku**)? Se res tako precenjujem? Alcest je šel v samoto, jaz pa se vračam v družbo, v bližino stranke? Sem res povsem nepredvidljiv? (Če se vračam?)

Na koncu pričujoče knjige bom dodal tekst **O politiki in strankarstvu** ali s podobnim naslovom. Najbrž ne bodo teze, ampak le analiza, kako priti do tez; morda na samem kraju pripopam še teze, če jih bom zmožen. Torej bo knjiga, ki nastaja, sestavljena iz **Referata**, **P.S.** k **Referatu**, **Opomb** k **Referatu** in k **P.S.**, nazadnje pa iz Dodatka o političnem itn. Zakaj ne? Jacek Kozak in gospa Orlova se bosta zadovoljila s prvim delom **Referata** (celo brez **Opomb**), Golobiču in Širčevi bom poslal celoto. Ne, tudi Jacku in Orlovi moram dostaviti celoto, pa naj naredijo z njo, kar hočejo. Dejansko pišem celotni tekst tudi zanju. Zase in za te štiri; pa za prijatelja Mucka, Dovjaka, Rota, Kmedla (tudi za Briškega?), v prvi vrsti za Alenko in Ajdo. Tudi Veljku bom poslal in še komu. Pa naj tekst zavržejo kot star – brez haska popisan – papir.

Če bi hotel biti kompleten, bi moral omeniti še dve moji pripadanji dvema grupama, Problemom med 1966 in 72, Novi reviji med leti 81 in 86; še tretja grupa je tu, čeprav drugačnega tipa; gre za moje bivanje v KČi. Z Alenko sva se 1988 cerkveno poročila, mnogo sem pisal (predvsem za KČ), kar nekaj knjig, a jih nobena cerkvena stranka, ne ljudska, ne Krščanski demokrati, ne Nova Slovenija ni uporabila; niti v najmanjši meri ne. Torej so bile moje misli neuporabljive, ker sem se zavzemal za pretvorbo dane – konstantinske – KČe v evangeljsko, uradnega krščanstva v EvKrš, kratica za evangeljsko krščanstvo. Strankarstvo, v katero je cepnila S(lovenska)KČ, me je odbijalo; tudi danes mi niti na misel ne pride, da bi volil Peterleta, hinavskega zastopnika KČe in mase pohlepni evnuhov. Kako izbirati med Türkom in Gasparijem? Türk je predvsem na okroglo in na vogale, diplomat; a država potrebuje takega predsednika, ne zagovornika totemske svetosti. Gaspari je bivši partijec, finančnik. Razume, čemu naj bi zgodovinsko gledano služile finance. Ne le temu, da bi imel proletariat napolnjene trebuhe in napojene želodce, pravim mu bife-proletariat; takšnega je odklanjal že Marx kot lumpenproletariat; danes zasluži bistveno več kot leta 1848, ima pa enake nazore: vamp in užitek čez vse.

To je spoznal in opisal že socialdemokratski voditelj in slovenski dramatik Golouh pred vojno, **Krizalida**, ponovil po vojni z **Veselim večerom točaja bogov**. (Od **Večera v čitavnici** prek **Večera pod Hmeljnikom** k **Večeru** gostilniških **bogov**, to je slovenska zgodovina.) Golouh je bil tast (ne last, kot se mi je zatipkalo, o ta nesrečni jezik!) Tita Vidmarja, torej istih misli kot predvojni – tam iz let okrog 1930 – Josip Vidmar, ki mu je pesnik in dramatik (glej **Žene ob grobu**, 1945) Božo Vodusek v grenko zajedljivem sonetu

poočital posmeh črnemu kruhu, jedenje zgolj belega. Kot sladkornik jaz ne bi smel jesti nobenega kruha, tudi črnega ne, kaj šele belega. (Hvalabogu, da človek ne živi zgolj od kruha.) Mi beli kruh tudi ne paše. Imam rajše kašo; zdravnik, ki – poleg dr. Vesne Vodopivec – posebej skrbi zame, mladi dr. Gregor Veninšek, mi je ob zadnjem obisku svetoval takšno kašo. Pa sem jo bil pripravljen jesti, ne da bi vedel, »ali prav se piše kaša ali kasha«. Tudi v tako vsakdanjih rečeh, kot je zdravljenje sladkorne, se mora vmešati slovenska kultura, naš največji pesnik, Prešeren, tj. lingvizem-retorika, PM! Kamor pogledam, sama PM! Šalamun je sledil Prešernu dobesedno, ko je pel od črke P: *Brez tebe črka P gre k vragu svet ...*

V tim. zlatih Problemih (66-72) smo bili po ustroju grupa, podobna grupi Revije 57, le brez Pučnika; oz. hodili smo – jaz še najmanj oz. sploh ne – pod Pirjevčevo zastavo, vzklikajoč geslo: Konec akcije! Vzklikali so ga, do razpenjenosti zagreti, fascinirani od Ahaca, tudi Rudi, tudi Niko, tudi Spomenka. Ponavljam: jaz ne; zoper to geslo sem celo ves čas protestiral, ga kritično – v spisih – analiziral. A nisem uspel oz. šele z idejo ustanovitve Nove revije (tedaj še kot nove). Ne sramujem se, bil sem njen glavni in prvi pobudnik; dokazi so ohranjeni v korespondenci. Mojo navzočnost so novorevijevci kasneje izrinili iz kulturnega spomina. Nekoč se je prav za kulturni spomin najbolj zavzemal moj bližnji prijatelj Rupel; a zavzemal se je tako dolgo, dokler ni postal sam oblikovalec spomina, tisti, ki določa, kaj je ta spomin kot legitimen in kaj ne. Jaz sem kot spominsko dejstvo izpadel iz Ruplovega okvira (čeprav me je, priznati moram, večkrat vabil v stranko, v LDS, prej k Demokratski zvezi). Zdaj si pišem spomin(ek) – ni v jeziku Valentina Vodnika in še Prešerna spominek spomenik? – sam; zakaj ne.

Nova revija se je začela precej bolj bojno kot Problemi 1966-67. Partija je imela okrog 81 za najbolj bojevitega, nevarnega, antikomunista mene; tako slabo je poznala ljudi! Zato so me ob ustanavljanju revije nekateri moji tovariši zatajili. (**Zapisnik** tega sestanka sem objavil v **RSD**; o Urbančič! O še kdo!) A jaz sem ostal približno na istem, jaz RazcDč! (Spet paradoks, kar naprej zanikam samega sebe, zdaj pa sem ponosen, da sem ostal isti; istost pomeni identiteto.) Isti RazcDč v Reviji 57, ko nisem sopisal Pučnikove razprave, zaradi katere so ga zaprli-obsodili, a so mi – tudi Rusu in Tauferju – očitali, da sem bil soavtor. Isti RazcDč v Perspektivah, ko se nisem gibal v smeri ilegalne stranke. V Novi reviji, ko nisem bil za to, da naredimo looping in iz »borcev« za Konec akcije postanemo borci za nacionalno osvoboditev Slovenije, za slovensko nacionalno državo kot SAKO. In sem bil zoper KC, ko se je začela sicer polagoma, čez vse previdno, a jasno in načrtno iz evangeljske – za takšno se je imela sama, sem jo imel jaz, sem se trudil, da bi takšna postala – spreminjati v politično in nazadnje strankarsko; čeprav duhovniki ne smejo biti člani strank, so pa lahko ideologi desnega katoliškega gibanja, kot Stres, Štuhec, Ocvirk in rajda podobno strastnih zagrizencev, »partijcev« v francoskem pomenu besede partija: pris le parti. Vodi jih Miroslav Žajfenpucar.

Okrog leta 2000 sem ostajal zelo sam, le s par prijatelji in vse bolj z družino. Tudi iz KC sem izstopil, to sem napisal duhovniku, ki me je sprejel, Konciliji; 15 let prej sva delala s kolegom in prijateljem Petrom Vodopivcem intervju s Koncilijo, prvi tak za Novo revijo, z duhovnikom, ki je bil takrat pri oblasti najslabše zapisan, Stres ji je veljal za sodelavca, enako Rode! Sem

danes manj osamljen, ko čutim, da moje delo cenijo nekateri mlajši? Smem popustiti svojemu samoljubju? Kako ločiti med samoljubjem in upravičeno-pametno težnjo po ponovni, čeprav bistveno manj tesni skupnosti? (Nekoč sem pisal o pozitivnem občestvu, skupnost sem imel za kup, na katerega skup padejo le podložniki; glej moje razprave v Perspektivah. Beseda skupnost asociira tudi na besede kup-ovati, kupleraj, Kupido. Katera od teh je pristnejša?

Uf, bi dejal Vinetu, kako dolga opomba! Kar čez 5 strani. Kdo bo to bral? Upokojenci? Ti imajo rajši dopoldanski šnopček in briškolo. (Njihov šef €-črnc kupuje raje prisluškovalne sisteme. Prenašajo tudi slike sovražnikov, posebno mladenk, ki se onegavijo?) Najstniki? Tem bi moral svoj tekst uglasbiti, peti bi ga moral sin mojega nekdanjega dobrega prijatelja Lojzeta Kovačiča, Jani Kovačič. A je za song predolg. (Kdo? Jani ali moj referat? Jani je zelo skrajšana podoba svojega očeta, čeprav je od pokojnika daljši.) Bi morali moj tekst guslati novodobni ljudski pevci, kot so **Iliado** in **Odisejo**? Teh pevcev ni več, nadomestili so jih pisci uspešnic, Jančar, in znanstveniki, minister Simonite. Tudi na Slovenskem? Naj naprosim dr. Joscheta Deschmanna, naj jih prireja v Cekinovem gradu, kjer je bil nekoč – tik po vojni – tajni sedež OZNE? Tam je predaval tudi Alenkin stric Miro Počkaj, vsak dan, razen nedelje. Posvečuj Gospodov dan! terja Ocvirk od Štukca. Bi Ovseniki moj **Referat** uglasbili? V lepi Dragi gospod pomagil! Vzem dve žagi,/ golfej na vagi ... Ne, to ni pisano v sveti materinščini, toporišičevščini; niti v moji kratitščini ne; tako smo se zvitoperili z mestnološkimi capini v ljudski šoli na Grabnu: »Mat' kurba« se je stalno pridušal Triler, mladostni zlikovec. Leta nisem razumel, kaj ta beseda pomeni. Prepričan sem bil, da pomeni korbo, košaro. Kaj naj dela mati – ta sveta Kuntnerjeva prikazen – v košari, iz šib pleteni, kakršno je imela doma na Rimski teta Sandka za hranjenje pletiva? Donašal nam jih je kmet, doma **S tička na gričku**. Iz penisa ali iz pelina? Smole je imel njega dni najrajši pelinkovec, moja mati pa je najrajši poslušala ponarodelo pesem **Pelin roža**. Je ni postavil Bevk (Pregelj?) v vesolje, v katerem se s tem svojim prisiljenim duhovičenjem izgubljam jaz, **Pele osvajalec**? Pele je bilo partizansko ime nogobrcaču Peliconu. Je pri Odredu najraje igral »cono«? Cona-Cunja (ne Irena), Cula-Dunja, Cana Babovič, Ceca (pevka narodnih srbskih), Cica, lik iz Javorškovega **Veselja do življenja**, enako Caca. Asociacija na cucelj, ga vidim v ustih Tita Vidmarja? In kdo ga doji? Kuntner s partizanskim vzdevkom Mati-Domovina, ki sedi okobal na Jakobu Aljažu, Janša pa ga (jo) s »četno« (dovški izraz za ketno-verigo) bije po zlati riti. Pod nebo – k samemu nadškofu blaženemu Stepincu – »ori« (srbsko skavtska beseda) himna **Slovenije sproščene**, prosto po Valentinu Vodniku, ki je med prvimi intelektualci stopil na Triglav. V koči na Kredarici kuhajo – za maso gornikov in ljubiteljev Aljaža (a ne mojega vnuka) vampe. Vsa pobožna Slovenija kleči pred Velekotlom Vampom, vsi smo se magično spojili v en sam Vamp v capah; Capuder dixit. – To pa je murnikovska Jara-kača, ne zajčevska Jagababa. Črevo, ki se napaja na Sveti gori, v srčiki Svetosti življenja. – Basta basta, zatuli Don Bartolo v **Seviljskem brivcu**. Nas bo obril ta frizer na balin? Brijem norce? Iz ljudi? Iz sebe?

Vem, da si s takšnimi dodatki škodim. A ne morem si kaj. Takšen sem, moji teksti morajo biti – čim bolj – kot jaz; ne dovršene umetnine, popolnosti ne maram. Predvsem hočem trdo, neolepšano – celo grdo – resnico.

Komentiral – z opombo – pa sem šele prvi stavek **P.S.** Iz misli stavek, iz stavka odstavek, iz odstavka sestavek, rodi se knjiga. Je moja mnogobesednost kazna za ... kaj? Davek na užitek, da smem poslušati sam sebe? Ko tipkam, govorim svoje znamenitosti na glas. He, pa sem vas! Eden me pa le poslušal! Prav za prav dva, ker sem jaz kot eden dva (RazcDč, DgSAPOEV). Se razcepljam le zato, da bi se videl-slišal-otipal? **Obraz v zrcalu** (roman) je napisala Mira Pucova, preden je v **Ognju** zažgala svet v **pepel**, preden je naredila več kot le lepотно **Operacijo. Pav** in **jezuit** pred špeglom?

77. To je primer mojega naivnega hinavstva: vsakdo ga takoj prepozna kot nerodno samoopravičevanje. Da s **P.S.** razprave – bravcev – ne obremenjujem. Res je, da bi namesto **P.S.** lahko napisal le novo poglavje **Referata**; bi bila zato razprava preotežena? Vse naredim, da bi razprave naredil manj berljive. Koliko mi bo naklonjena omenjena četverica, ki ji prvi pošiljam svoj novi nestvor?

Knjigi **Majnova dramatika** so vsi bravci – knjigi sem jim dal v branje sredi 80-let, še kot tipkopis – nehali brati pred stoto stranjo, Aleš Berger, Jože Pučnik, Gorazd Kocijančič. Tedaj sem prišel na misel, da bi razpisal nagrado za bravca, ki bo dokazal, da je vsaj po eno **RSD** knjigo prebral do konca, resno in pozorno. Na moj razpis se ni še nihče oglasil. Bom dočakal kdaj spremembo in me bodo začeli radi brati, požirati? Niso govorili tudi o spisih Gertrude Stein in o (seveda ne njeni) **Gospe Dalloway**, da so neberljivi, danes pa so to kultne knjige; res le za študentke komparativistike? Kaj pa Picasso, Gris, Mondrian, Bernik iz leta 1960, o katerem sem, hvaleč ga, pisal prav tedaj v **Perspektive**?

Rad se primerjam z velikimi. Se smem? Tudi Gajšek se ima za genija, za bodočega Nobelovega nagrajenca, edinega med Slovenci. Sva z Gajškom par?

Kje se bo nehal moj samoposmeh?

Bom Gajška, ki je Mariborčan, srečal na simpoziju? Se bo prvi priglasil k besedi? Če bi bil, namreč jaz, še zmerom pijanec, bi storil tako, kot sem stalno na Štatenbergu. Prinesel bi si liter traminca, pa ga pobožno srkal v notranji blaženosti; in so lahko Gajški in Varški in Manjški predavali, kar so hoteli, jaz sem bil v sebi pomirjen kot mali Buda. Abstinentsna samoopoved – kot **Zdravnik po sili** – pa je mučna drža.

78. V takih naslovih prihaja do izraza moj romanticizem, patos razburljivega življenja. Ne vzdržim, če moje življenje ni razburljivo; a če postane preveč napeto, se umaknem, se delam, kot da sem uplahnil. Značilno ravnanje živali v obrambi; pretvarjajo se, da so mrtve. Le tako sem se prerinil-prelisjačil skoz življenje. Vendar sem bil obenem prepričan, da sem straaašen heroj, kot **Jurko, ki ni poznal strahu**. Rohnel sem zoper prilagajanje danosti itd., a skrbno pazil, da ne bi preveč zadeval ob ovire; nekatere so bile ostre kot britev. Tu je vzrok, zakaj je moj brat živel le 19 let, Pučnik umrl 70-leten, jaz pa še kar naprej gviram. Ko že crkujem – ali mislim, da crkujem –, se spet rekreiram, a ne v poljsko miš, kar bi bilo prav, ampak v enakega Tarasa, ki je radikalna Agrčkzld; porabi pa vsak košček papirja, da je do EV Agrčkzld kritičen.

Morda sta dozdej Širčeva in Golobič še nekako dopuščala, da bi se me – tudi ta moj spis – dalo kako uporabiti, zdaj pa bosta, modreca, živita v stvarnosti, najbrž odnehala. Sem res »vse« storil, da bi odnehala? Da bi

prestajala takšno preizkušnjo, kakor jo morajo prestajati moji prijatelji, začeniš z Alo?

Kdo pa sem, da smem – mu je dovoljeno – ljudi postavljati na preizkušnje? Mali bogec ali samovoljna gnida? Janšo imam za gnido. Monsinjorja Grilla sem označeval po slovensko; saj veste, kako se tej črni živalci reče. Sam nisem ščurek, to je prijazno bitje, sem stenica, ne odneham. Vendar, nisem kot stenica baš primeren za politika-strankarja, ki ne popusti v svojem zmerjanju, pa če mu blago očita čezmernost sam sveti Cu-ciatti? (Ne cacek, ne cucek, ne cukerček, ne cunja, ampak ... zu Wem?)

Izživljam se v pamfletski retoriki. Murnik? Ivan Rob? Ta je dal življenje za svobodo, jaz pa staniol papir za zamorčke. Mislite, da ne? Pred vojno je katehet na Grabnu strastno nabiral srebrn papir od zavitkov čokolade. Desetletja pred tem so katoličani z nabirko kupili v Kongu zamorčka in ga razkazovali po Ljubljani kot odrešeno dušo. Ni od tega dogodka dobila ime gostilna Pri zamorcu? Ni šel zamorčka kupit v kraje ob Zgornjem Nilu sam dr. Knoblehar, znanstvenik, samaritan, **Abuna-Soliman**, kot so mu rekli pigmejci (do teh ni prišel, le legenda o njem) in ga je upesnil starodobni Kuntner: Janez (Anton? Francelj?) Umek-Okiški?

79. Kot sem že omenil, so **Opombe** prerasle v **Dnevniški komentar**.

80. Tega pa v **Opombah** še nisem naredil; se bojim, da bi bilo vendar preprivatno, če bi opisoval svoja občutja po operacijah srca in kolka? Se bom še odločil. Če me bo omenjena četverka naslovnikov zavrnila, lahko svojo zasebno jamrarijo še dodam. Je to izsiljevanje tistih, ki so ponudili prst, jaz pa jim trgam ne le celo roko, ampak glavo? Ali pa si godim, da posnemam Kocbeka v njegovih **Dnevnikih**. Žaba napihnjena! Računam celo na to, da bi mi jih z opombami opremil urednik mojega Zbranega dela, morda kak Inkret? Kdo od naju bo koga preživel? Bartol si je oddahnil, kot citirajo njegov **Dnevnik**, ko je slišal za Jugovo smrt; en tekmeč za prvo mesto manj, je dejal. Z Inkretom res tekmujeva? Sva takšna tepca, da ne uvidiva, da se nama to ne splača? Oprosti, Andrej, da te vlačim po zobeh in v tako abotnih zvezah. Marsikaj si moral v življenju od mene potrpeti; pa daj še to. Bravci **Referata** in **Opomb** še do tega mesta ne bodo prišli, torej si varen pred mano!

81. Pristaši Artauda in Batailla, na Slovenskem jih od rojstva skupine Močnik-Žižek kar mrgoli, posebno med komparativistkami (ki razumejo prvega kot avtorja **Litra vipavca**, drugega kot Danila Gorinška), bi me zavrnil: pa kaj zato? Politika=telo. Itn. Poznam, sem bral, že v drugi polovici 60-let. Niti ne pravim, da na geslu ni nič resnice. A je resnica, kolikor jo je še ostalo, ostala geslo, moda. Ta me ne privlači več. Kot ne starca mlado dekle. Se Boris Pahor še ozira za puncami a la Vukovka? Ala mu vera! Umetnik ni dober, a kot vitalist nas vse presega. Prekosil bo še Zvonimirja Rogoza! Ptič Dolgoživ, ne le **Ptič Samoživ**. Upam, da iz njega – iz njegovega pepela na pogorišču sanj – ne bo novega Feniksa; že ta je dovolj tečen, miniptiček z dolgim kljunom.

Bravec me razume; ne smem zabavljati le čez katoličane, moja dolžnost je, da sem pravičen; Pahor je liberalni libertarec. Kadar ni, kot ljubitelj ženskega spola (glej fikcijo, vzeto iz stvarnosti: Partljičevo dramo **Kakor pečat na srce**, tudi o njej sem podrobno pisal), libertinec, po domače pofukelj.

Kdo bo objavil tekst s takšnimi izrazi? Bi moral reči kot spodobni Žarko: Don Juan? Glej Petanovo dramo **Don Juan in Leporella**. Kdo je tu Don Juan? Žarko? ToneP, bivši vidni član LDS, zdaj pa sodnik nad oblaki, nedotaknjena čista duša z Lenta (festivala namreč). Me bo ofluhtal, kajti tudi on je povabljen na poslušanje mojega **Referata**, tudi sam s koreferatom? Ne bo. Je široka duša, kot komediograf vse razume, tudi slabe vice. Sem in tja je celo sam spackal kacega tacega.

82. Preselil sem se v prihodnost, v fikcijo. (Res velja enačba: prihodnost = fikcija?)

83. Haha! Kaj sem mislil resno? Sem bil, ko sem začel pisati **P.S.**, še prepričan, da ostajam v dopustljivo širokem okviru stroke, polagoma pa mi je pero postajalo vse bolj pamfletistično? Vzemite – ne le mojo – znanost kot pamflet, paskvil. Marsikdo gleda na genetski inženiring kot na pamflet zoper človečnost, dober okus, poštenost. Francosko 18. stoletje je živelo od pamfletov, Slovenci komaj poznamo ta žanr. Nismo še dozoreli zanj. Zmerjamo, a ne ironiziramo. Tudi jaz preveč zmerjam; najbrž pa preveč ne ironiziram, ironije ni nikoli dovolj. Dokler živiš v svetu, ki proizvaja Jerovške in Jazbinske (temu pravim: Mister No; na vsako izjavo reče najprej ne; nato začne misliti, kaj je slišal, če sploh kdaj kaj misli, če zgolj ne nerga, odklanja, se jajca), je Jaka Štoka naš vzor(nik). Štokov izraz za Slovenijo: Kozji dol; Rošev Mokri dol, komedija **Mokrodolci**, Detelov (Franov) Suhi dol itn. Mu je Jug rekel zagamani dol? Svinjski dol je še huje kot Gol-ičava. Božič misli, da je Lacković (bogve kako se zares piše?) zabil gol, a gre za golo dolino (za **Zeleno dolino**, ne pa za zeleno dolino) na dnu depresije. Latković? Lacić? Spomin me zapušča, in to za bistvene slovenske vrednote.

84. Je sploh kakšna slovenska drama, o kateri nisem podrobno pisal? Je je. So so. Recimo o Fidermucovi: **Mačka-žgačka**. Tudi o Špicarjevem **Pogumnem Tončku** ne in ne o Mikelnovi dramtizaciji **VKP(b)**. Jo je naredil zares ali v fikciji? Sploh kdo še ve, kaj je **VKP(b)**? Nesrečni, na Golem otoku potolčeni Mirko Košir je knjigo prevedel, izšla je, a je OZNA leta 1948 pobrala iz stanovanj skoraj vse izvode. Tudi jaz je nimam več. Bogve komu sem knjigo izročil? (Moral dati?) Se je ohranila le še v knjižnici CKja Partije? Pa nekoč ideolog Partije ni mogel niti začeti predavanja, če se ni skliceval na znamenito **Četrto poglavje VKP(b)**, napisal ga je sam veliki Stalin. Kot skojevski predavatelj na klasični gimnaziji sem znal to novo biblijo komunizma skoraj na pamet. To bi se mi štelo v hudo zlo, če ne bi OZNA vedela, da sem bil že leta 1948 ali 46 prozahodno usmerjen. Lev Premru, kemik, je verjel v to, kar sem predaval (z Južničem sta bila moja skojevska sekretarja); zato je »zaglibio« na dalmatinskem kamenju. O lepi časi! »Naša četica koraka«, je prepeval pokojni dobrotni Janez Bitenc, jaz pa pijan s svojo deco, ki sem jo kot ideolog vodil v gosjem redu po spalnici na Jamovi. Bili so še majhni, vse so mi odpustili; nedolžni – 10, 6, 2letni – so me res imeli za vidca, ki nosi bakljo ob belem dnevu in vidi DgČla (Drugega-Človeka), ne pa bele miši. Recitiral sem jim **Naprej zastave slave** in **Povsod boga!** Kaj recitiral! Pell! Takšna so bila naša nedeljska jutra, oni z radostjo v srcih, jaz z flaško belega vipavskega vinu v roci. Karneval? Maša? Otroška igra?

85. A je bil Marko sam član tega uredništva. Ker smo bili vsi ludisti, smo njegovo ravnanje ne le tolerirali, ampak podprli. Vendar moje samospodbijanje ne traja šele od leta 1970. Bil sem samoironičen in nasploh surovo posmehljiv že dvajsetletnik. Mojega hudega – zlobnega – jezika so se vsi bali. Lotil sem se vsakogar, kdor mi je prišel pod noge (pred nos). Jasno, z duhovičenjem sem uspeval predvsem pred dekleti, postavljajč. Nisem tak ostal še danes? Nista ta **Referat** in **P.S.** k njemu pa **Opombe**, skoraj sem pozabil nanje, eno samo bahaštvo. Jaz, jaz, jaz ...?

86. Zahajam v spomine, starec. Ali pa karakteriziram ljudi, ki se jim ni posrečilo (novinarji jih ne opažajo) postati »legendarni«? Zame sta Metod in Branko mnogo bolj »legendarna« od Marka Rožmana, s katerim sva skupaj začela gojiti lahko atletiko; ta Marko je postajal odličen štiristometraš, jaz pa sem zaostajal, ker sem prihajal na treninge zmačkan. Prijatelj Dominik me do jutranjih ur ni izpustil iz krempljev, moral sem piti z njim vse dotlej, dokler sva imela kaj penezov, 16, 17-letna. Jasno, kriv je bil Dominik, kot je bil za Dominikovo mamo vsega kriv Mirko Rebolj, za Primožovo mamo Tit. Krivi so zmerom drugi. Šele ko se človek zave tega razmerja, sodbe, se odpre možnost, da začne razmišljati o drugosti. (Iz pajacarije pa kar na glavo v drugost, iz komedije v religijo? Da, to hočem; to sem, to je človek. Jaz=človek. Sokrat ali Butalec? Sekret ali Bitalec, kar pride od bit, Ens.)

87. Prehajam k bistvu svoje osrednje teze, ki jo skušam podati v tem **Referatu**. Nevarna je, tega se zavedam. Kot zagovarjanje genetskega inženiringa, tretje genetske revolucije, popravljene Nietzschejeve trditve o novem, prerojenem-predelanem človeku, čezčloveku, onkrajčloveku, že nečloveku, vendar ne robotu. O kom torej? Ko bi le vedel! Se pravi, kako bi vedel, kaj zagovarjam?

Pred pol ure mi je telefonirala Majda Širca, jutri prideta z Golobičem na obisk, na pogovor. Zelo me zanima(ta). (Tudi jaz njiju? Zakaj?) Prideta okrog 11h, ob 17h se je najavil Veljko Rus. Sta – bosta – obiska v kaki notranji zvezi? Mi bo Veljko predlagal, kot mi je že večkrat, seveda pred časom, zdaj se že tri leta in pol nisva videla, da v čem nastopiva skupaj? Kaj v zvezi z društvom Zares? Veljkov sin, moj nečak (univerzitetni profesor dr. Andrej Rus), je prav tako kot jaz prispeval za srečanje zaresnikov referat. Kakšne sorodnosti imamo? Prav je, da se vse to dogaja, kajti potrebna je jasnost v razločevanju, HKD, ne pa PM indifferenciacija. To bo zanimiv dan; od 10h dopoldne se pripelje na obisk hčerka Ajda z dvema od svojih štirih otrok. Kako naj bom osamljen, če je tako? Le **Opomb** k **P.S. Referata** ne bom uspel napisati. Prav je tako: na osnovi pogovorov z obiskovalci bom vedel precej več. Širčeve in Golobiča sploh ne poznam; z Golobičem se še srečala nisva. Kakšen je postal Veljko v teh letih, kar se nisva videla, tudi ne vem. Razburljivo. Rad živim.

88. Velefurbo; iz vsake situacije – pasti – se znam izvleči, vsako znam tako reinterpetirati, da je v mojo korist. Še smrti sem se – ne le enkrat – ognil; pred letom dni sem jo pričakoval kot skorajšnjo. Umrli so moji najboljši prijatelji, Primož, Dominik, Marjan, Ahac. Kako to, da jaz še tlačim zemljo? Za Majcna, Reharja, Cerkenika in mnoge pod njihovo starost ni nihče več vedel;

zame se pa zanimajo inteligentni vodje strank, vsaj ene, bodoče. Sem na posebni preizkušnji?

Kateri bog si me je izbral za poskusnega zajčka, za figuro, ki naj bo, kar ni? Kar misli, da ni oz. da je? O Konkordat dragi! Ni čudno, da sem se v **Pohujšanje** tako zatrapal; ob njem sem napisal ne le svojo prvo, ampak prvo povojno slovensko interpretativno analizo, leta 1951. Zasluge za to mi nihče ne prizna; prekleti komparativisti! Izdaja! Zarota! Kalimero!

89. Ne, človek, ime ti je veličina! Kakšna? Je velik kot gigantozaver? Kot Triglav? Kot babilonski stolp? Srečen sem, da živim. Govno proizvajam, a to me ne opredeljuje. To počnem zadaj; zadaj sem sproščen; spredaj pa ... Nekoč sem uspeval med dekleti, zdaj pa?

90. O tem sem napisal desetine, morda stotine strani, seveda v **RSD**, ki se ne bere. Publika pozna le Hribarjevo svetost, mojega odgovora nanjo ne. Nisem ga hotel objavljati »drhali«, čredi; sem užival v svoji zapostavljenosti? Bom kdaj prerasel Alcesta, **Ljudomrznika**, svojega mladostnega nadomestnega očeta, ob **Ėgmontu**, **Idiotu**, **Jakobu Nesreči**?

91. Minister Zver sploh ni divja žival, ampak blag dobitnik naroda, skrbi za katoliško vzgojo. Ima prelepo hčer Manco, poznam jo s TeVe; gresta z očetom vsak dan k maši in spovedi? Zver bi se moral pisati: – prekmurski – božji volek; kak lik iz romanov Miška Kranjca, recimo kak Režonja ali Koudila, glej **Pisarno** in **Tovarno**. (Ali **Pekarno**; ali **Žrebčarno** ali **Talilnico** partijskih kadrov; baje so vsi ti romani še v Miškovi zapuščini.) Živio Prekmurje! Alenkin bratranec Goljevšček je bil župan Murske Sobote, minister v jugoslovanski vladi. Moj stric Jezovšek (ne Jerovšek) je bil v istem mestu notar, njegova hči soproga ministra za kulturo Poljanška, ki je bil posebej velik prijatelj Perspektiv; soukinjal jih je, čeprav zdaj noče o tem nič slišati; pravi, da je bil le mali uradnik, izvajavec. Kdo je kriv vsega? Niti Himmler! Le Hitler. Ena spremenjena črka – l namesto v –, pa je krivda odpisana. Moja prababica Emma Haagner je bila Tirovka, ne Tirolka. Res? Vse sem zmešal. Spol ni več važen, vsi imamo rit. Torej HiMler in HiTler, M(ama) in T(ata). Paru Kardelj-Kidrič, ki sta zame dvojčka (Dč), pravim v kratitščini KaKi. Zločince imenujem po otroško: kakana ritka. Pojdimo za apokaliptično Zverjo (666) **Do zadnjih meja!** Kakor bleški župnik Ambrožič, ki z ljudsko nabirko med vernimi Blejci (blejevci) že novači vojsko Afričanov, najemnikov katoličanov, da pridejo za Veliki Šmaren (Veliko Gospojnico) s helebardami (ali z molotovkami) branit bleški otok.

92. Mati in babica sta mi kot otroku kar naprej prepevali: Mora se! Treba je! V rit, sem jima, seveda potihem, zabrusil nazaj. Skušal sem delati predvsem to, česar se ne sme, kar se ne spodobi; divjak; ta bo končal na vislicah, sem kar naprej poslušal od odraslih. Sta me trpeli le teta Ani, blagajničarka v kavarni Union, edina verna kristjanka v materini družini, in že omenjena »legendarna« hroma teta Sandka?

93. V to smer sem se – ne le enkrat – reševal tudi jaz; Balantiča, Gradnika berem od svojega 14. leta, od leta 1944. A leta 1945 sem si kupil **Odčarani**

svet; odčaral mi je Gradnika in Balantiča, kaj šele Kajuha. Ostal sem, kot se reče, na kahli, dokler me ni rešil Hegel. Podrobno na drugih mestih. (Kasnejša opomba: to knjigo sem končal s Heglovo triado. Kot s Sintezo?)

94. Bogve kako na globoko je šlo vanj to spoznanje, ta sprejem. V **Simfoniji** je res postal claudelovec, sledil drami **Deklica Violaine** in/ali – kasneje – **Marijino oznanjenje**. A v drugih svojih tekstih? Je bival v sebi dvojnost, RazcDča? Sem mu bil zato tako simpatičen, medtem ko sem bil kakemu Lobodi zoprn? Z Nikom sva se takoj (pri priči) pobratila, dva pijanca se zavohata na kilometer. Se je zapil zaradi dvojnosti v sebi? Zorko Simčič ni vedel, kaj naj stori z mano. Ker sem – zelo pozitivno – pisal o njem, me je sprejel, a z muko. Zorko je furbo. Nekaj nas je, ki smo dobro prebrali Odisejevo lekcijo. Tauffer je ni. Njegov **Odisej (in sin)** nima zveze z zvitostjo, le s trpljenjem, z obsodbo sveta. Pa je ta **Odisej** odlična drama. Tauffer bi zaslužil sprejem v SAZU. Na moj predlog, da se ga sprejme, sta se že odzvala tajnika obeh razredov, Jemec in Simoniti; danes sem prejel njuni ljubeznivi pismi; pravita, da bosta takoj ko bo mogoče dala moj predlog na sejo obeh razredov, drugega in petega. Vederemo. Simčič je član SAZU, Jeločnika ne bi nikoli sprejeli.

95. Dvomim. Slovenec ima zmerom prav, pa naj trdi danes rdeče, jutri črno. Tudi po tej potezi se vidi, da še nismo zrel narod-nacija. Smo še kot otroci, kot desetletni Vlado Habe, moj mladostni prijatelj, kasneje fanatičen skojevec in kurir VOSa; petnajstleten je padel v partizanih; zmerom je ponavljal: moj ata ima prav. Bil je gluha za vsakršen racionalen razlog, pa ni bil neumen fant. Lep kot Adonis. Naj objavim kak fotos naju dveh? Ko sediva na trati v Tivoliju? Ko se sprehajava pred Slovensko matico, s kepico sladoleda v rokah? On se je hitro znašel v vsaki priložnosti, zato je bil za VOS tako koristen; pred fotografom je kepico skrnil, meni ni prišlo kaj takega niti na misel. Da bi kaj razumel, sem potreboval čas.

Primož Kozak mi je še štirinajstletnemu moral razlagati vsebino najbolj preprostih filmov, ki sva jih skupaj gledala. Tako so me pritegnili, prizadeli, očarali-začarali, da sem bil kot omamljen. V njih sem videl poante, ki za normalnega človeka niso bile važne. Kar se tega tiče, je bil Primož zmerom normalen. Tudi zato me je potreboval: da bi ga jaz odnašal v nore višine. Jaz pa sem potreboval njega, da me je ozemljeval. Bila sva (kot) harmonična dvojčka (HarDč); dopolnjevala sva se. Ko smo postali trije (+ Dominik Smole), 1944, in štirje (Tit Vidmar, 1945), smo postali grupa, s tem pa prevzeli značilnosti grupe, tudi medsebojne spletke, ljubosumnosti, obrekovanja, tekme. A smo le tako lahko zoreli. Dobro smo zoreli, spreje(ma)li smo stvarnost in domišljijo, obe v obilni meri.

96. Sem kritičen do njiju? Me ni lastni oče od vseh ljudi na svetu najbolj razočaral? Mi ni Ferdo Kozak – meni, dvajsetletniku – razlagal iskreno in odkritosrčno, v kakšnih eksistencialnih dilemah živi, ga drži Partija? Morda tega niti Primožu ni priznal. Prav za prav je; Primož je za te očetove notranje muke vedel, napisal jih je v **Aferi**; lik Bernarda ni le Primožev stric Vlado, moj vzornik in vzgojitelj, ampak tudi Ferdo.

Kaj bo dejal Ferdov vnuk Jacek na te moje pripombe? Vem, da je razumen človek; ve, da moram govoriti resnico, kakršne se zavedam, ne pa uporabljati

zaščitno barvo. Moj **Referat** z dodatki prehaja, kjer le more(m), iz pamfleta v zaskrbljeno, celo tragiško razmišljanje; in se spet spelje nazaj v ironijo. Kot moja življenjska drža vseskozi. Hej, gore in doline, vršaci in prepadi! Spet patos, kakršnega ne bi bila zmožna ne Primož ne Dine. Pootročnost ...?

97. Smo res vsi Slovenci do kraja postali le Minimarket? Kaj bo tu zmoglo društvo Zares? Ima strukturno kakšne šanse? Opozoriti ljudi, ki naj bi iz drhali – odi vulgus profanum, je rad ponavljal tudi prijatelj Primož – posta(ja)li SAPO, kot so med vojno iz hlapcev heroji? Jih pripravljati na drugost? Kako to storiti, če pa še jaz, ki se imam za iznajditelja (vsaj izraza) drugenja, ne vem, kaj (kdo) je ta neznana gospa drugost: hudič ali boginja? Ne velja vsaj poskusiti, kot sem se trudil vse življenje? Kaj pa me košta, če poskusim? Če ne poskusim, ne bom o ničemer nič vedel; bom čista – lepa – duša zunaj sveta. Ne na robu družbe – od roba k središču in nazaj, umazan od stvarnosti –, ampak lepa duša, kakršno je imel za predmet posmeha Hegel, jaz sem jo očital Janku Kosu leta 1958, ko sta s Primožem izstopila iz dogajanja, se umaknila pred viharjem, ki ga je sprožil Pučnik in ki nas je zajel – grozil pokončati – vse. Mene je zajel toliko, da sem prišel iz zadeve bolj zrel, preizkušen, z ravno toliko trpljenja, da mi je koristilo.

Ker nisem bil heroj. Pučnik je bil heroj – tudi igral heroja – najprej po sebi, nato za sebe; v zaporu se je svoje vloge zavedel. Ko je po drugem prihodu iz zapora ni mogel uresničevati, nihče mu ni več sledil (za njim niso šli leta 64 ne Zajc ne Rožanc ne Smole ne Šeligo), je uvidel, da mu ostaja le emigracija; a niti ne politična. Odhod iz slovenstva. Za nekaj let se je slovenstvu odpovedal; ohranil je stik le z domačimi, z mano, nato z Veljkom; in basta, vse do srede 80. let. Kaj je postal nato? Spet heroj, kot Janša? Ali le voditelj-šef (direktor) Minimarketa, imenovanega slovenstvo?

98. Srbi so se trudili, da bi ga vrnili, zanetili so balkanske vojne; hvala bogu da brez uspeha. General Aleksentijević je danes mirotvorec, manifestira skupaj z izbrisanimi za človekove pravice. V tem je paradigmatičen. Ne le da je brez okusa; je sinteza cenene patosa in preračunljive podlosti.

99. Malokatero dramo sem toliko preučeval kot ravno **Julija Cezarja**. V nji se kar se da nadzorno pojavlja téma svete žrtve, grešnega kozla, zarote, pravice, despotstva itn. Zanimivo: 10-leten sem napisal kot eno svojih (skrajno diletantskih) dram prav **Julija Cezarja**. Primož pa **Bata** oz. **Ilirsko tragedijo** (po Aškercu). Že v izbiri obeh tem se vidi razlika med nama: Primoža je privlačevala NOB tema, mene usoda. Primož je podaljševal NOB v povojnost (**Kongres, Dialogi**) in ga problematiziral kot usodo. Jaz sem Primoževo lekcijo vzel na znanje; z malokatero temo se ukvarjam v **RSD** toliko kot z NOB oz. z levo revolucijo.

100. Bi morala biti ta opomba posebej slovesna, ker je stota? Novorevijejci kar naprej praznujejo, stota številka revije, desetletnica izhajanja revije, rojstni dan heroja Jake Smodlake, stotič, kar je revijin glavni urednik Nikec-Pikec pijan obležal pod križem. Kako naj jim stopam v korak?

101. Res ne vem, prisežem.

102. Kako da se gospa ne naveliča? Se je res tako pristno vživela v vlogo (eksistenco?) matere Slovenije, da se ponavlja do smešnosti in ničnosti, do ogabnosti in mučnosti? **Babica** (ne Božene Nemcove, ampak slovenske pravljice) pripoveduje vnučkom o svoji mladosti, kako je zarotila zmaja, odpravila kačo, posekala Turke in Pegama. Nekoč je bilo ... **Še pomnite, tovariši?**

Res, tudi jaz se ves čas obravnavam, a v spačenem zrcalu; z ARF-AK. Jaz nisem nikogar premagal, na tanke je metal zažigalne bombe le »legendarni« (Valen)Tinče; jaz sem se skrival na Krasu, varujoč svojo družino. Reva usrana ... Je s poetizacijo pogorišč pripravljaj teren za Novo revijo Zajc v **Požgani travi**? Če bo Slovenija še enkrat ruinirana (ne morem se upreti besedni igri: urinirana), ne bo več požgana suhcena trava, dežela cankarjanskih revežev **Pod klancem**, ampak debela krava oštirjev vrh **Križa na gori**.

103. Morda tik pred jutrom. Ah, feniksi. Desnica potrebuje pogorišča, da bi lahko iz njih pričarala fenikse. Peni(k)se, bi dodal Švabić.

104. Tam smo se radi dobivali prijatelji, tam sem spoznal Brejca, ko je ravnokar prišel iz zapora in lezel Titku v rit. »Legendarna« špelunka; Jaka Alešovec bi jo natančno opisal, če bi še živel. Morda pa jo v svojih povestih je? Glej nesmrtno **Ričet iz Žabjeka, kuhan v dveh mesecih, zabeljen s pasjo mastjo**, 1873. A propos detektivk oz. kriminalk: pred mescem dni sem prebral (no ja, do tretjine, potem mi je postalo strahotno dolgčas) Kozinčev novi roman (nekaj o **Velasquezu**). Jezus Kristus, kakšno žvečenje praznega, tisočkrat povedanega, Rad berem Agato Christie, Simenona, tudi Alešovca, naj bo; a kam je zdrknil Kozinc, čigar moralistično družbeno agitko – do neke mere pristno, iz 70-let – kako ji je že ime? nekaj o **Polju**, ravnem ali neravnem – sem podrobno analiziral v obsežni razpravi **Dramaturška sondiranja** leta 1979; še niso izšla, tipka jih vnuk Natan Žabkar, Ajdin drugi sin. (Ajda mi sporoča, da je že na strani 40! Bravo! Iz tega fanta bo še orjak, da bo gore premikal! Pogoj: če bo sodeloval pri **RSD**!) Drugo leto bodo na razpolago elektroničarjem in internetovcem.

105. Preveri! Morda pa je šlo za Badjurov film, v katerem je bil scenarist Primožev stric Juš Kozak? Vprašanje za literarnega zgodovinarja. Nalašč ne bom šel ponovno brat Pibernikove knjige o **Jalnu**, tam piše moj nekdanji sošolec o meni lepo; v zvezi z mojimi teksti o Balantiču pa me je zamolčal. Kalimero! Jaz! Ne Pibernik! Kaj pa France iz Kamnika? Se je pritoževal nad usodo ali je užival, ko se je v nji cvrl?

106. Nalašč oblikujem to zamotano in vsestransko zgodbo: hočem pokazati, kaj je HKD micelij. Micelij živimo, vendar ga v medsebojnem komuniciranju-izražanju ne uporabljamo; ne bi bilo učinkovito, racionalno, funkcionalno, znašli bi se v nerazrešljivi zmedi. Poskušam – kolikor morem – micelij življenja obnoviti (simulirati), a v primerjavi z dejanskim življenjskim micelijem je moj v **RSD** (tudi v **Referatu** in dodatkih) komaj kaj zapleten. Vse je v zvezi, me je učil Deleuze. Zasedovati je treba čim več črt, lateralnih, komaj vidnih sledov, tisoč ravni. Če kdo, se po znanstvenih metodah razlikujeva midva z Jankom Kosom. On je jasen, določen, dokončen in vendar v distanci; je modrec. Je šolnik na najvišji

ravni. Jaz pa ... o tem, kaj sem, priča moje pričujoče pisanje. (Alo popravlja print **Referata** in je z njim skrajno nezadovoljna. Gleda me grdo, zaničljivo. Trpi kot malokrat, ko korigira mojo razvlečeno zmedo. Res; spet sem napisal pristni »Ungeheuer«, pošast, zmazek. Kot leta 1951 o sebi in Heglu. Možen naslov za moj življenjepis: **Od nestvora do nestvora**. – Kasnejše moje opombe, beležimo 1. september: včeraj sem dvakrat prebral svoj **Referat**, zdaj popravljam korigirane strani **Opomb**, oboje je odlično, a vsako v svojem žanru. Dopoldne sva se z Alo sprehodila do bližnje gostilne, imenovane Lucija, sezidana je – končno ena! – v dolenskem slogu. In debatirala o drugosti in identiteti.

107. Končno sem micelij sklenil, se vrnil k rdeči niti, ki je v teh **P.S.**: tema krivde. S tem tema, ki je bistvo dramatike kot tragiške. Blodim, a se ne izgubim. Kakšen norec pa je to, ki zmerom ve, kje je? Ki ima perfektno orientacijo po prostoru in po politiki? (Res? Da. Pišem edino politiko, ki sem je zmožen.)

108. Po letu 1990 sva se spravila. Ko sem v začetku 90-let predaval v organizaciji Nove slovenske zaveze – le izbranim njenim članom, v njenih prostorih Pred škofijo –, me je prišel poslušat tudi Tine. Dala sva si roke, pozdravil me je z besedami: o, sošolec! Po predavanju na moj nastop ni imel pripomb. Sem sam govoril v duhu antikomunizma? Ali pa sem iskal srednjo pot med kritiko Partije in odpuščanjem; zato ni mogel nihče nič reči. Moja pomirljivost se je zdela krščanska. Ali – menda bo to – pa tedaj antikomunizem še ni bil tako razvit, besen, jasen, kot je danes. Bivši domobranci, moji sošolci, tudi Justin Stanovnik (tudi ta je bil na omenjenem predavanju), so me po vojni nekako respektirali; kmalu so ugotovili, da nisem med maščujočimi se. Morda sem bil leta 1945; v delovni brigadi leta 1952 ne več; v nji sta bila tudi Stanovnik in (Kajetan) Gantar. Menda ne tudi Tine Velikonja in sem na to pozabil? Moji spomini so vse bolj luknjičavi.

109. Jakobov brat je živel v Beogradu, obnašal se je kot tipičen Srb. Jakob, s katerim sva tedaj precej drugovala, me je povabil – menda za njegov rojstni dan – v bar Nebotičnik, z njegovim bratom smo kar precej pili. (Bratov sin je operni pevec v Sloveniji.)

So to spomini, obrekovanja, čvekanja? Je res vse micelij, tudi erotično spolna razmerja znamenitih Slovencev? Jaz sem ostajal na robu teh dogodkov, če jim sploh smem tako reči, ali razmerij. V vse sem se vmešaval, vse me je zanimalo, vse bi poduhal, a od vsega sem se prej ko prej odvrnil. Nisem hotel, da me zgrabi kolesje tega sveta. (Torej tragedija.) Je bila težnja biti SAPO res v izključujočem se nasprotju s tem, da se kje angažiram do kraja? Ni moj zakon z Alo angažman do kraja, saj traja že 55 let? Ali moj najdaljši račun? Račun še ni zaključen, z uspešnim koncem se baham morda prekmalu.

110. Imel je slabo srce, vedel je za to, a je delal v nekem kamnolomu v Nemčiji kar tri kipe hkrati (klesal!), v najhujši poletni opoldanski vročini. Bil je fanatik dela. Tudi jaz sem strasten delavec, delaholik, pa vendar – kljub številnim boleznim – še živim. Morda je Jakoba vrgla kombinacija infarkta in

epilepsije, ki ga je pestila od malega? Savinšek je zame največji slovenski kipar.

111. Pavel Golia je bil tudi dramatik, podrobno sem pisal o njegovih dramah **Bratomor na Metavi** in **Dobrudža 1916**.

112. Postajam filozof arheologije, paleontologije, biologije. Res sem HKD osebnost. (?)

113. Tudi v Pregljevem **Azazelu**. Naj priznam, da te drame, ki jo sicer često navajam, še nisem podrobno analiziral. Bi jo uvrstil v sto manj znanih SD? Sem pa podrobno analiziral Pregljevo skoraj povsem neznano, še neuprizorjeno in nenatisnjeno dramo **Vita**. (In nekaj njegovih – zelo preprostih – libretov, glej **Ribičevo hčer**, **Kamposteljske romarje** za Satlerjevo opero **Tajda**). Razprava o nji izide kmalu. – Bomo zmogli tak razširjen projekt?

114. V Mariboru, odkoder je avtorjeva družina, bi mu rekli tudi Črevelj. Pučnik je, ko je prišel v Ljubljano, še zmerom govoril črešnja. Morda zato, ker je bil doma iz Črešnjevca; jaz pa sem preživel otroštvo na poletnih počitnicah v Češnjici, pod Krekovim Prtovčem. Je pisal Krek dramo **Ob vojski**, ko se je vračal kot poslanec z Dunaja, na vlaku, ta ga je peljal vse do Bohinjske Bistrice? Njegov biograf Jože Dolenc pravi, da je izrabljal čas v vlaku, tam ga je precej preživel, včasih so bili vlaki počasni, za pisanje pesmi in dram. Hočem dati tudi Kreka na č(r)evelj? Če že grešim s tem, da vse slovenske drame nategujem na svoje kopito. Kopitar ali Č(r)evljar ali Šuštar? Pri ping-pongu smo tistemu, ki izgublja pod 11 točkami, rekli, da je na šuštarju ali pod šuštarjem. Se govori tako še danes? Danes ni več ping-ponga, le še namizni tenis. Šuštarji so postali čevljarji, en Šuštar (ta boljši) je pred nedavnim umrl, drugi se skriva v Kanadi; milijonar, s prodajo modnih čevljev se ni povzpel niti do Peka niti do Bate; pred roko pravice beži po svetu. Po kanalih? S podganami? Ali po svetem Lovrencu? Krojač kroji; tudi usodo. Čevljar obuva človeka v španski škorenj. Pesnik (ali Pek) človeka peče. Na ognju. Asociacija s poanto; ogenj je pekoča stvarnost.

115. Ki pa zna biti mestoma duhovit, kot je v Möderndorferjevih komedijah, glej **Pevsko vajo**, **Na kmetih** itn.

116. Kako naj komu takšno usmeritev predlagam, ko pa sam v tem svojem – po svoje čez vse privatnem – spisu čezmerno žalim, polemiziram, se norčujem? Ne bi tega svojega sloga v parlamentu še stopnjeval? Bi znal biti tako načelen in miren, kot sta poslanca SD Bevk in Potrč? – Bogve, če sta kaj v sorodu z dramatikoma Bevkom in Potrčem? Vse pa le ni micelij! Miran je blagi, Ivan je bil blazni Potrč.

117. Res moram končati svoj spis s tako samoprezirljivo AK? Morda pa ne, ker si zamišljam še dodatek o Političnem, ki pa bo resen, nič spominov in pamfletizma, le analiza in postavljanje tez. Sem tega sposoben?

S tem odprtih vprašanjem smem spis zaključiti.

P.S. Jutro je še, tema; berem Turgenjeva, premišljam o tem, kar sem do sinoči napisal, čakam obiske. Konec julija, dan se že krajša.

Potreben sem še ene ARF (avtorefleksije). Sprašujem se: s čim sem se v pričujočem tekstu, ki je narasel na več kot 90 strani, ukvarjal? In kaj sem dognal? Sploh kaj?

Moje teme so bile, tak bi bil lahko naslov celote: Dramatika (SD), gledališče (slovensko), politika, stranke. Vsi ti štirje pojavi so gledani s stališča treh predpostavljenih bistev: resničnosti, resnice, stvarnosti. (Vrstni red pojmov enega in drugega niza je lahko drugačen.) Orlova in Jacek Kozak me sprašujeta o enem, Širčeva in Golobič me o drugem, sam skušam oboje povezati. S paradoksom, micelijsko. Naj bravec mojega izvajanja ne jemlje le kot prisiljeno iskanje bon-motov.

Kakšne so zveze med omenjenimi sedmimi pojmi? (Pod drugim kotom bi lahko izbral drugačne pojme: telo, duh, življenje, smrt, ljubezen itn. Omejujem se na omenjene.) Dramatik dela s svojimi dramami določeno politiko; svojo zasebno (korist, uspeh), svoje politične opcije, s tem tudi strankarske ali generalne (levica-desnica) ali narodne, državne.

Primerov je veliko; privaten interes ima skoraj vsak, perspektivovski dramatik so v svojih dramah zastopali tudi držo – pomensko makrostrukturo – svoje-naše grupe, tako smo bili povezani med sabo, tako skupne cilje smo imeli. Bili smo, vsaj po eni strani, (kot) živ organizem, (kot) SAKO; torej tudi kolektiv. **Afera, Kongres, Dialogi, Jutro polpreteklega včeraj** itn. nas slikajo celo kot posameznike. Čitalniška dramatika, **Župan**, a tudi visoka klasika, **Tugomerja**, izhaja iz številčno največje, narodne, rodovne, celo državne grupe (občestva), ki je politika kot takšna, v najširšem in najmočnejšem pomenu besede. Ko je takšna drama uprizorjena, recimo **Raztrganci**, poveže v mrežo tudi gledališče. A ker je NOB vodila Partija (nadstranka), njeni udje so bili dramatik (Bor), igralci (Presetnik itn.), režiserji (Tiran), ravnatelji gledališč (Kumbatovič); ker je skoraj eksplicite podajala ideje Stranke kot zastopnice vsega slovenskega naroda-ljudstva, je jasno, da so vse štiri točke povezane v – celo monolitno – eno.

Niso vse drame takšne. Enih ne briga politika države, družbe; omejujejo se na politiko posameznika; družine v Kvedrove **Pravici do življenja**, enega samega človeka v Dovjakovem **Debeluščku**. Drugi človek je v eni EV (eksistenci-vlogi) stvarnost, v drugi fikcija. V **Raztrgancih** je cilj leve revolucije fikcija (fikcija danes zame, ne za Bora iz leta 1944): doseženi komunizem; ali še bolj v Zupanovem **Rojstvu v nevihti**. A sta oba glavna junaka dram, Mihol in Krim, komunista eksplicite. Debelušček je sam sebi – nemalo – fikcija; je radikalen avtist, egotist, narcis; le sebe gleda v ogledalu. Tak sploh še je? Ve, da se le gleda?

Levstik je bil sveto prepričan, da zastopa – da je odkril – njegov **Tugomer** resnico; da se je tak dogajal v – staroslovanski – stvarnosti; da ima zato avtor pravico pretendirati na presojo, na kateri stopnji resničnosti je kdo. Danes vemo, da je bila ta Levstikova resnica konstrukt, vera, strast, ideologija, zamišljena stvarnost. Resničnost je še bolj trdna in resnična, vsekakor stvarna, če je v nji veliko strasti; a če je ta strast pomota, umišljenost? Sošolec Južnič je res nazorno videl, kaj se dogaja, ko mi je v sedmem razredu gimnazije kot šef SKOJa očital – skoraj podivjal je –, da pljujem v lice maršala Tita, jaz pa sem bil kriv le v tem (moja ponigliavost), da sem se s sošolci s kamionom

odpeljal do Golnika, šli smo na delovno akcijo, od tam pa sva jo s prijateljem Luko Pintarjem ubrala na Storžič. Ko sva se nedolžno vrnila z gore in nameravala prisesti na kamion, naju sošolci niso sprejeli, morala sva peš do železniške postaje v Kranju; Južnič pa je kot moj predpostavljeni v SKOJu izvajal sankcije, me – upravičeno – kaznoval. Bil je poštenjak, jaz – kadar sem mogel in moral – furbo.

Poudarjam; najini videnji dogodka sta bili bistveno različni; mene je bilo le rahlo sram, da sem ravnal zahrbtno, nesolidarno do sošolcev, moja vest mi je očitala le na tej grupno-privatni ravni (nivo šolskega razreda), medtem ko se je za Staneta zgodilo nadzgodovinsko-versko svetoskrunstvo. Strmel je v podleža – antikomunista, izdajavca –, ki z vso silo svojih ust in jezika šprica žalitve v prekrasni jasni obraz samega tovariša Tita. Tito mu je deloval kot bog, kot za Rodeta Marija Mati božja; pljuvanje in podgane, ista reč: delovanje hudiča.

Moja tema v pričujočem spisu se kar naprej suče tudi okrog zla, hudiča. V **RSD** knjigi **PoPo 2** je skoraj vsaka moja razprava naslovljena tako, da v njej nastopa hudič. **Hudič jaga o Jagibabi. Hudič se zabava o Brešanovem Hudiču na Filozofski fakulteti.** Itn.

Pri meni – zame, za SD – je hudič zelo navzoč, Bog pa le kot sled sledi sledi drugosti. Moj Bog kajpak ni bog. Se lahko »sili« primerjata? Kje pa: bog je stvaren, otipljiv, čeprav je magičen in simuliran; tepe te z bičem in z Golim otokom, Bog-Drugi pa je bliže fikciji. Dopovedujem si, da je, čeprav ni; ampak koga bom prepričal s svojim zagovorom absurdnosti? Je ta moja absurдна izjava kaj manj absurдна-trapasta od samoponižujočih se mojih izjav pred nekaj stranmi? Naj bom spet zanosen: kdor se ne ponižuje, misli, da je nedolžen in prav(šn)ji. Pa je le samoljuben bedak!

Politika je lahko zelo dramatična; strankarska ni posebej nevarna, ker se drži pravnega sistema pluralnosti v PMLD(ružbi). A politika totalitarne stranke, ta je delovala vse drugače! Mussolini je dal dramatika Bevka zapreti, poslati v internacijo, na otok. Predvojna Jugoslavija je zaprla kar precej slovenskih dramatikov, večkrat Čufarja in Moškriča, Brnčiča; ali kdaj – v mladosti – tudi Krefta? O medvojni raje ne govorim, tudi Mira Mihelič je bila v taborišču pa Jože Pahor pa ... O povojnih zaprtih dramatikih sem veliko pisal, celo drame so nastajale v zaporih, zanesljivo Zupanova **Ladja brez imena**, 1953.

Zakaj tlačim zraven totalitarne razmere, ko pa živimo danes v svobodni PMLD(ružbi)? Levica opozarja, da je tendenca današnje oblasti ukiniti svobodo, avtonomijo posameznikov, si vse podrediti, predvsem lastni karizmatični osebi, Vodju, Janši. (Pravkar sem prebral o tem v Dnevnikovem sobotnem Objektivu točen Lorenzijev članek. Z Objektivu me zalaga Ajda.) Res, tendenca je takšna; a je še daleč od izvedbe; to ve vsak, ki je živel v pristnem totalitarizmu. Celo med vojno v okupirani Ljubljani ni bilo manj svobode ideološkega tipa (vsaj v izhajajočih tekstih) kot pa leta 1950. Mraku je po vojni Partija odklonila uprizoritev **Robespiera**, enako mu je **Rdečega Logana** izločil iz repertoarja ljubljanske drame italijanski cenzor; kako se je pisal? Salvini? Urbani? Slovenist. (Istost režimov?) Domobranec Sa(l)vinšek in norovec Urbančič? Urbani?)

Vse življenje – od 10. leta pa zagotovo – sem se strastno, prenapeto, posvečeno ukvarjal z gledališčem in dramatiko. Nato tudi s politiko, kakršna je mogla biti v totalitarnem sistemu. Sem videl v politiki podaljšanje drame in

gledališča, v drami-gledališču pa eno od udejanjanj politike? Torej ni naključje, da je velespis, ki ga pišem zdajle in je sestavljen iz več podrazprav, notranja – celo nujna – povezava politike in dramatike. Ne pa gledališča in stranke. Pa saj ne zastopam stranke; društvo Zares je šele družčina. Kaj pa, če me bo – nekako – potegnilo v strank(arstv)o? Nikoli se ne zareci, o človek! Zarečenega kruha itn. ... Narod je imel modre pregovore.

Ne bi bilo duhovito **Vsemu navkljub** (Frana Žižka tikpovojna kramparsko-lopatarska agitka) storiti nekaj, česar nihče od mene ne pričakuje? Niso ravno nepričakovani obrati (neusmerjene mutacije) po Darwinu pogonski motor razvoja? Bodo tudi gonilna sila tretje genetske revolucije? Me ne žene premišljanje o gledališču in dramatiki v strankarsko politiko? Me ni ravno premišljevanje o sebi in strankarstvu, o najinem razmerju, prisililo, da sem svoja vprašanja – vednost – o tem poglobil? Ne ostal pri novi konvencionalnosti, modi, tj. pri problemih telesa, ampak se spustil na teren, ki je kar se da spolzek? (Celo opolzke?) Se v spisu ne pačim prav zato, da me ne bi vzela kdo za-res in pričakoval od mene kakšno dejanje? Naj naročim kakšni zlikovski bandi, naj bi vlekla kranjskega Wasserkopfa (Branislava Grimm(s)a) za ušesa po ljubljanskih ulicah? Hundertwasser je imel ozko glavo, skoz vaserlajtungo pa steče mnogo umazane vode. – Svet dojemam v duhu Šalamunovega **Namena pelerine**. (Za identitetne konvencionalce ima le človek lahko kak namen s pelerino, sama na sebi ga pelerina ne more imeti. Je Kant, ko je govoril o nenamenskosti umetnosti, mislil enako kot Šalamun in Duchamps? Kaj je namen **RSD**? Sleči svetu pelerino in odkriti-pokazati golo resnico? Kot **Golo** – otroško – **pištolo**?)

Tudi če – si – rečem, politika (kaj šele stranka-rstvo) je zlo, kaj s tem dosežem? Bi rad oznanjal brezstrankarski sistem? Ne, strankarski je najmanj slab. Bi rad ohranjal čiste roke? Ne; imam in bom imel blatne. Sem po naravi nesposoben za strankarja? To bi držalo. A zato sem še zmerom lahko v bližini kake stranke. Zares me je povabil le v svojo bližino; mi bosta dala Širčeva in Golobič kakšno konkretnjšo ponudbo za določeno akcijo? Veljko mi jih je v življenju dal že kar nekaj; te po letu 1999 sem mu odklonil. In drugim. Se nahajam v tako novem položaju, da mi prihaja zdaj na misel sprejemanje česa, kar je bilo dozdaj zame problematično?

Kaj prav za prav hočem: priti do stvarnosti, resnice, resničnosti? To sem si želel vse življenje. Rad sem živel, znal sem živeti, bil sem tudi ultrahedonist; a samo življenje mi nikoli ni zadoščalo, pa če sem skakal vanj – v njegove tolmane – še tako zviška, se potapljal v bistri vodi in v močvirju. Lani sem se pripravljaj na smrt; če ne na drugačno, pa na smrt od starostnega bolezenskega umiranja. Zadnje mesce sem se znova odločil za življenje, počutim se kot mladenič. Včeraj sem tipkal od 4h zjutraj do 19h, medtem le na hitro zbasal kosilce vase. Natipkal sem 24 strani, to je rekord, kakršnega sem menda dosegel le dvakrat, in to v svojih najboljših letih. (Če kaj, sem zmerom hotel biti rekorder; najprej v športu.)

Ala se sprašuje, odkod takšna moja kondicija, kajti ne boli me niti glava, počutim se kot rož(ic)a spomladi. Njen odgovor je, že dalj časa, en sam: da pač nisem zemljan. Pravi mi: Marsovec. V redu, pa marsovec. Kar je roža, bi lahko dišalo tudi z imenom drugim, pravi stari dobri Shakespeare. Vem, rož(ic)a nisem, a na stari lipi – pred mojim oknom – raste iz nje nova mlada lipa. Sem to jaz? Kot mi je profesor Pavlovčič, kirurg, zabodel del umetne

kolčne kosti v že prej tam vsajeno zacementirano kost – to mi je v telo vnesel dr. Rjazancev pred več kot desetimi leti –, tako se zabadam kot mala smreka v staro jaz. Je torej revitalizacija le mogoča? Ne pa reinkarnacija, v tem Ravnjaku še zmerom ne dam prav, glej mojo **RSD** knjigo **Let na dno**. Če se je po mnogih boleznih in sredi brezprimernega stradeža – posta – sveti Pahomij obdržal pri življenju več kot sto let, zakaj ne bi tudi jaz ponovil svetega Pafnucija ali Panfucija, Konfucija, ne le Konfuzneža? Morda pa me je napisal Anatole France, glej **Pingvinski otok**; tam se prepeljava čez morje St Patrick v kamniti kadi. Čudež? Ali (samo)posmeh?

Anatol France je bil nazadnje komunist, kot Bernard Shaw; zato ni priznal čudežev, je imel rajši posmeh drugim in sebi. Da bi se Lenin in Stalin kdaj posmehovala sebi? Gajšek in Kuntner? Kardelj in Zihel? Vida Tomšič in Lidija Šentjunc? Sta si ogledali kdaj kakšno komedijo, ali pa sta vsak večer na TeVe zaslonu strmeli v posnetek **Raztrgancev** in **Sveta brez sovraštva**? Sta imeli film o uprizoritvi **Sveta brez sovraštva** s sabo tudi tedaj, ko sta obiskali Goli otok in koncentracijsko taborišče za kominformovce v Bileči? Že ko si to predstavljam, se zgrozim ob ostudni fikciji; saj ta podatek ne more biti dejstvo-res. Ženski sta bili vendar dva človeka; Vida in Lidija sta kar naprej – iskreno – ponavljali: Za človeka se »gre«! (Predvsem nam?!). Slišal sem ju. (Ta »se« pred »gre« je bil značilen za partijski žargon.) Edina razlaga uganke je ta: Mrzela in Koširja nista imeli za človeka, za ljudi; le Sergeja Kraigherja in tovariša Krištofa. In Toneta Tomšiča, ki je postajal vsak dan bolj iz fikcije mit. Mit je nadstvarnost.

Vendar, tudi nekateri frančiškani Indijancev niso imeli za ljudi, zato so jih brez zadržkov vesti neznanosko mučili, žive dajali iz kože, jih odrte križali. Glej Carrierovo dramo **Kontroverza iz Valladolida**, pisano skoraj kot dokumentarec. Torej ni bilo stranke – vere –, ki ne bi nasprotnikov žgala na ognju in jim rezala jermenov s hrbta? Že že, a nobena današnja slovenska stranka ne muči ljudi, niti zapira jih ne (več). Če imaš dovolj denarja, te sodniki celo izpustijo iz preiskovalnega zapora; seveda to ne velja za enega od Šuštarjev, Nadč(r)evljarja. Ubijaš, na policiji te čez noč zaslišijo, nato ti odpro vrata in rečejo: izvolite domov, gospod, se vidimo čez deset let, ko boste prišli pri obravnavah na vrsto; tudi naši sodniki imajo človekove pravice, pravico do dopusta, do jadranja (v kamniti kadi?).

Ali pa, če te slučajno zaprejo in obsodijo, višja instanca – sodišče – razveljavi sodbo ali pa ne najde razlogov za kazen-zapor, pa te izpustijo kot Ambrušane, ki so se šalili z Romi in metali pasje bombice – le da so bile smrtonosne – v ciganske barake. Tako so okupatorji metali ročne bombe v bunker, v katerem je bil zabarikadiran Milan Majcen, knojevci pa v vrnjene domobrance, te so vrgli v brezna. Nekaterim je odtrgalo le roko ali nogo, pa so se rešili. Res mislite, da stranka ali gibanje ne moreta več postati takšna?

Se pravi, da ima prav levica, ki se bori za čim več svobode, strpnosti? Ne, do Ambrušanov je strpna desnica! Zmedel sem se. Ugotavljam in protestiram, ker levica retorično zlorablja nauk o človekovih pravicah. Ojoj, spet sem ga zašuštral. (Kamor pogledam, vsaj en šuštar ali podšuštar.) Zdaj se je postavila na stališče Človekovih pravic desnica; Ropu očita, da krade človekove pravice Janši; da ga javno obrekuje. Jerovšek se je do zdaj norčeval iz človekovih pravic, ker mu niso bile koristne; zdaj se kar peni od zastopanja le-teh. (Jerovšek kot sladka penina?)

Kaj pa, če bi kdo govoril o krivicah, ki jih je storil sam (prizadejal drugim)? Bi to kak strankar zmoget? Hočem res kvadrature kroga, ko predpisujem stranki, kar ne more biti, recimo levu, da ne bi žrl mesa, ampak odišavljene rdeče rožice? **Rdeče rože**, komunistična predvojna drama, avtor Jože Moškrič, narodni heroj. Zanimiv tip; če ga ne bi ubili domobranci, bi v ilegalskem bunkerju umrl od obupa. Storil samomor?

Pa – mar ni človek vsejedec (tako je požrešen in pohlepen, da ni izbirčen)? Stran z levjo primerjavo, levi so preveč specializirani. Človek lahko je in se odpoveduje hrani. (V obeh besedah je: je kot se hrani in je kot bit.) Angleška kraljica Elizabeta I. – tako pravijo; legenda? – po razočaranju nad ljubeznijo z mladim grofom Essexom tri tedne ni ne jedla ne pila, stala je 15 ur kot kip, ne da bi se premaknila. Je to Beth iz kake drame? So legende zgolj fikcije? Laži? Recimo: Danilo Žerjal je vrgel kmalu po vojni kladivo za svetovni rekord, potem pa se je ugotovilo, da je na stadion prišvercal precej lažje orodje; lagal je, sleparil. (Gledal sem ga kot boga. Visok je bil blizu dveh metrov, prekomorec – prej italijanski vojak – v angleški uniformi. **Bogovi umirajo**. Za **Žejne bogove** vem, Anatol frane. A za mrtve? Se tudi mrtvi bogovi nikoli ne napijejo-naveličajo človeškega trpljenja? (**Bogovi umirajo** je naslov najnovejšega Gajškovega romana.)

Ni laž le fikcija posebne – bolj trde – vrste? Sta kak lagala Slovincem, ko sta jim – nam – obljubljala skorajšnji nastop komunizma, El Dorado, kruh in mleko? Če sta sama verjela v svoje – katastrofalne – bedastoče (nekaj časa smo jim verjeli tudi Primož, Dominik in jaz, do jeseni 1945), ali je to zadostno opravičilo, da nehamo govoriti o laži in slepariji, kot dela desnica, ampak se zadovoljimo s sodbo o samoslepilu, o avtofascinaciji? Mar človek ne naseda najrajši sebi?

Po moji razlagi je kriv in ga mora zadeti kazen, ker je življenje samo na sebi zločin, torej mora biti kaznovano. Če mora biti, pa je vseeno, kaj počnem; tako so mislile mnoge čudne krščanske sekte. Kavsali so se vsevprek, celo ubijali, saj je Jezus vse že vnaprej odrešil. Zagovarjam novo etiko ali zločin?

Česar koli se lotim, vse se mi spremeni – pred mojimi očmi – v vprašanje. Niso modrejši tisti, ki pravijo, zakaj bi se spraševal(i), saj vemo že vnaprej, da so vsi odgovori slabi, napačni? Torej udri po blagu!?

To je (para)logika Cankarjevega Konkordata; **Pohujšanje** kot ironičen paradoks. Udri po Materi Županji (= Sloveniji); vzemi si jo! Je je ni. Ni je je, ki je ni. A trdni ostanek biti-niča je zalito Županjino telo. Na koncu filozofije (ironije) je zmerom zrezek. Iz zrezka (s pomočjo zrezka, tj. mesa, stvarnosti) v zvezek, v dramo, v pesem.

Je Oton mislil na Konkordata, ko je pisal o Vidcu? »Tja bomo našli pot ... Pred sto jo leti/ je pesnik, videc véliki, zagledal./ O, ko bi hotel še enkrat zapeti!/ A ni mu treba; vse nam je povedal.« Kdo? Cankar skoz Konkordata? Prešeren skoz **Krst**? Ali Prešeren skoz kak sonet nesreče? Kaj je življenje? »Globoko brezno brez vse rešnje poti.«

Ali pa naj končam spis z opozorilom na tragikomedijo, ki je Ivan Rob zanesljivo ni napisal: **Žajfa, ki noče biti milo?**

V KOLIKŠNI MERI SEM STVARNOST, V KOLIKŠNI MERI FIKCIJA?

(avtor avtorefleksivno šari po svoji psihi)

1

Zadnja leta – desetletja – sem bil prepričan, da je politika nekaj problematičnega; pa sem imel takšen odnos do politike vse življenje? Na strankarsko politiko pristajam; a obenem se mi upira, zato se je ne morem udeleževati. Pod Partijo je bila politika sinonim za ali oblast ali opozicijo oblasti, ki pa je bila – v nameri in strukturi – tudi (pač bodoča) oblast. Kolikor sem oblasti imel, sem se ji kmalu odpoved(ov)al. Trudil sem se, da bi obstoječa partijska oblast padla ali se vsaj temeljito spremenila; če se da ta moj trud (trud moje-naše grupe) opredeliti kot politiko, potem sem na takšno pristajal. Ko sem izgubil vse grupe, zadnje desetletje, sem izgubil tudi vsako politiko, razen privatne.

T(akšn)o je bilo moje razmišljanje do nedavno. S spremembo, ki se dogaja v meni in ki jo bom sproti opisoval (kajti moj spis ne sme biti strokoven, političen, konvencionalen, ampak oseben, spominski, dnevniški, čeprav obenem razmišljajoč, predvsem pa naj bi bil ARF, avtorefleksiven –, pa sem prišel na misel, da moje razmerje s politiko ni bilo zmerom takšno kot po letu 1946 ali 48, vsekakor po 1957-58. Sem bil preveč zatopljen v zoperoblastništvo, da bi si upal, razen na sentimentalni način, odkriti, kakšen sem bil kot otrok in najstnik, do leta 1945?

Eno je, kaj se je dogajalo z mano, ko se tega še nisem zavedel, čeprav sem to verjetno že občutil; drugo pa je od tedaj naprej, ko se mi je začela – vse jasnejša – zavest o mojem stanju. Težko je reči, kdaj se je začela, ker se ozaveščanje dogaja postopoma; še težji problem je v tem, ker sem naknadno tisoč in tisočkrat reflektiral svoje življenje in si seveda pripisoval zavest za čas, ko je zagotovo še nisem imel, ko sem bi le plen občutkov-čustev. Kasneje sem jih artikuliral, a ne da se več ugotoviti, kaj sem dodajal iz kasnejšega védenja, kaj je bilo v meni že prej. Kar bom počel – kakor bom mislil – v tem eseju, je ena mojih rekonstrukcij (RR – rekonstrukcij in reinterpreteracij).

Kar se je dogajalo z mano, o tem sem že večkrat pisal; naj strnjeno obnovim. Mati in oče sta se poročila, prek posrednikov, ko sem bil že nekaj mesecev v materinem trebuhu; zaplojen torej pred zakonom, tako rekoč zunaj zakona, potencialno nezakonski. Bila so leta, ko me je to zelo mučilo; prej za način svoje zaplojenosti nisem vedel. Ko pa me je o tem, sprehajala sva se mimo stavbe NUKa, obvestil Primož, verjetno v višji gimnaziji, kakega 46. leta, mi je to védenje okrepilo moje manjvrednostne občutke, ki jih ima skoraj vsak občutljivejši in inteligentnejši najstnik. Nekaj je z mano narobe, sem čutil in presodil, v nečem – v tem poleg drugega – sem slabši, nižji od ostalih.

Moja mati je bila izredno vitalna, a tudi izredno občutljiva, samovoljna ženska, ki je imela velike ambicije – prek moža –, a jim sama ni bila kos, ni jih zmogla urediti, se sama povzpeli na vrh družbe, kakor si je želela. Bila je hči proletarcev, po materi Nemka, njen materni jezik je bil nemški (doma so do smrti – 1943 – moje babice, Mutti, govorili le nemško; Nemci po letu 1918 v Ljubljani niso bili ne priljubljeni ne zaželeni.) Moja mati je bila malomeščanka, ki bi rada postala velika meščanka, a tega ni zmogla. Ostala je le nižja uradnica, po vojni korespondentka pri tovarni Saturnus, ker je znala perfektno nemško in odlično slovensko; trudila se je, da ne bi imela kot njene starejše sestre nemškega–koroškega naglasa; obvladala je slovensko slovnico, v nasprotju z mano zelo lepo pisala. (Tudi moj oče.)

Dogodki okrog leta 1930, okrog mojega rojstva: očeta so leta 1929 zaprli; mati ni bila poročena, očetu se je obetal dolgoletni zapor; nedolgo pred tem je bila razglašena kraljeva diktatura; politično-družbene razmere so se v temelju spremenile, konec avstrijske legitimitetne družbe, pravne države (1919-1929); razpustitev strank; zaostritev boja zoper komuniste na vseh frontah. To je bilo za mojo mater dovolj in preveč. Kaj bo z mano, novorojenčkom? Mati ni imela stanovanja, bila je enaindvajsetletna. Naj stanuje z mano pri Mutti, kjer je obsegalo stanovanje eno srednje veliko sobo in eno tako majhno, da je šla komaj postelja vanjo? Mutti je v takšnih pogojih postavila pokonci 11 otrok, za materjo so bili še trije.

Če bi opisoval materino duševnost, bi prešel od državno družbene politike v osebno-družinsko. Naj le omenim, da se je mati skušala vrniti v očetovo – meščansko – družino, a da je ta ni sprejela.

Za mojo drugo babico, pri kateri sem preživel skoraj vso mladost, je bila moja mati – enako kot služkinje – kot proletarka le polčlovek, nezadosten človek; načelno sicer človek – babica Natalija je bila nekakšna kristjanka, pravim ji kalvinistka –, a neenak človek, zamorec. Mene je sprejela v oskrbo, ker se je imela za plemenito, bila je – ledeno – pravična, a me je ves čas obravnavala kot otroka morganatskega zakona, kot vsiljenca – mati me je babici res vsilila –, sicer kot (pred rojstvom mojega brata, a to se je zgodilo po vojni, ni bilo več pomembno) edinega dediča družine, pa vendar nepravega človeka, dediča po sili razmer.

Ko sem tičal še v materinem trebuhu, sem najbrž doživljal najhujše muke svojega »življenja«. Mati je trpela brez mere, čutila je, da se ji je zgodila krivica, ni se znašla; hodila je kot uradnica na delo k nekemu obrtniku; često sem poslušal njena pritoževanja, kako bedno je bilo tam, niti 800 din ni imela plače, ves dan je bila odsotna; tudi po mojem rojstvu ni mogla imeti veliko opravka z mano. Ves dan sem bival pri babici Nataliji, ki me je zaničevala, čeprav tolerirala, in stari teti Sandki, dobri, a hromi, bitju brez volje; dajala mi je podporo, a potihem, skrivoma. Da sem bil sprejet in ljubljen, se ni smelo videti; Natalija tega ne bi smela opaziti. Ker je bila izredno inteligentna – močna osebnost –, je seveda Sandkino ravnanje opazila, a je – verjetno – molčala. Že fantaziram? Fikcija ali stvarnost? Vsekakor družinska in zasebna politika. Tedaj sem se začel – vsaj privatne – politike učiti tudi jaz. Moral sem paziti, da bi preživel. (Pišem o temi politika; analiziram svoj odnos do politike, ta odnos pa je opredeljen eksistencialno-personalno.)

Kmalu po mojem rojstvu so se začeli moji živčni napadi. Predvsem nočni; menda so izbruhnili z vso silo na plano nekoč, ko je policija ponoči aretirala

mojega očeta; dogodku, ki ga je moja mati pospremila z obilo hlastnimi čustvi, sem prisostvoval, napol v snu, dejansko pa do skrajnosti buden, kakor sem ostajal potem v odraslem življenju in sem še danes. Tudi zato se mi je Mrak tako kmalu priljubil; že konec leta 43 me je učil: ozavesti se! Kaj mi je bilo ljubše (in potrebnejše), kot spravljati temo iz sebe v jasno analizo! ARF!

Da se reči: bil sem duševno poškodovan otrok. Čez mero dojemljiv, odprt, občutljiv, tudi bister, a brez identitete; tu je vzrok za mojo današnjo filozofijo drugosti, kritiko identitete. Dokler se nisem zadostno ozavestil, nisem razločeval stvarnosti od umišljije; brez prijateljev Primoža (Kozaka) in Dominika (Smoleta), ki sta mi razlagala banalni svet (jaz ga dolgo nisem zmogel – bil pripravljen – sprejeti) ne bi preživel. Ker je bilo ozaveščenje moja eksistencialna nuja, sem ga gojil kot malokdo; v tem najbrž presešel svoja prijatelja, ki sta si upala obdržati v sebi čutno-nazorni svet (po Heglu) in se posvetiti umetnosti; jaz sem jo oboževal, a se je bal. (Jo preveč spoštoval?) Pristal sem na vlogo kritika v trojki. Govorim predvsem za leta 1943-48. Leto 1948 sem se osamosvojil, zaplodil otroka, se vpisal na univerzo, zbolel za sušico in se preselil za leto dni v bolnišnico-zdravilišče. Odprt in otrok – tudi poškodovan – pa sem ostal vse življenje; tak sem še danes.

Očeta v glavnem ni bilo doma, od prvih petnajst let mojega življenja jih je preživel 9 v zaporih; če pa je bil doma, je sedel v sobi sam, nisem ga smel motiti; bil mi je oddaljen kot na Severnem tečaju, obenem pa blizu, kot si nisem bil sam. Nosil sem ga v srcu kot bistvo sebe. Za to je poskrbela mati, predvsem v časih očetovih zaporov. Očeta mi je idealizirala kot heroja, boga, vseveda, človeka neznanske volje (to je res bil), asketa, požrtvovalneža, absolutno umnega. Tudi s tem je pripomogla, da sem se čutil komaj kaj, niti ne komaj kdo.

Je počela to iz sadizma do mene? Šele pred nekaj leti sem si upal priznati, da je bila sadistka; da me je sicer neznansko ljubila, ampak tako, da me je postopoma ubijala. Bi me ubila, če se ne bi v meni oglasile poteze, močna narava, da sem ji bil – postajal – kos? Vzgajala me je povsem narobe, a bil sem že – od začetka – v kot-milosti; vse njene napake sem – skoz dolgo dobo, do danes – spreminjal (RR) v prednosti. Moj primer dokazuje, da se to da. Primož in Dominik (da ne govorim o Titku, tega bom omenjal le sem in tja) sta bila mnogo sposobnejša od mene, a ju je življenje strlo. Jaz doživljam v 78. letu prerod v ... kaj? Mladeniča? Človeka zrelih let? Otroka? Gre za pootročenje, demenco ali za kot-milost? Da se mi vračajo otroške poteze, kar se redko komu, ne pa otročje? Ne senilia-infantilia, ampak res prerod? Odgovor na to vprašanje si bom dopustil dati čez leto dni.

Podčrtujem: da sem preživel, in ne kot zatrt bebec, je bila posledica tega, da sem kmalu razumel, kaj je politika, prej pa že začel izvajati politiko; najprej povsem nezavedno, nato vse bolj zavedno. Iz nedolžnega sem postajal celo spletkar, obrekovalec; tudi k temu sta me vzgajala prijatelja Primož in Dominik. Morda sem zato tako vzljubil Al(en)ko, ker nima v sebi niti kančka sposobnosti za intrigantstvo; tudi moj brat ga ni imel, niti mati niti oče. Tudi zato sta se tako slabo znašla v tem svetu. Biti politik brez daru za spletkarjenje, za zvitost, ukanjanje tekmecev, za nepoštenost? Moj bivši prijatelj slikar JB (ne JeBe se ti, ne JoBom, ampak JeBilo) ima Janšo in njegove za svetnike, ne za spletkarje ...

Do petnajstega leta – 1945 – nisem imel nobenega smisla za humor; tega tudi še danes nimam; a tudi ironija mi je bila tuja. Kasneje sem jo – skokoma – razvijal, tako da sem v seminarju Filozofskega oddelka, 5 let kasneje, že veljal za duhoviteža, ostrega jezika. Tudi moji današnji opisi so čezmerno polni sarkazmov, cinizmov, žalitev, surovosti, posmehov.

2

Beseda komunizem je bila zame že kot otroka skrivnostna; tovariši z dvorišča, kjer smo se igrali, so jo redko izgovarjali, kot strup. Babica Natalija je nikoli ni omenila; da je postal moj oče – njen sin – komunist, s tem zapravljal vse možnosti za meščansko državotvorno ali vsaj advokatsko kariero, tega mu ni mogla nikoli odpustiti. Očetovega starejšega brata Borisa je zaničevala, bil je sodnik, neznačajnejš, ničvrednejš, nastopač, play boy, »milijonar brez denarja«, kot mu je dejala babičina mati Frančiška-Fanny. Babica je stavila vse na Dušana, ta pa ji je ušel ne le v politiko, ampak na rob družbe, v sanjarije-utopije (fikcije) in zločin.

Komunisti so tedaj veljali za zločince. Težko rečem, da niso bili; vsaj v Rusiji so klali vsepovprek; tudi moj ujec Ernst Tomc je ubijal, že pred letom 1929. Bil je kriv za politični umor; ubijal lastnorčno. Ko sem to prvič izvedel, sem se zavedel, da sem nečak zločince, iz družine ubijavcev. Očetovo priznanje zasliševalcu v zaporu 1948, da je soglašal z likvidacijo štirih nekonstruktivnih elementov (častnika, domobranca, buržuja ...) v Buchenwaldu kot član mednarodnega odporiškega vodstva (komiteja), mi je to zavest le potrdilo. Za ta zapisnik-priznanje sem zvedel – od Franceta Filipiča, ki mi je poslal fotokopijo **Zapisnika** – šele pred desetletjem. O dejanju strica Ernsta pa sem bil obveščen že prej, vsekakor okrog leta 50 ali 52, ko je v strastnem prepiru med staršema oče očitil materi: tvoj brat je bil ubijavec. Do tedaj o tem nista govorila. Skazalo se je – sodeč po materini reakciji – da je to že vedela; bogve od kdaj, že od konca 20-let. A je molčala. Molčati je znala, kot sfinga. Menda je molčala o vsem bistvenem. Oba sva vedela, kaj je tisto bistveno, a o tem ne govorila; vedela je, da vem tudi jaz.

Zame je bil naslov – menda prvega povojnega – nemškega filma, večkrat sem si ga ogledal, **Vsi smo morivci**, torej krivci, »normalen«; ker sem se tako počutil. Leta 1950 že z zavestjo krivde zaradi pomorjenih vrnjenih domobrancev in golotočanov. Tudi zato sem prebiral Dostojevskega »noč in dan«, znal na pamet cele pasaje **Idiota** in **Zločina in kazni**. Poistil sem se tako z knezom Miškinom kot z Razkolnikovim. Girardovega nauka o prakrivcu in prakrivdi – jaz sem nauk še stopnjeval – mi zaradi povedanega res ni bilo težko sprejeti.

Medtem ko so drugi molčali ali se ob besedi komunizem zgražali, jo je imela moja mati ves čas na jeziku. Ne vem, kaj si je pod njo predstavljala. Vsekakor, a to sem odkril-razumel šele kasneje, upanje, da bo postala visoka, bogata, pomembna dama; da bodo tisti, ki jih je morala gledati razredno navzgor, kaznovani. Gotovo je nosila v srcu čustvo maščevanja, saj mi je večkrat z jezo pripovedovala – užaljena –, ker je niso kot proletarskega otroka sprejeli v ljudsko šolo na Vadnico; ta šola je bila rezervirana za meščanske

otroke, tem je zavidala. Kasneje sem si mislil, morda pa je slabo opravila kako skušnjo; o svojih neuspehih ni govorila. Srednje šole ni naredila, v tretjem razredu srednje tehnične je padla, ker ni mogla doumeti trigonometrije; jaz tudi ne. Sklepala je: če bi me vzeli na Vadnico, bi prišla v gimnazijo itn. Če bi, si mislim. Bila je po naravi ostro umna, čeprav na poseben način, v omejenem okviru, kot tipična nekdanja ženska. A discipline ni bila zmožna. Svojo anarhičnost je prenašala name kot otroka. (Prvič govorim o svoji materi tako kritično. Po resnici ali pa se ji maščujem?) Potreboval sem leta, da sem se naučil samodiscipline, v kateri sta bila moj oče in babica Natalija velemojstra. Dolgo sem gojil hkrati oboje, že tedaj razcepljeni človek (RazcDč).

Za mater je bil komunizem magična beseda, koren lečen, ki bo rešil vse: recimo problem našega stanovanja; oče – ko je bil doma – mati in jaz smo se stiskali v majhni sobi ali pa sta me oče in mati oddala v spalnico, kjer sem spal med Natalijo in Sandko, dvema po starosti in urinu zaudarjajočima starkama. Povsod sem bil odveč. Vsaj tako sem (se po)čutil.

Bil bi idiot, če ne bi sčasoma spojil besed ali njihovih pomenov, s katerimi sem se največkrat ali vsaj v najsvetlejših trenutkih srečeval: Komunizem, pravica, krivica, trpljenje, sreča, ne nazadnje politika. Mati mi je zmerom, ko sem jo vprašal, zakaj zapirajo mojega očeta, odgovorila: zaradi politike; včasih je izraz nadomestila z: zaradi komunizma. Komunizem in politika (utopija, popolnost, absolutno, resnica ...) so se stopili zame v en pojem-vrednotočustvo, v eksistencialno doživetje.

Ko je oče prebral zjutraj časnik Jutro, sem ga, gotovo že v drugem razredu ljudske šole, okrog leta 37-38, vzel v roke tudi jaz. Prvo, kar sem bral, so bili športni rezultati, za šport se zanimam še danes. Osemleten sem gojil lahkoatletiko, teke, mete, skoke, plavanje, odbojko, ping-pong itn. Spominjam se imen, ki so bila znamenita pred vojno in po vojni: Owens, Gundar Haeg, Nurmi, pri Slovencih sprinter Kovačič, tekač na srednje proge Košir (Zmago? menda je padel kot domobranec), metalec kladiva Stepišnik (bil v Dachau, v dahavskem procesu obsojen na smrt, neznano kdaj eksekutiran). Redno sem obiskoval Letno telovadišče in Stadion, na prvem so trenirali Sokoli, na Stadionu Orli. Na letnem kopališču Ilirija sem ne le plaval, ampak si ogledoval tekme, če sem prišel do dinarja ali dveh, sicer pa treninge Vilfana, Žižka, Močnika, Mihaleka, dolgoprogaši v kravlu vaterpolo Jamnika, Kvedra (kasneje domobranca), Žitnika (kasneje partizana); pozimi hokej, klub Ilirijo, bil sem njihov fan. Kot drugi mojih let. V vsem sem skušal biti kot ostali; zraven pa še nekaj. Tisto »nekaj« sem izdajal – že pred vojno – le Primožu in Titku. Iz tistega sem postal, kar sem; točneje: kar si umišljam, da sem. Ali sem res? fikcija ali stvarnost?

Vsaj tako važna kot športna pa so bila zame že od začetka, odkar sem se naučil brati, politična poročila. Tu sem bil v obeh grupah, ki sem jima strastno pripadal (med dvoriščno športniško in Primožem-Titom), povsem osamljen. Primoža in Tita je zanimala literatura, politika ne, čeprav je moral Tit že kmalu, spomladi 42, iz okupirane Ljubljane na Dolenjsko, kjer se je zagotovo seznanil s politiko, pri Rauterjevih. Politika je prišla do mene po povsem drugih poteh, ne po zvezah s tovariši. Oziroma edini, ki me je v mojem »politizmu«, ki je bil fanatičen, podpiral, je bil prijatelj Vlado Habe; jeseni 1943, brž ko je prišel v partizane, je – še ne petnajstleten – padel. Vlado je bil moja tretja zveza. Homo triplex. Homo multiplex.

V tem svetu – družbi – sem se (po)čutil hudo izgubljen, ne le osamljen, kljub tolikerim prijateljskim povezavam; paradoks, a tipičen. Vsaka od teh grup – od posameznikov v njih – mi je da(ja)la smisel, a nobena v zadostni meri; in ti smisli se med sabo niso trpeli. Bil sem nezadovoljen, kot na nek način ostajam še danes. Tovariše sem presegal, čeprav sem jih občudoval, saj je znal vsak od njih na praktičnem terenu kaj bolje od mene. Andro Grašek je bolje plaval, Dušan Oswald hitreje tekkel, Primož znal več jezikov, Tit poznal vse gledališke predstave, ker je hodil v očetovo ložo v Drami, kjer je bil njegov oče dramaturg. Vlado pa je postal že takoj leta 1941 spomladi kurir OF-VOSa.

Za Vlada je bila politika silno važna, a drugače kot zame. Tudi zanj je bil njegov oče najvišja avtoriteta, a drugače kot zame. Vlado je gojil fanatično redukcijo vsega na politiko, nazadnje na obveščevalno službo; če bi preživel, bi bil radikalen oznovec, zasliševalec. Zanj je bilo eno sólo, drugače nič. V to smer ga je vzgajala njegova mati Micka Habe, proletarsko-rudarska hči iz Trbovelj, ozka in bistra, zagrizena in dosledna, skoraj nora v sovraštvu do buržujev, do večine ljudi. Bila je sicer v obraz lepa, a se je pri hoji zibala. Lakota v detinstvu; bil je splošni štrajk v Trbovljah, mizerne prehrabene razmere, živeli so od gob, ki so jih nabirali po gozdovih, mi je pripovedovala; kosti ji niso držale telesa, dobila je rahitis.

Kakor koli govorim o svojih starših slabo, je vendar res, da me je oče, ko je bil doma, mnogokrat (zmerom?) vozil s sabo na obiske, mnogo prijateljev je obiskoval, seveda same komuniste. Bil sem po naravi izredno zvedav otrok; ko so starejši politizirali, sem sedel zraven, mnogokaj – bistveno – mi je ostalo ne le v ušesih, ampak v (pod)zavesti, srcu. Pri čevljarju Koviču v Mostah, očetu Nine Kovič, žene Franceta Klopčiča; do srede 60-let menda sta ostala v Sovjetski zvezi, v GULAGU: tega seveda nisem vedel. (Niso niti oni – moj, njen oče – vedeli?) Pri (pozabil sem priimek) v Šiški, vsaj ena hčerka je postala narodni heroj, poročena z generalom ... Pri Mrzelovih in Klopčičevih, kjer sem preganjal-tepel sinove, kasnejšega violinista Roka in filmskega režiserja Matjaža, fizika Jureta in mojega današnjega dobrega prijatelja Aleša Mrzela. Pri kmetu Meliku v Črni vasi. Pri advokatu Vilfanu v Kranju; je bil moj oče zaljubljen v Marijo Vilfan? Pomagala mu je pri prevodih iz francoščine, pri Mathieuzovi **Francoski revoluciji**. Tudi pri Mirku Koširju in njegovi sestri v Kranju; v Kranj smo se vozarili s kolesi. Pri Vladu Kozaku v gostilni Pri Štrajzlnu; manj v gostilniških prostorih, več v Vladovi sobici v prvem nadstropju. (S Primožem bi lahko obujala spomine nanjo, Vlado je bil njegov polstric. A Primož me je zapustil.)

Največ časa sem presedel pri Habetovih. Mickin mož Tone, bivši mizar (dreponk mu je sameval, ves zaprašen –, med vojnama vratar na Pravni fakulteti, bivši dobrovoljec s Solunske fronte, tudi kot komunist zaprt), je bil manjkrat zraven. Ljubil je kavarne, čeprav se ni alkoholiziral; le do blaznosti vztrajno je politiziral, s študenti in profesorji, posebno z Jankom Polcem, ki je prihajal celo na dom Habetovih. Stanovali so blizu Univerze, na dvorišču ob začetku Wolfove. Bili so časi, ko sem bil pri njih kuhan in pečen. Z Vladom sva se potikala po strehah, prebrskala vsa podstrešja hiš od kavarne Zvezda prek Oražmovega doma do trgovine s steklom Pauschin, katere lastnica je bila moja teta (v drugem kolenu), Zabredova, Cecilija, mati šahista Parme, snaha skladatelja Viktorja Parme.

V palači nasproti so – po vojni – stanovali Rusovi, tudi tam sem bil okrog leta 1958 kot doma; Vilfanovi, Matanovičevi; Milenko (Mk) je bil ohojavec, sošolec mojega brata Aleša, v njihovi sobi smo igrali ping-pong; Mkova mati se je sprehajala z Rohrmanom, bratom Cankarjeve »neveste«, tedaj znamenitim ljubljanskim arhitektom, in z ogromnim psom, menda dogo. Bila sta ljubezenski par, ki svojega razmerja ni skrival; je tedaj Mkov oče, univerzitetni profesor, elektrotehnik, že umrl? (Anekdota, a zanimiva za človeške nravi: Milan Vidmar je dal Matanoviču doktorat, a šele po tem, ko je po zagovoru kandidat javno »prisegel«, da ne bo nikdar kandidiral za univerzitetnega profesorja. Obljube, kot se zdi, ni držal. Napisal je celo odlično knjigo o elektroniki, bral sem jo, gledal predvsem barvne slike. Vidmar je ljudi, če je le mogel, poniževal.)

V tem nasprotju sem se lomil: na eni strani Habetovi (nižji sloj), na drugi Matanovičevi, na koncu ulice Pauschinovi; teto sem tikal, babica Natalija ji je bila botrca, velikokrat nas je na Rimski obiskovala, tudi vdova skladatelja Parme. S kom sem? S proletarci, jasno. A komu pripadam? Moji prijatelji z dvorišča so bili z vseh slojev: gospod Oswald in gospod Grašek sta bila knjigovodja oz. računovodja, s po 5.000 dinarjev plače; oče Slavka Filipiča je bil vratar v nekakšni financariji na začetku Poljanske. Kot otroci smo bili enakopravni, izpadel sem le jaz kot »komunist«; politik. Tovariši so bili po ideologiji iz liberalno-malomeščanskih družin; te družine so postale po 1941 navdušene za Of, Graškov brat se je vrnil iz partizanov kot podporočnik, z medaljo za hrabrost. A moj prijatelj Andrej se še tedaj, po vojni, ni vnel za politiko. Še v SKOJ ni hotel. Le (kasnejši dr. Anton) Žvan je kot skojevec čuval skladišče orožja v kleti tik pod mojim stanovanjem, bil poslan nato v taborišče Renicci, 15-leten, ko so Italijani zaradi izdaje (kdo je bil izdajavec? **Kdo je kriv?**) odkrili bunker; tudi jaz nisem vedel zanj, ne moji tovariši. Po vojni se je Tone – Tonka – depolitiziral, čeprav je bil knojevec, a je tedaj, ko naju je najin profesor Zihelr oba povabil, naj vstopiva v Partijo, 1956, on privolil, jaz ne. Usode, usode. Zdaj je Tonka Janševc, letos jih bo dosegel 80, je bolj okrogel kot visok, kot odbojgarska žoga, ki ni tako trda kot nogometna.

Bistvo moje »politične« vzgoje lahko opišem na primeru Habetove Micke; med vsemi, h katerim me je peljal oče, je name odločno najbolj vplivala ona, bila od vseh najbolj strastna, zagrizena; danes bi dejal ozka, pristranska, a boreča se in prepričljiva. Pogovor je tekel nenehoma le o politiki, o mednarodni, o domači, o Angeli Vodetovi, ki je prav tedaj izdala svojo knjigo **Spol in usoda**. (Ali je to naslov Weiningerjeve knjige?) Micka jo je kot ideologinjo ženske emancipacije zagovarjala. Bile so me ena sama ušesa. Micka je zmerom sedela na tim. »kolmkišti«, ob štedilniku, kuhinja je bila obenem delovna soba. Ne morem pozabiti njenih žarečih oči – ogenj! –, sicer lepega obraza, a prenapetega, spačenega od nenehnega pretiranega negativnega čustva; zame tedaj seveda ne pretiranega, ampak vzpodbudnega, občudovanja vrednega. Bila je človek čustva maščevalnosti; ne vem pa, da bi se po vojni komu zares maščevala. Niti ni imela tega vpliva, ker je ostal njen mož med vojno v Ljubljani, Italijani so ga izpustili zaradi napadov epilepsije ali muk v glavi; so bile resnične ali zaigrane? Tudi sinova smrt ji ni kaj pomogla k družbeno politični veljavi, kajti bila je v sporu s sosednjo družino, ta pa je komandirala v Wolfovi in širše. Dvajsetletno dekle iz te družine je med vojno hodila z Italijani (morda po naročilu Of), jeseni 43 je odšla v partizane, se vrnila poročena z visokim oznovcem; družina je kot

(napol)proletarska dala sosedom čutiti, kaj je to oblast. Analogen primer smo doživljali tudi na Rimski cesti. To je bil dvig (lumpen?)proletariata v višje sfere, na odločilna mesta. Ta tip ljudi ni bil redek, svojo moč je dodobra izkoristil. Tudi politika, a že povojna. (Razpravljamo o politiki, mar ne?)

Z družino Žvanovih sem imel dve izkušnji (poleg mnogih), ki sta bili zame značilni: leta 1940 in 1941. Deset oz. enajstleten sem bil že »politik«.

Spominjam se neskončnih debat okrog španske revolucije ali državljanske vojne, kitajsko-japonske vojne, še abesinske; predvsem pa sporov okrog napada Sovjetske zveze na Finsko. Zadeva je imela zame širši pomen, saj je bila gospa Žvanova (kot nacionalistka) odločno na strani Finske, kot mnogi, ki so postali kasneje opora OF. Finska je bila pač majhna država, po tem sorodna Sloveniji; Sovjeti niso imeli pravih vojaških uspehov, napadli so oni itn. Sam sem veliko zahajal k Žvanovim, bili so naši sosedge na Rimski, vrata nasproti vrat. Tonkova mama je vplivala name, mi posojala knjige, imeli so lepo knjižnico. Z mano, desetletnim, se je pogovarjala kot z enakim, kot z odraslim. Nosila se je visoko, bila je iz pomembne meščanske družine Pfeifer, njen brat je bil eden najvišjih uradnikov na banovini. (Njen nečak Ciril, falirani študent, bohem, zguba, je šel najprej v partizane, potem k četnikom, verjetno k Črni roki). Ni napisal Stendhal romana **Rdeče in črno?** Bi ga moral nasloviti **Rdeče ali črno?**

Zame je bila sovjetsko-finska vojna uganka; nisem je znal rešiti; kot še danes ne znam razrešiti sporov med upravičenimi revolucionarji po svetu (rajo, tretjim in četrtem svetom) in Zahodom, celo Bushem. Vsakemu dajem po svoje prav. Gospa Žvan me je prepričala, da imajo prav Finci, oče je po liniji Partije zastopal stališče Sovjetske zveze, Kominterne. Politika je posta(ja)la zame dvoumna, dvorezna, neobvladljiva reč.

3

Marca 1941 sem naredil odločilni politični korak, ki pa ga med vojno nisem ponovil. Na črno šolsko desko sem nabil veliko belo stran razglasa kralja Petra tj. Simovičeve vlade, ki sem ga razumel kot prekinitev jugoslovanskega pristopa k Trojni zvezi; po namenu je bil takšna prekinitev. Nemci so ga tako razumeli, stvarno pa je bil proangleški. Ker ga je podprla Partija – velike demonstracije v Beogradu (»bolje rat nego pakt«) –, sem ga strastno zagovarjal. Imel sem – pred celotnim šolskim razredom, prvi razred gimnazije – goreč govor; sošolci so molčali. Tudi tisti, ki so bili politično prebujeni –, brata Velikonje, sin bana Natlačena, Basajev sin, Krekov nečak itn. –, so imeli usta zaprta, kajti bili so podporniki Koroščeve linije, tedaj Kulovčeve, s tem pristaši pakta. A zoper kralja niso hoteli reči – vsaj javno – nič, čeprav se je starejši brat Velikonjev, Jože, kot piše Lovrenčičev sin Joža J., vnmal za oblast fašistične, a katoliške Italije, glej Lovrenčičevo dramo **Izdajalec**.

Ker sem bil tak pristaš pučistov – puč je bil zame skoraj revolucija –, sem nagovoril Žvanovega Janka, od mene 9 let starejšega, že študenta elektrotehnike, naj vstopi med prostovoljce. Poslušal me je, odšel iz Ljubljane kot vojak, se čez par dni komaj živ vrnil domov, ustaši v Zagrebu so ga skoraj

pobili. Nato mi – med vso vojno – ni več verjel, čeprav sva se veliko pogovarjala, odkar se je vrnil jeseni 43 iz Gonarsa; skupaj sva se hodila kopat na ljubljano. Ko sem ga silil, septembra 43, naj gre v partizane, mi je odvrnil: se mi bo zgodilo spet isto kot pred dvema letoma. Ne grem. Moja politična sugestivnost ni več veljala.

A odkod sem jo vzel, enajstleten? Bil sem goreč, a obenem že skeptik, recimo ob rusko-finski vojni, tudi 1941-42 glede na rusko-nemške vojne. Moja mati je kot papagaj ponavljala, čez 14 dni bo konec vojne, tako je trdila tudi Micka Habetova, jaz pa sem jima odgovarjal: kako bi bilo to mogoče, če so Nemci pred Moskvo? Tedaj sem že razvijal treznega – filozofskega – duha.

Za domobrance nisem bil nikoli; pač pa sem pobožno bral Balantiča, leta 44, Gradnika kot liberalca; tudi Kajuha in Bora – ciklostilne izdaje, zaradi njih bi lahko zaprli mojo mater – že 42. Kaj od tega je res – katera od njihovih pozicij je prava, sem se spraševal. S fanti s sosednjega dvorišča, ki so bili domobranci, sem se družil prijateljsko; tudi oni niso imeli do mene nobenih zadržkov, čeprav sem bil znan kot »komunist« oz. celo propagandist marksizma. (Po vojni sem se z njimi dobil v Kanadi in Argentini.) Leta 1944 in vse do maja 45 je bilo v Ljubljani vsestransko temačno; pisal sem desperatske pesmi; tudi Dominik; le Primož je ostajal pri veri v našo sveto stvar.

Maja 45 se je to sicer spremenilo; za nekaj mesecev sem postal tudi jaz monoliten aktivist. A le za toliko, da sem lahko ponotranjil zavest absolutne pripadnosti, fanatizma, triumfalizma, redukcije vsega na eno reč. (Pač eksperimentalist na pristen, ponotranjen način. Eksperimentirati največ s sabo.) Prej in kasneje sem nihal, dopuščal več različic mišljenja in ravnanja. Ko je bil prejšnji teden v Radovni na obisku moj nekdanji veliki prijatelj (in sodelavec) Veljko Rus, Alenkin svak, bil je izjemno prijazen (ni zmerom), lepo sva se razumela, mi je večkrat rahlo porogljivo dejal, ko sem mu razlagal svoje bivanje v KČ (Katoliški Cerkev) v 80-letih; kajne, eksperimentiral si, kot zmerom? Odvrnil sem mu: sem in nisem. Bilo je tudi nekaj – bistveno – več od eksperimentiranja. Kot je bil in je še več moj zakon z Alo. In moja pripadnost ARF (avtorefleksiji). ARF je po bistvu eksperimentiranje s sabo in svojim vedenjem. Vse na svetu je predmet moje analize, ne le te; tudi preizkušanja sebe in drugih. A vse s ciljem: odkriti – prakticirati, kolikor je mogoče – drugost. (Je to le moja volja ali sem pri udejanjenju tega cilja tudi uspešen?)

Naj se vrnem k letom med 1936-40. Nekaj, kar se je zdelo najprej kot nesreča, hudobna usoda, se mi je kasneje pojasnilo kot-milost; seveda v moji reinterpretaciji (RR), ki je tudi predelava, težko delo. Moji tovariši z dvorišča so odhajali leto pred mano in že leto za mano v ljudsko šolo Vrtača; bila je skoraj le za meščane, pač na robu četrti vil. Le mene je doletelo, da sem moral – odredba šolskega ministrstva tisto leto – v šolo na Graben. Graben pa je bil šola ne le za krakovske barabice, ne le trnovske pobaline; tudi za fante iz najbolj revnega in kriminalnega okoliša Ljubljane, Mestnega loga in ti. Sibirije, glej Mauserjevo dramo **Kaplan Klemen** in novele Gelč Jontesove **Sreča na črepinjah**. Mauser je umrl, preden sem prišel prvič v Ameriko, Jontesovo pa sem spozna(va)l pri Mraku, namreč pri dramatikumu Ivanu, bila je član njegovega ožjega kroga.

V tretjem ali četrtem razredu osnovne šole so se spravili sibirjani name. Vsako sredo so me pred šolo, za pritlikavimi topoli, topli, obredno. Osebnostno smo bili skoraj prijatelji; njihov lumpenproletarski ponos ali čast jim nista

dovoljevala, da bi me tolerirali. Imeli so me za meščana; v šolo sem hodil drugače – boljše – napravljen od njih, govoril sem drugačen dialekt, čeprav je Rimska oddaljena od Krakovega le 5 minut. A Rimska je bila mesto, sodila je med notranje emonske zidove, medtem ko so bili Krakovo, Trnovo itn. že predmestje; drugačne, pritlične hiše, kmetje, pridelovalci zelenjave, predmestni polproletariat; da ne govorim o Sibirijanih, ki so bili kot danes romsko naselje, že ob Malem grabnu, ki je pomenil okolico Ljubljane. (Danes so tam Murgle, elitni del Ljubljane. Vse se je zmešalo, odkar je prišel na oblast Matija Maček, progasti mačon, pol delavec, pol buržuj. Začetek indifferenciacije, s tem tudi PM. PM-Maček?)

Na začetku so me sošolci – baraba Triler, brata Orehova, po starših Rusa itn. – kar pošteno bunkali, polagoma le še simbolično. Prvi je odnehal Maležič, bil je edini protestant v razredu; mar je bil zato, ker je bil drugačen – drugačne vere –, do mene strpnejši? A saj so bili Orehovi, Triler itn. sinovi proletarcev (tedaj še nisem dojel, kaj so lumpenproletarci), tistih, zaradi katerih trpi moj oče kot Križani Jezus, za tega sem ga imel! Zakaj me »moji«, »naši« bijejo? Ko sem jim skušal to razložiti, me niso razumeli, o komunizmu niso vedeli nič, bili so otroci propadlih ljudi, ne zavednih delavcev, ne članov Partije. Duh današnjega Pluta, prebivalci zemljank.

V meni se je razvila in skorajda dovršila struktura, značilna zame vse življenje: dvojnost (tudi v politiki). Moji-naši so me topli; kot so mojega očeta leta 1948, ko so ga zaprli; mene od 1958 naprej na poseben način. A z buržuji nisem hotel imeli nobene zveze; tudi otroci z dvorišča Rimske ceste niso bili buržuji, le (malo)meščani z libertarnimi nazori. Sina dvojnega doktorja Božiča, stanujočega v Malem nebotičniku, nasproti Rimske ceste, smo zaničevali, bil je scrklan buržujček, vsaj za nas. Sinov veletrgovca Gregorca in zdravnika Jemca nisem maral, bili so Vladovi sošolci, se pravi tudi zame razredni sovražniki. Kaj storiti, ko me moji-naši niso sprejemali, razen Vlada Habeta, ki pa je bil poseben primer, verjetno zaradi zvez najinih staršev. (Malo – kar precej, kajneda? – pa me je ta Vlado le zaničeval, z delavskega vidika, kot me je drugi Vlado, Desnica, sin tovarnarjev, čeprav moj bratranec, z drugega vidika.)

Politika, tako so me učili moja mati, Micka Habetova, Vlado Kozak (tretji Vlado), je bila revolucionarni boj proletariata in napredne inteligence zoper buržuje. A proletariata nisem poznal, razen sošolcev, ki me niso sprejeli medse. Moja mati, čeprav je bila revna, je stalno dajala prispevke za ubožne sošolce, za Orehova nekoč 50 din, pravo premoženje zame! A (mi) ni nič pomagalo. Ostal sem vmes oz. na obeh stališčih, ki pa sta se med sabo razlikovali, si celo nasprotovali. Kakšen politik naj bi postal, če sem – če bi ostal – takšen?

Primož je bil delan iz enega kosa; njegovi starši so bili zelo meščanski, a obenem napredna inteligenca. Z Dominikom je bilo bolj zamotano, o tem pišem na drugih mestih; a Dominik je nastopil v mojem življenju, ko sem bil že duševno-osebno oblikovan, jeseni 43. Tit je bil kot Primož: predniki – stari oče, stric – tovarnarji, oče in drugi stric napredna inteligenca. A v sebi so bili enako enotni tudi Vlado Habe, katoliški fantje s sosednjega dvorišča, ki so hodili ne le v cerkev – tja sem moral tudi jaz –, ampak k frančiškanom, k patru Odilu, bili včlanjeni v katoliške verske organizacije; polagoma že v politične, vse do sodelovanja v domobranskih vojaških enotah. (No ja, le pri vojaški

godbi. Edino Lidija Zierenfeld je bila fanatična, edina je do mene kazala sovraštvo. Morda, ker je bila pobožno dekle, jaz pa že tedaj učenec za libertinca.)

Od politike do strank(arstva) je le en korak. Fantje z mojega dvorišča so bili za Sokole, tja so hodili telovadit, s soslednjega za Orle. Katoličani so bili bliže strankarskemu duhu, liberalci-sokoli manj. Veljkov oče Josip Rus je bil velesokol, a zoper stranke. Tudi moj oče – mati, Micka ... – so bili zoper stranke, pač pa za eno Stranko, za Partijo, ki je bila dejansko nadstranka. Nisem je dojemal kot stranke, ampak kot gibanje, celoto, Resnico, kot so katoliški znanci dojemali svojo Cerkev. Zato mi je bila OF takoj blizu, ni bila tako strankarska. Biti ud stranke je pomenilo opredeliti se zoper ostale stranke, biti del zoper druge dele. Partija je trdila, da ni del, ampak celota, vsaj zastopnik Celote, medtem ko so bili člani strank zastopniki delov kot zla, napake, oblastniškega pohlepa. O strankah nisem nikoli slišal nič dobrega. Jutro je sicer bilo strankarsko-liberalen časnik, vendar nekako libertarno, svobodomiseln, v primerjavi z dnevnikom Slovenec; tega je imela naročenega mati Dušana Oswald, sam sem si časnik sposojal zaradi stripov v njem, v Jutru pa sem bral politične komentarje; tudi v tedniku Slovenija, o katerem je Tone Habe nenehoma polemično razpravljaj, s samim dr. Lončarjem, glavnim urednikom, in z drugim urednikom, pisateljem Ivanom Zorcem. Nekajkrat sem bil slučajno zraven; bil sem bolešno radoveden, v vsako reč sem vtaknil nos, o nji razmišljal, a – obenem – pazil, da se ne opečem. (Točneje: opeči se, a ne smrtno, kot se je Vlado Habe; sem bil s tem že napoved zvite utilitarne kapitalistične PM?) Izkusil sem, da je vsaka konkretna opcija problematična, ogenj, ki te opali. Sem bil tak strahopetec? Ali le iz izkustva previden? Sem že kot najstnik razvi(ja)l kritično distanco do vsega, tudi (predvsem?) do sebe? Sem se razumel patetično in ironično (z ARF-AK), kot se še danes?

Če opazujem svoje nadaljnje življenje, sklepam: Stranka mi je bila ves čas napoti; kako naj se danes opredeljujem za stranko, ki sicer še ni stranka, šele društvo, a bo jeseni postala, za Zares? – Tudi preišljevanju o tem je namenjena pričujoča knjiga, ki postaja zame vse bolj Knjiga.

Naj rečem o strankah in stranki še nekaj besed; opišem – na kratko, s tega vidika – svoje bivanje po vojni, vse do danes. Treba bo; terena-uvoda v svoje odločanje še nisem dovolj skrbno pripravil. Nisem še dosegel versko-filozofskih konsekvenc mojega empiričnega življenja.

Ko sem gledal okrog sebe hude krivice, starši so me nanje opozarjali, obenem pa poslušal v šoli katoliški nauk o absolutni pravici, o KČi, ki da edina odpravlja krivico, edina daje življenju smisel, pa čeprav je življenje samo na sebi ali samo zase trpeče in se zdi celo nasmiselno, sem začel razmišljati. Ker sem imel več ponudb – več ponujenih razlag –, sem bil prisilen preučiti vsako zase in jih med sabo primerjati. Tako sem razvijal-bistril svojo zavest, obenem pa ponotranjal več vidikov – več vlog-eksistenc –, ki so se med sabo celó izključevale, vsaka pa je zatrjevala, da je edina prava. Kako morejo biti prave vse, če se med sabo celo – vsaj ideološko, versko – vojskujejo? Najbolj sem verjel očetu. A tudi babici, stari teti, tovarišem z dvorišča, s katerimi sem tvoril gorečo skupino živahnih fantov; pa tudi katehetu. Deloma že Vinku Lavriču v ljudski šoli; še mnogo bolj prepričevalen je bil dr. Vrečar v gimnaziji; bil je doktor teologije in filozofije. (Verjel sem vsem. Homo multiplex ali nedozorela osebnost? Majjav ali odprt človek?)

Krivice so kazale, da svet – človek z njim – ni enoten; da so hudobni in dobri ljudje; tudi dobri in slabi sistemi. V moji odrasli okolici se je kar naprej govorilo o Sovjetski zvezi kot deželi medu in mleka, frapantno napredujoče znanosti v korist človeka (Mičurin); moj oče je prevajal Iljinovo agitko **Priroda in ljudje**, 10-leten sem jo bral, verjel sem ji od prve do zadnje črke. Vsega tega, kar je bilo v Sovjetski zvezi, predvsem pravica, okrog sebe nisem videl. Sem in tja je bil dober tudi kak buržuj, a kot izjema. Celo Micka je hvalila trgovca-Nemca, ki je stanoval zraven nje, kako pravičen poštenjak je; a maja 1945 je ravno njena sovražna ji soseda – vosovka in italijanska kurbica – dala Nemca zapreti in izgnati.

Kar koli sem videl, vse je dobivalo svojo nasprotno stran in delalo celoto nemogočo, celo neživljivo. Nauk sem interioriziral; celote nisem več smatral za relevantno; z dvajsetimi leti sem – razumljivo – postal radikalen ničejanec, kar sem ostal do danes, čeprav po svoje obrnjeno. Hegel me je sicer obrnil od konstruktivizma k razlagi zgodovine, ki je dialektična, to je v sebi nasprotja noseča; a moje bistvo je bil aktivizem Nietzschejevega tipa, ki je bil stava na eksperiment, ne pa trdnost uma. Tudi Hegel je bil skrajn aktivist uma; ni čudno, da so izšli iz njega Bakunin, ruski revolucionarji, Černiševski, Marx. Nietzsche ni maral strank, a ga je najbolj zvesto – po svoje – posnemala ravno najhujša desničarska stranka, nacisti. Hegel in Nietzsche, dva moja glavna vzgojitelja, očeta dveh radikalnih pozicij-akcij, ki sta bili spet celota – ali sta celoto vsaj obljubljali –, a totalitarna, zoperhumanistična, ubijavska, teroristična celota. Na lastni koži sem ju skusil, eno med 1941 in 45, drugo od 45 do 90. Sama nasprotja, nesoglasja, nesmisli.

Kje je harmonija, ki mi jo je Komunizem tako zatrdno obljubljal v prihodnosti, po revoluciji, KC pa v nebesih, ki so bila drugo ime za transcendenco? Transcendenco je drugo ime za onkrajnost, to pa sem sam pologoma razume(va)l kot drugost. Tudi v duhu evangeljskega krščanstva: ljubi drugega, ne sebe, ne svoje-naše; ali ne le. Ljubi tujega, neznanega, drugačnega, revnega, nesrečnega, bolnega, starega, izgubljenega, celo napačnega, krivega; si nisem bil sam v eni svojih EV (eksistenc-vlog) napačen, kriv? Celó v več različnih EV?

Odtod moje nagnjenje do božjih otrok, ki zmorejo angelstvo (idiotizem?). A kako gre to nagnjenje – ljubezen do drugih – skupaj z ničejanstvom, ki je nauk brezobzirne moči, SAPOe (svobodne avtonomne posamezne osebe), samopotrjevalne akcije? Če se ne bi usmeril v divjega mladeniča, ki z vsem eksperimentira, bi me povozili; če ne bi ohranil čuta za odgovornost, bi postal fašist. Morda sem oboje, slabič in nasilnež. Torej spet »isto«: razklani človek (RazcDč)? (Paradoks: isto = drugo.)

V okolici so bili najrevnejši katoliško opredeljeni, stanovali so v bivših hlevih; v eni teh hišic je bil rojen Plečnik; v Gregorčičevi; dvorišča naše meščanske večnadstropnice so bila z njihovim povezana, vse je pripadalo istemu lastniku, že pokojnemu staremu stricu Dušana Oswalda, ki je vse stavbe iz človekoljubnih namenov zapustil dijaškemu ali študentskemu društvu; Dušan in njegovi so imeli od tega le zastoj stanovanja (Dr. Munda kot dobrodelni buržuj!?) Oče Rika Zierenfelda je bil vratar, oče bratov Šurmanov je

bil tiskar v tiskarni Slovenca, bel – bled – kot kreda od strupenih tiskarskih snovi. A je bila njihova stranka na oblasti, Korošec, JRZ. Stanovali so cele družine v eni sobi, le pregrajeni z zasloni. Medtem ko so imeli Kozakovi in Vidmarjevi lepa stanovanja, tudi Mrzelovi in Klopčičevi. Otrok – to sem jaz – čudnih nesorazmerij bivanja ni razumel.

A oblast je zaprla – sicer pred mojim rojstvom, a se je o tem stricu v naši družini veliko govorilo –, tudi skrajnega nacionalista-liberalca inž. Marka (Ferdinanda) Kranjca, ki je bil skoraj poblaznel kraljev pristaš. Spravili so ga v keho, ko je bila na oblasti katoliška stranka, bil je skrajno antiklerikalen; a tudi Koroščeva stranka je bila za kralja. Kako naj bi si otrok to razložil? Drugemu stricu, tovarnarju, Jošku Zabretu, poštenjaku, je sam Korošec, ko ga je v internaciji na Hvaru obiskala skupina desnih politikov, dejal: čez kralja niti besede, mulc!, pa je bil Joško star 30 let! Pritoževali so se čez monarha. On je naš kralj! Korošec je zastopal načelo stroge legitimitete, bil je še avstrijskega kova politik. Kraljevega puča 1929, ki je pokončal mojega očeta, ni imel za puč-revolucijo, ampak za kraljevo legitimno dejanje, saj ga je izvedel sam kralj. Drugače bi bilo, če bi ga izvedli apisovci ali brata Radić, kaj šele komunisti, ki niti samega sistema – razrednega, slojskega, korporativizma – niso priznali! Vsi moji dvoriščni tovariši so bili samoumevno za kralja, jaz pa šele marca 1941 in še to le za nekaj trenutkov, preden je kralj zbežal v tujino.

Sicer pa sem staro teto dražil (že kot otrok posmehljivec), pisal na zamrznjene okenske šipe ime: Peter Pogačnik; namigoval na tedanjo – morda le – marnjo, da je bil Peter sin dvornega maršala kraljice Marije, Pogačnika iz Podnarta, strica novinarja Bogdana in filmskega režiserja Jožeta Pogačnika. Torej že kot otrok nisem bil blag – napol božji otrok –, kot bi se rad predstavljal kasneje, še danes; sama reinterpetacija za nazaj, besedna realizacija želj in ideologij! (Micelij – asociiram, da bi pokazal na mnogokrat naključno, nesmiselno povezanost vsega z vsem; tako sem bral in berem Balzaca in Thomasa Wolfa.) Eden od Pogačnikov, tudi Jože, sin direktorja Trboveljske premogokopne družbe, stanoval je v Beethovnovi, blizu Dominika, je bil Dinetov sošolec; bila sta celo nekakšna prijatelja. Sin vratarja-hišnika in posestnik množine delnic? Še bolj čudno: dekle tega Jožeta je bila prava sestra Toneta Tomšiča! Lepotica z nekoliko razpotegnjenim – hudobnež v meni bi rekel: konjskim – obrazom. Zelo podobna bratu komunistu. Nesrečni Jože je umrl še za časa študija; menda meningitis. Narava ne pozna pravičnosti. Zakaj sta umrla – in toliko pred mano – Primož in Dominik? Zakaj moj – od mene mnogokrat nadarjenejši – brat Aleš?

Nekaj je bilo v meni – dednost? –, kar me je gnalo v prizadevanje za pravico, za (vsaj iskanje) absolutnosti, celote, smisla, čistosti; tega duha sta mi posredovala oče (ki je imel do 1948 le dva greha nad sabo: nezadovoljivo držanje v zaporu 1929 in odobritev likvidacije razrednih nasprotnikov 1944), predvsem pa babica Natalija. (K nemški babici Mutti sem zahajal redko, bila je kar se da preprosta ženska.) Natalija je kar naprej zganjala svoje pravičništvo nehinavskega – nekatoliškega – tipa, odtod njen vzdevek: kalvinistka; od jutra do večera je uveljavljala pravico. S tem me je vzgajala, preganjala, mučila; za kaj moško trdnega kot otrok nisem bil zmožen. Bil sem reva, cunj, preobčutljiv nervčik, kot smo rekli od 45 naprej po rusko.

Babica je bila absoluten asket, (ne le svoje) življenje je presojala kot kazen, pekel, laž, ponesrečenost, hudobijo. V njem je bila strahotno prevarana.

Brez ljubezni – sploh ni bila zmožna ljubiti? morda je ljubila mojega očeta, ki pa jo je najbolj prizadel – se je poročila z najbolj obetavnim sinom familije gimnazijskega profesorja, učenjaka, sicer čudaka, a zaradi njegovega znanja na široko spoštovanega klasičnega filologa Valentina Kermavnerja; ta sin, Robert, je doktoriral iz prava 23 leten itn. A se je – najbrž pod ledom soproge – zapil in zakurbal. Postal je bohem, skoraj klošar, v sramoto vseh treh družin: Kermavnerjev, Zabredov in Ličanov, podjetnikov in uspešnežev. Robertov najstarejši brat je postal na Dunaju univerzitetni profesor, ginekolog, predstojnik znamenite Druge dunajske ženske klinike; drugi brat za njim, dr. Tino, je dosegal čast dvornega svetnika. Moj ded, ki se je zoper Nemce – in brata – preimenoval iz Roberta v Slavka, Slovana, pa je stanoval kar v prostorih nad gostilno, Pri kmetu v Spodnji Šiški. Kar tam je opravljal svoja mazaška dela javnega pravnega svetovalca, to je svetovalca pijanim konjskim mešetarjem iz okolice Ljubljane. Drsel je na dno družbe.

Ker sem se tudi s tem dedom – močno – poistovečal, je bila tudi zame ena od življenjskih poti (nemožnosti zanjo) – v smrt – podobna. Nekaj časa sva ji bila blizu oba z Dominikom. A v meni so nazadnje zmerom prevladali drugačni, »višji« motivi. Iskanje smisla, vendar na uspešen način; udejstvoval sem se v javnosti kot močan kulturno politični dejavnik, medtem ko je moj ded pisal le spomine v časnik Slovenski narod in potopise. Jaz sem bil tudi zvijon; nikoli nisem izpustil zadnjega klina ali oporišča, kot ga je, verjetno hote, Klement Jug; glej mojo razpravo o **Klementovem padcu**; izšla je v Novi reviji, bo spet v **RSD** knjigi **PoPo 3**, to je v podnizu **Pohod in polom zgodovine**. Zgodovine da, tudi Partije, ne pa mene. Meni se je posrečilo (?) doseči grško antično eudaimonijo, kar je bistveno več kot zgolj užitek; našel (?) sem Boga-Drugega. Srečen sem, izpolnjen, vesel, blag kot otrok. (In moja ironija do drugih? Do sebe?) Prerojen sem kot Dioniz, bolje: kot Matičetova **Sežgani in prerojeni človek**, glej tudi Fraserja in Kotta.

O mnogočem, o čemer pišem danes, sem pisal že pred časom, pred 30-letji, vendar tedaj v blaženem dopuščanju vsega, kakor je; nato so sledila leta obupa; danes sem našel nov, transcendentni smisel, gódim si, da znam vse svoje življenje razložiti. (Kdo drug bi ga seveda razložil drugače.) Danes vlečem niti raztrgane tkanine skupaj, vezem nov jopič, novo smiselno mrežo, ki je mreža paradoksov in razlik, celo drugosti; ne mreže identitet. Šivam in param. (»Ta, ki tke, in ta, ki kuha«, Puškin.)

Zame je bila pomlad 1942 srečen čas; in za večino narodnostno prebujenih ljubljancanov, ko so tudi umore Ehrlicha, Natlačena itn. razumeli kot dejanja – izvršitve – pravice, tiste najvišje. Tedaj je v Ljubljani vladala OF, vse se je zdelo enostavno, le Rusi morajo še zmagati na vzhodni fronti pa bo Sreča tu. Mislim na čas pred množičnimi aretacijami spomladi 1942.

Jeseni 1944 – vse do maja 45 – pa je bilo bistveno drugače. V Ljubljani je OF skoraj iztrebljena; povsod izdaje, zator skupine vosovk okrog Nede Geržinič; kar naprej ubija Črna roka; po mestu marširajo domobranci, pojejo slovenske narodne. Mesto je kot izumrlo; le kadar govori general Rupnik na velikem zborovanju, se gnete – tja prignana – množica; tako sem ljudi ocenjeval: za prisilno skupstlačene. In res: primerjava z navdušenjem majskih, junijskih manifestacij v podporo Titu z manifestacijami za Rupnika, domobrance in Nemce gre povsem v škodo le-teh. S Primožem morava na Kongresni trg, kjer Rupnik navija za Nemce in njihovo zmago; le nekaj deklic maha s slovensko

zastavo, sicer v glavnem molk. Na izložbah so nalepljene velikanske fotografije tim. idealnega domobranca, dr. Stanka Kocipra, lepotca, Rupnikovega zeta, v uniformi poročnika. Tedaj si res nisem mogel misliti, da se bova s Stankom spoznala, se skoraj spoprijateljila, izjemno me je spoštoval. (Zakaj? Zaradi mojega temperamenta? Kaj je vedel o meni?) Med 1944 in 1989 je minilo skoraj pol stoletja čudnih obratov politike, tudi moje duše, ki ni rdeče-črna, ampak kodrlajsasta.

Obdobja proti koncu vojne se spominjam le kot dežja, teme, žalostnih večerov. Dominik me je privajal k alkoholizmu, a tedaj še ni imel uspeha. Tudi denarja nisva imela, da bi se nalogi pijančevanja lahko do kraja prepustila; in – bila sva 14, 15-letna. Za ta čas mi je v spominu simbolična slika: spet Bife pred pošto, morda se je tedaj drugače imenoval. Lesen pōd, nekaj pijanih železničarjev, sicer molk. Z Dominikom prazniva že tretji kozarec pelinkovca ali ferneta; menda so imeli le te vrste žganje. Slika se prekrije s sliko, nastalo čez pol desetletja: iz zapora izpuščeni Franček Brejc. A leta 1944 Brejc veseljači po Črnomlju, je direktor Radia »Slovenija« ali OF. Še ima visok položaj, sodi med zmagovalce. V kehi pa čisti sekrete. Politika?

Midva z Dinetom se ne čutiva zmagovalca. Na frontah zatišje, Rusi so se ustavili na Poljskem, v Srbiji. Nemci so še v Grčiji, Italiji; v Ljubljani so popolnoma zavladali domobranci. Moja grupica je deležna nenehnega izzivanja, zaničevanja. Mesec dni pred koncem vojne nama s Primožem grozijo Beli orli, njihov podmladek, češ da naju bodo zaprli; morda je šlo za podmladek Črne roke. Bila sva precej vidna, visoka, lepa, oba v belih trenčkotih, zmerom skupaj, v resnobnem pogovoru. Šla sva jim na živce. Pred grožnjami sva se umaknila, skrila, ne hodila več v šolo. A Črna roka, če bi hotela, bi naju zgrabila. Rešila sva se. Sreča? Kot-milost?

5

V tisti zimi smo prijatelji, Primož, Dine, jaz, France Križanič (bodoči matematik, oče ekonomista Francija Križaniča), naredili literarno grupico, imenovali smo se Psozvanci; dali smo si pasja imena, Floxi, Luxi, Bumfek, Pupo. (Psozvanci in SKOJ, kako gre to skupaj? Gibanje Dada in Tretja internacionala? Politika torej – ne le zame – ni bila pristna reč. Komu sem danes bližji: stranki, sektu, recimo nestorijancem, Pötöfi klubu, prostozidarjem, Serapionovim bratom, Tarzanu, preden je spoznal Jane?)

Križanič-Pupo je bil bister in posmehljivec; vedel je, da se moramo kot pristaši OF prikriti; ne si nadeti vzdevkov kot Svarun, Iztok, Samo, Tiger, ampak nekaj ironičnega. V resnici smo bili bolj cirkuške opice kot Svaruni. Skakali smo po eni nogi po tramvajskih tračnicah in peli svoje prismuknjene – že protoludistične – popevke; ljudje so se nam čudili, a dejal ni nihče nič, tedaj se je molčalo. Ljubili smo isto dekle, Elzo; uspeh pri nji je imel le Primož, ki je edini trdil, da vanjo ni zaljubljen. Res ni bil? Ali se je važil, kot je rad počel, oz. ga je bilo tega, da bi moral z dekletom kaj storiti, strah? Bili smo še hudo neizkušeni, ne ljubimci, ampak tihi poželjivci. Najmanj pa politiki – skojevci.

Ta drža – izkustvo – je osnova za moj ludizem; sredi vojne, najresnejših reči, smrti, pa heci? Ludist-cinik je bil moj stric Boris; ker sem zaničeval strica, sem odklanjal tudi njegov tip ludizma, obrnjen navzven, zoper druge. (Ga zaničeval in posnemal.) Ludizem psozvancev pa je bil, vsaj pri naju z Dinetom, cepljen na avtodestrukcijo, melanholizem, desperatstvo. Tak ludizem je bil zame edino sprejemljiv, a obenem nevaren. Znašel sem se na robu samomora, niti še ne petnajstleten; premišljeval sem o njem veliko, brali smo tedaj za nas fascinantno delo Otta Weuningerja (**Spol in značaj?**), avtor je naredil še zelo mlad samomor.

Kot najstnik sem bil predan predvsem čustvom; mislil sem, a še šibko. Prevajal sem Byrona, **Child Harolda** iz nemščine, se vdajal svetobolju; do celote in smisla nisem zmoget. OF in partizani so bili daleč. Časniki so pisali le o domobranskih zmagah; prevladoval je strah, kdo bo koga spet izdal; in so Slodnjaka, Mesesnela, brata Tuma itn. izdali, mučili, ubili – Črna roka. Mesesnel je bil prijatelj Kozakove in Vidmarjeve hiše, Mesesnelova žena je zahajala vsak teden k Nadi Kozakovi, s sinčkom Janezkom; bil je le leto dni mlajši od naju s Primožem, a otrok, nisva ga vključila v najino družino; za naju je bil povsem neuporaben. Brata Tumi sta bila sinova Henrika Tume, čigar **Spomine** je urejal nekaj let prej moj oče; mnogokrat je zahajal k njuni sestri Anki v Šentvid, jaz sem ga spremljal. Izginil je dr. Gerlovič, naš neposredni sosed, stanoval je v Gorupovih hišah. Tema, zločin, smrt, obup; neprijazni obraz politike. Življenje se je spreminjalo v nočno môro, ki je trajala tudi čez dan. Je to sploh še stvarnost, če je vse le črno? Fikcija? Ne. Preveč je bilo okrog mene in v meni trpljenja. (Misliti pojma politike in trpljenja narazen, je narobe.)

Danes si ni mogoče misliti, kako so bili takratni domobranci – desni katoličani – fanatični; tudi fanatičnih komunistov se ne da več predstavljati. (Kdaj spet?) Oboji (le da komunistov 1944 nisem srečeval, le ljudi, ki so se prikrivali, skrivali) so bili na las podobni današnjim talibanom in Alkaidovcem: isti strastni, sovražeci, nahujskani, nori obraz z besedovanjem o bogu Kralju, ki že zmaguje in bo vrgel vse zle v pekel. Obraz Lojzeta Starešiniča – v bojih s partizani je kot domobranec oslepel, sedel je v prvi klopi, da bi bolje slišal profesorjeve razlage, izredno inteligenten fant – se je kar spačil od mržnje, če me je zaslišal ob sebi; znana sva bila že izpred vojne, tedaj sva se odlično razumela, bil je reven fant iz Bele krajine, preživiljal se je z inštrukcijami. Odkod to sovraštvo, sem se spraševal? Ni bilo to isto Mickino sovraštvo, le z drugimi argumenti, a z isto slepo vero in tonom maščevalnosti? Koliko sem pristno sovražil jaz? Janša politik sovraži; se bo članom stranke Zares posrečilo ne sovražiti? Je danes Slovence, ki so v PM, še mogoče sovražiti? Janša je artefakt.

Da bi bil jaz kdaj takšen, tako fanatičen? Menda nikoli. Fanatizem je redukcija mnogega na eno; eno nisem bil niti ob rojstvu. Čeprav katehet Lavrič v ljudski šoli ni bil možganski genij, so me podobe svetnikov, prerokov, svetopisemskih dogodkov, v katerih sličice sem stalno buljil, enako fascinirale kot slike antičnih bogov v knjigi z ilustracijami o grški religiji in družbi; izročil mi jo je v branje oče; še prej v pregledovanje, ko še nisem znal brati. Vse te podobe (svetnikov in junakov) sem si vtisnil v spomin kot z žarečim ogljem; še zdaj jih vidim natančno izrisane, preroka Danijela, Palado Ateno. – Oče je imel rajši Grke kot Rimljane. Se vidi, da ni bil pravi politik: občudoval je Ahila

in Odiseja, dva heroja, ne pa Cezarja ali Hanibala. (Tito, Kidrič, Boris Kraigher so gotovo sanjali le o uspešnih vojskovodjih.) O Punskih vojnah sem vedel komaj kaj, o trojanski vse. Pa sem šel desetleten vendarle pisat **Julija Cezarja**, ne **Othella**. Torej me je politika bolj privlačevala od osebnih strasti?

Današnji desničarji so v besedah sicer ostri, oba Drobniča, Justin Stanovnik, a kot da sovražijo ti ljudje le navidez, kot vloge, zaradi spomina, ne kot celote-enote. Tudi pri njih postaja vse retorika, kot pri Bajuku; ta vse vrednote in čustva konvertira v denar. Janši gre predvsem za privaten uspeh, za zasebno maščevalnost (je Janša zaradi dogovarjanja s Sanadrom o hrvaških izzivanjih slovenske države, zaradi načrtovanja incidentov na morju vendarle narodni izdajalec?), za zavist, za samovščeno. Tu ni zraven niti sledu več načelnega, medtem ko so se Tomec, skoz dve leti sem ga gledal-poslušal vsak dan, Ehrlich, veliko sem slišal o njem, katehet Cene Notabene kar tresli od notranje polnosti, ekspanzivnosti, zaresnosti. To je bila zaresna – resnična? – stvarnost. Danes je simulacija. Tudi njihova politika? Edina pristna strast privatizem?

Dr. Vrečar pa je bil drugačen. Prepričeval je s filozofskimi razlogi; predvsem mene, videl je, da sem edini v razredu, ki ga razumem, točneje: se ga trudim razumeti, poslušam ga skrajno zavzeto, ko polemizira zoper Kantov kategorični imperativ itn. Pred Mrakom je bil Vrečar edini, ki me je filozofsko vzgajal: seveda v duhu ultraklerikalizma, mladčevstva ali stražarstva; vendar ne s političnimi besedami, ampak s citati sv. Avguština, Tomaža Akvinskega. Nekaj časa je tako vplival name – menda ravno v zimi 44-45 –, da sem postajal sam prepričan vernik. Na duhovnih vajah v cerkvi Križank (pozneje sem tam režiral in dramaturgiziral na Odru 57, kakšna razlika in vendar, nekatere podobnosti!) sem ure in ure preklečal, pobožno molil ves iz sebe, se dajal-predajal ves bogu (Bogu), ki ni bil bog domobrancev; seveda tudi ne bog partizanov-komunistov, njihov bog je bil Zgodovina. Meni je bil Bog Balantičev ponotranjeni Bog evangeljskega krščanstva, kakršnega je začela KC obujati po drugem vatikanskem koncilu. Zato sem bil tako pripravljen na ta koncil, takšnega Boga sem pričakoval kot suha zemlja močo. (V Radovni je mraz, niti suše. A v Avberu, telefonira soseda, je strašna suša, celo trta bo prizadeta, kar se zgodi zelo redko. Vse življenje sem nihal med sušo (žejo) in preobilico čustev, energij. Je tak človek sposoben za politiko? Ga preveč ne zanaša zdaj v to zdaj v ono stran? Danes sem pijan idej, nekoč vina.)

Postil sem se, padel sem skupaj; kajti še tako sem slabo jedel, med vojno nas je na Rimski grizla skoraj lakota. Dobil sem prve znake tuberkuloze, infiltrat v levem pljučnem krilu.

A kaj, ko do pobožnih sošolcev nisem imel več dostopa; so se mi tudi na smrt zamerili, ko so me leto dni prej vrgli iz razreda. Sandka je doma gojila svojo nedolžno, a starčevsko pobožnost. Babica Natalija je le še bolj stiskala že tako tanke ustnice, bile so kot rezilo noža, na svet je zrla s prezirom, tudi nase kot na človeško bitje. Čakala je na Zadnjo sodbo, ko bodo vsi obsojeni, tudi ona. (Ni tudi ta drža politika?) Temačno razpoloženje v družbi in v družini. Moja mati pa? Raje molčim. Bila je izgubljena. O očetu dolgo nismo vedeli nič, niti tega ne, če je še živ. Šele kasno je prišla pošta iz taborišča, podpisan Ernst Tomc. Popolna zmešnjava. Stric Ernst, ki je pobegnil leta 1929 v Sovjetsko zvezo in se od tedaj ni oglasil? Šele kasneje smo od drugih izvedeli, da se oče prikriva v taborišču pod imenom svojega svaka. Le zakaj?

Verjetno zato, ker strica Nemci – Gestapo – niso imeli v evidenci pod priimkom Ernst Tomc; v Sovjetski zvezi je sprejel hrvaški priimek. Pod tem priimkom se je tudi poročil, s sovjetsko Nemko.

Iz teme, dvomov, obupa me je sicer začel reševati Mrak, h kateremu sem začel zahajati ravno na zimo 1943 in mu zvesto sekundiral na Dijaškem stojišču v Drami ne le 1944, ampak še dolga leta. Njegov nauk mi je ustrezal, sam je bil reven, zunaj družbe, osramočen, lačen; asket. A obenem je žareče veroval v nekaj-nekoga, ki (kar) je višji od njega, od človeka, od sveta. Tedaj se še ni približal katoliškemu bogu, v Boga pa je veroval. A ni mi govoril o bogu, pač pa o smislu onstranskega, ki zmaguje nad tragedijo-tragičnim-tosvetnim.

Poleti 45 mi je dal v branje prvo različico **Rdeče maše**, že prej drami **Gorje zmagovalcev** in **Blagor premagancev**. Mislil sem si: zakaj torej ne biti na strani poražencev? Je triumf res edina primerna drža? (Dober politik pa ljubitelj poražencev? Golobič in Širčeva se mi bosta lepo zahvalila za moje čudaške nasvete. A saj jima ne svetujem poraza! Kaj pa?) Domobranci in SKC so govorili le o zmagi; menda so res vanjo verjeli, sodeč po čustvovanju – ne le po besedah – mojih sošolcev Drobniča, Velikonj, Starešiniča, Basaja. Verjeli so vse do maja 45; tako so se obnašali tudi prijatelji katoličani-domobranci z drugega dvorišča, Šurmani; ti so še večer pred vkorakanjem partizanov v Ljubljano, na Rimski cesti, kot spremljava-straža kmečkih voz, vzklikali; čez 14 dni se vidimo! Šel sem jih celo pospremit, še danes slišim Dušana Šurmana, ki tako vzklika. (Sem bil tedaj z domobranci spravljen?)

Kar se je zgodilo z domobranci po maju 45, je nekaj nepojmljivega. SPED(ramatika) uprizarja to, a tudi ona ne dovolj prepričljivo. Ji manjka pravi umetnik ali so bile grozote takšne, da so neopisljive? Naenkrat padec iz trdnega prepričanja v zmago v globino poraza, sramote, žiga (ožigosanosti), da so narodni izdajavci, v sicer mučeniško in vendar sramotno (paradoks) smrt v roških gozdovih po vsej Sloveniji. Nekaj časa se za te povojne pomore nisem zmenil, najprej zanje nisem vedel (a tudi če bi vedel, bi jih odobral: pravična kazen!). Potem pa sem kmalu začel razmišljati o njih, jih polagoma vsrkavati vase. Ko sem zvedel za zmerom več podrobnosti – opisujem jih na drugih mestih –, sem začel dvomiti, ali so bile t(aškn)e kazni pravične. Politiko sem imel za določanje pravice. Je nimam za takšno do neke mere še zdaj? Se bi mogel odločiti za načelno nepravilno politiko?

Ko sem zvedel, da sta morda pri eksekucijah sodelovala Alina strica Miro in Vlado; ko sem zvedel, da sta bila med ubitimi tudi zetova strica, sem se zavedel; da jih moram sprejeti na svoje rame; v svoje srce, kot sebe samega. Kako naj bom monolitna identiteta, če pa se obenem ne morem odpovedati partizanom in OF; na te prisega še simbol vsega zvitega politikantstva Janez Stanovnik. Odpovedati se ne morem niti klavcem-oznovcem, Ribičiču kot znaku zanje, mojemu nekdanjemu šefu na Uradu za informacije pri IS Slovenje inž. Milošu Bučarju, povojnemu majorju OZNE, s katerim sva se v času najinega skupnega uradnikovanja skoraj sprijateljila. (Bučar in Kociper?)

Morda je šel po domobranci maja 45 na mejo z Avstrijo ali Avstrijo sam Ahac (Dušan Pirjevec), kasneje moj najbližji prijatelj? Neposredno po vojni je imel še vojaške in tajne naloge na Koroškem. Morda je vodil-usmerjal Transporte mladih kmečkih fantov – fanatičnih in zapeljanih – dr. Milan Osredkar, major vojaške kontraobveščevalne službe, ki je prek svojega brata

tako škodil svojemu očetu? Morda je sodil med organizatorje klavcev nek večno pijan partizan, ki se je v kavarnah in gostilnah pojavljal v vojaški uniformi majorja, dal se je titulirati (fonetično) mejdžer. Imel je zelo izrazit obraz, tenek, oster, večkrat smo pili skupaj. Včasih je pripovedoval kakšno partizansko zgodbo. Seveda nič o povojnih likvidacijah. O tem je molčal tudi major OZNE Jože Šiška, ki pa mi je govoril o marsičem hudem, kar je počela OZNA, o Golem otoku; navajam na drugih mestih. Po eni strani mi je – pijansko? – zaupal, po drugi me je provociral. A se nisem dal, četudi mi je včasih kazal zaupne dokumente, na katerih so bila zapisana imena – lastnoročno podpisana – znanih slovenskih znanstvenikov kot (seveda medvojnih) sodelavcev VOSa-OZNE. Poslušal sem, si zapomnil, a le kimal in mrmral: ja, hudič je, hudič, in v tem slogu. Bil sem kvadratast in okrogel, neoprijemljiv. Poznal sem zgodbe tepcev, ki padajo v past za slone. Na provokacije sem bil navajen kot hudournik na nevihto.

Naj sem se v zimi 44-45 še tako trudil verovati v eno in célo in smiselno, ni se mi posrečilo. Niti partizani-komunisti niti evangeljski katoličani (ki so vendarle imeli neko zvezo z domobranci, prek SKC, ki je bila tedaj politično skrajno aktivna) me niso zadovoljili. Nestrpnost črnega terorja me je strahotno odbijala; od partizanov sem pričakoval, da bodo uresničili, kar so domobranci kršili: strpnost, mišljenje, svobodo, pravo ... (Vse to sem imel za pravo politiko.) Partizani so bili daleč, a v zmago zaveznikov sem upal, njihova letala, ki so vsak dan preletavala Ljubljano visoko na nebu, sami težki bombniki, so me navduševala. A kdaj bo zmaga tu?

Nekoč bo lepše, piše – v naslovu svoje povojne knjige – prebrisani psevdosentimentalec Miško Kranjec. Bo nekoč res le drugje, v drugosti, ali tu, v tem človeškem življenju, kar je delno obljubljala tudi KC za čas po zmagi nad komunisti? Povsem pa je bila o tem prepričana Partija. Kako ji naj ne bi maja 45 verjel, če je obljubljala Celoto in Vse, Smisel in Pravico? Zmagala je, vojaško družbeno; medtem ko so bili domobranci za dolgo – še danes so – poraženi. Pa je zmagala tudi v bistvenem, realizirala obljubljeni novi svet? Žal ne.

Naj je bila zmaga naše svetle svete stvari še tako daleč, nanjo sem (v eni svojih EV) stavil ves, scela. Ta zmaga zame ni funkcionirala kot fikcija, ampak kot prihodnja skorajšnja stvarnost, ki bo – po heglovski rečeno – vase posesala tudi resničnost in vse morebitne delne zmote, fikcije-sanje; spremenila jih bo v dokončno realno stvarnost. Življenje bo stvarnost in gledališče obenem. Gledališče predstavlja zamišljeno-zaželjeno stvarnost, ki postane resničnost. Udejanja se politika predstavljanja.

6

Zakaj gledališče? Naj sem po eni strani – v eni svoji EV (eksistenci-vlogi) še tako veroval v prihodno zmago Komunizma (NOBa), ker je bila ta stvarnost le prihodnja, sem se moral, da bi v sebi obstal, oprijeti česa bolj trdnega, bolj stvarnega. Paradoks? Nasproti politiki, ki je bila tedaj v svoji najbolj trdi, stvarn(ostn)i fazi, v vojni in revoluciji, sredi smrti (a je bila ta politika zame ob prihodnje zmagoviti tudi fiktivna, nenavzoča, le verska), sta delovala kot

stvarnost gledališče in umetnost. (Gledališče bolj stvarno od politike? Da.) Bilo je tukaj, vsako popoldne sem zahajal ali v Dramo ali v Opero, pisal že dramske – uprizoritvene – kritike, sam skladal opere, bolj ali manj z enim prstom na glasovir, in le nekaj uradnih tekstov. Pel sem kot blazen arije tenorjev, imel pa bas-bariton. (Biti črno in rdeče.) Tako krepko in dolgo sem tulil kot operni pevec, da sem si uničil glas. Torej nisem bil le radikalen, ampak tudi dosleden? Kakor kdaj.

Vsi trije prijatelji (+ Pupo Križanič) smo v tej grdi zimi 44-45 našli zatočišče in smisel v umetnosti: v Mozartovem **Don Giovanniju**, ki smo si ga poživigavali, ko smo se sprehajali po Tivoliju ali se kačasto v gosjem redu ovijali okrog nočnih svetilk, v večeru, pred policijsko uro. V Ljubljani se pozimi zmrača že kmalu po 16h, tedaj pa je tlačila mesto še gosta barjanska megla. Svoje – tudi medvojno – srečavanje z gledališčem in dramatiko opisujem v posebnem štiridelnem eseju; naj ga priključim pričujoči knjigi? Dejansko ga dopolnjuje. V eseju še nisem izpeljal dovolj ostrih konsekvenc, vsaj ne v območju, ki ga tematiziram zdajle. Umetnost mi – nam – je pomenila ne le smisel, ampak enotno bit, ki sem jo poleti 45 spet iskal pri marksizmu, poleti 56 pri Heideggerju, leta 85 – zadnjič – pri von Balthasarju. Umetnost je bila svet, kamor sem se lahko zatekel pred črnim terorjem in – po 1945 – rdečim; ta je obnovil – še stopnjeval – črnega. Napredek kot premikanje raka. Naprej, nazaj. Vstran – k drugosti.

K sreči ta umetnost ni bila monolitna filozofija Tomaža Akvinca, kaj šele zreducirana na Tomčeva **Načela**. (Kako simbolično, dva Ernsta Tomca, sovražnika, prvi ideolog jezuitskega terorja, drugi izvrševalec rdečega). Takšno umetnost so terjali od nas – naše grupice – Peter Levec, Miško Kranjec, Ivan Bratko ipd. Naj bi se vzgajali ob Fadjejeva **Mladi gardi**, ob ovaduhu KGBja Pavluški, ob Ostrovskega **Kako se je kalilo jeklo**, ob Borovih koračnicah (Hej brigade, hitite, kar ni po naši meri, čimprej zatrite). V umetnosti smo se naučili gledati odpiranje problemov, zastavljanje najtežje rešljivih vprašanj, prehod od poenostavljene vojaško-ideološke stvarnosti v pluralno, odprto, zato tudi dekadentsko. Sami smo – najintenzivneje – doživljali dekadenco-nemoč ravno v zimi 44-45, torej tik pred vkorakanjem partizanov v Ljubljano, neposredno pred vrnitvijo novega monopolizma, čeprav zdaj rdečega, ne več črnega. Pridružil se nam je – vzpostavili smo četverko – Tit Vidmar, ki je že iz partizanov prinesel s sabo dekadentnega duha, bral Rimbauda ... Rimbaud pa poleti 1945! Kdo mu ga je dal v branje? Franček Brejc? A da bi ga ta hranil v partizanih, v Rogu, na Bazi 20? Kmalu smo prisegli na prapor Jesenina, na njegove žalostno samomorivske pesmi; tudi politika, a tedaj ne popularna. Majakovski nas ni zanimal, potrebovali smo čustva, pa čeprav negativna; bila so pristna, medtem ko so iz nas pozitivna čustva vse bolj izginjala. Slaba priprava na EV biti partijski politik.

Med vojno sem prebral na tisoče knjig, od katerih so bile mnoge pravi Vademekum pluralizma, razdvojenosti, tudi reševanja v evangeljsko krščanstvo, Dostojevski, Tolstoj. Bral sem novele Leonida Andrejeva, po katerih sta Vidmar in Kogoj ustvarjala **Črne maske**. Bral Arcibaševa **Sanina**, prevedel ga je »dvomljivi« komunist, očetov pristni prijatelj inž. Stane Krašovec, oče akademičarke-slikarke Metke Krašovec, soproge pesnika-homoseksualca Tomaža Šalamuna. (Krašovec je bil med vojno telegrafska zveza Glavnega štaba partizanov z jugoslovanskim Glavnim štabom, morda tudi s Sovjeti in KGB.

Bomo o teh rečeh kdaj kaj bolje poučeni?) Micelij, kajne? **Sanin** je veljal med moralisti za pohujšljivo, cinično delo; to ni Turgenjeva **Saninin**; je le priprava nanj.

A zadoščalo bi (mi) že branje Balantičevih pesmi. Domobranska stran – dr. Tine Debeljak – jih je razglašala za versko poezijo, kar brez dvoma tudi so, za domobransko, kar nikakor niso; ni pa dovolj poudarjala v njih razdvojenosti, obupa, greha, čeprav je greh značilen za katoliško vero. Desnica je med vojno potrebovala monolitost, ne greha; niti koračnice Vinka Žitnika niso zadoščale, niti intimne liričnice Mitje Šarabona. V Balantiču sva z Dinetom (Primož ga ni maral), tudi pod Mrakovim vplivom, videla nesrečneža, ki je skoraj razkrojen zaradi svojih strasti; ki veruje v Boga, a na osebno-eksistencialen način. To je poskušal tudi pesnik Severin Šali, ko je kot moto v svojo zbirko navajal verze mistika Angelusa Silesiusa; a se mu ni posrečilo, bil je – čustveno – preveč pozunanjen (**Srečavanja s smrtjo.**) Formalist s pravimi temami, a žal s premajhno poetično močjo za zares dobro poezijo. Dušan Ludvik pa se je le igral (**Srce v vetru**); katoliški protoludist **s potepuško palico**.

Balantičevega vpliva se nisem nikoli otrešel, po vojni sem med prvimi in večkrat pozitivno pisal o njem; tudi politika, a antimarksistična. Še po letu 90 sem predaval o njem na Šentviški gimnaziji, v organizaciji profesorja filozofa Mršeta in današnjega ljubljanskega pomožnega škofa Jamnika. Težko je reči, da bi obupanjska drža Balantiča nujno pripeljala v samomor, preveč je bil navezan na katoliškega boga. Ga pa je v čudovito rešitev: v mučeniško smrt. Biti mučenec, kakšna blaženost zanj! Balantič je umrl v milosti; domobranskih bojnih pesmi ni mogel pisati, zato je zadnje leto dni pesniško molčal, znašel se je v samozavrtosti, kot mnogo let kasneje Rudi Šeligo v **Kamenju**, a kot minister-politik. Šeligova umetniško-osebna pot je šla od prve novele **Kamen**, 1959, do zadnje drame **Kamenje (bi zagorelo)**. Ostala je žerjavica, nato pogorišče, nato nič.

Balantič je odpiral evangeljsko smer, razmerje z osebnim Bogom; k temu sem se obračal v zimi 44-45 tudi jaz in nato – za dlje časa – v 80-letih, z izzvenevanjem v 90-letih. To je Bog Pascala, janzenizma, na robu skepse, volje do vere in ne idilične naivne vere, ki jo je Balantič sicer skušal gojiti v duhu tedanjega slovenskega katolištva, glej predvojni zbirki Šalija in Ludvika, **Slap tišine**, tudi med vojno, tudi Cevc, glej **Preproste stvari**; a to Balantiču ni zadoščalo, ni ga zadostilo. Greh v njem – zavest o grehu – je bil premočen, idilizem preveč preprost, strast prevelika in erotična strast predivja; ni je bil zmožen reinterpretirati (RR) v politično-fanatično, kot kak – verjetno zgolj cinični – Mirko (ne mesar v Wolfovi, pri katerem je služila moja teta Štefi kot blagajničarka) Javornik.

Kar opisujem, je osnova za moj razvoj kasneje in za (tudi politični) razvoj moje-naše trojice. Naj smo še tako pograbili marksizem v stalinistični različici, ne v Plehanova ali kasnega Trockega, naj smo še tako v Partiji – povojni oblasti – videli absolutno dobro, polno bit, skoraj že uresničen smisel celote in vsega, naš zanos je trajal le – približno – pol leta; vsekakor je uplahnil po letu 1948, dokončno po letu 1957. (Tedaj so tudi Primoža in Veljka izključili iz Partije, 64 tudi Ahaca, ki se nam je 63-64 pridružil.) Od maja 45 naprej smo za nekaj mesecev ponotranjili zavest o absolutni zmagi: da smo v posesti absolutne resnice in resničnosti, kaj šele stvarnosti, ki je pomenila-bila oblast; ker je to ponotranjil, je Primož lahko napisal čez 15 let **Afero**, v njej lika

fanatičnega slepega aktivista Marcela in umnega ciničnega voditelja, Komisarja. Je lahko napisal Dominik v svoji **Antigoni** kralja Kreona, čeprav je ta že skeptik, recimo, da je to Boris Kraigher iz leta 1959; tak Kraigher ne bi bil mogoč, če ne bi bil prej Komisar in celo Marcel. Ta lik ima svojo zgodovino, že v Štihovi in Kajuhovi **Materi**, napisani poleti 41.

Brez – zunaj – omenjene zgodovine ne bi Dominik napisal svojega Črtomirja, ki se zelo odmika od Prešernovega; je fanatik, Marcel na drugo potenco, Rdeča in Črna zver obenem, fašist in stalinist, ki se sili z vero v vero v vero, a ne ostane, kot jaz, pri ARF, ampak je pristen dejavnež, svojo držo udejanja z zločini, kot sta jo KaKi (Kardelj in Kidrič). V svojem **Krstu pri Savici** (1969), v katerem je tudi moja tedanja filozofija in Rožančeva, se Smole opredeli za taktiko, za diplomacijo, za stvarnost; za politiko. Kot se je skoraj vsa moja-naša grupa po letu 67, Kavčičevo obdobje; v praksi tudi Zajc, ne pa v dramah, v teh ostaja Zajc Balantič, a brez vere v osebnega-transcendentnega Boga, glej **Potohodca**.

Pristanemo na nacionalno državo, ne pa na nacionalizem, niti na kakršen koli ideološki fanatizem. Pristanemo na delno rešitev; Črtomir hoče totalno, zato ubija vsevprek, nujen je totalitarizem. Delna rešitev-opcija pa so stranke, parti-je nečesa kot celote. Tu celota v filozofsko verskem pogledu ni slovenska nacija-narod-država, ampak transcendenca, ki je neotipljiva. Vanjo veruje sestra Pia, v katere srcu pa se prav tako zgrinjajo črni oblaki skepse, nevere, kot so se v tedanjem Dominiku; rezultat tega procesa sta **Zlata čeveljčka**, konec politike, odločitev za – podaljšan – samomor.

Smole zagovarja na eni ravni to stvarnost politično-strankarskega – pluralnega, strpnega, tosvetnega – tipa, na drugi pa notranjo vero; žal postaja ta vprašljiva. Kot je postala zame konec 90-let. Zato sem padel v krizo (ne)vere, skoraj obupa, zašel v priprave na smrt od bolezni in starosti. A me je pred nekaj meseci znova obiskala kot milost »prava« vera in sem se znašel v veri v vero v vero v senco zarje onkrajnega, ki mora biti tudi stvarnost in resničnost. (Res more biti?) Tu sem zdaj, s tega vidika pišem razprave v pričujoči knjigi.

Vrnil sem se torej k letu 1969, ne le k skupni točki z Dinetom, v **Krstu**, tudi s Primožem, v njegovi drami **Legenda o svetem Che**, 1969. Avtor v njej skeptično in z zgodovinskim izkustvom stvarnosti uprizarja konec revolucionarja Che Guevare, konec pristnih zadevnih čustev in idej, konec revolucije, a obenem s Chejem simpatizira, ga ponotranja, se najde v njem. Tipična tragedija, ki - zelo izvirno – obnavlja Sofoklejevo **Antigono**, zaključuje cikel pomembnih dram dveh prijateljev-sodelavcev. Ostal je le še Strniša s svojo dramatiko; s Strnišem sva se zblížala šele leta 60. A tudi Strniša se izpoje, z **Ljudožerci**, 1972. Kdo še ostane? Le jaz?

S Primožem tista leta nisva bila v najboljšem odnosu, pa vendar me je prosil, če napišem spremne besede v Gledališki list Drame SNG ob uprizoritvi drame; kot me je prosil Smole za analogne besede v krstno predstavo **Krsta**. Obe želji sem izpolnil, napisal dva – po moji oceni – dobra eseja, ki se ukvarjata predvsem s politično dramatiko. Danes poudarjam posebej to: da se vračam k prijateljema; da po svoje razvijam naše skupno stališče iz konca 60-let. Eno od mojih drž (EV), ne ludistično, ampak versko, ki je ves čas spremljala vse moje ostale drže-opcije, tudi ludizem-reizem. To reči mi je bistveno.

Opisujem, kako je pluralizem – čut za delno, za enakovrednost več drž, kar je bistveno za sistem strank(arstva) –, nastajal v meni in mojih prijateljih, brez katerih ne bi bil nič. V koncu 60-let smo se opredelili za strankarski sistem, tudi za slovensko nacionalno državo, **Krst**, a obenem pustili vprašanje transcendence odprto. Vsak ga je reševal po svoje. Dominik je začel obupavati. Podobno Primož. Rožanc je iskal meni blizu, v vračanju k evangelijskemu krščanstvu; Šeligo k magiji new age tipa. Tu okrog se je smukal tudi Marjan. Tudi jaz sem new age držo ponotranjil; se trudil, da bi postala tudi ta moja EV eksperiment-pristnost. Z Rožancem sva stopnjevala kritičnost do oblasti (do vladajoče politike); Marjana so celo obsodili, v drugi polovici 60-let; čeprav ne zaprli. 70. leta sva se obračala k ARF, glej moje eseje v tržaški reviji Most, v knjigi **Sreča in gnus**. Vse je bilo odprto; zadovoljevala sva se z miselno akcijo na robu dovoljenega.

Na prehodu 70-ih v 80. leta sem soustvarjal Novo revijo; glej v njej mnoge moje razprave o SD; tudi v Reviji 2000. Moj kriticizem do Partije mi je dajal samozavest, moč, vtis poguma; nastala je nova grupa, zelo aktivna, zanjo sem (so)pisal platforme. Boj zoper Partijo – za pluralno družbo – mi je dajal začasni smisel, trdnost, solidarnost v grupi, občutek nove Celote, ki nastaja. Ker nisem mogel z novorevijevci naprej v nacionalizem in gentilizem, ki je zame le delna rešitev, reinterpreterirana v psevdoceloto (Narojenost kot bistvo-bit), sem iskal v KCi. Za nekaj let našel: v evangelijski-pokoncilski KCi, kakršno sem na Slovenskem konstruiral; najprej so mi jo kleriki potrjevali, a so se ji po letu 90-91 hitro odpovedali. (Sama politika.) Naj rečem kot Pučnik v intervjuju, ki ga je imel z mano leta 1984, objavljen je tedaj v Novi reviji, da sem ostal **Brez naveze**? Nisem te sodbe napisal že jaz, desetletje prej, glej moj esej iz revije Most, objavljen 1974, št. 41/42, naslov zadnjega poglavja: **Ostal sem sam**.

Novorevijevci so se skazali za – politično in osebno? – nedozorele; škoda, bili so fejest fantje, bistri, ustvarjalni, Tinče, Snoj, Nikolaj ... Niso razumeli rešitve: ostati pri delnem – pluralnem, torej liberalni družbi postmodernega kova – na eni strani, v eni svoji EV, na drugi pa ohraniti vero v smisel, onkrajnost, Boga, ki pa ni le ponotranjenost (privatizem), ampak pristna vera v vero, s tem tudi delovanje v tem svetu zoper vse identitete; ne le kritičnost do identitet (žal novorevijevci tudi te nimajo), ampak ARF in predlaganje rešitev, ki so manj identitetne kot ostale. Vtis imam, da se je meni posrečilo. (Koliko se je Veljku Rusu, ne vem. Pred par dnevi sva se zelo lepo – mirno, prijateljsko – pogovarjala, najina izkustva so si v marsičem blizu; svojo rešitev sem mu le nakazal, problem društva Zares, ki se spreminja (RR) v stranko. Na mojo pripoved ni odgovoril jasno.)

Niku Grafenauerju, Snoju, Primožu, Simonitiju itn. se žal ni posrečilo; Hribarja lavirata vmes na nepristen način; sta politika(nta), ki tavata, se oklepata slamic. Spomenko je odneslo za Pahorjevo svetovalko, križ božji! Grafenauer, Snoj itn. so postali »čisti« desničarji, pristaši ali Janše ali celo Bajuka. Niko ga je koval v zvezde, ko je ta debelušni možič pred nekaj leti prispel v Slovenijo kot angelski paket z neba. Niko je začel pisati pesmice-reklame političnega tipa, za Arharja, morda tudi za Janšo, v stilu (»Nartavečji od vseh pa je Janša /, kdo mu uglednost zmanjša? / Sam' barabe komunisti, / zun' in not' le Antikristi.« No ja, ti verzi niso slabši od Menartovih. Naj kandidiram v 5. razred SAZU? Je mogoče biti kar v dveh razredih hkrati? Saj sem tudi

zgodovinar in filozof; torej spadam tudi v I. razred! Ne bi želel biti kot Vojan – ne Veljko! – Rus v vseh teh razredih ne le kot član, še manj kot učenec, ampak kot učitelj? Nisem kot eksperimentator tudi znanstvenik? Nisem nekoč kot študent pomagal profesorju Albinu Seliškarju, učil nas je fiziologijo, raztrančirati pravo žabo? Prirodoslovci so menda v 3. razredu. Hura! Še žirafa, kamelo, lipicanca za vloge; tudi za existenco? Kdo je tu požrešni rokodelec iz **Sna kresne noči**? Politik-pesnik Snój ali jaz? Se ni prijatelj Šeligo spotaknil ob tej dvojni EV? Jaz hočem biti dvojen (RazcDč), a ne kot politik in umetnik ali znanstvenik ali mislec. Kako da ne? Ni ves ta moj pričujoči spis en sam zagovor politike, nazadnje tudi uvod v zagovor strankarstva (društva Zares), s tem v pravico do vzdiga na oblast? Kdo to pravi? Nič takega še nisem rekel. Nisi, a boš! Nese te v to smer. Zares? Izgubljam se v goščavi; **Holzwege** ali slepe steze?

Se sklicujem na **Antigono** in **Afero**, ker iščem alibi – temelj – za svoj novi pripravljajoči se looping? Primoža in Dineta ni več med živimi, ne moreta mi oporekati. Njuni svojci niso merodajni. Njuni prijatelji, ki niso moji prijatelji, recimo desničar Janko Kos, ki je to postal iz levičarja, zagovornika uradnega marksizma? Baš me briga, kaj misli ta kos celote, ki razpada! Kdo pa je še bil Primožev prijatelj v zadnjih dneh ali letih? Trekman, ki je prešel v službo Rupla. Ni ostal Primož strahotno sam? Leta 81 sva se močno zblížala; zakaj je to želel? Jaz vem, zakaj sem bil tega vesel: ker mi Primož ni mogel iz srca, iz spominov. Bil je del mene, jaz – v to sem prepričan – del njega. Je čutil tudi on tako? Dva namesto enega? Eden namesto dveh? Bi se Primož rad reševal z mano in mojo grupo, ki je prav tedaj ustanovila Novo revijo? Je hotel spet smisel, akcijo, kateri se je odpovedal z **Legendo o Cheju**? Bi lahko jaz prijateljstvo z Rožancem (Šeligom) nadomestil ali kombiniral s prijateljstvom s Primožem? Sami vprašaji, na katere ni mogoče odgovoriti.

Bi bil Primož danes v kaki stranki? V kateri? Pa ne v isti kot Snój, s katerim Primož ni hotel imeti stikov, kot s klerikalcem? Bi prešel iz liberalske kot Rupel v Janševo? Bi se nagibal k Zares, kot se bi (bo) morda začel Veljko? Njegov sin Andrej je že precej časa zraven in če oče ceni sina ...? Me je prišel Veljko v Radovno potipat ravno glede mojega odnosa do Zares? Naj bi morda kaj skupaj ukrenila, izdala kak manifest, kot mi je pred leti večkrat predlagal, tudi članstvo v elitnem Svetu modrih, ki sem ga seveda odklonil? (Ko pa je vanj predlagal tudi šeme a la Boštjan Zupančič.)

Kako bom vzdržal na tem robu med samoto, družbo, politiko, stranko? Med fikcijo in stvarnostjo? (Vprašanje, ki sta ga zastavila Barbara Orel in Jacek Kozak.) Bom res našel nove prijatelje, celo tri desetletja mlajše od mene? Je to objektivno mogoče? Me bodo sprejeli? Bom zmožen pristno sprejeti jaz nje?

7

Bravca sem, upam, pripravil na to, da si bo vsaj približno lahko zamislil, kaj je pomenil zame – za mojo grupico – 9. maj 1945. Evforijo ob tem opisujem v eseju **Srečanje z Borisom Kidričem**; tu le komentiram, osmišljujem zgodbo. Ni bila bistvena – ali šele v drugem planu – osvoboditev izpod okupatorjev,

konec vojne, vrnitev mojega očeta iz Buchenwalda, konec preganjanja, s katerim so me mučili ali vsaj nadlegovali moji sošolci. Kar hočem reči, je, da mi je šlo tedaj za bistveno več oz. drugo. Nasta(ja)la je možnost, ki se je zdela že realizirana, da bo konec le delnega, krivičnega sveta, v katerem bom razcepljen in po tej liniji-logiki drsel v avtodestrukcijo.

Naenkrat je Balantič s svojim svetom razpadel; Balantič je slikal svojo notrino, svoja duševna razpoloženja. Toliko je bilo v meni marksista že od nekdaj – goreče sem prebiral Prežihovega Voranca, **Samorastnike**, Miška Kranjca, **Pravljico o dobrih ljudeh**, **Zalesje se prebujajo**, Ingoličeve **Lukarje** –, da sem lahko ponotranjil zavest o človeku kot kolektivnem bitju, bitju občestva, pri čemer sem vztrajal še pri Perspektivah; morda vztrajam še danes, ko sem občestvo zožil na lastno družino in par prijateljev. T(akšn)i romani so me učili, da človek ne more preživeti sam, prej ko prej pade v obup. To mi je sporočal Vodušek v **Odčaranem svetu**, knjigo sem kupil poleti 45. Začela me je odznotraj razžirati. Precej časa se nisem mogel odločiti, kdo ima prav. Ali Vodušek ali Gruden z **Dvanajsto uro**, ki sem jo bral že med vojno, našel sem jo v očetovi knjižnici, in povojno zbirko **V pregnanstvo**. O tej sem poleti 45 napisal celo kritiko; bogve, ali se je ohranila.

Obupa iz zime 44-45 smo se trije prijatelji rešili s tem, da smo se politično aktivirali, kot člani Mladinske organizacije; torej sem že bil nekak politik. Dine je postal celo član Narodne zaščite, spal je v Klasični gimnaziji, tedaj ni bilo šole, bilo je poletje, za pasom je nosil ročne bombe. Javili smo se kot prostovoljci v vojsko, a so nas odbili; v vojsko je začela oblast vpoklicevati po letnikih; prostovoljstvo sem zamudil, moral bi v partizane, ko me je s sabo septembra vabil sošolec Ciril Martinček.

Skratka, hočem reči; znorel sem vsestransko. Znorel? Ne: menil sem, bil prepričan, da sem vstopil v samo bit. Ne le jaz, tudi moji prijatelji, vsi Slovenci. Na domobrance precej časa niti pomislil nisem. Izstopili – izstopljeni so bili – iz mojega vidnega kroga.

Danes se prepirajo o tem, kaj je bilo 9. maja 45: ali le konec vojne, ali tudi prenos leve revolucije v Ljubljano oz. stopnjevanje te revolucije s pobjem vrnjenih domobrancev? Levica - bivši partizani – ni preveč prepričljiva; Janez Stanovnik kot njen porte-parleur je sicer nabito poln patosa, a je to retorika; mož se kar naprej napihuje in obenem opravičuje; vse v njem je zmečkano. Bivši partizani zglejajo, ko se dobijo na proslavah v uniformah in dajejo javne izjave, kot senilni starčki; obujajo spomine, bolj v duhu Jurčičevih **Spominov na deda**, kot da bi se jim posrečilo prenesti razpoloženje druge polovice maja 45 v današnji čas. »Nekoč je živel junak ...«

Zame in mojo grupo so nastopila nebesa; jasno je, da ne za družini mojega zeta, ko so jima pobili sinove. A teh nisem videl, jemal v obzir. Tiste gimnazijce, ki so pobegnili v tujino, smo denacificirali, jih izključili iz šole. Jaz sem – prepričan, da delam prav, čeprav ne s popolnoma čisto vestjo – denacificiral svoje sošolce; ker sta brata Velikonje ostala v Ljubljani, sem najbrž izločil iz šolskega procesa tudi njiju, za eno leto. Maščevanje kot pravica. Bilo je še najmanj, kar je kdo lahko storil zlega. (Zlega?) Kdo od »naših« seveda, od zmagovalcev, kamor smo se prištevali vsi trije prijatelji. Vodil nas je Tit, s katerim smo se povezali 11. maja. Še dve leti je hodil naokrog v partizanski uniformi, v škornjih; če smo bili z njim, smo bili nedotakljivi. (Res dela človeka obleka?)

Zame je bil rešen moj filozofski in verski, osebno psihološki problem. Postal sem ud občestva, ki je bilo zmagovalec v zgodovini in politiki, bit kot takšna. Privatnost je v meni – iz mene – izginila, vsaj za nekaj časa. Hodil sem od mitinga do mitinga, poslušal Kidriča, celo govoril z njim osebno; bil saturiran do kraja. Do kraja? (Retoriziram kot Mrak. Ironiziram: uscal sem se. Uscal?)

S pljunkom na moj hrbet med neko parado se je oglasilo prvo slabo znamenje, Drugo je bilo, da nas je – slikar – Bogdan Borčič sprejel v SKOJ, imeli smo že prve sestanke; Tit je sicer že bil član SKOJa, s Primožem pa še nisva bila. A čez mesec dni sestanki odpadejo; vse zelo čudno, Borčič molči. Bili smo prijatelji še iz vojnih časov, vrnil se je iz Dachaua, menda je bil med vojno vosovec. Nato zvemo vzrok za svojevrstno izključitev pred sprejemom. O meni, zakaj ne morem biti član SKOJa: ker je bil moj oče trockist. Začela se je zgodba z mojim očetom, ki je tlela vse do poletja 48; tedaj je ogenj izbruhnil in očeta zajel; zaprli so ga, v zaporu izmučili do izgube lastne osebnosti. Udejanjeni **Paradiž** ali **Mučilnica** / Strnišev genialni pesniški cikel.)

Naenkrat nisem bil več ud občestva oz. to občestvo je ostajalo, a jaz sem bil v (le?) enem njegovih segmentov izločen. Ne v vseh. Nisem smel k eliti. Tudi Primož (nekaj časa) ne; ne vem zakaj. Najbrž, ker so lumpenproletarci na oblasti sovražili njegovega očeta, vso njegovo meščansko družino. Ferda in Vidmarja je branil Kidrič, tudi Kardelj; Maček ali Marinko ali Leskovšek ali Janez Hribar, predstavniki primitivcev, niso uspeli. (Je bil Janez Hribar primeren?)

Tretje znamenje: znanec – Janežič ... me je maja 45 organiziral med vohune; naročil mi je, da naj zasledujem nekoga, ki je stanoval blizu naju, v Gradišču. Naslednji dan sem moral poročati, kod se osumljenec giblje. Odkril nisem nič posebnega. Janežič me je prosil, naj novačim za OZNO še koga mojih let; obrnil sem se na kasnejšega slikarja, naredil je samomor, Adamiča, a je odklonil. Moja zadevna dejavnost je trajala morda teden dni, ne več. Šef mi je sporočil, da me ne potrebujejo več. Zakaj ne? Odgovora ni bilo. Sklepal sem: ker je moj oče trockist. Za tistega, ki je bil v mojih očeh najvišje – bit kot taka, svetost kot takšna, vladajoča bit – sem postal sumljiv, nevaren, napačen. Svet je začel v meni pokati. Me je zlomila politika?

V zimi 44-45 smo se reševali v literaturo-umetnost. Nisem videl razloga, zakaj ne bi ostal umetnosti zvest. Tudi Tit me – nas – je podprl; v partizanih je pisal pesmi. Nobene bodre agitacijske, samo reflektivne. Tenka občutja, celo žalostne, sive, otožne. Tit je na nas najbolj vplival, najhitreje nam je izbil iz glave-srca absolutnost novega sistema kot svete biti. On nam je svetoval brati Voduška, se norčeval iz Grudna; se norčeval iz marksista-stalinista Todorja Pavlova. To je slišal doma; stari Vidmar je obdržal tedaj kar precej samosvojo pozicijo. Dovolili so mu, ker je sicer podpiral Partijo; v vseh bistvenih rečeh so se nanj lahko zanesli; ne pa na Ferda. Da vpliva slabo na svojega sina in njegove kompanjone, OZNE-Partije ni zanimalo, preveč smo jima bili nepomembni. Niso računali, da jima bodo lastni otroci (iz)kopali grob.

Četvorka se je v glavnem pogovarjala o umetnosti. Družili smo se noč in dan, vse manj prisostvovali sestankom Mladinske organizacije na Vrtači. Preselili smo se na Glavni odbor Mladine Slovenije, v Trubarjevo ulico, kjer je stoloval Jože Smole in vrsta zaslužnih mlajših partizanov. Jože Smole nas je učil prave poti; pripravljaj nas je, da bi postali znanstveniki, recimo za to, da bi ponovno izdali Cankarjeva **Zbrana dela**, Cankarja interpretirali kot marksista, spodbili

interpretacije Izidorja Cankarja, ki je bil za tedanjo Partijo strup. Ko sem Jožetu okrog leta 85 v letalu – precej pijan – povedal to zgodbo, kaj je od nas terjal, se je seveda ni spomnil; bilo mu je nerodno, poslušalo naju je kar precej Slovencev; bil sem, kot ob takšnih priložnostih, glasen. Tipično za bivše komuniste: ničesar zanje negativnega se ne spominjajo.

V SKOJ nismo bili sprejeti, a pritegnili so nas v kulturno – tedaj enako in še bolj politično – delo na glavnem odboru, torej v središču depandanse Partije. Glavni odbor Mladine so vodili sami skojevci oz. partijci; spomnim se majorja Janeza Nedoga itn. Za mojo grupico je bilo sodelovanje v Glavnem odboru sijajna priložnost, da se uveljavimo; to je, da uveljavimo svoje zamisli. Nisem pričakoval, da bodo moje zamisli od partijskih tako odstopale. Ne le moje, vseh nas štirih.

Začela so se nesoglasja, nesporazumi, celo nasprotovanja; na Glavnem odboru smo se vsak dan bolj prepirali. Posta(ja)l sem upornik. Nisem videl druge poti, kot da ostajam zvest sebi in občestvu; napačno sem mislil, da je oboje eno, monolitna naša sveta stvar. A se je izkazalo, da je – močno – dvoje. Da Partija mojega – moje grupe – stališča (pesniške prakse) ni pripravljena trpeti. Skušala nas je vzgajati, a zaman; postajali smo vse bolj trd(n)i, samogotovi. Odkod smo jemali pogum, samozavest, da smo oponirali totalitarni oblasti? Ne vem, a tako je bilo. Nismo šli do kraja, sicer bi nas zaprli, čeprav smo bili le 16-letni. Po porazu naše stvari smo se umaknili. Se deloma Partiji spet približali, s Primožem sva vstopila v SKOJ, jaz spomladi 47, zaradi zaslug – predanega fizičnega dela – na progi Brčko-Banovići; a je trajala ta simbioza komaj leto dni. Poleti 1948 sem se s Partijo razšel, predvsem zaradi očetovega zapora, a ne le zategadelj. Primož je še vztrajal v Partiji, tudi kot funkcionar v mladinski organizaciji na AGRFTV.

8

Kaj se je poleti 45 z nami dogajalo, bo najbolj nazorno pokazal avtentičen dokument iz tistega časa; Titkovo pismo meni v Beograd. Bil sem na počitnicah pri starših, oče je bil kot diplomat zaposlen v Zunanjem ministrstvu. Pismo navajam v celoti; postopoma ga bom komentiral; podano bo tudi skenirano. Po pismu sodeč je bil Tit tedaj najpogumnejši, najodločnejši – najzrelejši – med nami. Škoda, da se je kasneje zlomil; so ga zlomili, tudi lastni oče. Najsposobnejši propadejo. Živ sem ostal jaz, ki sem bil tedaj od vseh štirih najmanj zrel.

»Dragi Taras.« In nekaj vljudnostnih fraz. Tit je bil izvrstno vzgojen, midva z Dinetom manj. Prvi stavek, obsega ves odstavek, je primer spakovanja, posmeha: ne meni, ampak rečem-vrednotam, ki so bile v zimi 45-46 v slovenski družbi še sakrosanktne; Tit – mi vsi štirje – jih je že spodbijal. Bil je izvrsten stilist, spodkopaval je s tenko ironijo; oblastniški je niso dopuščali, Zihrel je niti razumel ni. Tit se dejansko posmehuje »vestnemu in moralnemu človeku«, bili smo že ničejanci, preden smo mojstra brali; zaničuje »skupnost in vseočbi blagor, progresivno gradeče«. Jasno smo se že postavili zunaj uradne družbe, komaj dobrega pol leta po 9. maju 1945.

Tit je izpostavil ironiji tudi »naše skupno delo in boj«; to ni bilo delo naše skupine, ampak slovenskega naroda; morda na robu tudi naše skupine in je bil Tit že tedaj vse preveč cinično-skeptičen do vsakega boja? Dominik in Primož sta dokončno zdvomila kasneje, v 70-letih, jaz sem si opomogel. Koliko je danes vredno moje prizadevanje za skupno delo? S kom bom delal skupaj? S kako stranko?

Tit smeši »trdo plemeniti boj za lepoto, polnost in resničnost življenja v smislu resnično človeškega življenja v višjem smislu«. Je mogoče, da smo tako mladi ljudje v tako zagrizenem – resnem, nevarnem – času mislili tako a(nti)socialno, tako anarhistično? Pa smo. Če ne bi bilo pisma kot dokumenta, bi mi nihče ne verjel. Skoraj vsi ostali so se delili med fanatične (leve in desne) in nevtralne-pišmevuharske-opreznorinarske. Da bi si kdo skušal najti lastno držo? Kocbek že; a je bil star čez 40 let; ne pa kak mladinec.

Tit poudari, da se norčuje: »Močan stavek?«, mar ne, dodaja v oklepaju. Tudi brez tega oklepaja bi se razumela. Tak je bil ton pogovorov znotraj naše četverke. Ni čudno, da so nas Peter Levec (Desnec), France Kosmač, Jože Smole ipd. zasovražili.

Bogve, če je Tit ohranil moja pisma; so v lasti njegovih potomcev? Rad bi, da bi jih objavili ali mi vsaj poslali fotokopije. Sem res tako poudarjal erotično seksualne plati življenja? Najbrž res, ta plat me je zmerom ne le mikala, ampak zapeljevala, vodila v nevarne vode. A tudi tu me je varovala kot-milost, srečno sem preстал vse viharje; danes sem v pristanu(?) – Je ta moja izpoved izpoved pristaniškega delavca, ali nekoga, ki se znova odpravlja na viharno odprto morje?

Da so z Glavnega odbora pritiskali v smer spremembe revije iz Kajuha v Mladinsko, se dobro spominjam, bil sem zraven. Mi smo se upirali, ni šlo toliko za sam naslov, ampak za to, ali nas bodo povozili ali ne; za ohranjanje smeri k SAPOi. Tit poroča, da so nas povozili; naslov revije so spremenili. Točno zadeva: bil je »diktat«.

Zgodbo sem doživljal tudi kasneje, pri Besedi, Reviji 57, Perspektivah, Problemih. (Edino Nova revija je zmagala; kaj pomeni ta njena politična zmaga? Ustvarjalno posušitev?) Vdor OZNE, zaplemba določenih prispevkov ali vsaj njihov umik iz številke revije; Kovačičev **Zlati poročnik** v Besedi, Pučnikov članek o družbi v Reviji 57, moji članki v Perspektivah, **Nuna**, **Olimpija-Bagnolet**, v njihov umik nas je prisilil sam notranji minister Kadunc, ki nas je poklical k sebi v stavbo Slavije, kjer je domovala tudi OZNA, Primoža, Veljka, mene. S Pirjevcem sva morala na pritisk Partije oz. spet Mladinskega glavnega odbora zapustiti uredništvo Problemov, okrog 1972. Da me niso navedli med ustanovitelji Nove revije, je bilo zato, da bi si zaradi mojega politično preekspaniranega imena moji prijatelji ne otežili posla; glej že omenjeni **Zapisnik**.

Tit se izraža res lepo literarno; kakšna škoda, da je propadel tak umetniški dar! »Čez kositer naših umotvorov so že drseli valji za prve krtačne odtiske.« Več let sem bil korektor Perspektiv, sodeloval sem pri tiskanju; zato stvar poznam; tedaj je odločal kositer-svinec; računalnikov še ni bilo.

Čista literatura (fikcija), a obenem čista stvarnost-dejstva: »Tedaj pa se v misterioznih jutranjih urah pojavita Makovec in Željeznov (v nadalje M. in Ž.), ki odneseta odtiske na G.O.« (Glavni odbor.) Kdo sta ta dva moža? Makovec se je vrnil iz Dachaua, bil je morda pet-deset let starejši od nas; povsem so

ga dobili v kremplje. Kdo oni? I, OZNA. Kasneje je bil menda direktor Cankarjeve založbe, nepomemben uradnik. Željeznov je Dušan, psiček vsakogar, ki je imel moč. Miško Kranjec ga je nekoč pri Figovcu, bil sem zraven, pozval, naj zleze pod mizo in kikirika; vestno in veselo je nalogo takoj izpolnil, bil je rojen hlapec, s stalnim nasmehom na obrazu. Pisal je slabe pesmi, se povsod vsiljeval, a bil od vseh zaničevan. Nesrečnež si je privoščil – čez tri desetletja – tudi to, da je naju s Pirjevcem napadel v ljubljanskem dnevniku kot narodna nihilista ali izdajavca. Malo preden je umrl, sva se srečala. Prej sem ga na cesti ignoriral, tedaj pa mi je nekaj reklo, naj mu stisnem roko, mu odpustim. Tako se je zgodilo. Ni bil zel človek, le slabič.

Stevo je Stevo Žigon, držal je z nami; škoda, da je postal kasneje srbski nacionalist. Bil je član odbora revije. Za Partijo tipično hinavsko: Željeznov in Makovec da se borita za nas? Titkov komentar je točen, da ne bi mogel biti bolj: »mirabile auditu od take presice!«; od Željeznova. Tedaj se je začela kampanja zoper Lojzeta Kovačiča, ki dolga desetletja ni prenehala. Z Lojzetom smo bili tedaj tesni prijatelji. Ni ravno sodil med našo četverico, ni bil dovolj izobražen, intelektualec; imeli smo ga pa za pisatelja po božji volji; obstajal je poleg nas. Titkovo pismo je tudi sopodpisal: »Pozdravljam Te, Lojze.«

Lojze je pisal (za inkriminirano številko Mladinske revije), kaj bi drugega, o smrti lastnega očeta; ne, tega Partija ni mogla dopustiti. Zmagali smo, je povedala Partija, zmagalo je življenje, bit, zgodovina, občestvo; ta mulc pa obuja smrt nekega privatnika, celo obrtnika, kožuharja, ki je izdeloval krznene čepice, tuberkoloznega, politično neopredeljenega. Lojze je bil genialen, čutil je, da je treba poudariti smrt ravno v trenutku, ko v družbi zmaguje vitalistično življenje; in to smrt nepomembneža, posamezne osebe. Lojze je bil trmast kot mula, obenem pa je res dobro pisal. Moja grupica se je postavila zanj podolgem in počez, kot smo se leta 1957 ob **Zlatem poročniku**; tedaj je bil vodilni v odporu Partiji Čiro Zlobec, Lojzetov prijatelj iz Doma Ivana Cankarja, prej Marijanišča.

Ugotovitev, da »je uredniški odbor preozek«, se je kar naprej ponavljala. Tudi pri Perspektivah so hoteli v odbor vriniti svoje ljudi; ker so jih imeli malo, so iz norišnice – Vojnika – pripeljali nesrečnega Jugoslava Maliča, res je objavil v reviji pesmico, bil zato član Sveta sodelavcev, smel je prisostvovati našim sejам. Sploh ni vedel, za kaj gre; minister za kulturo Poljanšek (moj in Primožev svak v tretjem kolenu, ki naju tedaj sploh poznati ni hotel, danes pa o vsem, kar je počel, ne ve nič, pravi, da je le izvajal, kar so mu naročili, da je bil nedolžen ko solzica; a so pravili, da je bil po vojni poročnik na OZNi), je ubožcu Jugoslavu diktiral, kaj naj govori. Ivan Bratko je predlagal, naj postane Jugoslav glavni urednik revije; groteska. Seveda je dobil Malič le en – svoj – glas; na glasovanju za urednika sta zmagala Močnik in Šalamun.

V Novo revijo so nam vsilili novinarja oz. uradnika v banki, pesnika, kasnejšega filozofa-esteta Strehovca; po letu 90 je zamenjal barko in postal izrazit desničar. Ah ... Edinokrat v Problemih je Partija – Stane Kavčič, v njegovem imenu Mitja Rotovnik – podprla mojo grupo, Šeligo, Pirjevca, Hribarja itn., ne pa Vladimirja Kavčiča, Janeza Doklerja, Janeza Pirnata, Božidarja Debenjaka. Izjema; a tudi zanjo je par let kasneje Stane Kavčič plačeval.

Levec ni vedel po letu 1990 nič, da bi on sodeloval pri čem zlem. Vengušt je bil nekaj starejši fant od nas, medicinec, vrnil se je iz pregnanstva v Nemčiji, njegove pesmi so bile res močno melanholične, z vidika Partije

»destruktivno subjektivistično pesimistične«, nihilistične. Moja grupa je bila povsem za njihovo objavo. Kaj je bilo z Venguštom kasneje? Ne vem. Je emigriral?

Vlogo hudiča – glede na nas in našo koncepcijo revije, ki je bila pluralistična, torej je upoštevala več delnosti, s tem več strani (in nuce strank) – je igral poleg Jožeta Smoleta tudi Sergej Vošnjak; s strani Partije je bil delegiran v našo sredo kot ideolog. Kasneje je avanziral le do ljubljanskega župana; ni bil posebno bister. (Njegov brat Mitja je prišel više, do veleposlanika in predsednika Društva slovenskih književnikov; bil je namreč tudi pisatelj. Ojoj.) »Vrgli so nas ven.« Metanje ven, poznam ga od domobrantskih sošolcev. Verjamem, da jim je Tit v brk povedal kakšno krepko-posmehljivo.

Razširjeni odbor: »Levec, Vošnjak, Makovec«, ta sploh pismen ni bil, »Kosmač« (France, kasneje sva se sprijateljila, postal je v redu dečko, »Ž, Stevo in jaz«, Tit. Torej nobenega od ostalih iz grupe: Primoža, Dominika, Lojzeta, mene, ki smo idejo za revijo sploh dali, pripravili gradivo za nekaj števil. »5:2«. Preglasovanje v vsakem primeru. Kot v jugoslovanski skupščini zoper Grola in »opozicijo«. Metode so trajale vse do 90. Tudi v tem je razlog, zakaj sem bil – in sem še – za strankarski sistem. V njem je sicer preglasovanje, a so svobodne volitve. Kdo je izvolil Vošnjaka et comp. za člane odbora revije? Bili so delegirani od zgoraj, od Glavnega odbora, a ne brez vednosti Kidriča. Na eni ravni smo bili sicer nepomembni, a da bi dobili v roke revijo, objavljali v njej danes dekadentne, jutri pa zoperdržavne spise, kot so kasneje (Janez Vipotnik itn.) ocenili **Zlatega poročnika**? Ne, to pa ne! Vipotnika sem na sestanku sam slišal govoriti takšne etikete; tudi Staneta Kavčiča (reševal je svojo kožo) o Pučniku in člankih v Perspektivah. Stvar bi utegnila postati resna, zato jo je Partija zatrla v kali. Pamjatna? (Tako smo tedaj govorili, po rusko. Razumeš, tovariš? Če ne razumeš, si oplel.)

Stara metoda: Vošnjak »je govoril o etičnih globinah internacije«, seveda sam internacije, vsaj nemške ne, ni izkusil, Vengušt jo je. Kovačič da zagovarja »kapitalistično izžemanje«. Slaboumen očitek. Slaboumnost ni slaboumnost, če jo zastopa Partija. Verjamem, da sta teroriste Tit in Stevo »zničila«; Stevo se je vrnil iz Dachava težak 40 kil, a je bil visok skoraj kot jaz. Rešil ga je kasnejši Golotočan, partijski sekretar na ljubljanski univerzi, nekdanji soprog Marje Boršnikove, Tibor Škerlak; dobro sem ga poznal, z očetom sva zahajala tudi k zakonskemu paru Škerlak-Boršnikova, leta 1940. Stevota je vzel Škerlak pod deko, Stevo je imel grižo; če bi njega in Škerlaka Nemci odkrili, bi šla oba takoj v dimnik. Stevo je imel polno pravico govoriti o etični razsežnosti internacije! Bil je čudovit človek, vsaj tedaj!

Neverjetni fantje! Odkod jim tak pogum? (Kasneje smo morali še nekajkrat vzdržati podoben pritisk in smo ga; tudi jaz z njimi.) »31. decembra« - Silvestrovo, zadnji dan v letu, a je dejanje mojih prijateljev-sodelavcev napovedalo Novo leto; Novo leto kot konec totalitarizma! Nanj smo čakali – ga pripravljali – še 45 let; a prišel je! Tedaj »smo izročili uredniku Makovcu svoje demisije.« Iztok iz agit-propa ni bil Iztok Žagar, čeprav se je pojavljal na glavnem odboru tudi on; ampak nek drug Iztok, tedaj zelo znan, kasneje je izginil iz javnosti. Goli otok?

Kar so govorili moji prijatelji konec 1945, smo govorili tudi ničkolikokrat kasneje; isti razlogi: »1. način njihovega postopanja«. Teror. Nobene svobode

za sodelavce, le izpolnjevanje direktiv od zgoraj. Če kaj ni cilj, ni cilj SAPO. Kako naj bom zraven pri tem lomljenju ljudi, poniževanju duševnosti?

»2. razloček v osnovnem gledanju na umetnost.« Da so si fantje upali iti tako daleč?! Priznavanje takšnega razločka je prej ko prej vodilo v likvidacijo razločujočih se. V dokončen razcep! Tit trajne napetosti kasneje ni vzdržal; nekaj let pa smo bili čudovita četverka; Tit se je sesul sredi 50-let. A bil je prvi, ki je zastopal – pred uradnimi organi – stališče pluralizma. Tudi Kocbek; a to je bila druga zgodba. Tit je bil predstavnik nove, mlade generacije, ali vsaj moral bi biti. Pa je s stališča Partije odpovedal, Partijo izdal. So ga tedaj vrgli iz SKOJa? Na njegovi – naši – tedanji liniji sem ostal do danes.

»3. posledice. Seveda so nas takoj poskusili zastrašiti s saboterji«. Obtožba je bila huda, saboterji so bili obtoženci v dahavskem procesu niti dve leti kasneje; nekaterim se je obtožba zaostрила v fizično likvidacijo. »Zafrontom proti organizaciji«; najtežji očitki, veliki topovi. Zastrašiti »s SKOJem itd. Kar pa smo jim prijazno, a kategorično odklonili in šli.« Titkovo pismo berem z globokim spoštovanjem. Moralo bi postati zgodovinsko. Ali pa se je Partiji uprl šele Janša?

»Tako se je na zadnji dan 1945 končalo staro življenje in pričelo ...?« Res, Tit je imel prav, da je postavil za stavkom vprašaj. Borili smo se še 45 let in ... Me zanaša patos? Čeprav, zaslužili smo ga. Se obnašam kot otrok? Me prijemlje samonavdušenje?

Sprašujem se – ARF in AK – ob pravem času, kajti v Titkovem pismu sledijo zame manj ugodne reči. »Začudila nas je tvoja neodločnost.« Tedaj sem svoje ravnanje razlagal s tem, da nisem bil pravočasno o zadevi poučen, bil sem dva tedna v Beogradu. Pa je bil to res edini razlog mojega molka, nesodelovanja? Sem se bal, pa sem se skrila za odsotnost? Kako bi vedel, po več kot 60.letih. Stvar puščam odprto; sem strahopetec, pri vsaki odločitvi me je najprej strah, kot mojega očeta. Šele kasneje se spravim skupaj in ravnam prav, kot moj oče. Kdo bo danes pričal, kaj je bilo res? Vsi navzoči so danes mrtvi.

»Vendar razumem to jaz drugače. Iz vsega tvojega pisanja je namreč razvidno, da si v morilskem štadiju.« Kaj je mislil Tit s tem? Očitno sem bil večkrat v takšnem štadiju, norec; a kaj je vendarle ta izraz, ki smo ga verjetno o meni uporabljali stalno, pomenil? »Primož je sploh zelo hud nate.« To je posebna zgodba. S Primožem sva bila ves čas nekakšna tekmeča; izkoristil je vsako priložnost, da me je prikazal v slabi luči, jaz njega analogno. Glej Dominikovo pismo meni v Pariz spomladi 1958, o Primožu; komentar sem že napisal, a ga še ne objavil. Opisoval sem že, kako in zakaj sva se s Primožem razšla – celo stepla – spomladi 1947; pa poleti 1958; pa spomladi 1964. Bila sva si »nesmrtna« prijatelja in obenem sovražnika. Ljubezensovraštvo; tudi pri moških? Tudi.

Primož da je jezen »zlasti na tvoj stil«. Stil pisma? Da bi se pismo našlo! »Je namreč popolnoma preroben.« Tit je bil do Primoža hudo sarkastičen, že leta 1940; dobro se spominjam; do Dominika nikoli, do mene po potrebi. Med sabo smo se prerivali. »Tri dni smo bili na lovu pri Vidki«, najbrž pri Levarjevih na Zgornjem jezeru (Cerkniškem). Nova rdeča buržoazija, tej oznaki bi bilo težko oporekati. Tit jo jemlje s samoironijo, udeležuje se je le pogojno; Primoža je bolj zanašalo. »In za novo leto je Ančka«, Levarjeva, igralka, soproga podpredsednika slovenske vlade dr. Marjana Breclja, »kot vse

prisotne, tudi njega poljubila.« Primož je bil še bolj erotično trapast kot jaz. »To ga je tako presunilo, da je nemudoma napisal slabo črtico.« O ti titkovska hudoba! Tit ni Primožu priznaval nič; tudi Dominik ne, šele **Afero**. Če kdo, sem Primoža zagovarjal jaz. Primož mi je bil za to hvaležen in ne; ne, ker je bil – se je čutil – preveč odvisen od mene.

»Pa dovolj obrekovanja.« Bili smo sestavljeni iz obče platforme, ki sem jo komentiral malo prej, in privatne. Tak sem še danes; zato komentiram pismo v celoti. Ne tiče se toliko odnosa Primož-Tit, ampak nas vseh, tudi mene; odseva me. Občost – občestvo, kaj šele kolektiv – me ni nikoli toliko potegnila za sabo, da bi se odpovedal svoji osebi. Ta pa je skoraj nerazločljiva zmes privatitete in (SA)POe. SAPO zraste kot realizacija projekta iz privatnega posameznika. Stvarnost iz udejanjanja cilja, ki je najprej vizija (v marsičem tudi blodnja, samoslepilo, fikcija, literatura).

Pri meni se je tako dogajalo; a tudi pri mojih prijateljih. **Antigona** in **Afero** sta realizaciji utopije, načrta, etike, ki z ravni SAPO (Antigone, Kristijana) prehaja v akcijo. (Pri pripravljanju razprave za tisk skrajšujem. Čutim, da me je preveč zaneslo.)

»Smiliš se mi.« Tako smo se med sabo pogovarjali, Tit pa si je vzel še nekoliko več pravic za tutorstvo ali paternalizem. »Tvoje definicije kažejo«, o, da bi se našlo moje pismo! »da si začel s puberteto spet od začetka.« Tit ima prav. S puberteto začejam od začetka tudi letos, ko se prerajam v otroka, ko spet postajam (kot) otrok; ko sveže poslušam ptico, čutim listje, zelenino travnika pred sabo, sijajni Šivicev modernistični kvartet; sinoči bi me skoraj razneslo od vzhičenja, ko sem ga poslušal. Da ne govorim o Šoštakoviču, sinoči sem se predajal tudi njegovi 5. simfoniji. Tit je mnogo prehitro opravil z otrokom v sebi. Primož in Dine nista, a si obenem vendar nista upala priznati svojega otroštva. Tudi zato ju je zlomilo.

»Vendar te nočem zamoriti«, Tit je bil z mano blag, »dasi sem trenutno prijetno cinično razpoložen in slabe volje. Doživel sem namreč silno razočaranje: od Urške ni bilo nobenega glasu.« Bogve, kdo je bila ta Urška, izgubil sem jo iz spomina. »In že sem se videl junaka tragedije o nesrečno zaljubljenem poetu.« Krasen konec pisma, lepa samoironija. »Sploh mi nesrečna ljubezen ugaja.« Bili smo še zmerom otroci in vendar več kot kal kasneje razvitih močnih osebnosti. Celo izjemnih, vsaj za Primoža in Dominika si upam to trditi.

»In zdi se mi, da sem v onih momentih res imel Urško rad.« Je šla ta Urška s **Povodnim možem** na dno ljubljanič?

Še enkrat: res odličen konec, stiliziran; trudili smo se, da bi postali stilisti; Dinetu se je to posrečilo; Primožu tega nismo priznali, jaz sem bil v slogu diletant. Stilizem je pomenil prav tako opozicijo Partiji. Komunisti so morali slogovno slabo pisati, da bi dokazali bližino ljudstvu; Vošnjak je pisal kot tnalo. »Z velikim veseljem vsi pričakujemo ure, ko boš vzšel na našem sivem obzorju.« Sem vzšel? Po svoje kasneje tisočkrat. Zdaj znova vzhajam. Kot fikcija? Kot kruh? Komu sonce? Kot stvarnost?

Bosta oba para, Orlova in Jacek, Širčeva in Golobič, zadovoljna s tem mojim življenjepisom? Ima kak širši pomen?

P.S. Tako se končujeta pismo Tita Vidmarja meni in moj komentar k pismu.

Naslednja leta – med Silvestrovim 1945 in letom 1990 – se je dogajalo marsikaj. V osnovi sem živel-ravnal tako, kot opisujem v tem komentarju oz. kot opisuje Tit. Večkrat sem kasneje prevzel vlogo, ki jo je imel v pogovoru z Vošnjakom et comp. Tit. Na sestankih ob koncu Besede 1957, na študentskih taborih v Ankaranu 57 in 58, na študentskih zborovanjih 1964, po cerkvah v 80-letih; marsikaj tam rečenega je objavljeno, vsekakor pa so objavljena moja stališča glede Partije in oblasti v Perspektivah. Vse te dogodke sem že večkrat podrobno opisoval, zato jih zdaj izpuščam.

Če kdo po tem, kar sem napisal v pričujočem spisu, ne ve, kdo sem, mu tega ne bom mogel dopovedati z nobenim spisom in ne nameravam. Rad bi, to je razumljivo, da bi ti moji teksti naleteli na dober odziv pri vseh štirih, za katere jih prav za prav pišem. Orlove osebno niti ne poznam, Golobiča sem srečal v petek prvič, Širčevo tretjič, a tudi z Jackom imava skoraj le »uradne« odnose, vikava se. Torej ne pišem zvestim starim prijateljem, Mucku, Dovjaku, Kreftu, Kmeclu, Rotu, ampak pol neznancem. Marsikaj od tega, kar sem tu napisal, sem že kdaj omenil; a bilo je neprebrano. Zdaj si želim, kot otrok, da bi bilo prebrano in sprejeto. Da bi bil sprejet jaz.

A kam? V občestvo ne verjamem več. Prijateljstvo v tem primeru, ko gre za temo in prakso politike, ne zadošča. Je mogoče, da bi bil nekdo »sprejet« v politično združbo? Biti sprejet je želja-čustvo osamljenca, tudi vernika; dober politik pa mora vse obvladati, ne se na koga naslanjati. Prilagajati se nočem; kam torej? V skupnost znanstvenikov sem bil že zdavnaj sprejet, zato so me izvolili v SAZU. Me gledališčniki in gledališko-dramski strokovnjaki, ki jim bom govoril jeseni na Borštnikovem simpoziju, privlačujejo, ker so mlajši ljudje? Star(ejš)e poznam, kaj bi se srečaval z Jankom Kosom, znan mi je do obisti. (A imam tudi lepe spomine nanj; bila sva dobra prijatelja.) A Jacek Kozak, Barbara Orel? Matjaž Briški, če bo tam? Krištof Dovjak, če bo tam? Kdo od mlajših, ki ga sploh še ne poznam? Strah me jih je in obenem si jih želim. (RazcDč.)

Bojo dejali: **Sentimentalno potovanje**, obujanje duha **Nove Heloize**? Odhoda v **Kitero**? Zadnja utopija človeka, ki bi rad ljubil, a ne ve, če to zares zna? V čem se bom potrdil, ali sem fikcija ali stvarnost? V čem zares?

P.P.S. – Glede zadnjega, osmega – najobsežnejšega – poglavja v pričujoči razpravi (**V kolikšni meri ...?**) sem negotov; začel sem dvomiti, ali se mi je posrečilo. Morda je vzrok za moj dvom preprost: zadnje dni spet preveč garam. Po nekaj mesecih se je v meni prvič spet oglasil gnus, ta pa se oglašja, ko se počutim privezan na verigo, kot suženj-rudar v rudniku; garam spet po več kot 12 ur na dan. Ko grem čez svoje meje. Volja mi sledi, veselje izginja. Vse se mi začenja zdeti vprašljivo, sam sebi odveč in napačen.

Zato ne bom danes nadaljeval s popravki 5. poglavja knjige; spet z **Opombami**. Delo bom prenesel v popoldanske ure v zdravilišču – v Šmarjeških toplicah –, kjer imam dopoldneve zapolnjene s fizioterapijo. Moram začeti upoštevati svoje meje. (?)

V 8. poglavju, ki sem ga sinoči dopopravil z zadnjimi močmi, me moti – o tem sem premišljeval vso noč, a si jo posladkal s poslušanjem radia, Palestrinove Maše itn. –, da me je zaneslo v samohvalo, avtopatetizacijo, avtoheroizacijo. Za alibi-masko sem si vzel stare prijatelje; celo Tita Vidmarja

sem izkopal iz naftalina-pozabe. A ne pomaga; vem, da sem v poglavju izgubil pravo mero.

Vendar, naj dialog (polemiko?) s sabo nadaljujem: poglavje ima svoj smisel. Pokazalo naj bi namreč moje prvo takšno srečanje s politikom, ko nisem le lepil časnika na šolsko tablo ali prepričeval sošolcev, naj bodo za OF; ko nisem bil več le trpna tarča preganjavcev. Poleti 1945 sem prvič v življenju – na Glavnem odboru Slovenske mladine, na nešteti sestankih in sejah, kjer smo izmenjavali estetska, s tem pa posredno tudi politična načela in predloge za prakso – ravnal dejavno, znotraj okvira neke resne, splošne, na nacionalnem nivoju obstoječe ustanove, se spopadal z odločilnimi dejavniki slovenske družbe, s polkovniki, Vipotnikom, in majorji, Nedogom, z ideologi, Levcem, prevzemal odgovornost za svoje misli, ki so postajale v tem svetu – v totalitarizmu – dejanja ali vsaj priprava nanje. Ta čas je bil odločujoče pomemben za oblikovanje moje zavesti in življenja. Prav za prav ga do danes ponavljam; širim, poglobljam, a bistvo ostaja isto. Sodelovanje z oblastjo družbe, kajti sicer me ni, in obenem do nje kritičen odnos.

Naj to premišljevanje apliciram tudi na svoj nameravani ponovni vstop v politiko. (Če lahko o njem jasno govorim? Menda ne.) Bom v društvu-stranki Zares naletel na analogne težave, kot sem v Partiji? Stranka je stranka, ima svojo ideologijo, ki se je mora držati, že zaradi zvestobe članstvu, verodostojnosti. Jaz sem prosti strelec. Morda me bosta Širčeva in Golobič – vsaj še nekaj časa (a v čem?) – podpirala; kaj pa drugi, ki tvorijo večino? Stranke se morajo podrežati načelu večine, to je demokracija pluralističnega – svobodomiselnega – tipa, ne pa, da bi kak, pa še tako pameten in sposoben voditelj, določal linijo stranke, krojil možgane njenim članom. Imava kaj skupnega, recimo, s kraškim poslancem Tarčonom? Ne poznam ga; morda bi se razumela, ne vem. In z mnogimi, ki si želijo, da pride njihova stranka na oblast, ne pa, da se predvsem avtoreflektira? ARF je področje filozofov in estotov, s tem tudi Golobiča in Širčeve; tudi politikov?

Se da o moji Knjigi res reči, da se samoomejujem, ko pa je neobičajno obsežna, zato že vnaprej neučinkovita, tuja modelu strankarskega programa ali politične brošure; za kaj takega bi morala biti kratka in udarna, redukcijska in enosmerna. Jaz pa se ustavljam skoraj ob vsakem svojem stavku, ga postavljam na glavo, se sprašujem o njegovi smeri, smislu, namenu. Stranke niso narejene za to, da bi se spraševale; spraševal se je antični filozof Kratil, Kierkegaard, Heidegger, ne pa Marx, kaj šele Lenin! Zares noče biti leninistična Partija; a že stranka kot stranka ima svoje zakone-pravila, filozofija pa svoje. Stranka more biti filozofsko utemeljena, a to je v predpostavkah, v ciljih, v vrednotah, ne pa v praktičnem ravnanju. Kaj ima lahko kdo od mene glede praktičnega ravnanja? Da bi polemiziral s kakim Bajukom in smešil Podobnika? To ni posebno zavirljiv posel. - S tem so se za Tavčarja in Šušteršiča ukvarjali podrejeni, Štefe in Malovrh. Za Kardelja Janhuba, za Janšo glavonja Štrumf Gromski; za Marjana Podobnika zofofil Starman, žurnalisti in vinkeladvokati. Tinče Hribar zna zmerom obdržati svojo visokostno držo psevdZevsia iznad Krima, nad(ri)kralja Matjaža.

Vidite, še me zanaša v smešenje, v štefetovstvo. Vendar, niso smešili tudi Cankar, Swift, Smrekar, Plaut? Ne morem nečesa trditi, ne da bi to pri priči spodkopal z ARF, z avtodestrukcijo. Dominik se je z namenom podaljšanega samomora nazadnje samotno zapijal, kot Prešeren pod starost, jaz pa se

razsekavam v besedah. Dominik bi mi odgovoril, če bi ga povprašal: svoj čas uporabljam racionalno, ne delam nič, ti, Taras, pa mažeš papir in siliš poštene Slovence, da bi brali tvoje zmazke oz. bolne fantazije; kurja čreva. Ergo ... Sicer pa: kdor samega sebe zaničuje – v nič devlje –, podlaga je tujčevi peti; ni tako razsojal največji – najbolj tipični – Slovenec Jovan Veseljak s Kosez? Kdaj pa sta se Vidmar in Inkret posmehnila sama sebi? Bila sta kot gori; ena nam še zdaj sveti, Vidmar pa trohni pri Svetem križu, ki ga ni nikoli priznal. (So ga grobokopi nazadnje le zlomili, ga položili v posvečeno zemljo, kot Šeliga in Pučnika?)

Svoje spomine na Glavni odbor Slovenske mladine, kakršen je bil 45, na svoja izkustva z njim, sem bil dolžan obnoviti; so temeljna struktura mojega bivanja; tudi mojega odporništv. Kot je bilo moje bohemske zapijanje temeljni ustroj moje notranje korupcije. K zanosu me je vleklo od nekdanj, a tudi k skepsi; pač RazcDč (razcepljeni dvojček). Moja Knjiga je samoizpoved, avtoportret z močnimi potezami avtokarikature; v smeri, kakršni so bili genialni Smrekarjevi. Nisem ne Ilešič, ne Kocbek, ta dva (pre)resna Prleka. V eni od **RSD** knjig navajam Ilešičeve oznake junaškega slovenstva; takšne so, kot da bi ju poleteli 1941 Kocbek in Kidrič le prepisala. Zakaj molčimo o Ilešiču, oz. ga dojemamo le skoz oči posmehljivca Cankarja, ves čas pa ponavljamo izjave obeh zmagovalcev, Kidriča in Kocbeka? Kocbeka še več, ker je bil zmagovalec ne le v vojni z orožjem, ampak tudi v vojni z duhom. Avtodestruiral pa se ni, kot se je Vodušek pa Dominik v **Čeveljčkih** in **Igri za igro**.

Moj odgovor na vprašanje, zastavljeno v naslovu razprave: sem stvarnost in sem fikcija; kakor me kdo gleda, kakor se kdaj gledam sam. Ne vem, ali je ta svet blodna sanja velikana, kot sta menila Strniša in za njim – po njem – Ivo Svetina v drami **Kamen in zrno**, ali pa je ponesrečeno skrpučalo kakega izmed zlobnih bogov, Hacina in Mačka v eni osebi skupaj?

Vprašanje je, ali je – bi – znal Oton odgovoriti na to vprašanje. Ni zapisal v svoji prelepi pesniški zbirki za otroke: »Odgovori, Ciciban!« Odgovorijo naj drugi. Ali kot je položil na jezik enemu svojih likov Dominik, glej **Igrice**: »Govori naj, kdor (več) ve!« (Prosto po Strindbergu.)

PRISPEVEK ZA SIMPOZIJ DRUŠTVA ZARES

Moja prva pripomba na stanje v današnji Sloveniji je¹, da ne le politiki, ampak celo filozofi izhajajo iz temeljne vrednote, imenujejo jo slovenski narod². Sam sem bil pred pol stoletja oster kritik tim. sentimentalnega humanizma, ki je bil glede na narodnega in razrednega abstrakten. Razrednega sem odklanjal, ker je zožil pojem človeštva na proletariat, le-tega na Partijo. V praznini, ki je nastajala po vse hujšem samorazkroju Partije, se je – od srede 60-let – v slovenski zavesti uveljavljala ideološka platforma, ki sem jo krstil za reizem-ludizem; imela se je za transsocialistično, transnacionalno, transhumanistično. Žal ni zmogla dedovati vrednot, ki sta jih vzpostavila že evangeljsko krščanstvo (ljubezen do drugega³), in prvo meščanstvo (etika odgovornosti pred sočlovekom in občestvom⁴). Ni prišlo do enakosti, svoboda se je preoblikovala v samovoljo, bratovstvo v interes posameznih skupin; vse v duhu, ki ga je narekovala ekonomska podstat meščanske družbe: kapitalizem⁵.

Do svetovne politike je treba biti previden; tudi vsaka nacionalna država skrbi za svoj interes⁶. A ta interes ne more – ne sme – biti prvenstven. Nacionalizem je sicer prinesel kot spremni pojav pluralistično politično družbo, ona pa nacionalizem; v 19. stoletju sta skupaj rasla. Nacionalizem je obnova gentilne družbe⁷. Daje varnost in svobodo grupe, je pa nasprotniško in tekmovalno razpoložen do tujcev, do drugih narodov. Kdor pozna zgodovino Evrope in ne gleda le za ped nazaj, ve, kakšne strahotne vojne so razdejale Evropo kot verske (tridesetletna) in nacionalne (prva in druga svetovna vojna⁸). Evropska skupnost je izjemno pomembna združba, ki vsaj do neke mere preprečuje – ali zavira – izbruhe kolektivno privatnih egoizmov. Zreli narodi in zrele svobodne avtonomne osebnosti se tega zavedajo⁹.

Vrednota človeka je premajhna, če ni zraven tudi ljubezenske solidarnosti do drugega, ne le do sočloveka; najbrž pa sploh do drugosti, kar pomeni, da skrb za zemljo, čist zrak, znosno okolje ni le interes človeka, da se ne bi zadušil v smradu in hrupu, ampak je tudi – naj bi bila – prvenstveno ljubezen do drugosti. Za človeka so zemlja, zrak, živali, rastline ideje, in so obenem ljudje brez razlike (tudi zločinci so ljudje, noben človek ni nečlovek, mrčes, kot nevernik hudičev učenec) drugost v njeni diferencirani celokupnosti¹⁰. Ni pa ta drugost svetost življenja, kajti brž ko vpeljemo pojem svetosti, vpeljemo oboje, kar tvori svetost: fascinans in tremendum, zapeljevanje in grozo (tudi ogrožanje)¹¹.

Ljubezen do drugosti naj bi bila tudi racionalna, zato vidim eno od pravih poti za človeka tudi radikalno pospeševanje znanosti, celo tiste, ki se je bojimo in jo skušamo odpraviti kot genetski inženiring. Jasno je, da mora nad eksperimenti duha-znanosti vladati nadzor etičnega tipa, ki je ljubezen (več

kot le spoštovanje) do vsega drugega in drugih, še najbolj do ljudi. Vendar zaradi možnih zlorab ni mogoče zaustavljati nevarne znanosti, kot jo je skušala Katoliška Cerkev za časa Galileja; razvoja ni preprečila, le sama oz. dežele, ki jih je obvladovala, je zaostala¹².

Znanost naj bi v povezavi z ljubeznijo do drugosti¹³ skrajno intenzivno iskala nove oblike življenja¹⁴ in družbovanja. Starih ne odpravljala z revolucionarnim nasiljem, kajti vemo, kam je to pripeljalo: v regres. Celo igre, ki so se jih igrali demonstranti ob sestanku skupine G-8, imajo svoj historičen pomen: vojno kot krvavo nasilje, prakticira jo konservativni islamizem, zamenjujejo z javno gledališko predstavo; v tej je sicer nekaj ranjenih, a konflikt ne eskalira do vojaškega spopada¹⁵. Postmoderna liberalna družba se kot simulacijska in posnemovalna (kot izgublajoča realiteto) bliža plesu igrivosti, fantazije, zvečane svobode¹⁶. Kolikor demonstranti (tudi na Slovenskem se bodo kmalu pojavili podobni) pristajajo zgolj na teater, so le ludisti, ki zajedajo realiteto, tj. kapitalizem. Kolikor pa pri tem radikalno razmišljajo o novih smereh družbe, ki ne bi, in to je bistveno, zadrževale svobode na račun varnosti, njihovo početje podpiram¹⁷.

Država – vsaka, tudi nacionalna, kar je Slovenija, ki pa vendar teži k nadržanosti v EU – ima nalogo svoje pripadnike varovati. Življenje je v osnovi ogroženo; prej ko prej se izteka v smrt. Politika, če hoče biti kompleksna in kompletna, mora upoštevati tudi bolezn, staranje, smrt, skratka nemoč človeka¹⁸. Današnja Slovenija kot mlada nacija in država spontano temelji na miniagresivnem vitalizmu, na vrsti malih tekem med posamezniki in skupinami (lobiji itn.); primerneje kot pred letom 1990, ko je bila totalitarna oblast en lobi-stranka. Sproščenosť Slovencev je koristna. Kocbekov in Kidričev cilj (narediti narod svobodnih in aktivnih Slovencev) se je uresničil, vendar ne zadošča; kot ne zadošča nacionalna država. Obe vrednoti imata svoje temne strani. Tekma vodi v neetičnost, v nesolidarnost, nacionalna država – ki tudi tekmuje s sosedi¹⁹ in ostalimi – vodi v nenehno primerjanje, hujskanje, vračanje vrednot na tradicionalne, tj. ne na skrb za zemljo, ampak v boj za našo zemljo tj. za našo sveto stvar.

Vojska je kočljiva tema. Nobena grupa se ne more ohraniti, če ni fizično dovolj močna; v naravi vlada zakon močnejšega²⁰. Razlika med človekom in drugimi živimi bitji je v tem, da si je človek pridobil etiko, tj. zavestno samoomejevanje, sposobnost dogovora. To sposobnost imajo po svoje celo živali, ki si nazadnje – po krvavih bitkah ali po instinktu – razdelijo življenjski prostor, ki pomeni hrano; seveda se dogajajo nenehna prerazdeljevanja. Italijani zasedajo Barkovlje, Slovenci zasedamo Piran²¹.

Današnja levica se obnaša večkrat prenaivno; dela se, kot da živi v temeljno varnem svetu²². Svet, v kakršnem je današnja Evropa, je velika izjema v dozdajšnji človeški zgodovini; pol stoletja miru. Vojne se bodo vrnil²³. Kdor meni, da islamisti²⁴ ne mislijo zares, se kruto moti²⁵. Kot so govorili v 12-stoletju kristjani o ponovni zasedbi Jeruzalema, Španci o reconquisti²⁶, govorijo islamisti danes o ponovni zasedbi Španije in Balkana do Poljske in meja Slovenije. Zahod se tu šele uči. Bush je šel v iraško epizodo nepripravljen, z neznanjem, vse presamozavestno; presamoumevno je izvažal vrednote zahoda; račun mu je izstavljen. Vendar trditi, da je Bush hujši od Hitlerja, o čemer me je nedavno prepričeval sosed²⁷, je nevarno. Menda je leta 1940 večina Francozov bolj sovražila Angleže-Churchilla kot Nemce-Hitlerja²⁸.

Biti, mislim na Slovenijo, v družbi, ki te varuje, je razumno. Ne se pridruževati diletantskim vojaškim eskapadam. Francozi niso šli v iraško vojno; zakaj bi potemtakem morali iti Slovenci? Vendar, članstvo v NATO-zvezi je razumno²⁹.

Vsako gibanje, ki se ustanavlja nanovo, bi se moralo zavedati filozofsko-etičnih predpostavk (ali vrednot), ki sem jih izpostavil v začetku te svoje diskusije. Izhajati iz nadsacionalno etičnega stališča, ki drugače kot zdajšnja Slovenija opredeljuje slovenske vrednote. Najprej človek in svet, nato Slovenec, delavec, umetnik, trgovec. Pred polemiko je zidava ali pa sta – morata biti – obe vsaj vzporedni. Človekova težnja po novi, ustvarjalni, ustrezni prihodnosti je trajna; vpisana je v človekovo naravo³⁰. Prepiri naj bi bili postranski. Ljudje bi radi čudež, utemeljen racionalno (paradoks, a stvaren). Ne sovraštva.

OPOMBE K PRISPEVKU ZA SIMPOZIJ DRUŠTVA ZARES

1. Kako je prišlo do stika med mano in društvom Zares? Pred tem stikom je bilo moje politično strankarsko razpoloženje približno takole: Desnico sem odklanjal, čeprav sem jo po letu 1990 najprej volil, celo ljudsko stranko; 1990 Pučnika, 1992 – v Argentini – že Kučana. Volil sem Bučarjevo opcijo, žal ni uspela. Bučar mi je ostal od vseh politikov najbližji, najbolj je moder in obenem pragmatičen, ne da bi zašel v korupcijo, polaščanje, pohlep. Nazadnje sem volil LDS. A ko se je začela notranje razkrajati in je desnica na oblasti delovala name vsak dan manj prijetno, sem moral izbirati med tremi ali štirimi levimi strankami. DESUSa nisem nikdar volil; čeprav sem že dolga leta upokojenec, me med starčke ne mika, čutim se še zmerom normalen človek, s problemi, ki jih ima sicer starec, a enako zrel moški. Delam kot pred 50-letji, z istim vzgonom, zadnje mesece še z dodatnim zanosom.

Kacina cenim kot močno in umno osebnost, a mi je zoprn kot nadut skorajdespot; takih se ogibljem. Da bi volil dediče komunistov? Težko. Zdaj, ko Pahorju svetuje Hribarjeva, izključeno. Torej mi je ostala le opcija »disidentov«, društva Zares. Lahovnik je mlad, poln energije, zagona, strasti, inteligenčen, baje tudi dober ekonomski strokovnjak, ne da bi ga zanašalo k eksperimentalizmu mladih ekonomistov, ki bi sicer spravili slovensko družbo v tek, a tudi strahovite socialne konflikte, v obnovo ciničnega kapitalizma, na čelu z na vse strani posmehljivim Mrkaičem. Lahovnikova ekipa mi je najmanj daleč.

Žal jo slabo poznam. Najbolje sem poznal člane SDS, novorevijejce; a ti so se mi najbolj oddaljili: iz gentilizma v tradicionalno desničarstvo in antikomunizem. Dolgčas. Skazali so se tudi kot nezrele osebnosti, nezmožne za nastajanje SAPO v njih. To me je skoraj užalilo; da sem se največ družil s slabiči? Šeligo, Snaj, Grafenauer, Pučnik, Zorn, oba Hribarja, Rupel ipd. so bili nekoč moji najboljši prijatelji in sodelavci; kaj naj z njimi danes? Sramujem se jih. Od bivšega DEMOSa mi je ostal blizu le Bučar, a ta je sam, skoraj kot jaz.

Z večino današnjih zaresnikov se nisem še nikoli srečal, ne z Gantarjem ne z Oražmovo. Zelo dobro sem poznal Žižka, še iz 70-let; a Žižek je zdaj tu zdaj tam. Je fantastična, genialoidna, a praludistična figura, ki bi prodal svet in človeka za dobro domislico, kakršnih mu seveda ne zmanjka. Ciničen retor in vse drugače z drugimi eksperimentirajoč tip kot jaz. Gotovo da je mnogo bistrejši od mene, bolje se znajde, hitreje misli in deluje, a frči po zraku; preveč je selca, zdaj ga je odpihnilo celo v Argentino, kjer sem se jaz naselil v Andih pod kondorji in prekinil stik z okoljem skoraj za pol leta, Žižek pa briljira na sprejemih, po svetovnih žurnalih, na lepotnih tekmovanjih (sam ali z

ženo); je sam kondor – ali pa se ima za kondorja –, ki nadletava svet. Spominjam se, da je »najin« (moj in Alenkin) kondor vsako jutro priletel iz puščave, preletel Ande, zvečer pa se vračal visoko pod nebom. Vsak dan sva ga čakala, opazovala, kako pluje čez ogromno jezero Nahuelhuapi.

Z Žižkom si Zares ne bo veliko pomagal; Žižek se ne daje, se ne more dajati, se ni pripravljen dajati; odtod tudi njegova slava in vpliv; kot se ne daje sicer povsem drugačni Janša. To so ljudje, ki le sprejemajo, bliščijo, fascinirajo, uporabljajo in odpeketajo. Moj eksperimentalizem je čisto drugačne vrste. Res je, druge uporabljam, a želim, da vsaj toliko uporabljajo tudi oni mene; sem iz časov pristnega humanizma, ki je nadvse cenil solidarnost, gesla francoske revolucije, predvsem bratstvo in enakost, preinterpretirana (RR) v medsebojnost. (Hribarjeva je ta izraz nekaj časa vlačila po zobeh kot čudežno reklo, nato ga je odvrгла, kot je zabrisala proč bit, narojenost in Janšo. Za večno pa kot absolutna trdnost ostaneta Tinče in ona sama, oče kozmosa in majka domovine.)

Začrtal sem si svoj okvir; razteguje se in oži, a ne v bistvu. Znotraj tega okvirja se želim predajati; tak okvir imava oba z Alo v najinem zakonu. Včasih se malo preveč raztegne, tedaj se bližava zakonski krizi, včasih ga preveč stisneva, naju je oba strah in si liževa rane, a v osnovi se ga jasno zavedava, svojih mej, ki sva si jih določila, nihče od naju jih ni pripravljen do kraja kršiti. (Načelno in praktično samoomejevanje.) Znotraj tega dogovora, ki pa ni le pravni, umni, zunanji dogovor, se dajeva drug drugemu, kot sva le sposobna, »do kraja«. Zato sva lahko skupaj prebila že 55 let življenja. In ni zdaj nič manj napeto, zanimivo, divje, kot je bilo, ko sva se spomladi 1953 hodila ljubiti pod Šmarno goro. Dokler najini telesni ne bosta predmet razkosavanja na Anatomskem inštitutu, temu sva jih podarila – nič pogreba in osmrtnic –, bosta čutili druga drugo, pa čeprav ne več na spolen, ampak na erotičen način (Charis). Kdaj sem že pisal, da je Charis v Erosu več kot Sexus. Realist, pragmatist, temperamenten dedec ve, da Gratia supponit naturam. To ve celo KC.

Hočem govoriti o naju z Alo? Ne. Zakaj torej pri priči prehajam na temo z njo? Ker govorim v najinem skupnem imenu. Moj – bo posrečen, bo neposrečen? – izlet (bo sploh izlet, ni le negotova priprava nanj?) v politiko je skupaj domenjjen; jaz ga vodim; še sva zakon po starem, moški je lovec, ženska skrbi, da je nalovljeno skuhamo in pečeno, a odločava o vsem bistvenem in skupnem oba. Tudi otroka vzgajava oba, in danes vnuke. Sva dva v enem. Jaz močno RazčDč, Ala monolitna kot se le da; sam sem bolj razklan v sebi, kot je razdvojen najin zakon. Tričetrť mene je v nji, tričetrť nje v meni. Prepad misli in dejanja seka mene počez. Lateralna situacija, bi dejal Deleuze. V Parizu sva ga 1976 skupaj odkrila, v FNACu, **Antiojdipa** in **Rhizom**, tisto leto je izšel, skupaj sva ga brala, skupaj naju je prevzel, njo kot etnologinjo-filozofinjo, mene kot psevdoreligioznega psevdoteologa. Stanovala sva v pariškem predmestju više ob Seini, gledala ladjice na reki, ko da bi jih slikal-barval Dufy, mornarje kot izpod Renoirjeve roke; razcveteni okoliški travniki in sadovnjaki, bila je pomlad, so razkrivali Pissarvoja; bližje mestece je bilo zidano v slogu Mansarda. Zame kot naročeno: trden temelj v klasicizmu; poezija na paleti od romantike, že od Corota prek Seurata do Mattissa.

Ljubezen do drugega (LdDr), najtežja praksa tega sveta, je cilj; le sem in tja je dosežek. Kot norma je absolutna, kaže smer k (iskanju) drugosti. Ala je zame drugost, čeprav tudi ta svet, telo, jezljivka, nepremakljiva, težka, trda,

nekomunikativna, vase umaknjena. Premikam jo k sebi, k svetu, bezam iz murnčkove jamice s sladkimi zapeljevanji; ne da dosti nanje, je skeptik kot tak. A svojo funkcijo-nalogo je v tem življenju odlično opravila; poleg dolžnosti do sebe, kot znanstvenica in umetnica, je bila mati treh otrok, moja neznansko požrtvovalna spremljevalka tudi v nočnih urah, ko so se ji zapirale oči od utrujenosti, jaz pa sem v družini svojih pivskih bratcev kvasal in divjal naprej. Morala me je nekako spraviti v avto, me dostaviti – tudi na smrt pijanega – v posteljo. Bila je odporna kot jeklo, a ne v duhu Ostrovskega in Stalina. Iz LdDr »pripadnosti«. Jaz sem ji vračal po svojih močeh. Zaslug in pomanjkljivosti si nisva izračunavala. Dala sva si, kar je kdo zmogel, se samovzgajala k temu, da bi vsakdo v tej smeri zmogel čim več. Pa se nisva izpraznila. Ala je sicer bolj utrujena od mene, a tako je danes. Še ne leto dni nazaj pa je vsako noč jokala, ko je gledala čez dan moje neznansko trpljenje zaradi srca, kolk, raka, žolča, krčev, prostate, nespečnosti, vse slabšega vida (glavkoma) itn. Za ta jok mi ni povedala; šele zdaj, ko sem se izboljšal, prerodil, pomladil, me je z njim seznanila. Skrivnosti zna obdržati zase, ni kot jaz, ekshibicionist, ki vse pri priči izčvekam.

Kdaj sem že javno zapisal, da brez nje ne bi bil, kar sem. A ne bi bil niti brez Vlada in Ferda Kozaka, Ivana Mraka, Petra Seliškarja iz star(ejš)e generacije; ne brez Primoža Kozaka, Dominika Smoleta, Veljka Rusa, Marjana Rožanca, Rudija Šeliga, Jožeta Pučnika iz moje generacije. Danes me držijo pokonci mlajši, Dovjak, Rot, od skoraj moje generacije tudi Muck in Kmecl. Se bo našel še kdo? Se pripravljajo, da bi se tesneje srečali z mano?

Ne smem reči: dati se, to je vse. Zgolj predajati se je neumnost, neprevidnost; človek je predragoceno sredstvo za iskanje drugosti, da bi smel verjeti vsakomur, ki mu pride na pot, mu zaupati. Toliko kot zaupljivec, naivni vernik, ki pričakuje najbolj utopijsko občestvo, moram biti tudi v kritični distanci do vsega, ne se pustiti kot bedak vleči za nos, niti ne ostalim, niti sebi. Ko sem veroval v komunizem, v liberalizem, v tovariše, v KC, vase, sem bil zmerom prostodušen kot nedozorel otrok; upam, da bom tak ostal še do smrtne postelje. Kajti kje naj iščem Boga-Drugoga – Boga-Drugost –, če ne v tistem, kar nisem jaz, kar ni v moji identiteti, ampak v tistem v meni, kar je nejaz, nič, blodnjak, skoz katerega potujem na drugo stran?

Ala je moja – zame – druga stran, nedosežna, onkrajno, mestoma absolutno, čeprav je tudi banalen človek s šibkim telesom in omejenim umom ter čustvenostjo. Enako Primož, Veljko, Muck, celo Dovjak, ki je mlajši od mene skoraj 4 desetletja, vikava se; a je na sledi sledi sledi Drugoga, ki me spremlja že od začetka; ta Drugi me ne čaka šele na koncu predora. Spremljajo me, ti moji prijatelji, danes tudi moji otroci in vnuki, predvsem Ajda, kot moji angeli varuhi. Nič me ni sram, da sem v koncu 80-letih na srečanjih mladih katoličanov, po predavanju, z njimi sédel v krog in pel večerno: »Angelček varuh moj,/ varuj me ti nocoj!« Tako mi je večkrat pela babica Natalija; torej me ni le zgolj zaničevala? Hotela me je rešiti pred vplivom-pogubo komunizma, moje matere. Tudi z Alo sva tako pela najinim otrokom oz. že vnukom. Pesem se da razumeti tako ali drugače; dobesedno, magično, klerikalno ali kot metaforo; mar ni vse, na kar naletimo, metafora, vsaj metonimija?

Človek naj bi bil SAPO, a ne (z)more biti; prehitro se vrne k posamezniku-egoistu, k AgrĚkzPldi; potrebuje občestvo. Adam ni le Adam kot en sam,

ampak enako kot človeštvo, ljudje, dva; Adam in Eva. Sam ne zmore(m) biti človek. Kot ne jaz brez Ale-Eve in ona ne brez mene-Adama v vseh mojih slabih lastnostih. Danes ljudje vse preveč zamenjujejo zakonske in siceršnje partnerje, Adame in Eve; prepuščanje drugemu je zato vse krajše, pogojnejše, manj zanosno in trdno, vse bolj postaja začasni dogovor na osnovi interesov; liberalizem, tržna, čeprav pravna družba. V obljubi – nekemu bom v globljem pomenu besede zvest, ne toliko s kožo, kot z dušo – se skriva več kot le zunanja zvestoba, kaj šele dolžnost; moj prazet, ki ga je žena (moja vnukinja) zapustila, se pritožuje in smili sam sebi; pravi: jaz sem družinski človek! Pa ga ni bilo nikoli doma, bil je ali v tujini kot trgovec ali pred igralniškimi avtomati.

Dati se ves, dobiti se ves; to je morda po eni strani – za en pogled – suženjstvo ljubezni, romantika, po drugi – zame – pa maksimalna strast, domišljija, sinteza fikcije-umetnosti in stvarnosti. Ob sodajanju mora obstajati nenehoma tudi sokontrola, soanaliza, obojna ARF, menjava misli in izkustev v ARF-pogovoru. Razum in čustvo si morata biti v ravnotežju, ampak ne – vsaj pri meni ne – v stalnem ravnovesju; enkrat mi bo divjal razum, enkrat plapolala čustva. Optimalen primer je, da oboje združujem, kot morda v tej knjigi. (Strašno zaupam v to knjigo. Od zaupanja – tudi vase – živimo.)

Včeraj sem poslušal na TeVe govoriti Živadinova o Hermannu Pototschniggu-Potočniku. (Ob tem so peli Ipavčevo: Slovenec sem, Slovenec tja; kateri umni režiser je to pesem vstavil h kozmopolitu? Da bi spodbil Draganov kozmizem-planetarizem?) Dragan je genialen umetnik, največji med mlajšimi (mlajšimi?), najbolj drzen, z največ domišljije (fikcije), radikalen; izjemno ga cenim. Njegova smer je prava: združiti umetnost in znanost. Vendar je linija, po kateri združuje oboje on – pa Peljhan in podobni – le ena med večimi. Meni je nedostopna, čeprav jo odobravam in cenim. Kar zapišem, naj bi bil micelij (ustreznejši izraz kot sinteza) umetnosti, eseja, spominov, dnevnika, politike, obrekovanj, znanosti, pajacarij, ironije, ekshibicionizma, skrivaštva itn. Žal nisem tehnični tip. Trigonometrija gospoda Nordunga (Potočnikov psevdonim) mi je španska vas. Kot otrok sem bral le Wellsa, ga sprejemal; nato Assimova, Clarka, s tem je Dragan prijateljaval.

Dolžan sem opozoriti na floskulo, ki se je Živadinovu izmuznila iz ust; moda takšnih floskul je danes pri Slovencih čez vse razširjena. Ne le pri levici, tudi desnica jo posnema. Fraze zoper ZDA, Busha, kapitalizem, gospostvo itn. Tega je »kriv« Močnik s svojo raztegnitvijo in mistifikacijo gospostva na vsako možno točko; zato mu ni preostalo drugega, kot da postane ultraneolevičar. A kaj je to? Srdit glas z neke vzvišene police, ki zgolj zabavlja čez svet, čeprav ob tem res domiselno konstruira. Kaj konstruira? Če se bo hotela stranka Zares zares razločiti od drugih, bi si morala zastaviti za prvi cilj: otresti se floskul, sloganov, modnih bon-motov, splošno razširjenih – samoumevnih – sodb. Potrebna sta ARF in AK, kolikor ju politika (strankarstvo) prenese, ne pa sejanje bleščic iz medenine.

Draganu je kar izletelo: umetnost in znanost sta bili nekoč eno, nato pa so ju ločili, da bi ju laže nadvladali (kontrolirali, imeli v pesti, v oblasti). Verjetno sem bil prvi v Sloveniji, ki sem razkrinkoval pojem (ob)last, polaščanje; v tem mi je naslednja generacija, tudi Močnik, sledila; manj v moji kritiki (s)lasti. Reizem ni le ludizem, je tudi hedonizem, seksizem. Jaz sem ostal (je to res nepredstavljivo?) v meri; komaj si to verjamem, jaz pa mera? (Ob)last – gospostvo – sem videl v marsičem; Močnik ima prav, ko gospostvo pripisuje

državi v šolskih sistemih, v institucionalnih. O vsem tem sem že pisal v Perspektivah, preden se je Močnik pojavil. (Ne pa prvi na svetu, kot odkriva vse prvi Hribar, kolo in zapeko; le prvi v Sloveniji. Ob zgledu Kocbeka, Mraka.)

Ko sta se umetnost in znanost razločili in nato ločili, je svoj lonček zraven pristavila tudi oblast, tako gre zmerom. Vendar pa ne drži Draganova poenostavljena levičarska trditev-obsodba: da je oblast bila tista, ki je obe vrsti ločila, da bi ju lažje obvladala. Če se ne bi (raz)ločili, bi še zmerom šteli po inkovskem koledarju ali po babilonskem, bi bila zvezda Sirius kak egipčanski bog in krava sveta kot v indijskih verah in krokodil človekov prednik kot pri kakem totemskem plemenu. Podpiram Draganovo zavzemanje za znanost, za umski kapital; znanosti brez do kraja skoncentriranega kapitala ne more biti, le diletantizem, le poskusi z obglavljenimi žabami, ki so bili za moj letnik na faksu edini fiziološki strokovni uk. Žaba skoči brez glave, skoči še večkrat; profesor pa zraven momlja nekaj o magnetizmu ali pogojnih refleksih. Smešno. Dragan se ukvarja z instrumenti, ki so novi celo v NASI; navdušuje se za vesoljsko postajo 30.000 km visoko nad zemljo, a ve, da je ne more dati upravljati Gajšku in/ali Frančku Rudolfu; niti univerzitetnemu profesorju Dominiku. (Škoda, da je že pokojni; Strnad pa še ni.)

Za takšno upravljanje je potrebno znati kaj več kot odbijanje glav žabcem in spuščanje elektrike v žive mačke, kot so počeli pred leti kranjski dijaki. (Menda so vse oprostili, ker je odvetniška tvrdka Konoplja iz Velikega Uplja dokazala, da so hoteli fantje postati znanstveniki, biologi, mačkoslovci in elektrotehniki obenem. Advokat je poklical pred sodišče Varuha živalskih pravic, ta je nazorno in pretresljivo razložil, da v klavnicah mučijo bike, krave, ovce še bolj kot fantiči mačke, koljejo jih prav tako z elektriko. Sodnik je nato, da bi argumente uravnovesil, dal poklicati Varuha živalskih dolžnosti, a ga niso našli; baje še ni registriran. Baje še teče o njem razprava v Nacionalnem svetu države, ali živali imajo dolžnosti. Na desnici vlada razkol: Hribar trdi, da jih imajo, ker so iz svetega življenja, Pustoslemšek ali kako se že piše, da ne, z njim se strinjajo Blagotinšek, Razparačnik, Senegačnik, novi glavni urednik Nove revije. Niko zapušča potapljajočo se ladjo; čeprav je kot kapitan ne bi smel. (Že na veliko asociiram, a v določenem okvirju; znotraj politike.) Mornarji uhajajo na kopno. Muzikušu JeBise so naročili, naj pridobi nove sodelavce; obrnil se je tudi name, češ, naj bi postal pisec v mesečnik Ampak. Ne Zares, ampak Ampak; ampak za hec. Ampak zakaj Ampak in ne Zares? Kaj Zares ni zares? Se skriva v Ampaku opozicija? A čemu? Oblasti – Janši – ne; Janša-Simončič Novo zakladata z vrečami denarja-subsidij. Torej le kletim komunistom in liberalcem?

A kako najti komuniste? Ata naroda Janez Stanovnik noče biti komunist, ni in nikoli ni bil komunist; bil je sicer Kardeljev sekretar, leta 1948-49; tedaj je Kardelj izbiral tajnike iz vrst staroklerikalcev in staroliberalcev. Mu je Stanovnik predstavljal skupino inž. Pestotnika in Ivana Zorca? (O tem Gabrič in Jože Pirjevec še nista pisala, a bosta; dokumentacija je še spravljena v depojih NASE. Tam političnih skrivnosti ne bo nihče iskal. Potočnikovih načrtov, ki jih je ukradel-ugrabil Werner von Braun, pa ne bodo iskali v oddelku za mamila pri FBI. Bistra maska, prekleti ameriški imperialisti! Dol z Bušom! Živio Chavez! (Ne Kaves; s tem je opravil že Jurčič v **Desetem bratu**.)

Naj se znanost in umetnost spet zblížata! Ta želja je veljala že v renesansi, pri Leonardu; tudi pri Tolstoju, glej zadnji del **Vojne in miru**. Izrazito pri meni;

ne le pri Bartolu, ki je povezoval prozo in psihoanalizo. Za pripadnika prejšnje generacije (Virkov ...) je bil moj micelij čobodra in nestrokovnen; bili so zagovorniki čistih žanrov. Živadinov me razume, jaz njega, spoštujem se; ko se srečava, si prisrčno seževa v roke. O NSK in Laibachu itn. sem pisal naklonjeno, čeprav analitično, med prvimi. (Tudi te eseje moram komentirane ponatisniti v **RSD**. Kdaj bom z vsem tem uspel? Uspel natisniti, a ne uspel pri občinstvu. Danes bi po svoje rad tudi pri – umnejšem – občinstvu, a nisem gotov, da jim bo to moje – nemalo poljudno, osebno – pisanje všeč. (Kasnejša opomba: odkar je Ajda razposlala prijateljem in znancem, strokovnjakom in amaterjem na desetine izvodov, tudi po e-mailu, mojih knjig **Nekrolog 2**, se je oglasila le ena sestrična, pa sta minila že skoraj 2 meseca; to je stvarnost.)

Nadzoruje vsakdo vsakogar in sebe; temu se ne da ogniti, razen če si puščavnik. V samostanih se nadzorujejo čez vse mere, glej celo Pregljevo povest **Dom matere Serafine**, a mnogo bolj Diderotovo **Nuno**. Samonadzor je ena najvišjih etičnih vrednot. Ludizem gre predaleč v anarhizmu kot vsesproščenosti, vsedovoljenosti, v tem, da omogoča živalim nekaj, česar ljudem ne. Živali ravnajo lahko po lastni samovolji ali instinktu, ljudje smo vezani po morali in zakonih. Kako levica povezuje etiko (za katero se zavzema) in živalsko svobodo oz. sproščenost? Če medvedov, merjascev, tarantel ipd. ne bi pobijali, če jih ne bi držali v okviru še znosnega števila (glej klasični avstralski problem z zajci), bi se razpasli po vsem planetu, se nato klali med sabo, dokler ne bi povsem zavladata ena vrsta; analogno kot je homo sapiens. Če pa živali držimo v šahu, se pravi, da jih ne le nadzorujemo, ampak hranimo v getih, imenovanih živalski vrtovi, čuvane v rezervatih, ne le v Afriki, tudi v Sloveniji, v Postojnski jami proteuse. Človek je prevzel odgovornost zase in za ves svet, piše v **Svetem pismu**. Navdušen sem nad to etično maksimo, čeprav obenem – kar najbolj zatrdno – vem, da je ta človekova odgovornost silno omejena, minimalna. Naj se le malo premakne zemeljska os, se le malo razhudi – dinamizirajo – plošče, na katerih ležijo kontinenti, naj udari v zemljo le kak večji asteroid, pa bo šlo morda samo življenje v franže, morda se bodo ohranile najnižje zvrsti, spet kaki mikrobi kot v prvi genetski revoluciji pred dvema milijardama let; morda pa se bo ohranil le človek, ker bo iznašel taka znanstvena sredstva, ki ga bodo desetletja očuvala pred planetarno zmrzaljo ali pregreto. Še ne vemo. Današnja znanost je šele v povojih, pa že jo hočejo vsi mogoči etičarji in ideologizatorji, desni in levi, omejiti, jo kontrolirati čez vse meje, ji ne dopuščati razvoja, ne dovoliti, da bi se v temelju spremenila, spremenila življenje, ki je smrt (ubijanje), v »nekaj« onkrajnega življenju in smrti, biti in nič. (To pa je temeljita prva opomba, primer piščevega samoomejevanja!)

Samoomejevanje – s tem tudi askeza, samonadzor – je pogoj za »napredek« človeštva. Skrajni razvoj znanosti, a obenem prenos kapitala, iz tistega, ki ljudem zadovoljuje oči, želodce, pohlepne roke, na umskega. Mnogi so iskreni pristaši manjšega izgorevanja strupenih snovi v zraku, a imajo velike avtomobile; midva z Alo malo Škodo. Nenehoma ugašava po stanovanju luči, kjer gorijo po nepotrebnem, varčiva z vodo; ne kopam se vsak dan, komaj kdaj kupim novo obleko ali čevlje, le če razpadejo na meni. Kako je to, da so najbolj glasni varčevalci energije tisti, ki jo privatno največ porabijo? Se vozijo v službo po en sam v avtu? Se pozimi grejejo v toplih stanovanjih, medtem ko

jaz pozimi čez dan delam – berem, pišem, tipkam – pri 18. stopinjah Celzija, spim pri 12-ih? A ne delam teatra okrog zemlje, ki da umira oz. da jo ljudje ubijamo. Omejujem se, kjer se le da, razen v pisanju.

Če trušč koga moti, moti mene. Zato se nisem mogel navaditi na punk, čeprav mi je bil po določenih anarhičnih potezah blizu; ne na rock sceno in nadaljnje oblike glasnih masovno kolektivnih koncertov. Tu se občestvo, ki ga itak ni, spreminja (RR) v maso, v neosebo, v žival s tisočeriimi tacami, s peklenskim glasom (hrupom), ki ni le antiteza paradizialni harmoniji, ni le nevarnost poškodovanja bobničev, človek ima mejo tudi kot telo, ampak je en sam grotesken poskus pobegniti iz institucionalno-delovne (prenaporne), samoodrekajoče se družbe nadaljujočega se kalvinizma v sproščenost kaotične svobode, v samovoljo ubijanja, v indiferenciacijo PMD(ružbe), ki noče več razlikovanja med osebami, ampak le takšne drugačnosti, ki so isto, variacije istega (identitete, le da zvito prikrite).

Ljudem ne morem dopovedati, da sta besedi drugačnost in drugost zame povsem različni. Drugačnost je bila cilj boja pod Partijo in totalitarizmom za pravico do zasebnosti, do individualnosti, največkrat zunanjih posebnosti: do dolgih las, kavbojk, coca-cole, drog, svobodne – sproščene? kaj pravite, mister Drobnič? nič? – ljubezni, celo na javnih prostorih, do pornografije itn. Vse to sodi v PM stopnjo LD: liberalne, ki prehaja v libertinsko, uživaško, neomejljivo za strasti, želje, eksperimente. Ta(kšna) družba ne mara samoomejevanja. Vse njene reklame temeljijo na vzpodbujanju požrešnosti, poželjivosti, predvsem pri otrocih, ki so najboljši konsumenti; kasneje se bodo stopnjevali kot pollaščevalci in pohlepneži.

Tu leži glavna Žiškova krivda: zlahka, suvereno, z užitkom je preganjal moralno voljo, jo nadomeščal s teorijo in prakso želje. Ne le on, tudi Močnik, ki se je prav v tem spravil v past; sam si jo je nastavil. Usiha v zanki, iz katere bi se rad rešil, a se ni pripravil odgovoriti neolevičarstvu skrajne stopnje; kaj mu še ostane, če se mu odpove? Vsi njegovi konstrukti se bodo razkrinkali kot otroška igra ali celo kot zabava zapeljivca. V čem bo različen od Žižka? Žižek prizna, kar počne, se posmehuje: bedaki, pravi svojim oboževalcem, mar ne vidite, da vas vse vlečem za nos? Vi pa uživate v tem, hlapčiči! Nekdaj dr. Anton Mahnič spod Kala (s Krasa), zdaj dr. Žižek spod Tronadorja, visoke gore v Andih, velikokrat sem jo občudoval, pod njo sva z Alo prebivala. Močniku pa sledijo redkejši, fanatiki; se bo vpisal med islamiste? Kdaj bo nastopil na Al Jazeera? Kdaj Žižek in bo podprl Mahdija al (strupeno) Klobasso?

V petek – jutri bo teden dni od tega obiska – me je Golobič presenetil s tem, da mi je poklonil svoje diplomsko ali magistrsko delo, o **Kratilu**; poznam le Platonov dialog o tem, pa še tega slabo. A kar mi je Gregor na hitro povedal, me je pritegnilo: bližanje besedi molka. Geslo sicer poznam, najprej ga je na Slovenskem propagiral Hribar, izdal celo knjigo o tem: **Molk besede, beseda molka**. A če kdo ni molčal in ne molči, je to Hribar; in ob njem njegova škrjančica Spominčica. Govori, piše, nastopa, uči, kritizira itn. kot za stavo. Hud gobec! Molčal je Žižkov najboljši prijatelj Jani Razpotnik, večkrat me je obiskal v Drulovki, tudi z Alo sva mu vrnila obisk v njegovih rodnih Savljah, uboga, samotna, kmečka mati ni vedela, kje je; in se nikoli, več kot tri desetletja, ni izvedelo, kam je odšel, kam skočil, izginil; je šel kam, kamor je vedel, da bo tam držal besedo: molčal? Kot moj brat Aleš. (Je skočil s Špika v

Drulovki, po obisku pri meni? Njegovega trupla niso nikoli našli. Absoluten molk, še radikalnejši kot Alešev.)

Kako bo Golobič molčal, če je politik? Če je znan kot sijajen, hiter govorec, debater? Politika, posebej pa še strankarska – vloga poslanca – ne more biti izvajanje molka, niti ne le poudarjanje poglobitnih redkih besed; kmalu bi se spremenile v fraze. Morda bi po eni strani mogel postati politik (morda celo blizu stranke), saj so mi od malega priznavali neustavljivo gofljo; Jacek pravi, da sem odličen raconteur. Na spolzek teren me je skušal zvabiti moj zaslisevalec Menart 1958; začel me je hvalisati, mi pripovedovati moje bon-mote, ki da navdušujejo ljubljano, krožijo po njej moje duhovite zafrkancije. Kam pes taco moli, sem se spraševal? Jacek mi je omenjeno izrekel iz povsem drugega vidika; da bi me prepričal, naj sprejemem ponudbo za uvodni referat na Borštnikovem srečanju, Menart pa zato, da bi se zapletel v kakšno protislovno izjavo; da bi bil zaradi samoljubnosti nepazljiv. Delal je račun brez krčmarja. Nasprotno pa sem celo malo užival, ko me je Jacek – toliko mlajši bi morali biti moji sovražniki! medgeneracijski boj! – tako pohvalil.

Sva se z Golobičem ujela – zdi se mi, da sva se –, ker tičiva oba v istem precepu med molkom in govorom; oba misliva resno, a sinteze ne zmoreva; je sploh dosegljiva? – Hribar ni nikoli o ničemer mislil resno, razen morda o nič in svoji smrti; kot tudi Kos ne. Oba sta hiperinstrumentalista. Zato zna Hribar dobro predavati, zmerom najde kakšno novo geslo. Katero ima zdaj na jeziku, slabo mu sledim? Kurjo taco kot relikvijo-insignijo-amulet? Nikec, kdaj boš naškripal pesmico o novem vesoljskem Razodetju po svetem veleValentinu? Bo šlo takole: »Valentin, kurji sin,/ kurji tat, Arafat!« Razlago pesmice poglej v **RSD** v knjigi **Interpretacije amuletov**, stran 323, s sliko Hribarja v čarovniškem črnem visoko zavitem klobuku pred ognjem, povsod se kadi, slabo nam postaja, od nekod se sliši – da, to bo Gajškovo – mrmranje: »Abra Kadabra, Življenje je sveto,/ smrti oteto,/ žito požeto, v zrnja omleto,/ mineva spet leto,/ genij gre v zapeto« (v pesem, mit, fikcijo), na goro Tabor, kjer postane zračna stvarnost. »Potegne piš, zasveti se križ,/ skrije se miš,/ konča se paradiž.« (Pa naj kdo reče, da nisem tudi jaz pesnik! Morda bolj sorte Rada Murnika, pa vendar. Stihoklep, ne Stane Klep, še manj **Peter Klepec**. (Naslov SD, slovenske drame.) Zel naklep.

Bom še v tem tekstu komentiral Golobičev filozofski spis? V posebnem javnem pismu, namenjenem le njemu? In Širčevi? Podarila mi je svojo knjižico. (Bila je državni sekretar za kulturo, pa lastne knjižice ni izdala, niti financirala. Kako se v takšnih primerih obnaša znanstvenik Simoniti? Si bo – prek Jančarja – samofinansiral svojo knjigo, baje ima naslov **Janša v boju s Turki, triumf heroja**, nova dognanja o iztekajočem se srednjem veku?« Baje se Simon tako vživlja v Turke, da hodi po hiši naokrog kot paša s turbanom; na seje vlade zaide – baje – včasih s fesom na glavi in čibukom v roki. Muslimanom je prepovedan alkohol, zato pije Šimen-beg le brinjevec, ki ga je kot zdravljenje zoper alkoholizem predpisal mojemu nekdanjemu prijatelju dr. Mirku Zupančiču (v kratitščini MirZupu) dr. Spirituosus. (V Italiji piše na vratih nekaterih trgovin Spirituosa, a to ne pomeni Žganjarna, ampak arcnije. MirZup je enkrat v Trstu, ko že ni več razločeval tekočin med sabo, naročil in spil liter arnike; pripovedoval mi je, da se še nikoli ni počutil tako dobro. A kako sem zašel sem? MirZup je bil med vojno četnik, po vojni zaprt v Kočevju, nato poskočen član Partije; a je, njemu v čast, po 1990, privrženec leve.) (Se držim teme:

politike? Ali me zanaša v žganjekuho? Nekoč me je Šeligo – držim se teme: politika in gledališče – dramatika – povabil v rojstno vas njegove žene, v Sabonje, kjer sva kuhala šnops. Bil sem tako pijan, da nisem več razločeval med stvarnostjo in prividi.)

Širčeva je kot – po poklicu sicer umetnostna zgodovinarica, a obenem – strokovnjakinja za film, dokumentaristka, moram si ogledati njene filme, napisala leta 85 (kot brošuro, a na kopirni stroj) knjigo o Felliniju. Torej me tudi z njo nekaj zbližuje; z Janšo me nič, z orožjem ne prekupčujem; tudi s Tonetom Jerobškom me nič ne veže. Ne kupčujem s prepričanji; spreminjam jih, a ne po nalogu in iz gmotne ter ostale koristi. Ko sem gledal Fellinijeve **Postopače**, tedaj režiserja še nisem poznal, le de Sico ipd., sem se navdušil kot malokdaj; tedaj – kmalu po 1953 – ni bil znan. Nad **La strado** pa sem se – oba z Rožancem (okrog 55-leta) tako opojil, da sem skušal iz tega filma narediti svojo filozofijo. Napisal sem esejček o njem, a ga objavil šele mnogo kasneje, v **RSD**. Iz **La Strade** in Faulknerjeve povesti **Motivec prahu** sem potegnil celo filozofijo ali etiko, značilno zame za tisti čas, ko sem se iz Zihierlovega hlapca spreminjal – opokončeval – v SAPO. Z Rožancem sva se največ pogovarjala o **Cesti**. Če bi Marjan še živel, bi ga naprosil, naj mi prav danes napiše komentar k temu filmu; menda se z Marjanom ne bi do kraja razšla. Bi se spet sprijateljila? Bi se, čeprav bi ga še zmerom imela v pesti (v objemu? pod zaščito?) Manca Košir? Naslednji teden bom Širčeve knjižico podrobno prebral, tedaj bom lahko kaj več rekel tudi o **Potepuhu**, tudi ta se mi je vsedel v srce. Pa **Amarcord**; **Romo** sva z Alo gledala v Berlinu, nekoč zjutraj, v takšnem kinu, ki je non stop vrtel filme. (Tudi Schönbergovo opero **Mojzes in Aron**, Mozartovo **Čarobno piščal**. Mar ni čudežna?) Videl sem skoraj vse Fellinijeve filme.

Bi moral z isto pozornostjo prebrati Jackovo novo knjigo, prevod njegovega doktorata iz angleščine v slovenščino; podaril mi jo je. Njegovo magistrsko delo sem pozorno prebral, kritično, napisal o njem okrog 100 strani analize, a te analize še ne popravil oz. pripravil za tisk. Kdaj bom to storil?

Kako bom sploh funkcioniral, ko sem si naložil tolikšne naloge? Se ne prečenjujem? V glavi se mi vrti, pred očmi mi plešejo krogi, prejele mi je postalo slabo do bruhanja, iz nezavednega mi je prišlo v zavedno vse polno sanj-môr. Pojedel sem nekaj žličk medu, prinesel mi ga je Veljko (ponudba pipe miru med nama?); zdajle pijem kavo, v glavi mi še brni. Še eno uro pisanja, nato se grem v kopalnico skopat; nekaj časa in pozornosti le moram posvetiti tudi higieni. (Privatiziram? Ne sodijo tudi takšni podatki v dnevnik?) Nisem od tistih (predvsem mladih), ki se po dvakrat na dan tuširajo. Menda rahlo smrdim, tudi moje obleke, ki jih nosim noč in dan, leta in leta ... Sem sploh še za med ljudi? Ne postajam odljuden puščavnik? V Pahorjevo stranko ne morem, ker bi kvaril njen krojaški vtis. Širčeva je tudi elegantno napravljena, a ženske morajo biti, za moške pa smo včasih rekli, da naj bi bili zanemarjeni in smrdljivi. Tak da je pravi moški. (?)

Kaj pa piše Orlova, ne vem. Takšen je moj odnos do mlajših, stik z njimi zanemarjam. Doktorirala je; pri kom, v kakšni panogi? Na filozofijo, umetnostno zgodovino, dramaturgijo se nekaj razumem; kje je znanje Orlove? Dekle – poročena žena? – me zanima. Še bolj kot me zanima skoraj vsak živi človek, vsakogar na cesti ogovarjam, vrtam vanj; a do intelektualcev in intelektualk sem previden. (Priatelj jih ni mogel prenesti.) Upam, da ne bo Blaustrumf

današnjega kova, kot mariborska Godinova, polna sebe, kompleksov, napadalnosti, ultralevičarstva. Vederemo.

Sicer pa naju z Golobičem veže to, da sva oba po študiju filozofa; tudi Jacek je; Golobič je preučeval Kratila, o katerem ne vem nič, jaz sem za diplomsko nalogo primerjal Aristotela s Heglom, obema pa dodal še Zihlerla. Sramota, bil sem res hlapec, a po lastni volji; Zihlerla nisem cenil, a sem se mu prilizoval, vsaj z diplomsko. Hitro (po enem letu) sem mu obrnil hrbet, ga užalil; prosil me je, da sedim na njegovih predavanjih, jaz pa sem to naredil le enkrat dvakrat in konec; prišel sem šele po vsakem njegovem končanem predavanju, da sem mu podajal študentske indekse, kamor je vpisoval njihovo navzočnost. (Študentov je bilo po več sto; Zihlerlova predavanja so bila obvezna za študente celotne filozofske fakultete.) Glede tega je bil zelo natančen, se pravi, da mi je moj vidni bojkot njegovih nastopov močno zameril. Kmalu sem ga celo javno napadel na študentskem taboru v Ankaranu, po zaplembi zadnje številke Besede, zaplenjena je bila spomladi 57; spor med nama se je nato vlekel še v čas, ko sta Univerzitetni odbor študentov in – bivši major – Janez Vrhunc, študent režije, ustanovila Revijo 57. Z Zihlerlom sva se udarila iz oči v oči pred množico študentov, ki je gromko ploskala meni, ne njemu. Kako sem (bi) mogel še ostati njegov asistent?

Imel je dobre živce. Ali pa je bil neodločen? Dovolil mi je leto dni študija v Parizu, 57-58; morda je bil moje odsotnosti celo vesel, ker tedaj nisem kvaril njegovih študentov; Bogu Grafenauerju se je pritoževal, da kar on postavi (v ideološkem pomenu), jaz sproti – pri študentih – podrem. Pučniku je še poleti 58 zagotavljal, da ga ne bodo zaprli, pa je bil član Politbiroja slovenske Partije, minister za kulturo, moral bi biti poučen. (Pučnik mu je verjel; tudi na osnovi Zihlerlovega zagotovila je svoje ravnanje radikaliziral. Meni je Pučnik izjavil, da je bil Zihlerl s svojim zagotovitom iskren. Politika je svojo odločitev kasneje spremenila, ravno zaradi Pučnikovega eskaliranja.) Boris Kraigher je delal mimo Zihlerla, v ničemer ga ni upošteval. Zihlerl je postajal zahajajoča zvezda, bil je pretog in premalo trd.

Naj objavim to svojo diplomo, ki mi najbrž ni v čast? Moram biti zvest svoji AK! Če napadam druge, ne smem izvzemati iz tepeža sebe. To ne bi bil ekshibicionizem, ampak pristanek na enaka pravila zase in za druge.

Glede grške filozofije: tudi za moj preizkusni nastop pred komisijo dveh fakultet za potrditev naslova – kvalifikacijo – rednega univerzitetnega profesorja sem izbral Aristotela, njegovo **Poetiko**. Dobil sem zaželjeni naslov, ne pa mesta, na katero sem kandidiral; mesto je dobil Inkret. Prava sreča zame, da sem ostal sam in svoboden. Inkret je sposoben človek, študentje so lahko zadovoljni z njim; zdaj ga zamenjuje eden najsposobnejših svoje generacije. Moja pot je šla drugam in še gre drugam. Kam?

A mnogo me veže tudi s Širčevo. O filmu sem začel pisati resneje med prvimi povojnimi Slovenci, zbujal horror, glej Naše razglede med 1952 in 54, tedanjo študentsko Tribuno, Perspektive itn. Nekateri filmi so me kot simboli spremljali skoz vse življenje, še danes; ravno **La strada**, Carnetovi **Otroci galerije**, Cleinova **Življenje je lepo**, Ćizenstejnov **Ivan Grozni**, Leanovo **Kratko srečanje**, Bunuelova **Viridiana** in še in še. Če bi Širčeva pisala o črnogorskem Bulajiću ali o Lenki Riefenstahl, bi me manj zanimalo, čeprav me je Lenin in Trenkerjev gorniški film, gledal sem ga – z očetom – morda 5-leten, buril leta in leta, posebno ponoči, posebno zadnji prizor, ko Trenker ne more do

dekleta, obležala je v globini ledene razpoke. Tako sem postajal sentimentalec.

Je sentimentalizem bliže fikciji ali stvarnosti? Hitler je gledal najraje – ali zgolj – sentimentalne filme. Kaj pa slovenski velezločinec Kvas ali Jesih ali Pust ali kako se že piše znameniti Belokranjec? Si je v luknji, skopani v zemlji, v zemljanki, vrtel kopije samih horror-filmov, o Frankensteinu, ali Štigličevega **Ne joči, Peter**, ob katerem gledavec zaspi? Orlova je verjetno dramaturginja; gotovo je že kaj objavila. Naj prosim Jacka, da mi kaj njenega preskrbi, predem se srečam z njo? Moram imeti o sogovornikih-sodelavcih vsaj osnovno informacijo. Kaj pa, če je kaka **Učena ženska**? Ultralevičarka? Če ne more spregovoriti, ne da bi vzkliknila: prôkleti Buš! Kot je tulil pokojni filmski scenarist Tona Svetina, ej-ga-dedec, ob vsaki priložnosti: Dol s CIO! Vsega je kriva CIA! Janževci pa: Dol z Ribičičem! Dol s Kütjanom!

Skoraj sem pozabil na dva »moja« režiserja: umrla sta na isti dan, oba starca. Na Bergmana in na Antonionija, na **Deviški** (skoraj sem zapisal: mrliški, preveč mi gre po glavi smrt) **vrelec** in na **Noč**. Moji kulturni filmi, kot se je reklo po vojni. Pred vojno sem se zadovoljeval s planinskimi filmi, moj oče je oboževal Trenkerja, čeprav je bil ta nacist; v marsičem je bil moj oče zelo širok. Spominjam se filma **Osvajanje Nanga Parbata**, reklama za nemško moč; film se konča z neuspehom ekspedicije na Himalajo. Med vojno se spominjam Marike Rökk; pa filmov z Willi Birglom, Heinrichom Georgejem, Hildo Krahl, Alido Valli, Lido Barovo, **Zlate Prage**.

- Ne bi zadoščala kot prva in uvodna že ta opomba, dolga 14 mojih tipkanih strani? Sem sploh z njo naredil kak uvod? Najbrž ne. Torej ga začenjaj še enkrat, tokrat naj bi bil res konstruktiven.

Kakšna je zgodovina mojega srečanja s Širčevo in Golobičem? In z Jackom Kozakom. Moja znanost je personalizirana, torej sodijo zraven spomini, osebne sodbe, komentarji, celo rumeni švefel. Ni v meni nič Fornezzija?

Širčevo sem spoznal, ko sem se obrnil nanjo oz. na ministra za kulturo v zvezi s subvencijami za **RSD**; nastopila je v imenu tedanjega ministra, Školjča; tudi z njim sem se sestal, z vsakokratnim ministrom. Širčeva je izvedla z mano tehnični pogovor. Vtis sem imel, da je mojemu delu naklonjena, brala je moje filmske analize v Ekranu v 70-letih; kot filmskemu človeku so ji bile blizu. Druge zveze s Širčevo nisem imel, razen da sem spremljal njene nastope iz skupščine na TV ekranu.

Minila so leta; pred približno dvema mesecema pa me je poklicala po telefonu in me vprašala, ali bi bil pripravljen za simpozij društva Zares napisati svoj prispevek. Od mene ne terja nobene opredelitve, tudi za Zares ne, le razmišljanje o nekaterih temeljnih temah družbe, politike, človeka. Da je njenih misli tudi Gregor Golobič, eden vodilnih v društvu, ki izdeluje ne le program, ampak okvir zaresnikov, tako jim pravita sama. Grupa, v katere središču sta, bi rada sicer stranko, a drugačno od ostalih; takšno, da bi bila zares v pozitivnem pomenu drugačna; uspeh tega namena pa je stvar debate-dialoga. Zdelo se jima je, da bi jaz lahko k razčiščevanju pojmov s tem v zvezi kaj pripomogel.

Zakaj ne, sem si dejal? Bil sem presenečen; dozdej so se strankarji – voditelji strank – obračali name le kot na možnega člana ali izvrševalca nalog stranke; tudi kot sopisca programov, a kot enega od enotne grupe, ki naj misli enotno in sestavi monoliten, političen, učinkovit program. Vse znano in

tipično strankarsko. Golobič, s katerim sem se pomenil tudi po telefonu, ljubeznivo me je poklical, in Širčeva pa nista terjala od mene nič drugega kot kritično misel, mi dajala popolno svobodo v tej misli. Bila je le želja, da na tem simpoziju sodelujem. Torej: zakaj ne?

Skoraj čez noč sem napisal 3 strani, jih poslal Širčevi, pretipkavala jih je – računalniško – celo noč, me vprašala za nekaj nejasnih mest, popravke sem v tekst vnašal ročno, torej komaj berljivo. V glavnem sva jih rešila. Tekst so sprejeli, ga natisnili šapirografsko ali podobno, bili z njim celo zadovoljni, ga postavili na prvo mesto (hm). Za tekst se je zanimal tudi tednik Mladina; natis v tedniku sem odobril, z njim korektno sodelujem. Na samem simpoziju ali srečanju me je Golobič v svojem nastopu celo spoštljivo omenil. Tudi tokrat sem se čudil, z Golobičem se prej nisva poznala, ne pisno ne osebno, ta podatek hote ponavljam. Kaj le vidi v meni in v mojem delu, sem se spraševal? A če kdo v njem vidi nekaj pozitivnega, zakaj ne poprijeti? Če čutim, da me nočejo imeti za izvajalca, ampak za enakopravnega sodelavca, na kar sem bil navajen v dotedanjih svojih grupah, odlično; ta vidik-metoda sta se končala s 57. št. Nove revije, pa naj Hribarjeva še tako zatrjuje, kako je bila revija po vsebini pluralna.

Tudi ni moglo biti drugače kot regres v monizem. Novorevijejci so se odločili za boj za nacionalno državo, za učinkovit socialni državni program, za politično – celo vojaško – akcijo, za množično s protesti na cestah itn.; vse to terja čim bolj monolitno enotnost, čeprav dopušča več strank. Niso jih zanimale stranke kot različna stališča, ampak uspešna akcija za konkreten – državni – cilj. Ker je bilo moje stališče drugačno – da morajo ravno v tem času, ko politiki delujejo enotno, intelektualci postaviti vzporeden načrt, načrt ARF-AK misli, biti do gentilizma-nacionalizma notranje kritični – ne biti s Srbi, ampak tudi ne Slovenci oz. s slovenstvom kot takšnim –, smo se razšli; smo se morali raziti.

Donedavni prijatelji so vse bolj ponavljali politična gesla, tj. poenostavljanja stvarnosti na nekaj, kar postane prej ko prej fraza-retorika, recimo Narojenost, Svetost (življenje, naroda) ipd., jaz sem se posvetil analizi slovenstva, civilne družbe, tudi KČe s poudarkom na iskanju Boga-Drugega, absolutnega kot transcendence, ne pa redukciji Drugosti na – narodno itn. – identiteto. Strankarstvo kot delnost in pluralizem je ostalo delnost le še kot – vsebolj – prepiri med grupami v boju-tekmi za oblast, najprej tudi za zmago nad sovražnikom (tedaj Srbi oz. velikosrbsko Jugoslavijo, danes nad Hrvati), ne pa politična akcija obenem s konsekvantno ARF, ki postavlja drugačen model družbovanja od strankarskega in ene Stranke.

V osnovi sva se z Veljkom Rusom s tem strinjala, tudi on se je razšel s Pučnikom, čeprav sva v 70-letih in v 80-letih, dokler se ni spojil z novorevijejci in strankarji, zanj največ naredila; govore dejstva. Z Veljkom sva imela isto platformo: ne stranke ne Stranka, vendar pa različno izvedbo tega in tudi že različni cilj; po koncu Perspektiv sva se tudi midva razšla. On je prešel v sociologa – v veliki meri utopične – družbe, jaz vse bolj v teologa Boga-Drugega, ki naj bo na sledi konkretnega občestva (Cerkve), a v katerem bi bili družbeno-politično-oblastniški momenti kar se da obrobni, le praktično nujni. (Kot mislim zdaj o primerni stranki, da mora ohraniti praktične vidike, tudi oblast, a le kot izvedbo-telo, ne kot bistvo. Ni bistvena socialnost, ampak iskanje smisla.)

Se zdaj z Rusom spet zblížujeva? Najin pogovor pod lipo v petek – bo postal to zame »legendarni« petek? – ni dal še konkretnih rezultatov, kot ne pogovor s Širčevo-Golobičem. A nas tudi ni razdvojil. Veljko se je prišel informirat, kaj je zadaj za mojim sodelovanje z Zares; morda še išče podobno pot zase. Nič ni bilo rečeno dokončnega, prav za prav niti začetnega. Z zaresnikoma smo se domenili za nadaljnje stike; za kakšne? Nekaj predlogov je bilo; da po svoje – s kritično refleksijo, ne kot obvezen član izdelovalcev programa – spremljam nastajanje njihovega programa. Ne kot kontrolor, ampak kot kritične oči, ki gledajo od drugod in s tega vidika vidijo morda kaj, česar tisti, ki so preveč v stvari-akciji, ne vidijo, strukturalno ne morejo zagledati. Znanost že dlje časa uporablja takšne metode.

Rupel me je vabil k stranki, da bi postal v nji član kakšnega odbora in nekaj izvajal. Ni me razumel. Rupel je tipičen strankar, kot je postal v koncu 80-let Pučnik, zaradi česar sva se začela razhajati tudi z njim. Rekel mi je tisti grozni stavek, po katerem sem končno kapiral, da se ne moreva razumeti; da me ne more percipirati-sprejeti v mojem bistvu: Taras, mi je dejal skrajno resno in zame zaskrbljeno, tudi če ne stopiš v našo, socialdemokratsko stranko, v njen glavni odbor, tam sta bila menda tedaj tudi Jaša Zlobec in Branko Gradišnik, vstopi v katero koli stranko, vsaj v eno, sicer te ne bo!

Te ne bo. Boš nič, vsaj v družbenem pogledu. Družba pa je bila za Pučnika vse. Tudi SAPO, ne rečem, a SAPO brez stika s transcendo, z drugostjo, torej ne DgSAPO. Mojo tedanjo opredelitev za KC (govoril mi je prav tu, v Radovni, pod lipo, bil je moj gost več dni) je razumel le kot opredelitev za totalitarno – on jo je imenoval fundamentalistično – Cerkev. Kakšna zmeta, kakšen nesporazum! Jaz sem hotel novo ali evangelijsko ali postkoncilsko Cerkev Drugega Boga, Boga kot Drugega; on se je dal desetletja kasneje cerkveno pokopati, midva z Alo pa sva uradno izstopila iz KCe, konec 90-let. On je KC potreboval v politiki, jaz ne; ker je postala politična, sem jo zavrnil.

Bi moral enako zavrniti tudi stranko Zares? Pučnik je ustanovil oz. preoblikoval socialno demokracijo kot klasično stranko; ni nenavadno, da jo je predal v roke Janši, tj. – po tendenci – despotskemu desničarju. Zares pa se trudi, tako delujejo tudi teksti s simpozija, oblikovati stranko novega tipa. Tudi če to strukturalno ni mogoče (in je mogoča le dilema: ali stranke ali totalitarizem ene, h kateri teži Janševa, čeprav to danes še ni), je mogoč, morda celo potreben poizkus. Vsaj zame. Če sem se pred dvema, tremi mesci odločil, da bom živel naprej – konec s kontemplacijo o bolezni na smrt –, potem moram vzeti svojo odločitev zares; in sodelovati z Zares. Janša potrebuje le izvajavce, Brejce, Javorške, hujskače, celo predmestne pobaline, kakršen je kranjski Grimpls.

Jaz potrebujem ne somišljenike, ampak ljudi, s katerimi se lahko pogovarjam tudi o politično državnih rečeh; o teh se ne morem meniti z Muckom, Dovjakom, preveč sta »čista«, zunaj družbe po svoji naravi. Včasih sem noč in dan debatiral s Primožem, Dominikom, Veljkom, Rožancem, tudi o političnih rečeh. Golobič je filozof, celo »kratilovec«, Širčeva filmarka; pišeta analitične knjige in razprave, medtem ko pišeta Rupel in Janša zgodovino slovenske vojne, državne politike kot njunih osebni uspehov in uspehov nacije; ki je istovetna z njima. Z njima ne morem, tudi z zvijonom Hribarjem ne, ki ima ves čas isto eksistenco, menja le vloge, medtem ko jaz predelujem (RR) tudi svoje eksistence, DgSAPOEV, pišem v kratitščini. SAPO je veljala tudi za Pučnika, ne

pa Dg; ne drugost, ne drugenje, niti EV, več eksistenc ob več vlogah. Pučnik in Hribar ostajata filozofa identitete. Eden se je skrčil na politiko, drugi na magijo.

Zadnje mesece sem oz. bom imel dva javna nastopa: na simpozij Zares sem poslal le svoj tekst, na simpoziju na Borštnikovem srečanju bom nastopil osebno. (Kasnejša opomba: na Matičini simpozij o povojni slovenski umetnosti sem poslal referat, na okrogli mizi v Cankarjevem domu o Lojzetu Kovačiču bom nastopil osebno. Prvič po nevemkoliko letih na ta način. Skupaj z Zlobcem, Kosom in Tomijem Virkom. Je to mogoče?) K Zares nisem še mogel, pravkar sem prihajal iz bolnišnice, še invalid, z berglami; upam, da nisem odklonil osebne telesne udeležbe iz strahu, ker sem se bal, da bi me nastop preveč zavezal? Na Borštniku se ne bom tako zavezal, čeprav bodo tam tudi novinarji in še ne vem, kako bi se z njimi – s TeVe – obnašal. Kot gost Borštnika ne smem biti brezobziren, nesramen, a glede na svoje stališče o žurnalizmu? Mladini, Večeru ipd. dajem intervjuje; Delu sem ga odklonil oz. že parkrat preložil, pokazal, da mi ni ljub. (Tudi na okrogli mizi o Kovačiču bo navzoča TeVe; Zorova-Simonitijeva? Bom kos skušnjavam, pastem? Poiskusimo!)

Pa intervju na TeVe z Ambrožičem? Nanj sem bil večkrat in zelo ljubeznivo vabljen. Nisem rad neljubezniv, vendar ali bom zmozel javno z likom tako oblikovati-izraziti svoja stališča, da bom položaj (tudi sebe) obvladal, ne pa »silom prilike« zapadel v konvencijo? (Ambrožič mi pasti zavestno ne bo pripravljaj, dela vtis poštenjaka.)

Moj odgovor na ponudbo sodelovanja z Zares je pričujoča knjiga, ki jo pišem. Ker je namenjena Širčevi in Golobiču – društvu Zares –, ob tem, ko je pisana tudi za Jacka Kozaka in Orlovo – za Borštnikov simpozij –, pomeni moj vnaprejšnji pogovor z imenovanimi. Če je tako, zakaj ne bi Zaresnikom predlagal, da jo izdajo oni ali v sodelovanju s (fiktivno) založbo GolKerKavč, ki podpisuje moje **RSD** knjige, ki pa izhajajo le v elektronski obliki, saj nimamo ne denarja za tisk ne prodajne mreže? Pri **RSD** knjigah mi je vseeno, ali jih kdo bere ali ne; zadošča mi nekaj »tiskanih« izvodov. Za pričujočo knjigo, ki sem ji našel že naslov – **Med sanjami in budnostjo** –, pa bi bilo smiselno, da izide v čim več izvodih, se pravi, da pride med ljudi; sicer za Zares ne bo koristna.

Če sploh bo? To je k crucialno vprašanje. Jima ponujam nekaj, kar jima bo škodilo? A to naj ocenita Širčeva in Golobič oz. odbor društva, ki najbrž odloča. Morda jih bo moj tekst povsem odbil. V redu, poskusili smo. Ni bilo nič, gremo naprej. Morda bodo imeli kak drug predlog; poslušajmo ga! Morda bi sodelovala kot založba tudi institucija Borštnikovega srečanja. (Malo verjetno.) Javno se odpovedujem avtorskemu honorarju, tudi morebitnemu zaslužku od prodaje knjig; naj gredo sredstva v blagajno stranke Zares ali v blagajno Borštnikovega srečanja, če bi si stroške obe ustanovi delili napol. (Sama sanjarija z odprtimi očmi!) Knjigo dobita ustanovi v že urejeni obliki, do kraja – večkrat – korigirano, paginirano, s spremnimi besedami, pač pa odprti za morebitne spremne besede kakega založnika. Ni to fair ponudba? Ali pa sem res zagrabil za roko, ko so mi ponudili prst, morda le mezinec? Vidjom, po rusko, v slogu iz leta 45. (Kaj pa, če bi bila zainteresirana Čandrova založba?)

- To je uvodna opomba. Zadošča.

2. To je moja temeljna-izhodišča teza. O nji pišem – jo zagovarjam – že desetletja. V pričujoči opombi ne bi mogel povedati nič novega. Morda le opozorilo: slovenstvo je v 19-stoletju že doseglo stopnjo humanizma, ki je univerzalnejši od nacionalizma. Obe ideologiji sta se razvijali vzporedno (pri Nemcih že v 18. stoletju, tudi pri Slovencih, glej Linhartovo delo, **Matička** in **Poskus**). Slovenska Partija je skušala z marksizmom preseči ozke okvire nacionalizma, obe ideologiji je združila; a s slabimi posledicami: nacionalizem je postajal problematičen, humanizem kot socialistično-stalinističen napačen. Perspektivovci smo skušali najti točko onkraj klasičnega humanizma in nacionalizma. Prav zaradi tega novorevijevci – v 57. številki – niso hoteli navezati na Perspektive; Hribarjeva sta jih ves čas odklanjala in/ali zamolčevala. Najprej sta jih celo – strastno – napadala, v začetku 60-let, v študentski Tribuni in Problemih Vladimirja Kavčiča; bila sta proletarsko marksistična ultraproletarca. Odtod sta prek pirjevčevskega heideggerjanstva prešla v slovenski gentilizem, postala sta preroka Svete narodenosti. (S tem dejansko nadomeščala Kri in zemljo. Spremenila sta le zunanjo retoriko.)

Slovenska država lahko izhaja iz slovenske nacije, če se razume kot nacionalna država. Že v pristopu k EU se je temu vidiku država na Slovenskem vsaj deloma odpovedala. Vendar premalo. Stranke v parlamentu te države pa ne bi smele biti prvenstveno nacionalne; to je moje stališče. (Ne zadošča niti sicer simpatična Bučarjeva široka humanistična gesta.) Primerna stranka (zame primerna, s tem tudi za Slovence, kakor jih projektiram jaz – utopist?) bi morala že v svojem programu izhajati iz univerzalnega človeštva – humanitete, kot že v 19-stoletju, tudi Ivan Prijatelj ipd.

Globalizem je danes nepopularna oznaka, pripisujejo mu le ali predvsem negativne poteze, vendar to ni; nastopa le v duhu in praksi kapitalizma. Mar hoče kak slovenski levičar, da izstopimo iz kapitalizma in se vrnemo k etatizmu? Razumnejši levičarji so vsaj za blagi, socialni itn. kapitalizem-globalizem. Nekaj se tu da narediti; nenehno nam dajejo za zgled skandinavske države, tudi Nemčijo. A te mislijo resno – stalno poslušam govore-soočanja v nemškem parlamentu, po TeVe seveda –, ko postavljajo nemštvo-Nemčijo vrednostno na drugo mesto, za humaniteto, razen neonacistov in vse bolj ultralevice, dedičev socialistične stranke Vzhodne Nemčije pod vodstvom Lafontainea. Narodni – državni ali privatni, v Sloveniji se oba kombinirata – kapitalizem je nujno utemeljen na nacionalizmu.

Te debate v Sloveniji ni še nihče odprl; strah ga je, da ga bodo nasprotniki razglasili za narodnega izdajalca. Jaz sem na ta vzdevek že navajen, iz 60-ih in 70-let; ponosen sem nanj. Vendar, bodo moje razmišljanje – vsaj kot dialog – sprejeli manj široki člani društva Zares? Jacek in gospa Barbara sta mojim tezam, kot se zdi, blizu, ali jaz njunim, saj jih »le« komentiram. Gospa Majda in Gregor pa sta politika; se smeta tako jasno opredeliti, kot se lahko – moram – jaz? A če se ne bosta opredelila, bosta tacite podpirala nacionalizem. Zares bi moral biti obenem tudi »Drugače« in, to je bistveno, vsaj v usmeritvi – Drugo. (Pa je kolektiv – SAKO – sploh strukturno zmožen stika z Drugostjo? Prvi kristjani in Partija so verjeli v to: svetost in karizmatičnost Cerkve, za Hribarja tudi naroda. Poskusil sem v to smer, a rezultat je bil negativen.) So Slovenci sposobni – vsaj v zasnutku – sprejeti to Drugo(st), resnični-pristni AFR-dialog namesto sovražnega prepira? (Kasnejša

opomba: jaz ga bom skušal v praksi – v spominski oddaji o Kovačiču - z Zlobcem, Kosom in Virkom praktimirati.)

3. Nenehoma poudarjam, da je bilo v 80-letih – še v 90-letih – zame evangeljsko krščanstvo (EvKrš) ljubezen do drugega (LdDr), ne do našega, istega. Stotine strani sem namenil razjasnjevanju tega. Kdor me v tem razume, me razume v bistvenem. Če mu še ni jasno, na razpolago so mu številne strani v **RSD**. Če želi, mu jih navedem; o tem sem razvi(ja)l načrtno filozofijo. Polemika še ni sovraštvo do drugega. Z Afo se kar naprej pikava; le sentimentalne miline ne, se mi spahuje ob nji.

Priznam pa, da je – hud – problem: spojiti (vsaj nekako povezati) drugost in stranke. Če je stranki bistveni cilj oblast, ta pa je jedro identitete, je – z mojega vidika – vse izgubljeno. Če pa je oblast le sredstvo, se strinjam, da kdo zanjo tekmuje. Žal so tudi komunisti govorili, da jim je oblast le sredstvo – za dosego Komunizma; a so oblast – ko so jo dosegli – stopnjevali, v totalitarno in despotsko. Tudi pri Janševi stranki ne vidim usmeritve k drugosti, ampak eskaliranje k oženju svobode, ljudi kot SAPO likov; napačna smer, rakova pot. Enako je obljubljala KC: oblast je le začasna, prav kmalu jo bo KC predala v roke transcendentnemu bogu. A je ni, ta Bog se ji še ni oglasil. Oglasil morda, udejanjil v kakšni politično-državni obliki (kot **Civitas Dei**? Kot **Dežela sonca**? Avguštin, Campanella) zanesljivo ne.

Bajuk planira megaigralnico, gnezdo greha; današnja SKC je manipulanka do obisti; nič čistega, kot so božji otroci. Kako bo problem, ki ga načentam, reševal Zares? Bo to za koga sploh problem? Ne bo večina kričala: čim prej na oblast, se bomo potem pogovarjali o filozofiji! Tako sta filozofijo odrinila Kardelj in Kidrič (KaKi), delala z Mačkom in Ribičem, ne z grupo neodvisnih filozofov. Stane Kavčič je poskušal, a ni šlo; za razhod je malo »kriv« tudi Pučnik, ki je razumel našo držo radikalno politično (tudi kot ilegalno stranko), ne pa kot kritično gibanje ali vsesplošni plurilog, kot sem ga oznanjeval-zagovarjal predvsem jaz. (Kos in Kozak sta Pučniku njegov politizem – leta 58 in 64 – očitala. Z Veljkom sva obe izključujoči se drži skušala sintetizirati, a ni šlo. Najine ideje – fikcije? – so si ob trdi stvarnosti polomile zobe.)

Ne štejejo društvu Zares že zdaj v škodo, češ, da je družčina samih profesorjev? Pahor in Potrč, Bajuk in Janša, nobeden od njih ni profesor, sami pragmatiki: da ne govorim o Podobniku in Erjavcu; ta v normalni vojski ne bi prišel dlje od podporočnika. Doktor sociologije filozofskega tipa je bil Pučnik, a po knjigi, ki jo je napisal na moje osebno prigovarjanje, ni pisal nič več filozofskega; poistil se je s pragmatičnim politikom. Golobič je objavil študijo o Kratilu pred nekaj leti; torej je tako rekoč še sredi filozofije. Študijo moram res – natančno – prebrati, da ne bom Golobiču pripisoval nekaj, kar ni in celo noče biti!

4. Tudi na teh vrednotah vztrajam. V **RSD** je – zelo – čest izraz-kratica RLH: razsvetljenstvo-liberalizem-humanizem; humanizem sem dal na konec kratice, ker je od vsem treh pojmov najmanj vezan na epoho, je najširši. A RLH zame ne zadošča brez evangeljskega krščanstva (EvKrša), ki je LdDr; tako ga razumem jaz. Šele celota teh sestavin omogoča mišljenje v smeri iskanja – tudi že uresničevanja? – drugosti. Uresničevanje drugosti mislim zares. Je grupa Zares zmožna – vsaj delno – dopuščati to moje razmišljanje? Ga upoštevati? Ga ne

že kar od začetka zavreči kot nebulozo, špintiziranje, po logiki Stalina: koliko vojakov ima Vatikan? Jaz nisem niti Vatikan, niti nimam za sabo milijonskih množic ali elit. Sem le jaz, nekdo, ki noče biti le posameznik ali subjekt; hoče post(ja)ti DgSAPOEV. (Nekaj kratic pa se bo bravec vendar naučil. Večkrat jih sproti pojasnujem.)

5. Do kapitalizma sem kritičen, a ga sprejemam, ker ni boljšega; to je treba poudariti. (Tudi do sebe sem kritičen, a se sprejemam. Analogno do Ale.) V sporu ZDA-islamisti skušam biti nevtralen, vendar bi se izmikal odgovornosti, če bi rekel, da sta isto. ZDA kaže mnogo neprijetnih plati razvitega kapitalizma, islamisti pa ubijajo nevernike, zatirajo ženske, vzpostavljajo grozljiv fundamentalizem-totalitarizem. Kapitalizem je slab, a življiv; islamizem je – zame – na dnu vrednostne lestvice, je zločin kot tak, zgrajen na fanatizmu. Tudi kapitalizem in meščanska družba (tudi PMLD) sta zločinska; a sta blaga v primerjavi z islamizmom. Marx je sprejel kapitalizem, a ga nadgradil, preosmisli, preoblikoval. To naj bo smer za Zares, nikakor pa hujskanje zoper ZDA, trobljenje v isti kolektivistično čredni rog modnih gesel! Druga(čna) stranka ne sme temeljiti na hujskanju, na špetiru, na nenehni polemiki s tekmeči-nasprotniki. Marsikaj je treba vladi priznati, ne vsak njen predlog že vnaprej pričakati na nož.

Socialdemokrati imajo zdaj optimalno vodstvo: Pavliha in Cvikel se – besedno – koljeta, sta pristranska do kraja (Pavliha celo nacionalist, antiHrvat); sta zelo bistra, odlična govornika, a politika starega tipa, že avstrijskega; tako našpičen jezik so imeli Šušteršič, Šuklje, Tavčar. Potrč je načelen kot so **Principi** sami, a ne Machiavellijevi, ti se imenujejo prav za prav **II principe**, knez, ne načelo. S Principi mislim na Tomčeva **Načela**, ki so bila ekskluzivna. Machiavelli je načelno breznačelen, kot vsaka oblast. Bi moglo postati društvo Zares stranka, ki v dilemi med načelom (dopuščanja drugega, ne razpuščenosti in sproščenosti) in oblastjo izbira dopuščanje, ki je odgovorno, ne pa razmajana, scrklana, užitkarska, neomejljiva lumpensvoboda? V SD nazadnje vse pokrije in prikrije Pahor, za katerega ženske mislijo, da z vsako svojo izjavo objame vse, jih nežno poljubi, jim daje vtis, da so spoštovanja in ljubezni vredne; tudi moški postajamo pred Pahorjem očarani. Pahor pač zna; Pahor je kerlc, bi rekli pred vojno. Zdaj se mu reče faca.

Golobič naj izrabi svoj izredni dar govora, dejstvo, da se hitro znajde, svojo bistrino in filozofsko znanje. Naj se vidi, da se drži nazaj – znan je kot manj obziren –, pa se mu bo rentiralo. Naj bo nad strankarskim prepričanjem, ne v njem. Takšno zadržanost svetujem tudi Lahovniku, ki ima sicer lepo mladeniško strast, a bi moral paziti, da ga baraboni a la Antonius Jerolšek ne bodo zvaljali v past nižjega govora. Anton je provokator, nič drugega, plačanec. (Me bo za te vzdevke tožil? Naj me! V rit me naj piše! Hote sem surov. Nisem pa sovražen. Zame je Jerovšek pajac, ki dela z gago.)

Bo Zares dovolil v svoji morebitni založbi objaviti takšna zmerjanja, kot je to moje? Niso v nasprotju z nasveti o strpni ljubezni, ki jih jim pravkar delim? So in niso. Luther je uporabljal kar se da trde – žaljive – izraze; papeža je zmerjal s hudičem in svinjo. Isto Lenin. In cerkveni očetje iz prvih stoletij, ki so polemizirali zoper sektaše? Kar grgrali so od besa. Naj pred sodiščem navajam njihove izraze in izjave? Jaz sem za LdDr, a obenem za resnico. Resnico pa je treba trdo povedati. Ne v prepričanju, z nikomer se ne prepričujem, ampak z moralno

sodbo, ki je samozavestna in se ne pusti preplašiti ne od pravnega sistema ne od advokatov in toživcev.

Blaga Barbara Brezigar me bo branila, saj pozna resnico; pravijo, da ji je vso povedal že zdavnaj njen stric Bojan Štih. In Bojan jo je res poznal, namreč resnico. Se ni nesmrtno norčeval iz gospodičen Fifi, Sissi in Susi Schwarzenegger, Gretchen Schulpfolen, iz brhkih Tirolk? Antonij Jeritza (pa ne Kleopatrin) žal ni brhek kot Pahor, prej je Tirolec kot Petra Bohinjca **Štempihar**; mislim na Bohinjčevo dramo. A kljub vsemu: držati se moram okvira dileme: fikcija-stvarnost. Kaj bi dal, da bi bili talibani-telebani, o katerim govorim, fikcija; a so banalna stvarnost s sintetičnim priimkom-vzdevkom: Ibn Žajfa Jerolbeg. Vinko Möderndorfer, uprizorite Ben Cucla, v takšno burko vam napišem bliskave spremne besede! Častna skavtska!

6. Tudi jaz; slehernik, razen božjih otrok. Moja vnukinja Severina je na meji z božjim otrokom, zato jo po svoje obožujem, po svoje pa se nanjo jezim. Kako se bo znašla v življenju, ima že 23 let, a jo je sama trpna dobrotu ... Sem realist, vendar le do neke meje. Ko me je zasliševalec leta 58-59 nenehoma postavljaj pred izbiro: sodelujte z nami, Kermauner, ali pa odtod – iz zasliševalnice na Prešernovi – ne pridete več, vsaj nekaj let zapora vam ne uide, ne vežite se na Pučnika, on je izgubljena stvar, sem mu odgovoril zmerom enako: ne morem sodelovati z vami; če bi, bi se notranje razsul, ne bi si upal več pogledati sam sebi v obraz; z mano bi bilo konec. In kako naj izdam Pučnika, ko pa me niste prepričali, da je v eni sami točki kriv? Zoper njega navajate le izmišljotine! V redu, prestal bom nekaj let zapora, čeprav težko, nisem junak, a zato, ker vem, da sem nedolžen (v smislu očitanih mi dejanj); iz zapora bom prišel z vzdignjeno glavo. (Na to sem se zanašal. Bi res?)

Kako naj se odrečem trem načelom, ki sem jih sprejel na poti z Velike planine za Silvestra 1956, jih že kmalu razložil Veljku, skupaj sva šla smučat; jih nato večkrat zapisal kot svoj temelj-cilj? 1. Hodi po čim težji poti! 2. Nekaj je višjega ali nekdo je višji od tebe (vrednejši, je tvoj cilj, za to osebo sem si naredil Alo), bistvo; nisem si jaz – moj privatni interes – zase najvišji. 3. Če veš, da je nekaj treba storiti in je to prav, stôri ti, če tega ne stori nihče drug! Pučnika nisem izdal; ni ga niti Veljko ne Taufer ne Dominik ne Zajc ne Rožanc ne Šeligo. (Janko Kos in Kozak sta bila zoper Pučnika; a nista ga izdala, ker sta mu nasprotovala že pred zaporom. Tudi javno nista nastopila zoper njega. Primoža so zato vrgli iz Partije, kot Veljka.) Nihče od moje grupe ni Pučnika – sebe – izdal; upam, da tudi njeni obrobni člani ne, nič takšnega nisem nikdar odkril. Tudi Pučnik ni, po letu 90; vsaj omenil mi ni tega.

7. Tega se – še danes – komaj kdo med Slovenci zaveda. Hribarja lažno intepretirata zgodovino za nazaj: leti 90-91. Dejstva – citati iz njunih spisov – kažejo, da sta bila (ultra)nacionalista. V revijo Dialogi sem tedaj pisal serijo esejev o **Gentilizmu**; dajal sem jih v roke Zagoričniku še nepopravljene, on jih je pripravil za tisk. Franci je bil zunajnationalist kot tak; Veno Taufer žal ne. Tudi Zajc ne; bil je moder le v pesmih, ne v javnih izjavah. Kuntner se je navduševal nad Materjo-Domovino. Šalamunova prva žena – tudi pesnica Maruška Krese – pa je zašla med proSrbe. Kakor kdo. Ta gospa je trapa, Tomaž genialen, a tudi samovšečen zvijson.

8. SD (slovenska dramatika) jih pozna mnogo. O verskih vojnah govorijo: Kokalj **Mlinarjev Janez**, Iskračev **Turjaški**, Ponižev **Hren**; NOBD (dramatika) in SPED (dramatika) sta tudi verski, obravnavata drugo svetovno vojno ne le kot državljansko in nacionalno (in razredno), ampak kot religiozno. Marksizem-komunizem je analogna vera (celo veroizpoved) kot katolištvo. Tega uprizarja Bilc v **Tarbuli**, Krek **Ob voski**, Jeločnik v drami **Eno samó je potrebno**. Navajam le nekaj zgledov iz različnih časov.

9. Slovenci ne ali mnogo premalo. Ne vem, če preberem kdaj kak zapis o EU, ki ne bi podkrepljeval upravičenosti slovenske odločitve za EU le z interesi »naše stvari«, ki je obenem sveta, kot še zmerom ponavljata Hribarja, in utilitarna. Res je, pravijo, toliko in toliko prispevamo v evropsko blagajno, ampak koliko dobimo; iz dolžnikov bomo postali neto prejemniki! Tako prepričujemo pohlepno ljudstvo. Ti novinarji in politiki se obnašajo kot scrklan otrok, ki mu je dana svoboda, da izbira med tistim, ki mu bo šenkjal precej, in tistim, ki mu bo podaril še več. Mnogo se govori o slovenski zgodovini – minister Simoniti o zoperturških vojnah, ki so verske in (tacite, v nezavednem, samoumevno, konotirano) nacionalne (minister je bolj ideolog kot znanstvenik) – ne pa o evropski. Le to, da sodimo v Evropo (isto izjavo kar naprej blebetajo bratje Hrovatje), a kaj je ta evropska zgodovina, o tem molčimo. Pa je eno samo klanje – poleg RLHa (razsvetljenstva-liberalizma-humanizma); tudi evropska KC je bila malo časa v položajih, ko ni klala ali podpirala klanje. Ga ni podpirala še med leti 1941-45? V oplenitvi Carigrada? V pokolu albigencev? Primerov je za zvrhan koš.

Niso pa primeri »neskončni«. Sinoči sem gledal na slovenski TeVe – edino takšne oddaje poslušam – predavanje Alenke Puharjeve; ne sodi na TeVe, le na radio. A – bilo je skoraj odlično. To hočem poudariti, ker gospodično sicer rad špikam, ne pa nasajam, zaradi njenega fanatizma, pristranosti. (V 70-letih mi je Peter Božič, ki je tedaj stopil v Partijo in napisal postNOB agitko **Smrt Toneta Tomšiča**, zatrjeval, da sta s Puharjevo ne le istih misli, ampak da se nameravata celo poročiti; Peter, potrdi mojo izjavo!) Puharjeva je takrat predavala o povojnih zaporih, naštela je 10.000 zaprtih; strahota, vendar 10.000 ni »neskončno« mnogo, kot je rekla. To pripominjam le zategadelj, da bi opozoril na njeno hujskaško držo, ki pa je tokrat ostala le pri tem izrazu, navsezadnje le pesniškem. Kar pa je navajala kot dejstva, tudi o mojih pokojnih prijateljih, Rožancu, Zupanu, Zajcu, Hiengu, Pirjencu, drži.

Le da je dodala, češ, nihče od Pučnikovih, Rožančevih itn. prijateljev ni pisal o njihovih zaporih, le o literaturi. Je res tako, Alenka? Ali tudi ti zamolčuješ? Bi rada, da navedem – niti ne malo – dejstev o nasprotnem? Citate? To me moti: strankarsko hujskanje. Redukcija vseh na enega, skorajda le ne Pučnika, vseh na peščico – na Rožanca itn. Peščico? Desettisoč ni peščica, ne mislim na peščico zaprtih, ampak na peščico tistih, ki so pisali o predvojnih zaporih pred letom 1990. Jambrek in Tona Jerolšek najbrž nista pisala o tem. Alenka, morda pa bi našla koga drugega, ki danes niti ni član – zate edinozveličavne – Nove revije?

Pri tem nastopu Puharjeve sem se za dlje ustavil, ker nočem veljati za pristranskega. Puharjeve redukcionizem-zamolčevanje odklanjam, njen strokovni – in čustveni – prispevek k analizi resnice povojnega časa, odkrivanje dejstev pa cenim. Še to: ni omenila, kaj so o povojnih zaporih, mučenjih itn. pisali-

objavljali člani SPC; precej zadevnih njihovih knjig sem prebral. Torej vemo iz prve roke, kaj se je v zaporih-taboriščih dogajalo; kdor je hotel, je to izvedel že pred letom 1990. Midva z Alenko v Rimu, kjer sva ves mesec (1984) namenila raziskovanju le-tega; ravnatelj Slovenika dr. Jezernik nama je to omogočil, nama dajal v domovini prepovedane-nedostopne knjige. Zaradi teh-takšnih mojih spisov so me napadali v javnosti, predvsem novolevičarji, Kirn, kasnejši minister DEMOSA za znanost Šešerko. Zakaj Puharjeva zamolčuje prvo seriozno in mnogostransko informacijo o Pučniku, ki je izšla na Slovenskem: najin intervju s Pučnikom v Novi reviji leta 1984, ko je bilo kar precej članov uredništva Nove revije zoper objavo tega intervjuja? Čudovito, kadar navaja Puharjeva dejstva; a jih upošteva le tedaj in tista, ki gredo v prid desnici. Stranka Zares bi se morala vzdigniti ravno nad t(akšn)o pristranost.

(Naj dam naslednje stavke v oklepaj; navajam jih kot primer ali dokaz za načrtno instrumentalnost-manipulativnost – pristranost, dejansko zavestno lažnivost – današnje slovenske desnice.

Glede izjave Puharjeve, da nihče – tudi od prijateljev inkriminiranih zapornikov – ni pisal o njih in njihovih zaporih, navajam 21. št. Nove revije, od strani 2297 do 2331; precej strani, kajne? Objavljen je tudi Pučnikov fotos, portret. V Pučnikovi knjigi **Članki in spomini 1957-1985** – izšla je v zbirki Znamenja, v kateri sem bil glavni urednik jaz, bil sem tudi pobornik izida te knjige – je Intervju s Pučnikom ponatisnjen, iz Nove revije; s podnaslovom **Pogovor z Jožetom Pučnikom**, isti naslov kot v Novi reviji, isti tekst, le da piše v podnaslovu: »sprašuje Taras Kermauner, 1984«. Dva dokumenta, ki sta nedvoumna; ali pa misli Puharjeva, da je dejstvo le to, kar odobri Politbiro desnice oz. njene stranke-gibanja, ki ima absolutno oblast nad desnico, kot jo je imel Stalin? (Recidive pri Puharjevi iz njenih »restalinističnih« 70-let? Javno jo pozivam, da zadevo – meni in javnosti – obrazloži, pojasni. V navedeni knjigi obsega omenjeni intervju strani od 131 do 195 (z besedo: več kot šestdeset strani).

Sva se z Jožetom morda pogovarjala o njegovem detinstvu, pred vojno, o temi, ki bi jo Partija morda dovolila? Ne. Intervju večino prostora namenja ravno Pučnikovemu zaporu. Jože začne govoriti o zaporu že na strani 148, torej sta dve tretjini intervjuja namenjeni obravnavi zapora. O tem Pučnika sprašujem direktno, o tem mi povsem nezadržano – podrobno – odgovarja; za tak intervju sva se domenila; poslal sem mu – v Lüneburg – vprašanja. On mi jih je vrnil prek zvez, zdi se mi, da prek Vremca iz Trsta-Opčin, ta mi je odgovore prinesel osebno v Avber, računala sva, da ga kot tujega državljana, ki hodi često čez mejo, zamejca, ne bodo pregledovali.

Ker tega intervjuja po letu 1990 tako rekoč nihče ne omenja – kot da je pod sekvestrom Molka –, Pučnik pa o zadevi menda ni več govoril ali vsaj ne tako podrobno, bom Intervju kmalu ponatisnil in natančno komentiral. Drago Alenko pa sprašujem: le zakaj, o le zakaj, Alenka, si se odločila za zamolčanje dejstev-resnice, ko pa si vedela zanjo? Zakaj si z izjavo, da nihče ni obravnaval zaporov Pučnika itn., zavestno-javno lagala? Od kod ta tvoja potreba? Ker nisi mogla dokazati, da je leta 84 spraševal Pučnika o njegovem zaporu ipd. Janša? Ker zate moje delo ne obstaja? Ker me ni, če mi tega Janša in tvoji, obožujete ga kot malika, ne dovolijo? Še delo svojih prijateljev iz Nove revije si zatajila, kajti nazadnje so le privolili v objavo Intervjuja.

Čakam na tvoj javni odgovor ... Ali pa bova morala zadolžiti SOVO, da poišče zaželene dokumente? Saj veš, tam se bodo izgubili.)

10. Ta odstavek je izredno važen, mnogi pristaši društva Zares so ekologi, strastni borci za čistost zemlje itn. Tu se ne smem zaleteti, društvu bi škodil. Drznem si predlagati, da bi – ne le – to temo podrobno obravnaval kdaj drugič, zasluži. (Sem se že odločil: temo bom obravnaval ob branju **Gaje**.) Naj pa že zdaj povem svoje stališče: podpiram trud za izboljševanje kakovosti življenja; bil bi avtodestruktiven, če tega početja in gibanja ne bi odobral. Mislim pa, da nestrokovnjaki ne bi smeli vzeti zadeve prelahkotno, novinarsko, ideološko, pristransko, kot gesla, ki so samoumevna. Vsaj enako, kot si mora človek prizadevati za boljše pogoje gospodarjenja, za boljši zrak, za nesadistično obravnavanje živali itn., mora težiti k temu, da se sam omejuje; da vozi avto, ki porabi manj bencina. (Naj se objavi seznam znamk avtomobilov, ki jih uporabljajo člani parlamenta in vlade.) Da se odpoveduje lažjemu uspehu, hoji po čim krajši poti! Da tisto, kar je višje od njenega interesa – recimo Zemljo, če jo ima za višjo – res ceni-ljubi kot višje, ne pa, da ostaja le pri (zakrinkani, hinavski) ludistično-reistični retoriki. Sodi ga po njegovih dejanjih, ne le po njegovih besedah! uči **Sveto pismo**. Sem za to, da se bere Asimova in Clarka, čudovita pisatelja sta; a na **Biblijo** nikar ne pozabimo. Mnogo je v njej navlake, mitov, legend, praznoverja, traparij, fanatizmov. Katoličani so umnejši, prikrivajo ubijavska hujskanja **Biblije**, islamisti **Korana** ne, celo sklicujejo se nanj, bral in slišal sem njihove množične zadevne izjave. Bi stranko Zares zapustili preštevilni, če bi se stranka postavila na čim bolj umno stališče v zvezi v ekologizmom? Ali pa bo prav ona predlagala tudi institucijo Varuha živali? Svetost življenja? Če bi od ljudi zahtevala samoopoved in se posmehnila moraliziranju?! Se samoomejevala, kot razumem kratilovstvo?

Bajuk kot katoličan je za Avgušтина, s tem za Platona, prenešenega v katolicizem, za idealno družbo, glej Platonove **Zakone** in **Državo**, Golobiču pa bo omogočeno vsaj deloma uveljavljati Kratila.

11. Vpeljujem par življenje-smrt, bit-nič. Moj trud za iskanje drugosti je trud priti onkraj biti-niča (biti, ki se izpraznjuje v nič), onkraj življenja-smrti, s ponotranjenjem smrti, s pristankom na bolezen-na-smrt (že leta 1950 sem vzel to Kierkegaardovo lekcijo.) Današnje Slovence vzdiguje vitalizem, ki pa je površen, banalen, miniekonomističen, minikapitalističen, a obenem hinavsko brezobziren; vsakdo hoče svoj pohlep-interes pokriti s klobasanjem o Etiki, Pokončnosti itn. Mar ni tipično, da se imajo za najbolj pokončne pri ljudski stranki, ta pa je v vsaki vladi; zdaj spet grozi – kot pokončno-nerodni Erjavec iz DESUSA –, da bo izstopila iz te vlade; mislite, da načrtuje, da bo ostala zunaj vlad, v senci, nevtralna? Kje pa! Gotovo pošiljata Podobnik in Šrot odposlance že k Pahorju za sklenitev sporazuma. Desnici gre po javnomnenjskih raziskavah slabo, torej pripravljaj se na preskok na drugo ladjo! Ne: hodi po čim težji poti! Ampak: Dirčaj po vseh bližnjicah, izdaj vsako višje načelo, prilagodi se prej, kot se bodo drugi! Jaz ne bi rad tako ravnal. Sem za življenje, ampak takšno, ki išče smisel, Boga-Drugega; ki deluje v duhu in praksi LdDr. Nisem pa za Naše življenje, za vitalistično ekspanzijo Naše svete stvari! Življenje je vredno le, če je pogoj čemu višjemu. Če ni, je le užitek, s

tem pa konec človeštva. Konec te vrste človečnjakov, ki je mesojedstvo stopnjevala v avtizem (pojem je vzet v širokem psihološko družbenem pomenu.)

12. Tudi temeljen – nadvse važen – problem, ki se ga bom lotil posebej in podrobno. Za zdaj le: ne ustavljajte znanosti! Najbolj perspektivna znanost – četudi skoz nenačrtovane mutacije – se dogaja tam, kjer je koncentrirano največ (tudi finančnega) kapitala. Mutacije, ki se jih da usmerjati, se bodo nujno vrtele le v krogu spovračanja istega, ideologije-magije reinkarnacije. Dozdajšnji razvoj življenjskih oblik je šel skoz nenačrtovane mutacije. Ali pa pristanemo na kreacionizem, na **Sveto pismo**, na konec znanosti; spremembe je po tem nauku določal-ustvarjal bog, a le do človeka, ki je kot bogupodoben brezkončno bitje, zato je soodgovoren za obstoj kreature. Sam mislim, da človek je – celo absolutno – odgovoren, a obenem zaradi svoje nemoči neodgovoren. Zato je tudi kriv. Človekova brezkrainost se bo za KC začela zares šele v nebesih, nebesa pa pripravlja vera, seveda edina prava, katoliška, kot jo propagira dr. Stres, ne znanost. Človek še ni bitje, ki bi imelo tolikšno moč nad naravo (planetom, vesoljem), da bi lahko umno in trdno načrtovalo mutacije. Načrtuje jih že, a jih ne obvlada; zato je človek diletant, le hudičev učenec, famulus. Eno so želje – najplemenitejših ekologov (enega takega imam v družini, vnukinjo, ki se udeležuje vseh shodov zoper mučenje in pobijanje živali) –, drugo banalna stvarnost!

Namen znanosti je, že od Bacona naprej, da svet obvladuje, ga spreminja v duhu napredka, ne pa, da ga le ohranja. Bistvo kapitalizma je učinkovitost obvladavanja predmetov-snovi, inovacije predmetov, ki pa ostajajo vse v okviru agresivne ekspanzivne identitete (AgrEklzde), olajševanja življenja, koristi. Krščanstvo je hotelo čez telo-korist (telo je kot živo celo preneslo v nebesa, nauk apostola Pavla), a se mu ni posrečilo. Menda je človek danes dlje od Pavlovih nebes, kot je bil leta 66 po Jezusovem rojstvu. Sem za fikcijo, če je ustvarjalna utopija; o tem je zanimivo pisal Ernst Bloh, čeprav preveč imanentistično, v okviru Zgodovine. Vendar Darwinovih odkritij ne moremo zanemariti; pristajati načelno na Darwina, praktično pa se vračati h kreacionizmu, le da je Creator Homo in ne Deus! Homo kot Creator nas zapeljuje v zlo, pekel; to je hudič. Homo naj bo ob ustvarjalcu raziskovalec, pomen znanosti; in iskavec drugosti. Drugost pa je onkraj znanosti, čeprav jo ta s svojimi mejnimi spoznanji – paradoksi – lahko nakazuje. Spolzek teren, tvegav.

Dilema je v tem: tvegati, kot je 1941 Partija, ali iti na gotovo, kot je 1941 KC oz. stranke. Stranke so se vrtele, a Slovenci po revoluciji nismo isto, kot smo bili pred njo. Tu pa se Puharjeva, ki je imela očeta, očima in mater pri partizanih, hudo moti, ko poudarja le zločine Partije in Revolucije. V enaki meri bi morala poudarjati zločine domobrancev, Hacinove policije, KCe; vidika »uravnovežiti«, kot je modno reči danes. Iz njenih nastopov po 1990 se zdi, kot da sta zanjo zločinca le par KaKi, Rupnik in Hacin pa sta zamolčana; tokrat iz nagnjenja, da ju ne bi primerjali s KaKijem. Puharjeva je omenjala povojnega Ahaca neupravičeno v dvoumni luči. (Zupan mi je za Ahaca dejal, da je bil njegov zapor najhujši, čeprav je bil v procesu od vseh treh obsojencev najkrajši; nanj da je Partija najbolj pritiskala, a ni prijatelja Vitomila v ničemer izdal. Na lastne oči sem videl, kako sta se v začetku 60-let

na Sterijinem pozorju korektno pogovarjala tudi z Javorškom. Ahac Brejcu ni zameril, Vitomil je ostal do Frančka brez milosti. A ga je Franček Brejc res hudo obremenjeval.) Omenjala je tudi Hienga, a Andrej je bil z Vitomilom v smrtnem sovraštvu, kot z Mrakom, čeprav je bil pred vojno njun učenec, glej Zupanov roman **Tajsi**.

Stvari so HKD (hiperkompleksno diferencirane). Vsako poenostavljanje je v konsekvenci laž, potvarjanje. Vsi potvarjamo in lažemo, že zato, ker slabo poznamo resnico (že dejstva). Pa je vendar razlika med nekom, ki hote potvarja (Janko Kos v svojem odnosu do Pučnika iz let 58 in 64), in nekom, ki je zavedén. Kdo zavaja Puharjevo? Njena strast? Pravičništvo? Le pravičnikov se boj, opozarja **Sveto pismo**, prej bo prišla kamela skoz uho šivanke kot tartifisti skoz nebeška vrata. (**Tartif** je SD Roze Rozmana.)

13. Je ta moj program res načelen – strukturen – nesmisel, abotnost? Vsaka vera, ki je »prava« – torej ki ni verjetje v identiteto –, mora verovati v onkrajno; vse ostalo je stvar magij, držav in trgovine. Na tej ravni pa me življenje ne zanima in zame ni vredno živeti.

14. Ne le nove oblike življenja, ampak nekaj, kar je onkraj življenja (in smrti, ki sodi z življenjem skupaj). Norim? Razmišljam v časovnih enotah tisoče in stotisočletij. Na tej točki sva se s Pučnikom razšla, dejansko že leta 1986, ko ga še ni poznal noben novorevijevec, le stari perspektivovci, Šeligo ..., a ga niso videli že 20 let. Z Alo sva bila mesec dni pri njem v Lüneburgu, v njegovi hiši, le da v stanovanju, ki je bilo posebej, s posebnim vhomom; v njem je prej bival Jožetov tast, a je nekaj pred najinim prihodom umrl, stanovanje je bilo prazno. S Pučnikom smo imeli dolge pogovore, čez dan in ponoči; z Alo sva ga spremljala tudi po Nemčiji, bil je tolmač za srbohrvaščino in slovenščino pred tamošnjimi sodišči. Zdajle ni primeren trenutek, da bi se kritično vtikal v njegovo filozofijo-sociologijo (enkrat smo skupaj poslušali tedaj v Nemčiji zelo znamenitega sociologa), nekaj pa moram poudariti. Pučnik je svojo filozofijo celo poimenoval momentanizem; utemeljena je bila na učinkovitosti; torej filozofija kapitalizma, najmodernejše industrije oz. ekonomskega početja. Akcija se udejanja v hipu, ta je na vrhu stopnjujoče se – dvigajoče se – črte; na organogramu, kakršnega je narisal. Kar je Pučnika bilo, je bil od tega sveta, apologet imanence. Ne transcendence v imanenci, kot Hribar, ki mu gre le za retorično transcendenco, je »slepar«, medtem ko je bil Pučnik pristen.

((Spet oklepaj, dvojni, zame važen moment. Govor bo o zvestobi sebi in izdajavstvu. Stvari so paradokсне. Zagovorniki identitete – zvestobe, etike – se nazadnje pokažejo kot ljudje, ki se postavijo na glavo. Nevorevijevska skupina je prisegala na Pirjevčevo devizo Konec – družbene, politične – akcije! (Skoz vsa 70. leta je zaničljivo udrihala po Pučniku, do Hribarja, Urbančiča. Komaj sem ga v njihovi družbi smel omeniti. Pirjevec je bil do konca – 1977 – zoper Pučnika!) Nato – v 80-letih – pa je Pirjevca grupa bistro-zvito izrabila, ga interpretirala salomonsko oz. hinavsko. Češ, Pirjevec je prvi na Slovenskem razložil pojma narod in nacija. Narod je za poezijo in filozofijo, nacija kot država za pristanek na imanenco, celo na – pravičniško – vojno, če je (kot je bila za Slovence) osamosvojitvena. Pa sta volk sit in koza cela.

Sleparija kot takšna! Če jo je mislil-dognal že Pirjevec, toliko slabše zanj, saj je s tem utemeljil nujnost svoje-naše upravičene vojne, že partizanstva (NOBa)

in čiste meditacije kot skoraj mistike in magije; učenci so ga tudi razumeli kot maga-čarovnika, kot novega **Empedokla**, ki pa ga je Bartol že vnaprej razkrinkal kot manipulanta. Ni slučajno, da je Pirjevec toliko dal na predsokratike, čeprav se je skliceval predvsem na Parmenida, na polno identitetno bit. Narod je v tem primeru na oba načina polna identitetna bit: kot vojskovanje (general Hribar) in kot mišljenje (videc-bitofil Hribar).

Najbrž prav zato, ker je že v začetku tega procesa-drže sleparija – igranje na dveh mizah –, so lahko Hribar, Urbančič ipd. iz najbolj miselnih filozofov, označujočih Konec akcije! postali v hipu preobrata največji efikasnostni aktivisti, pisci slovenske Ustave, politiki-poslanci v parlamentu, Rupel, Spomenka, Šeligo. Jaz ne. V 70-ih in 80-letih sem bil za akcijo, a za omejeno, pragmatično; država mi ni bila vojaška realizacija narodne biti, ampak instrumentalna ustanova, ki je Slovincem pomagala, da se nismo – ne bi – znašli v srbsko-balkanskem klanju, barbarstvu. Da smo se približali ne le Evropi kot kulturnemu pojmu (tako se je opredelil že Valentin Vodnik: »Ilirija v srcu/ Evrope leži .../ Ilirija prstan/ Evropini bo«. Ilirija = Slovenija), ampak Evropski skupnosti.

Sinoči sem gledal oddajo na TeVe o Pirjevcu; avtor Šeligo; ponovitev oddaje iz leta 1998. Ostalega ne bom komentiral, le to, o čemer sem pravkar pisal. Pirjevec je bil v oddaji pokazan kot oče slovenske osamosvojitve in to ravno s svojim razločevanjem med narodom in državo. Češ da je bil že med vojno za narod in državo, le v enem da se je zmotil: bil je za partijsko, ne še za zgolj nacionalno državo, ki temelji na narodni-sveto-bitni. Pirjevčevo razočaranje nad Partijo je bilo podano kot razočaranje novorevijevecov nad komunizmom, ki pa je bilo tako rekoč le nujna vmesna faza med revolucijo razredov in reevolucijo biti-naroda, ki se nacionalno etatizira. Iz podpolkovnika partizanov je postal Pirjevec general, skoraj nadJanša.

Zoper učinkovitost nimam nič; ena moja EV je zgodnjekapitalistično stremljenje k čim večji učinkovitosti, a tako, da pride do samoizžemanja, ne do izžemanja drugih. **RSD** pišem – skoraj vso – sam, žena in otroci mi pomagajo pri »izdajanju« »knjig«, a toliko, kolikor so pripravljeni pomagati. Ala in Ajda se pri tem res samoizžemata (avtoeksploatacija), a tako sta se odločili sami kot SAPO. Imata – z mano vred – vizijo, ki je utopična, a jo je treba ostvarjati, tudi z **RSD** »knjigami«. – O bivanju onkraj življenja in smrti pišem na več mestih v **RSD**. Za problem strankarstva ta tema ni merodajna, razen v tem, da bi moral biti »pravi« človek naravnani na onkrajno-drugost, ne na imanenco-identiteto.))

15. Težko je reči, ali so ti tim. avtonomisti, ki razbijajo avtomobile in hiše, začetek večjega nasilja, ki se bo končalo z vojaškim, z revolucionarnimi umori (če grejo torej v smeri nemškega RAfa, ki mu je Pučnik v Nemčiji silovito nasprotoval, odklanjal je tudi EV Bena Ohnesorgeja), tako se je začelo delavsko gibanje v Angliji, glej tim. luddiste, razbijavce strojev; Marx je terjal radikalno nasilje, zagovarjal je krvavo Pariško komuno, glej spis **18. brumaire** (cesarja Ludvika Napoleona). Ali pa so ti neoluddisti le ludisti v pomenu igravci, nastopači, le ljudje, ki predstavljajo, kot dobro ugotavljata Jacek in Orlova v **Vabilu** na simpozij: **Gledališče in politike predstavljanja**. Politika kot gledališče.

Predstavljanje je notranje povezano s sliko, fikcijo, simulacijo, s postmoderno v širšem pomenu besede; tudi leto 2007 še sodi vanjo kot v PMLD. Predstava je igra. Zapornike je v že navajanem predavanju Puharjeva predstavljala kot igravce v temačni igri. Koliko je bilo v njenem nastopu resničnosti, koliko predstave, le strastna retorika? Kako to meriti? Puharjevi se po – celo na TeVe razširjenem – nastopu ni zgodilo nič hudega; novorevijevska-desničarska publika ji je frenetično ploskala. Danes ni telesno-resničnostnih konsekvenc za nobeno misel, tudi zaradi političnih opredeljevanj ne. More biti takšen svet še resničnosten? More staviti na dosego resničnosti, ki je v nemajhnem delu tudi stvarnost? Kdor bi rekel leta 1950 le tisočinko tega, kar je izgovorila sinoči Puharjeva, bi bil pri priči zaprt; tudi Pučnikov inkriminirani članek **Naša družbena stvarnost in naše iluzije**, Revija 57, leto 1958 (ponatisnjen v že navedeni knjigi **Članki in spomini**, 1986), je bil nedolžen v primerjavi z nastopom Puharjeve. Tempora mutantur.

Ne cenim zapora kot takšnega; to bi bila retorika in moralizem. Spoštujem strahotno trpljenje zaprtih in tistih, ki so bili izpuščeni; tudi moj oče je po povojnem zaporu skoraj vsako noč sanjal, kako ga mučijo, a je te môre kombiniral z môro letalskega napada na Buchenwald, ko je po napadu zbiral koščke telesa – trupla – svojega tamošnjega najboljšega prijatelja Drnovška. (Bogve, če je bil kaj v sorodu z Janezom?) Danes je politika predstava, gledališče pa je oder za odvijanje predstav. Parlament je tipičen teater. Vendar ni le to. V čem je še kaj drugega kot uprizarjanje tekem-bojev za oblast? To bi morala poudariti stranka Zares kot svojo ambicijo, da bi se prikopala do resničnosti, ne sme ostajati v brezplodnih kregih, katerih namen je nazadnje le zasebna oblastvena grupa.

16. Ki pa, z mojega vidika, terja zvečanje samoomejevanja posameznika, točneje, SAPOe. O tem sem govoril v prvem delu te knjige, v komentarju **Vabila**. Oba dela se dopolnjujeta.

17. Tudi do njih sem v dvojnem-dvoumnem odnosu; nisem zanje, nisem zoper nje. Rad bi bil zunaj para svoboda-varnost; potrebujem obe vrednoti. Zavzemam se za več svobode, sam sem libertarec, a ne bi preživel brez minimuma varnosti. Človek biva paradoks.

Še nekaj, tudi v oklepaju. – Podatke o sebi – kaj je mislila o meni OZNA – dobi le dotičnik, o katerem se je OZNA izražala. Pirjevec je umrl že pred letom 1990, torej sam do teh podatkov ni mogel. Šeligo jih je citiral, najbrž iz istega spisa, ki sem ga zahteval in dobil v Arhivu Slovenije tudi jaz; spis obravnava več ljudi. Dozdaj teksta o sebi nisem hotel objaviti. A če je bil objavljen celo na TeVe in že pred desetletjem, oddaje do sinoči nisem poznal, imam pravico dati v javnost uradne zapiske tudi jaz. Odločil sem se, da jih tudi bom.

Šeligo je storil, kot počnejo vsi novorevijevc: vse pozitivno je pripisal nemu, tokrat Pirjevcu – sicer Janši –, druge je zamolčal; tudi mene. Bomo videli, kaj se je dogajalo – kaj je mislila OZNA – v resnici, ali vsaj, kaj je napisala v zaupnem dokumentu. Za knjigo, ki razpravlja o stvarnosti in fikciji, kar pomeni, da tudi o dejstvih in lažeh (ali zamolčanjih-prikrivanjih zavestnega tipa), bi bilo takšno citiranje pomembno, saj bi pokazalo dejstva in s tem resnico bolj kompleksno. Bo knjiga tudi bolj zanimiva. Je postala zanimivejša

že z objavo pisma Tita Vidmarja meni v Beograd ob koncu urednikovanja moje-nāše grupe v Mladinski reviji; pismo je iz začetka januarja 1946. Morda bi dodal še nekaj analognega. Kak dokument, ki ga danes celo znanstveniki zamolčujejo, čeprav so nanj morali trčiti pri pregledovanju arhivov.

18. Zdi se mi, kot da strokovnjaki in politiki na Slovenskem jemljejo staranje, smrt, boleznī predvsem, če ne izključno kot strošek družbe; problem pokojnin, zdravstvenega zavarovanja, kar je ena najbolj frekventiranih današnjih tem. Sam plediram za to, da bi moral današnji človek imeti do smrti enak odnos kot do življenja. (Današnja SKC spušča skoraj le geslo: Za življenje!) Ne takšnega, kot je veljal v evropskem srednjem veku, kjer so se bolni, invalidi, nesrečni, izgubljeni izpostavljali očem ljudi na trgih pred katedralami. To je bil filomortalizem. Zdaj je nihálo zanihalo v nasprotje: v filovitalizem. Iz ekstrema v ekstrem. KC se tu prilagaja splošnemu trendu; cerkveno razmišljanje o smrti je omejeno na kmečke starke in na retoriko, na konfesionalne knjige, ki vsebujejo še stare, srednjeveške, antične tekste.

19. Lepšega primera ni, kot je odnos Slovencev (ne le politikov) do sosednje Hrvaške in Hrvatov: v javnomnenjskih raziskavah vprašanci govorijo tisto, kar mislijo, da je pošteno, kamuflirajo se s pozitivnim nagnjenjem do Hrvatov. Hrvatje so vsaj bolj odkriti, neposredni, brezobzirni; povedo, da Slovencev ne marajo, najmanj od vseh na svetu. Poldrugo desetletje že traja cufanje za vsak kanček zemlje in morja. Jelinčičevi pristaši so v manjšini; kot pač zmerom plemstvo, elita, Plemeniti. A koliko je Slovencev, ki bi bili pripravljeni Hrvatom odstopiti pol Piranskega zaliva? Koliko Hrvatov, ki bi prepustili Slovincem Mline itn.? Namesto da bi Slovenci – ukvarjamo se bolj s sabo kot s Hrvati! – prehajali na evropsko, na planetarno-univerzalno (če že nočemo global-istič-no) raven, nasedamo na Zemlja-kri ideologijo ljudske stranke, na pobesnelost danes ultradesnega, nekoč ultralevega advokata iz Kopra; kako se že piše, Stari mož ali kaj? (Stahlhelm? Starič? Mladič?)

20. V etiki (razen na jeziku) pa smo ljudje manj trdni. Če mu gre izbirati med uspehom in etično resnico, bo menda slehernik (še desetina ni drugačnih, spet glej **Sveto pismo**) volil korist; se hinavsko potolažil: bom pa drugič ravnal bolj moralno, saj je še čas. Prav **Slehernik** – srednjeveški in Hoffmannstahlov – uči, da nam je čas kratko odmerjen. Jaz sem srečkovič, kot-milost mi ga je naklonila še prgišče. A tudi to prgišče – kratek interval – bo hitro minilo. Ostal bom praznih rok; res tudi praznega srca? Gnil kos trupla na secirni mizi; to zagotovo.

21. Alenkin ded je rojen v Trstu, mama v nekoč italijanski Istri. Pa? Moj brat Aleš je rojen v Beogradu, moji daljni bratranci, otroci Janeza Benigarja, so polindijanci, rojeni so blizu čilske meje v Argentini. Hranim fotos, na njem sva oba s polrdečekožnim sorodnikom.

22. Prav t(ak)o misliti je ena od glavnih strategij PM-kapitalizma. Omenjena (nova) levica pada v past, ki ji jo vedé in načrtno nastavlja kapitalistični sistem oz. njegovi politiki. Hitlerizem je poudarjal nevarnost – ogroženost – življenja, zato kot odgovor nanjo čim bolj agresivno ravnanje zoper vse druge.

Humanizem, ki se je v Zahodni Evropi uveljavil po 1945 – današnja Slovenija ga posnema zapozneno –, poudarja varnost, potrebo po varnosti, možnost, da dasta država in družba ljudem (posameznikom) zaščito. S tem je naredil veliko dobrega, a obenem ljudi skorumpiral; navadili so se na visok gmotni standard; da imajo pravico do njega, kaj šele pravico do človeških pravic, do zaščite pred neprijetnimi dejstvi. A kakor je šel fašizem predaleč v eno smer, gre ta (navsezadnje sentimentalni) humanizem predaleč v drugo smer; v tem je njegova naivnost in prekanjenost. (Paradigma te naivnosti sta Miško Kranjec in njegova tedaj – okrog 1955 – »srednja generacija«; tedaj je bil tudi Janko Kos njen sijajen kritik; deviza Človek je dober.)

Vraga je dober, smo odgovarjali tedanji ničejanci in heglovci. Je, kakršen je, oz. postati mora, kakršen naj bi bil, a tak ne bo postal ne z metodami Partije (Potrčeva drama **Lacko in Krefli**), ne z metodami sentimentalnih humanizmov (Torkarjevi **Pozabljeni ljudje**), ne s poudarkom na želji; ta poudarek se je vrnil čez deset-dvajset let, v ustih ciničnega Žižka. Ista ideja v različnih, celo nasprotujočih si oblekah-razlagah. Paradoksi in človekovo vsestransko prilagajanje, menjava oblačil in mask. Tak kot je, pravim, je prej slab kot dober, vsaj če postavljamo etična merila. Morda bo kdaj drug, ne le drugačen; v to se trudim verjeti ... vera v vero v vero v ... onkrajnost itn. Kar »učim«, je absolutna maksima; ni dokazljiva. Bolj dokazljiva je človekova pokvarljivost, razkroj vseh sistemov v zgodovini. Človek mora priti onkraj zgodovine, da bi postal drugi. Mora ... Najstvo. Pa smo pri Francetu Vebru, ki ga Oton Župancič ni prenesel. Hotel je življenje, ne najstva; bil je vitalist, kot tak med vojno pristaš Of-Partije, Veber pa simpatizer domobrancev.

23. Pa ostanimo pri »moram«. Bi morala biti Zares sredinska, leva ali levosredinska stranka? Ali pa stranka, ki razmišlja analitično z ARF in daje prav tistemu, kar se po temeljiti analizi zdi, da je pravo, pa naj to zastopa Cvikl ali Jerovšek. Si res ne zmoremo zamišljati stranke, ki ne bi bila »strankarska«, takšna, kot jo je do smrti – žal le v besedah – zagovarjal Josip Rus? Tudi Kocbek? Če bi se Zaresnikom posrečilo vsaj nakazati sled takšne linije, ki se noče opredeljevati zaradi oblasti, kontriranja, polemizma, skoraj sovraštva, ampak bi se odločala za resnico nasproti koristi? Sanjač! Res le to?

24. Ne le Bin Ladenova skupina; vojaško razporejenih je veliko skupin znotraj današnjega islama. Leva Evropa verjame, da bodo znotraj islama zmagale prozahodne, RLH smeri; kot je pred dvajsetimi leti verjela v multikulturnost, a me prevevajo hudi dvomi, kdaj bo uresničljiva, če sploh je v kondiciji današnjega človeka. Vojna je na vidiku; tega ne oznanjajo le islamisti, to se mi zdi več kot verjetno, skoraj nujno. Evropa bi se ji rada ognila. Se ji bo mogel kdo ogniti – v današnjih planetarnih razmerah? Zato antiglobalisti prisegajo na lokalitete; slovenski tudi na slovenski narod.

Predvojna Jugoslavija je skušala ostati nevtralna; ni se ji posrečilo. Izjeme so bile, večina držav pa je bila potegnena v svetovno vojno. Sem za zgraditev džamije v Ljubljani, muslimanom pritiče, ker je Evropa pluralistična, večverska. A ne delajmo si utvar, da – ne le – v tej džamiji ne bodo zrasli poganjki islamističnega terorja. Strukturalno je nemogoče, da ne bi zrasli. Bosna je bila leta 1990 versko najbolj strpna v Jugoslaviji. Zato se ni pravočasno uprla vojaško delujočim Srbom; naivni Alija Izetbegović. Danes je

Bosna zagotovo v tem prostoru versko najbolj nestrpna, v nji je največ radikalskih skupin. Na Hrvaškem zmeraj manj, v Bosni – in Kosovu – zmerom več. Kje bo pa obtičala – se zmedla v stalnih samoslepilih – Srbija, ne vem. Tega še Sveti Sava ne bi mogel predvidevati.

25. Križarjem se je posrečilo zasesti Jeruzalem le za določen čas, Španci imajo Granado že pol tisočletja; nihče ni prerok, da bi kaj predvideval z gotovostjo. Slovenci se na vrat na nos zatekajo k sleparjem, ki jim šlogajo iz zvezd, kofeta, ptičjega dreka in sončnih peg. Nič ne bo, bratci! Bodo le iluzije, fikcije, stvarnost pa bo šla po svoje. Če bomo imeli srečo – neusmerjena mutacija kot »prava« (haha!) –, se bomo izmazali iz govna; če ne, adijo človečnjaki in dinosavri, kar postajamo.

26. Kratkovidnežem je vseeno, mislijo kot tepci v prejšnjih stoletjih, ko so pustili Turkom, da zasedejo Madžarsko, Poljsko. »Vedo«, da se bodo islamisti ustavili na mejah Slovenije; da se bo pod »Turke« vrnila Srbija, a saj tja, dodajajo, itak spada. Kako nemoderno sklepanje, rezoniranje, načrtovanje! Bo postal musliman le dr. Ficko? Za Borisa A. Novaka vem, da bo ostal Slovenec libertarne sorte. Ibladnovci ga bodo nataknili na kol, kot piše v **Mostu na Drini**; na kolu bo najuspešneje lahko odigral EV Zolaja.

Efendiju fra Brkonji bo tedaj lahko – v rimah – zreticiral obtožbo človeškega zla. »Turek« pa bo pil kafe (vdihoval čibuk), si vihal brke in se smejal evropskim cepcem.

Sem pristranski, evropoiden? Ah ne; obenem priznavam, da so katoličani pekli pravoslavne dojenčke na žaru, ko so se pomikali osvobodit Jeruzalem; hitlerjanci so delali iz trupel dr. Avgusta Pirjevca in dr. Dinka Puca – v Dachau, v Mauthausnu, v Buchenwaldu – milo; po čem – kom? – je dišalo? Po slovenskem literarnem zgodovinopisju? Po liberalski politiki? Po obupu?

Moj cinizem je narejen, gojim črn humor. Bo ta koga prebudil? Ali pa se bodo ob moje besede le obregnili z zgražanjem, glej posmehljivca, nič mu ni sveto. Navdušen bom; dokler mi ne bo nič sveto, sem varen pred naivnimi fantasti-fanatiki in hinavci. Dovolj sem jih spoznal v letih 1944 in 48 in še po tem.

Mar s takšnimi nazori škodujem ali pomagam društvu Zares? Naj bo eno ali drugo, ne morem drugače, kot mislim. Podpis: Taras (jedva)luter.

27. Menda se piše Zalunič.

28. Negativni zgled, pri katerem se moramo učiti.

29. Tu se odpirajo nova vprašanja, o mednarodni etiki. Angleži so v iraški vojni podprli Amerikance, oddolževali so se jim za njihovo podporo med drugo svetovno vojno. Po svoje so ravnali solidarno, etično. Redki Slovenci se spominjajo, da so nam Srbi prišli leta 1918 zelo prav; a ne smemo jim biti zato zavezani kot hlapci, kakor so od nas 1991 pričakovali; ne smemo ravnati kot cinično-manipulativni ego(t)isti-avtisti, kar v glavnem smo. Mali črnček, ki je prepričan, da bo vse »nadmudrio«. Še Srbi niso nikogar prevarali; Rusi jih podpirajo zaradi lastnih, ne srbskih interesov. Kot so Amerikanci pred časom afganistanske telebane.

30. Ne trdim, da je današnja človekova narava zgolj in samo negativna. Človek ni le požrešen ubijavec; je tudi bitje, ki se vzgaja k ARF, k LdDr. Znanost lahko marsikaj predvideva. ARF nas varuje – vsaj do neke mere – pred prehudimi samoslepili. Misel nam omogoča, da segamo daleč v prihodnost, zidamo realne utopije, ki niso zgolj fikcija. Znanost je »prava«, če se nenehoma zaveda sebe, svojih slabosti, narave, ki je nemalo konstrukcijska. A ni le to. Je tudi – racionalno utemeljujoča se, čeprav neutemeljiva – vera v vero ...

Naj na tej točki neham. Ne bom dejal kot Cyrano v **Bergeracu**: »Na koncu pesmi glej, te pičim«. Nikogar nočem pičiti. Sem le gos(jak), ki »gaga« napadenemu-ogroženemu Rimu, pa naj mu grozijo Etruski ali Punci: Hanibal ante portas, tulim. Zbudi se, Slovenec, prosto po Valentinu Vodniku« (Lej, stvarnica vse ti ponudi,/ iz rok ji prejemat ne mudi!« Ne le prejemat; predvsem ustvarjat, na široki paleti med samoslepili in resničnostjo, med sanjami in budnostjo!

PISMO BORISU A. NOVAKU V

16. VIII. 07

Dragi Boris,

odgovoril ti bom bolj na hitro; spremembe klime me zelo prizadenejo: srce itn. Včeraj sva z Alo prišla iz Radovne, iz hladu v vročino Avbera; čez dva dni greva v Toplice. Operaciji srca in kolka sta uspeli, a zdravljenje bo potrebno še dlje časa; srce samo na sebi je prizadeto, tretjina ga je le brazgotina. Hvala za dobre želje v zvezi z mojim zdravjem; tudi sam ti ga želim obilo!

Zdaj pa singularno k tvojemu pismu. (Prošnja: če moreš, mi pismo drugič natipkaj, komaj še vidim, z desnim očesom le meglo itn. Operacije glavkoma niso uspele.)

Bistveno bo, da boš prebral – septembra – moje **IV. Pismo** tebi in mojo analizo **Kasandre**. – Večkrat sem poskušal ton s tabo zaostri, priti do bolj kritičnega dialoga, ampak ti si to zmerom odklonil, češ, prijateljstvo je eno, kritika drugo. Razumel sem te tako: če je kdo s kom prijatelj, potrebuje moralno podporo, ne pa kritike. Podobne težave kot s tabo sem imel tudi z Vitomilom, Strnišo in še marsikom. Zato sem moral zase – v **RSD** tekstih – pisati o tvojem delu in tebi precej ostreje kot tebi; bal sem se, da bi te s pismi užalil, kazal si se mi kot hitro poškodljiv oz. pretirano samovšečen. Večina tega, kar sem napisal o tebi, je še v tipkopisu oz. v knjigah, ki jih nihče ne bere.

Ena stvar je zunaj debate: da sem te in te bom glede tvojega angažmana za Sarajevo in južnjake še naprej podpiral, hvalil; menim, da je to tvoja velika moralna in sicer zasluga. To pišem na mnogih mestih. Niti en odstotek kritike ni v moji presoji tvoje pomoči za ljudi – posameznike – bivše Juge. Glede tega je tvoja grožnja povsem odveč. Žrtve so zmerom potrebne pomoči; je pa res, da je redko kdo le žrtev – Jezus. Vsi ostali smo krivci, tako mislim že pol stoletja; eni bolj, drugi manj. Se imaš ti za žrtev?

Glede izbrisanih si mi sam potrdil, da si se razšel z njihovimi vodji; Todorović, tisti s proletarsko čepico, mi je nesimpatičen, zdi se mi lumpenzajedavec. Same izbrisane podpiram, vendar ne njihovega pohlepa, ko skušajo nekateri pridobiti milijone; precej jih je računarjev, ki se okrog 91 niso prijaviли za slovensko državljanstvo iz prepričanja, da bodo zmagali Srbi itn. Tudi general Aksentijević se mi upira, ko brezhibno oblečen manifestira po ljubljani za človekove pravice (ČIP). Sploh menim, da pristajanje na ČIP brez pristajanja na človekove dolžnosti, brez odgovornosti itn. sodi v libertinsko uživaštvo, ne v etiko. Zdaj se sklicuje na ČIP celo Janša. Odkril je, da so ČIP v

glavnem retorika, politično sredstvo, moraliziranje, pa jih uporablja. Kdor se vnema za čisto okolje ipd., pa sam vozi avto, ki ima več kot srednjo kubaturo, ali ima psa, ki ves dan laja ipd., je hinavec. Midva z Alo se drživa teh načel; za avto imava šibko »škodo«, mislim, da je vsako pridrževanje živali doma mučenje. Meso jem, a ga mirne duše ne bi, če bi se vsi temu zavezali; mi je pa za bolezen najboljše meso, kruha ne smem jesti ali le drobtine. Kaj šele belega. Sem za Voduškov »črni kruh«.

Rasist nisem, prej sem na strani zmerne levice, recimo društva Zares, a tudi nisem kak poseben antirasist, ker je to preveč v modi. Tudi nisem antibušist. Preveri, kaj delajo muslimani z ženami-ženskami, Palestinci itn. Pošastno, glej knjigo Palestinke Suad: **Živa sežgana**. Menda Bush s svojo ženo tega ne dela. Množična občila so konvencionalno razpložena; nič jih ne stane, da protestirajo zoper ZDA itn. V presoji različnih civilizacij so neobjektivna.

Do Romov ne čutim nobenega odpora, do kriminalcev pa. Zakaj odklanjajo skoraj vsi Romi naselitev »preganjane« družine Strojan? Ker so kriminalci? O tem časniki skoraj ne pišejo. Živiš ti kje blizu Romov? Ne! Jaz tudi ne. Ti živiš v luksuznem okolju na Bledu; moje pred 3. desetletji, ko sem se v Avber preselil, sicer ni bilo luksuzno, pol hiše se je podiralo, zdaj pa je Kras že »in«. Za to nisem kriv. Moja – Aksinjina – hiša, v kateri z Alo živiva, je med redkimi neometanimi v vasi. Denar imam, lahko bi jo dal ometati, a hočem, da bi bila čimbolj takšna, kot je bila pred 100 leti. Spim v sobi 3 krat 3 metre. Malokdo živi tako skromno kot midva z Alo. Srajca, ki jo imam pravkar oblečeno, je stara 20 let. Imam dva para čevljev, eno obleko s suknjičem. Dovolj. Z Alo že desetletja in več, odkar dobivava dobri pokojnini (jaz še povrhu od SAZU peneze), večji del prihodka podarjava, drugim, potrebnim, od slepih do bohemov, od študentov do upokojencev. Za svoje **RSD** knjige ne dobivam – avtorskih – honorarjev, večino stroškov financirava z Alo iz najinih pokojnin. – Vse dokazljivo. O tem ne bi pisal, če ne bi čutil, da me v zadnjem pismu pikro pikiraš.

Pred skoraj pol stoletja sem prav jaz napisal v Perspektivah zagovor bosanskega-muslimanskega delavca (ne oficirja, morda tega kdaj drugič) Dizdarevića. Pri tej svoji obrambi ostajam; Ambrušane – nasploh, ne vse, ne poznam vseh – imam za fašiste. Ko smo perspektivovci branili delavce in muslimane, smo bili en promile promila Slovencev. Danes je obramba le-teh – izbrisanih, Romov – večinska. Danes je braniti jih konjunktorno, nekoč ni bilo. Sem bil tudi zaradi teh omenjenih tekstov klican od oblasti na zagovore; moji teksti so bili tudi eden od vzrokov za prepoved izhajanja Perspektiv. (Naj ti jih navedem?) Kdor se danes vnema za Rome in Izbrisane, je predvsem novolevičarski retor, moralist. Nič ne tvega. Ljudem, ki jih cenim, bi svetoval, da se zadržujejo v javnih izjavah, ko podpirajo Todorovića, Aksentijevića, Mirka Strojana. Prepoceni angažman.

Vsi angažmani po letu 1990 so se mi zdeli prepoceni in pristranski; nisem podpisal niti Pavčkove Druge Majniške deklaracije; in od tedaj nobenega protesta zračnokrilih levičarjev. Sem pa proteste podpisoval pred letom 1990; enkrat jih bom zbral, hranim jih; pa bomo videli, kdo v Sloveniji jih je razen mene še podpisal? Sklicujem se le na dejstva. (Kasnejša opomba: Pavček spet vodi – je prvopodpisani na protestu – akcijo zoper razcvet igralništva v Novi Gorici; spet deklamira v imenu Naroda, zdravja; zmerom hoče biti na konici etične mode. Upam, da tokrat nisi zraven.)

Torej, ko boš vnovič zapisal svoj **J'accuse** in te bodo vnovič primerjali z Zolajem, vedi, da te ne bom podprl; takšno gesto protesta imam za prelahkotno, presamovšečno, nepotrebno; navsezadnje so Dreyfussa obsodili na robijo na Hudičevih otokih v Južni Ameriki; Aksentijevića, ki ga imam za kar precej odgovornega in tudi krivega, pa obravnavajo v rokavicah. Todorović že leta uživa naklonjenost medijev, posebno TeVe. Name deluje enako zoprno kot Grims, le da na drugem terenu. (Todor Grimsovič?)

Kar smo počeli pri Perspektivah, ni izviralo iz želje po junaštvu; ta ton pri tebi me moti: ko sebe vse prerad gledaš v vlogi junaka. Imeli smo v marsičem prav, v čem narobe, nobeden od nas se ob procesu zoper Pučnika ni osebno zlomil; ne Veljko Rus ne Venko Taufer ne jaz, čeprav smo bili dani za poldrugo leto v preiskavo zaradi suma sovražne propagande; nekateri smo preživeli celo kak dan v zaporu. Vzdržali smo pri tem, kar smo hoteli biti; nismo šli dlje od predvidenega. A tudi nismo popustili. Ta zavest mi zadošča; herojstvo prepuščam enobe junakom. Pedagoško mi groziš, da bom, če bom mislil, kot mislim-trdim danes, ravnal strahopetno. Pišeš: »Ne zapravi si jih«, junaških časov, »s problematičnimi stališči.« Do zdaj v tvojem pismu nisem naletel še na noben podatek o kakem mojem problematičnem stališču. S Todorovićem in Aksentijevićem pa ne maram imeti opravka. Je to šovinizem? S Hrvatom akademikom Jurajem Martinovićem in Srbom akademikom Vladeto Jerotićem pa smo ostali pristni prijatelji! A ne maram Jelinčiča, Jorasa, Mire Marković.

Da bi me tvoj angažman za lipicance motil? Ne! Zdi se mi le smešen in cenen. Spravljam ga v zvezo s tvojim aristokratizmom, ki se je pojavil po tvojih dveh prvih dramah, **Vojakih zgodovine** in **Hiši iz kart**; lepo sem ju sprejel. Pri **Kasandri**, ki sem jo podrobno in v različnih različicah prebral večkrat, pazljivo, pa sem polagoma že dobival neprijetne občutke, predvsem v zvezi s tvojim plemenitaštvom. Tega bi za nazaj zdaj lahko našel že v **Vojakih**, kjer gre za meščansko – buržoazno? – jugoslovansko družino močnih narav, znamenitih osebnosti: za slovensko elito.

Če bi bil sumničav, bi že tedaj, ko sem dramo analiziral, posumil, da tudi karte (glej **Hišo iz kart**), kot so as, kralj, kraljica, predstavljajo elitni krog; le da tokrat niti več meščansko-buržoazen, ampak dvorski; liki kart so grofje, baroni, plemiški jezdeci (kaval). Ko sem opazil ta tvoj nagib k aristokratizmu, ki gre čez zame primerne meje, je bilo skoraj že (pre)pozno. Po svoje si vendar vplival name s tezo (zahtevo) o tem, da prijatelj prijatelja zgolj hvali; da ne sme imeti do njega kritične distance. Sam veš, da sem to tezo odklanjal pri Spomenki, se skliceval na Aristotela: Platon mi je ljub, resnica ljubša. To geslo sem večkrat omenil javno in privatno, tedaj v korespondenci s Spomenko in ostalimi novorevijejci. Hribarja sta ga zavrgla; istila sta sebe z resnico. Moje geslo je vsakomur težko sprejeti; predpostavlja, da ima nekdo do nekoga prijateljska čustva, resnice pa mu ne pove. Iz tega razloga me, ker nisi bil pripravljen tako misliti, nisi hotel razumeti. Na kritiko nisi navajen ali pa si vzvišen nad njo, kar je enako slabo.

Če bi se jaz vnemal za zajčke ali hrčke, no ja, naj bo; kupoval sem jih, ker so jih terjali moji otroci. Pa kavke smo imeli, celo psa; čistokrvnega »kraljevskega« pudla. Podaril mi ga je prijatelj Mišo Jezernik, njegova žena – Tatjana – ni trpela živali. (Mišo je Čarlija dobil od ameriškega konzula. Sem prišel po tej zamotani poti v stik s svetovno elito?) Tudi jaz sem se psa prej ko prej odkrižal, a sem veliko spoznal, ko sem bil njegov lastnik: posebno

grupo pasjih lastnikov, sicer nikdar ne bi prodrli vanjo; občudovala je dragocenega – a skrajno samovoljnega – psa; za njegovo samovoljnost sem vedel predvsem jaz; spal je ob moji postelji, v gostilne sva zahajala skupaj, včasih je spravil dol tudi kak rumček, a v glavnem je bil abstinent. Vsaj to. (Ne bi bilo bolje, če bi se pogovarjala o psih, ne o ...? Psi in konji. Zakaj se plemeniti – Slovenci k plemenitosti težeči – istijo s konji, ne s psi?)

Zahajam v stran. Podzavedno; raje bi ostal pri blagih temah, ne pri grožnjah in zaničevanju. Če politiki igrajo golf in tenis, to še nekako razumem, spada k njihovemu poslu, tam se največ pomenijo, sklepajo politične-državniške odločitve. Da pa se kdo navdušuje nad aristokratskimi dunajskimi dvornimi konji, na katerih slovenstvo je opozoril šele Kocbek (a so imeli v njegovi čudoviti pesmi povsem drug pomen), pa se mi zdi manj sprejemljivo. (Sprejemljivejši sem za dunajski – celo za konjski? – zrezek.)

Naši predniki so jahali osle in kvečjemu pincgavrske kobile; lipicanci so bili za grofe in baronice, za njihove metrese in ljubimce, ne za novake-rovtarje. Hrvatje se mi zdijo smešni, ko si pripisujejo nazive kot grof in baronica; med Slovenci je takšna kreatura le Jelinčič, a ta je politik, resno ga jemljejo le lumpenbifedžije. Finžgar in Cerkvenc sta pisala vsaj o psu, (Hudournikovem) **Mišku** in **Runu**, Balantič o ušeh v Gonarsu, Torkar o steninah v povojnih slovenskih zaporih, stari Ribičič o opicah, glej **Nano, malo opico**, imperialist Kyppling o volčjem mladiču, o Mawgliju, glej **Knjigo o džungli**; vse to še gre. Ti pa, Boris, čigar praded je bil verjetno še kmet ali obrtnik z zelenega Štajerja ali kot Novak priseljenc s Prekmurskega marofa ali iz Dalmacije, ti pa kar na dvorne konje, v galop ali trap, seveda po muziki »našega« Viktorja Parme, ne germanofila (cigana?) Johanna Straussa! Zame je to prehiter vzpon, tipičen za bivše voznike kamionov, Tuše in Fuše, ne pa za slovenskega pesnika, ki se bi moral šteti k slovenski, tj. proletarski generaciji-tradiciji mežgov, mul, oslov; na teh so (se) tovorili naši predniki; v Istri, odkoder je bila moja bisbisbisbisbis nona (iz Voloskega), jim pravijo tovari. (To so tovariši, tovariš Tito, ne pa tovariš Rupnik; Rupnik je bil poročen z rusko aristokratko.) Ta moja prababica Natalija Simotič, iz družine kapitanov dolge plovbe, si je prižigala smotke s papirnatimi kronami tam sredi 19. stoletja. A se nimam – zaradi njenih trapastih, ne pa aristokratskih navad – za plemiča; kazala je znamenja povzpetic, ne baronice. Le moj prapraprastric Furlan se je poročil s sestro grofa Lanthierija, čigar oskrbnik je bil; hčerki tega morganatskega zakona sta se imeli za nekaj več, kot so bili ostali ljudje. Le moja babico Natalijo sta imeli za enakopravno, to pa zaradi njene izjemne osebnosti, v širši družini so ji rekli Marija Terezija. Mama Primoža Kozaka, Nada, mi je večkrat omenila oz. ocenila, da je bila Natalija človek, ki ga je v svoji mladosti najbolj spoštovala. A po stanu je bila hči pristava Južne železnice in trafikantke iz nemškega Gradca. Jahali so sicer na vrečah denarja, žal ne na lipicankah. Natalija je mojega očeta kot otroka peljala na izlet k Belopeškim jezerom in v Škočjanske jame, tedaj so jim rekli Matavun, ne pa v Lipico. Tam je letoval grof Esterhazy; za spremljavo je vozil s sabo Jožefa Haydna, ne pa Rada Simonitija, skladatelja opere **Lipicanci v devetih – partijskih - nebesih**. Tedaj je bil eden mojih pra ... dedov še čevljar. Prava slovenska **pesem = čevelj**, dragi Boris, ne Epopeja!

Zakaj ti to pripovedujem? Da naju bi vrnil iz Strausbourga, Bruxellesa in Belgije in velikega sveta na domača tla, v Groblje, v Kozji dol, v Dolnji

Duplek, v Velike Uplje, k Slovincem, ki se pišejo Drekonja in Rituper, ne pa von Richthoffen in zu Turn und Taxis; pri teh je služil Ruplov praded – tudi Rupel sili v aristokratske vode, čeprav ne verjamem, da bi hotel kdaj jahati konja, zadošča mu, da jaha Slovence –, državni poslanec itn. (tisti, ki je vstopil v dunajski parlament v slovenski narodni noši), bil je kvečjemu nadkonjar (maršal) nadvojvode **Maxa**; glej Ruplov roman. To je naš nivo; ne pa baron **von Münchhausen**. Tega je primerno orisal – v njem ironiziral sebe – znani file Filipčič. Skratka, Tone Seliškar, ki ga desnica tako črti, je napisal partizanske črtice **Mule**; France Bevk **Kavko Katko**. Boris, pustiva arabske čistokrvne žrebce in trubadurje, ki so le fikcija revežev, tj. Slovincem. – Torej, ne trudimo se utemeljiti »na naravnih in kulturnih« razlogih. Takšno je napihovanje bratov Hrvatov, pralrancev; Slovenci izviramo iz baltskih močvirij, ohranili smo značilno močvirnato duševnost, tudi kot legendarni potomci mostiščarjev-koliščarjev. Zaudarjamo po blatu, ne po mošusu!

Hotel sem naškripsati čisto kratko pisemce, pa si me zaradi zanimive snovi, dragi Boris, namamil v epske razsežnosti. Naj se omejim vsaj za konec; naj ne dirjam na lipicancu, naj sedem na psa. (Bolje na pasjo vprego.)

»Lepota in Eros?« Temo obravnavam na drugih mestih. Lepoto problematiziram kot filozofijo identitete; tudi lepi Eros, ki je krandljanje pošastnega življenja. Imel sem vtis, da si v zbirkah, ki sem jih iskreno hvalil – in jih še –, **Vrtnar tišine**, **Mojster nespečnosti** itn., našel čudovito skladje med trpljenjem in poželenjem, lepoto in užitkom, bliskavo formo in temnimi izkustvi. A nazadnje te harmonije nisi več vzdržal. Kot da si začel svojo milost, s katero si bil obdarjen, zlorabljati. Odtod tudi moja kritika tvoje poezije in dramatike zadnjih let.

Lipicanci so z mojega vidika slaba drama; o drami, ki je še nisi dal v javnost, a jo poslal meni (v prepričanju, da me bo zadovoljila), ne bom govoril. O **Kasandri** pa sem, kot se vidi iz moje podrobne analize, glej **RSD** knjigo **Grška ali katoliška antika**, dajal dvojne sodbe: zelo priznavalne in tudi manj priznavalne. Ni naključje, da si izbral antični mit, dogajanje na dvorih; vtis imam, kot da se sam počutiš ne kot dvorjan, ampak kot eden od pomembnih članov dvorske dinastije. Kot pesnik-kralj. Dominik Smole je s svojo **Antigono** stopil z dvora, se poistil s Pažem, nižjo plastjo. V tvoji zvezi postaja stvar neprijetna. Kar povzdiguješ, ni Cankarjev kralj ubogih, Leskovčev kralj beračev, **Dva bregova**; kot da se imaš za človeka, ki se je preselil-oženil v kraljevsko družino. Tosvetni kralji pa niso bili pesniki; zadnji tak je bil – komični – Ludvik II. Bavarski; vseč so ti srednjeveški kavalirji in trubadurji. Kot da te je povsem zaneslo v fikcijo srednjega veka, v retoriko časti, dvorljivosti, visokih činov, poetičnega plemstva, Ulrika von Lichtensteina z njegovo **Gralvo Venus**. V resnici pa je Slovenec še zmerom tak, kot sta ga opisala Prešeren in Levstik; von Dienerstande; pakaža na cesarjevem dvoru z ministrom Gregorjem vred. Slovenski heroji so Magajnov **Brkonja Čeljustnik** ali Janez Stanovnik-čeljustač-čvekač, ne pa Henrik IV. ali Friderik II. Slovenci jahamo afne (tj. sami sebe); tak naslov bi ti pa dopustil: **Mandrili plezajo v Bruselj**.

Lepota in eros nista več stvar plemenite norosti, kot za **Leandra**, ki plava k **Hero** na otok, glej Grillparzerjevo dramo; moj sin Aleš in snaha Helena me nista vprašala za svet, ko sta mojega vnuka poimenovala Leander. Kaj je norost, je pokazal Beckett; jaz imam 10 odstotkov norosti **Molloyja**; tik pred njim sta se eros in lepota nehala. Mogoče so le kratkotrajne izjeme. Kak

novodobni Marivaux: Girauxdou, **Za Lukrecijo**. Ti si bil taka izjema; jaz le pogojno, morda sem jo bolj igral kot živel. Pristna nora lepota je v Dovjakovi drami **Karuzo**; v Briškega dramah pa je le še grdota kot resnica. **Križ** kot resnica **Kasandre**.

Upam, da nisem žaljiv; zavedam pa se, da sem jedek. Ker je jedka resnica. In trpka. Tvoja in moja.

Boris, še enkrat, ker tako končuješ svoje pismo: pripisuješ mi, da sem se velikokrat v življenju angažiral; a le pred letom 1990. Angažmani za bolne mačke, potepuške pse, ciganske bolhe in volčji trop Svetega Save, ki ga gojita v skritem prostoru velika duhovnika vojaškega pravoslavja, prota Todorovič in arhieraj Aksentijević, pa so mi deveta vas. Najin skupni pokojni prijatelj Šeligo je brezobzirno, a točno obračunal z mitologijo srbskega Volka, glej **Sveto sarmatsko kri**. Si ti namerno hotel postaviti slovenskega plemenitega lipicanca zoper srbskega klavskega volka?

Na svojo modrost se komaj kdaj sklicujem; nimam je.

Ti vidiš problem našega časa in družbe v vsesplošnem oportunističnem in kramarstvu. Nisem prepričan, da ti dve negativni lastnosti nista med nami že od tedaj, ko je človek postal homo sapiens sapiens; odkar je začel trgovati, akumulirati, zadrževal prednosti (s)lasti in (ob)lasti. Ne mislim, da so bili pred tisoči let v Asiriji ljudje bistveno drugačni, kot so današnji Slovenci. Vprašanje, ki ga zastavljam, je globlje, oprostite, da uporabljam to besedo: je vprašanje (p)o bistvu življenja, ki je pollaščenje-ubijanje; to tezo razvijam na mnogih mestih. Ti si, kar se vidi iz tvojih komedij zadnje čase, strahotni problem življenja in smrti reduciriral na problem družbe in socialne etike. To pa je tipično za politike; tudi je okvir kramarjev (kar ti nisi) in proizvajalcev odvečnega. Sprašuj se po drugosti, ne po identiteti, ne po etiki kot identiteti, ne po pravosti kot našosti (slovenski lipicanec!). Bi rad uvedel tudi za Slovence naziv baron, grof? Nekaj Slovencev ti kar zdaj predlagam, da jih povišaš, tvoje vabilo bodo takoj sprejeli: grof Ciril Zlobec, rodovni starešina Anton Pavček, diktator Drago(tin) Jančar, baron Niko Grafenauer, veliki svečenik Janko Kos, vojskovodja Janez Janša, Čuvar svete podveze Branko Grims (ali umazanih štumfov, kakor kdo hoče), boginja Izida Tauš-Čauševa ali tako nekako. ltn. kompleten seznam bi presejal okvir pisma.

Verjamem, da ti gre zares; zato sem toliko bolj občutljiv nate; Milan Dekleva, ki je epigon, me ne zanima. Z ničemer, kar mi boš napisal, me ne boš ranil; podplat je koža čez in čez postala. Če boš hotel dialog-polemiko nadaljevati, sem pripravljen.

Je etika res v formi? (Ni to bolj jetika?) Mislim, da je to identitetna razlaga. Moja **RSD** je brezformna, micelij, mestoma v kaosu. Tudi s formami, a podrejeno. Forma je beg v navidezno trdnost življenja, ki si kaže, da ni klavsko. Pa res ni? To veš sam, še v **Kasandri!** Vrni se k temu, Boris: od na lipincih jahajočih vojakov zgodovine in od heroizirane igre sveta kart k ...?

Bova tisto, kar nama je obema cilj, iskala skupaj?

Lepe pozdrave

Taras

PISMO MATJAŽU HANŽKU

*Zlo je v človeku in ni ga odrešenika,
ki bi človeško bitje odrešil.*

Ivo Svetina: Pasijon po Kocbeku

Dragi sin,

čprav se v tem zadnjem letu osebno nisva srečala, sem te večkrat videl na TeVe, kar pa je le vtis od zunaj. Pomembnejša so pisma, ki sva si jih začela pisati in ki postajajo vse bolj vsebinska. Ne izmenjujemo si jih prehitro, kar je dobro; ne le da oba svoje izjave premisliva, tudi ne forsirava tempa najinega ponovnega zbliževanja, za katero sva se odločila nekako pred letom dni, ko si nameraval priti na obisk v bolnišnico po moji težki operaciji srca. Posebno v zadnjih dveh pismih se odpirava drug drugemu z ARF (avtorefleksijo) in AK (avtokritiko). Morda tudi z nagnjenjem, ki sva ga nekoč čutila drug do drugega – pač razmerje med sinom in očetom –, a sva ga v prvi polovici 90-let spremenila skoraj v sovraštvo.

Zame se je tedaj ponovil položaj, v kakršnega sem desetletje prej zabrodil z razkolom z novorevijevci. Ta razkol se je v meni nato še zaostрил – do zadnjih meja – okrog leta 2000, ko sem izstopil iz KČe, se razšel z večino prijateljev, stoječ dejansko povsem sam, z družino; od tvoje družine smo se prav tedaj posebej zbližali s tvojo prvo ženo Polono in tvojo najstarejšo hčerko Bogomilo; druga tvoja hčerka, Eva, še ne kaže zanimanja za deda, tretjo, Hano, sad ljubezni med tabo in Nado, pa sem v vsem času (pri njenih enajstih letih!) videl le enkrat, pripeljala jo je Bogomila s svojima dvema hčerama, z mojima pravnukinjama, z Laro in Zalo. Vse sem postavil na Alenko, Ajdo, na še nekaj otrok. Napisali smo **Forum**, objavili korespondenco med nami vsemi, ki je obravnavala naše probleme kritično. Izjemno uspešen projekt. Morda sem se naučil večje tolerance tudi pri teh **Pismih**. Morda. – Sva sposobna tudi midva za kaj takšnega?

V tem pismu se bom ogibal nevarnejšim, bolj osebnim temam; rad bi napisal nekaj svojih pripomb na tvoj javni tekst, ki si ga poslal neki spletni reviji, a tudi meni. (Niti ne vem dobro, kaj je to spletna revija.) Naslavljajš ga: **Indeks prohibitorum**. Ker je ne poznam, ne morem o nji nič reči; ali zagovarja Crnkovića in Mrkaića (skrajšano Crka in Mrka).

Že s to okrajšavo sem – hote – pokazal razliko med nama; na tej ravni ali v tem območju je postala še večja, kot je bila nekdaj. Nekdaj sva jo prikrivala, umirjala, potem, ko sva se sprla – na prelomu let 1995-96 – se je okrepila.

Jaz sem v veliki meri postal prav to, kar ti v članku najbolj odklanjaš. V **RSD** sem začel zmerjati brez mere, žaliti, obsojati, se posmehovati; postal sem surov in brezobziren, celo prostaški, predmesten. Ves čas sem se tega, kar sem počel, zavedal, kajti to, kar sem počel, sem početi hotel. Nekoč, ko sem začel svojo kritiško kariero (1945 in prvo desetletje po tem), sem bil v sodbah strog, a spodoben. Kasneje sem se bolj posvetil ironiji, posebno v obdobju Problemov okrog 1970; a kar počnem v zadnjem poldesetletju, sega najbrž čez okvire, ki si jih je kdaj postavil kak Slovenec. Večina teh tekstov – **RSD** knjig – je še neobjavljenih. Verjetno jih bom objavil – ko pride čas – v izvorni obliki, a z AK zavestjo, ki ti jo zdaj sporočam. Morda pa bi kako izmed teh knjig predelal, tj. žalitve iz nje izvrgel. Če bi jo hotel kdo tiskati. Za mojo rabo naj ostanejo, kot so.

Zakaj sem tako ravnal? (Bom še?) Ker sem se užaljeno sprl skoraj z vsemi Slovenci in ljudmi. (To v času, ko si se ti z njimi najbolj zblíževal; kot slovenski Varuh človekovih pravic si postal med ljudmi zelo priljubljen, čeprav od nekaterih – od politične desnice – tudi napadan; oboje gre skupaj.) Da bi vzdržal v svoji osamljenosti in pri zavesti, da imam prav jaz in ne oni, sem moral skušati podreti za sabo večino mostov; da bi mi bila vrnitev v slovensko družbo čim bolj otežena. V to sodi tudi moja vse bolj česta uporaba kratitščine; komaj kdo jo je pripravljen brati. Širi prepad med mano in ostalim človeštvom-slovenstvom. Sem pač slab-pocesten značaj, ki se prepira za vsako figo, zmerja in pljuva po vsem; s tem naj bi svojo odmaknjenost utrdil. Jaz sem tu, vi tam; jaz lahko živim brez vas, vi brez mene, sem si dopovedoval. Sva si dva enakopravna, ne pa enakovredna svetova; vi ste nič(es), jaz velika, tvegava, močna, genialna osebnost. Tako nekako. Prosto po Mraku, kakršen je bil v začetku 30-let ali med leti 1925 in 1935. Ne pri Mraku kristjanu, ampak pri Mraku, ki goji samovelicje. Le da je bilo pri njem smešno, pri meni spretno prikrivano.

Vzdržal sem. Sem imel v izbiri svoje strategije in jezikovnih sredstev prav? Je zdaj pred mano drugačna pot?

Dovolj uvoda, ki pa ni uvod; je že opis mene samega, kakršen sem v hudem nasprotju z normativnim likom, ki ga zastopaš v omenjenem članku ti; naslov tvojega članka je **Družbeno dno**. Začel ga bom komentirati od zadaj naprej; v zadnjem delu je njegovo bistvo. Ne toliko obračun s CrkMrkom, ampak odklonitev prakse surovosti in elitizma.

Vse življenje sem nihal med elitizmom – k temu me je vabil Mrak, tudi Tit Vidmar in moja grupa prijateljev-sodelavcev, Primož Kozak in Dominik Smole, podpirali so ga tudi Strniša, Zajc, Veljko Rus itn. – in populizmom, s katerim je name vplival mladostni prijatelj Vlado Habe, petnajstleten je padel v partizanih; med umetniki komaj kdo; Štirje pesniki so se šli ultrademagogijo, najmanj še Kovič. Je kdo od mojih grup – grup, v katerih sem sodeloval in jih sousmerjal – gojil pristen populizem ali ljudskost? Rožanc v **Stavbi** in **Topli gredi**? Pri njem je bila to bolj navezanost na otroške spomine na predmestje v Zeleni jami. Rožanca je nato neslo v napol rumeni tisk, v tisto mešanico globokoumnosti – kulturnega videza – in pogrošne literature, ki mi je bila najmanj pri srcu; tja ga je vabila Koširjeva kot žurnalistka. Lojze Kovačič je bil osamljenec kot le kdo, opisuje družbeno dno; a je aristokrat duha. Božič živi na dnu, po skednjih, kanalih, v vežah, a kot siromak z rožo v gumbnici, kot

nadčlovek; zavest mu le opisuje njegovo klavrno življenje, v resnici – sam pri sebi – pa je samozavesten kot malokdo.

Kar navajam, velja tudi zame, že od začetka: v duši občutek izbranosti – vloga preroka, polboga, največje osebnosti (ne pa Vodje!) – navzven kot maska in kot popuščanje slabi vesti pa demagoški populizem; koliko sem moral preslišati očitkov od Strniše, da hvalim slabe pesnike, da sem amoralen, ker vem, da so slabi, a jih – iz njemu nerazumljivih vzrokov – forsiram. Imel je prav: hvalil sem nevredne, čeprav sem res najvišje povzdigoval vredne, prav Strnišo; moja prva knjiga – **Trojni ples smrti** – obravnava tri največje slovenske drame, Strniševega **Samoroga**, Zajčeva **Otroka reke**, Smoletovo **Antigono**. Promoviral sem Kovačiča, Božiča, Kozaka, Šalamuna, Zagoričnika, Jesiha, Svetino, Filipčiča itn.; ne pa Žmavca, Mikelna, Deso Muck in Pavčka.

Živim v lumpensvetu, a kot čisti genij. Ker to opažam, sem naredil svojo teorijo odrešenja kot držo razcepljenega človeka (RazcDč; Dč je dvojček), ki biva v presečišču, tudi v zaseki med dvema ekstremoma; oba ekstrema ima za svoja, vsak od ekstremov je on sam – jaz –, ujet v past-rogovilo, da cvili od bolečin, kot v pravljici pricviknjen palček; a hoče(m) v tem položaju vzdržati. Hoče biti čim bolj osamljen, poseben, višji, drugi, a obenem čim bolj tak kot vsi, banalen, surov, brez mere, plenilec, ne le agresivnež; tekmeč-vojščak-klavec, ne le plemeniti dialogizator. Če se vprašam, ali sem to fazo absolviral, ali se zares hočem spremeniti, si odgovarjam: niti ne! Sem tako pokvarjen? Ali pa tako drzen, tvegajoč? Kdo bi vedel? Ostali vejo, ker me gledajo kot enotno figuro – izhajajo iz monolitne identitete –, jaz pa se ne morem vizirati z njihovega vidika; le s svojega, ki je DgSAPOEV ali po slovensko: »drugenjska svobodna avtonomna posamezna oseba z mnogo eksistencami in vlogami (v sebi)«. Sem tu neujemljiv? Neujemljiv celo sam sebi?

Tudi meni sta oba važiča, Crk in Mrk, zoprna; skrajšujem ju v žaljivi imeni; Crnkovič je zame znamenje crkovine, ki brezzobo grize, Mrkaič sončnega mrka, ki pa je le polurna senzacija, na kar se sonce spet razkrije, celo luna se redno vrača iz mrka (mlaja) v ščip.

Ptička-lopovčka (prosto po Štokovi burki **Trije tički** – kdo bi bil tretji? Krkovič? Drkovič?) bi rada, da bi bil ves dan mrk-crk; ker to v naravi ni mogoče, skušata naravo spremeniti v cirkus, jo zadržati pod cirkuškim šotorom, v katerem prižigata in ugašata luči oba klovna oz. gospodarja klovnov, tj. samih sebe. Po svoje imata prav. Če jaz ne bi – noro – veroval v transcendenco kot drugost (Dt), bi dal klovnama prav, kot so jima na zgrozljiv način morali dati prav Beckett, Ionesco, že Gogolj, Rabelais in Aristofanes.

Tu se začenja moje vprašanje tebi, Matjaž: kako lahko zastopaš »normalne« ljudi, ko pa sam veš, koliko so vredni? Humanizem si kot reist – eden prvih in najbolj nadarjenih reistov pri nas, tudi v OHO – zavrgel; klasično literaturo si zamenjal z vizualno, pisal sem o tvojih tekstih, jih hvalil, Janez Bernik jih je prepisoval na svoje slike, Šalamun je naslovil svojo antologijo slovenske poezije **Od Murna do Hanžka**; komaj 20-leten si bil neznansko uspešen; vrata v to družino sem ti odprl prav jaz. Zdaj pa naenkrat zagovarjaš humanizem. Si ga moral sprejeti kot Varuh človekovih pravic? Zame je človek vprašljivo, obstoja nevredno bitje, če nima tendence stika z onkrajnim (z Bogom-Drugim, z BDr). Postane le hinavski malomeščan, ki eno dela, drugo uči. Vnemati se za cigane terja, da postaneš sam cigan, na ta ali oni način; Kovačič in Božič sta bila. Cankar tudi, dobro se je zavedal mnogoobraznosti svojega lika, med

ciganom Petrom, veleposestnikom Petrom, umetnikom Petrom, siroto iz doline šentflorjanske Petrom in razbojnikom Krištofom Kobarjem, ki je in ni Peter; RazcDč v **Pohujšanju**.

Praviš, da se »vsi strinjamo z besedama razvoj in napredek«, a da imata različne vsebine. Drži. Tudi jaz ne bi bil rad reven, bolan, rad bi prebral čim več knjig; žal prostega časa nimam, s prijatelji in družino se ne družim, ampak diskutiram, sovgajamo se, klepetanje mi je tuje oz. me odbija. Zoper megazabavišča in umetni otok sredi morja nimam nič; kdor želi, naj ju obiskuje. Odloča samoodpoved, ne prepoved in umik pred nevarnostmi sveta, kakršnega je učila tradicionalna KC. Lotil sem se skoraj vsega, skoraj vse poskusil, vzel nase obilico krivde in greha, a z odgovornostjo plačeval za to. V tem vidim edino primerno pot – zase. Tudi za druge? Svojo pot jim opisujem, a njihova stvar je, kaj bodo storili. V tem pomenu zaupam v ljudi, točneje, v tisto v človeku, kar je čezčlovek in ne človek. Po meri človeka sodijo desničarski katoličani, ki so mi zoprni. Čezčlovek zame ni nadčlovek. A vse to razložiti? Treba je preb(i)rati **RSD**.

Tudi na »skupno razreševanje konfliktov, na skupno zadovoljevanje različnih interesov« pristajam. Sem normalen človek, s tem hinavski utilitarist. (Čezčlovek je le težnja v meni, norma, ki jo sem in tja celo dosegam.) Da ne bi preveč skupno razreševal problemov in zadovoljeval interesov, nisem postal član nobene stranke (nekoč le partijskega podmladka SKOJa), a sem večkrat volil. Danes celo sodelujem z na novo ustanovljeno stranko Zares; na TeVe sem opazoval tudi tebe, da z njo simpatiziraš. Njen predsednik Golobič dela name odličen vtis. Nisem se pa v stranko včlanil. Skupne interese rešujem vzporedno, z družbo po svoje, kot sem jih 1990/91; za nalogo sem si vzel biti kritično ogledalo stranke, še bolj pa sebi, ki opletam nekje v bližini družbe. Raziskujem, kaj je – se skriva – pod skupnim reševanjem interesov, konfliktov, kaj pod ti. skupnim dobrim, ki naj bi bilo cilj politike. Nisem ciničen, sem pa radoveden, vedoželjen; nočem nehati vrtati tja, kjer so stvari motne. Ni to prva naloga etičnega filozofa?

Drugim priznavam, da so njihove želje in interesi kot njihov izraz legitimni; človek je plenilec. Ne bi mogel reči, da so »enako pomembni in družbeno relevantni«. Beno Zupančič je dobro oris(ov)al rejce malih živali, ki so krmili kunce, medtem ko so heroji padali v zamisli uresničitve novega življenja; glej – tudi v filmu – **Sedmina**. S stališča človeka – mere po človeku – so imeli mali rejci morda bolj prav od Vlada Habeta, ki je sodeloval v VOSu. Bernard Shaw se je duhovito ponorčeval iz velikih osebnosti, glej njegovo dramo o Napoleonu; tudi Hieng v **Lažni Ivani**, ki je antiteza Miheličeve NOBdrami **Svet brez sovraštva**. Filipčičeva drama **Suženj akcije** je posmeh Borovim **Raztrgancem**. A do česa je prišel Filipčič, če – ker – je zanikal heroizem? Do **Veselja doma**, do perverznega slaboumnega brezizhodnega sprepleta dveh abotnih malomeščanov-srednjelajcev, Poldke in Tončka. Enako tudi Bor v **Vesolju v akvariju**, Miheličeva v **Uri naših dni**, Smole v **Igricah**. Celo Strniša v ponesrečeni **Driadi**, ki je karikatura magičnega iskanja čiste kozmične narave: vnaprejšnja kritika Hribarjevega sakralnega kozmocentrizma. Rezultat heroizma in človekovih pravic je nazadnje enak: Žmavčeva samovleka za lastni rep, glej **Pindarovo Odo** ali Wudlerjevo grotesko **Oskar prihaja** ali Dese Muck komedijo **Neskončno ljubljene moški**.

To so benigni konci: namesto islamizma srečen par dveh starcev, tema **Filemona in Bavcis** kot farsa. Mogoči – in vse češči, vse bolj verjetni – pa so pari pedofilije, mučenja otrok in bližnjih, tudi zakoncev, vse potihem. Mučenje celih narodov. Primitivna ljudstva se pobijajo kot (le nekoč?) klavci-mesarji, to je današnja Afrika, tudi Burma (kjer naj bi zaradi budizma vladal večni mir, kot mislijo naivni slovenski psevdobudisti). Kjer pa je več človekovih pravic, so metode mučenja in uničevanja bolj izdelane, prefinjene, pazljive, gleda se na videz. Zahodni svet postaja ena sama perverzna mučilnica; glej Strnišev pesniški cikel **Mučilnica**. Mladi slovenski filozofi dajejo perversnost v pozitivni vrh mišljenja, naivni in blagi pesniki inovacij! Sam si se upravičeno uprl laži, zasramovanju Jelinčičevih pajdašev in pajdašinj, današnjega slovenskega ološa (moja surovost!); a zakaj regredirati k spodobnostnemu (malo)meščanskemu humanizmu, s katerim je prva obračunala leva revolucija, nato moja generacija-grupa? (Strpali so nas – Mejak itn. – v rubriko »Surova kultura«.) Ob tem se odpira pot še zmerom drugam; NejDam (naprej-drugam) pravim tej smeri jaz. Ne pa v spoštljivi žargon predvojnih gledaliških kritikov Koblarja in Mrzela, ki ju tako nazorno in s simpatijo predstavlja Moravec.

Bistvene linije resnice, kakršna nastaja danes, kažejo Zajčeve drame, ne le **Potohodec**; tudi Dovjakove, **Antigona** in **Pipin Mali**, tudi Muckove, **Portimao** in **Vehikel**, tudi Briškega, **Križ** in **Ladja norcev**, tudi RokGrejevo **Enajsto čudo**. Si jih bral? Vrhunski nivo relativno pristnega – to je napol ciničnega ali vsaj skeptičnega – humanizma dosega Hočevarjeva v **Smoletovem vrtu**, ki je mehka resnica jedkega rezanja v meso, kakršno je v Bartolovem **Empedoklu**.

Trditi, da ima ali more imeti sočlovek enako pomembne in družbeno relevantne želje in interese kot ostali, je netočno. Himmler in Bonnhoeffler sta si druga kot noč in dan. Tudi Matija Maček in Ivan Mrak. Tudi CrkMrk na eni in Dovjak-Briški na drugi strani.

Morda bi lahko dejal, da je enako pomembno itn. človekovo bistvo; a kaj, ko ne odloča bistvo, ampak človekova dejanja. Bistvo zagovarja neotomist Justin Stanovnik, dejanja etik Edvard Kocbek. Glej novo Svetinovo dramo **Pasijon**. Jaz pa niti na to razliko ne pristajam. Bistvo človeka je žival-zver, ki postaja – v grški filozofiji – zoon politikon, v krščanstvu dobiva dušo-vest. Oboje je premalo, da bi človek premagal zver v sebi; kaplan dr. Peter Križaj iz mučilnice pri Svetem Urhu je bil mučivec-zver. Človek more priti le do stopnje RazcDč, do shicotipa, kar je bil tudi apostol Pavel, nekoč klavec kristjanov Savel. Jaz odklanjam humanizem: presojo po meri človeka.

V Sloveniji obstajata oba primera, ki ju navajaš, enega kot pozitivnega (skupaj ustvarjati in trošiti dobrine), drugega kot negativnega (ljudi ovirati pri tem). Proizvajanje dobrin podrejaš celo službi razdeljevanja dobrin. V obeh primerih je merilo družba. Nedružben – asocialen – ti je človek, ki ovira prejemanje dobrin drugim, omogoča zaseganje dobrin predvsem sebi in svoji skupini. S stališča družbe imaš prav; a zame je družba močno vprašljiv pojem-vrednota. O tem pišem podrobno na drugih mestih v **RSD**. Ne nastopam v imenu posameznika, ampak – posamezne, svobodne, drugenjske itn. – osebe; ne v imenu SAKO (K pomeni tudi K-olektivno osebo, narod, razred ...).

Dg (drugenje) pa se začinja pri dveh. Odtod moje zavzemanje za LdDr (ljubezen do drugega), ki mu je cilj posamezen drugi. Pravice so družbeni pojem; ob njih seveda manjkajo dolžnosti, o njih ne govoriš. To ni dobro. Pravice in – etične – dolžnosti naj bi bile uravnotežene. Zdaj se zdi, kot da

veljajo edino pravice, da so one bistvo etike. Pa niso. Pravice izvirajo iz človekove biološke sfere, iz njegove naravne agresivnosti, ki jo potem družba ureja, kot so učili razsvetljensko-baročni filozofi s Hobbesom na čelu. Ti filozofi ne bi bili mogoči brez sočasnih teologov, z vrhom v kantijanstvu, ki so poudarjali vest in dolžnost, osebno etično maksimo.

Danes smo – bi morali biti – drugje. Onkraj para pravice-dolžnosti: v iskanju Dti (drugosti), Drugega.

Svoj članek konkretiziraš s tem, da si bolj kritičen do enega pola slovenske politike kot do drugega. S tabo se strinjam v kritiki »janševstva«. Ni le bolj nestrpnost. Zdaj družbo celo »konsolidira«, kar pomeni, da po tranziciji dosega stabilizacijo s prerazdelitvijo lastništva med tajkune. (Še) bolj demagogizira, bolj je hinavsko; si opazil, da se zdaj, ko (kadar koli) mu ustreza, tudi ono sklicuje na človekove pravice? Te so gumi, ki se ga da poljubno raztezati, maska, ki paše na vse obraze.

Levica je blažja – manj aktivna – v omenjenih negativnih lastnostih, a strukturno je ista; če bo Zares zares drug(ačen), ga bom podpiral; če bo le manj agresiven, bo isti, na volitvah bo izgubil, njegova morala bo le navidezna. Janševci titulirajo nasprotnike z državnimi sovražniki in narodnimi izdajalci, a celotna zgodba z odkritjem dogovora Janša-Sanader o provociranju konfliktov na morju kaže, da je tudi levica (Rop) ubrala isto pot; če je Janša storil, kar se mu očita, je res narodni-državni sovražnik-izdajalec. Je bil narodni izdajalec Kardelj (Kidrič), ki je dopuščal, da se jugovojska hrani zgolj iz slovenskih financ oz. ko je razpustil slovensko vojsko spomladi 1945? Korošec, ki je v marsičem podpiral beograjsko čaršijo? Šušteršič, ki je sodeloval s slovenskimi prasovražniki, Nemci oz. dunajskim dvorom? Tu so meje fluidne. Moja teza je, da je vsakdo izdajavec, jaz še posebej. Več eksistenc-vlog v enem človeku je strukturni pogoj za njegovo izdajavstvo. Kdor očita drugim izdajavstvo, pač ostaja pri mišljenju identitete.

Očitno si zoper NATO; meni se zdi komaj razumno, če je kdo zoper NATO. Bo Slovenija izpostavljena hrvaškim agresivnim težnjam? Ravnati kot leta 1939 Irska?

O žurnalizmu mislim še slabše kot ti; lahko postane to najina naslednja tema, če te s svojim pismom ne bom že vnaprej preveč odbil.

Naj sklenem; CrkMrk sta mi močno zoprna, vendar njunih kalibrov ne primerjam z mnogo hujšimi. Za hujšega imam kranjskega lumpenpredmestneža Grimsa, ki mu pravim – surovež – Wasserkopf; neustavljivo me spominja na – čeprav hudobno – vodeno glavo; vódeno in vodéno. Pa seveda samega Janšo, ki niha med cirkuškim hudičkom in samozazrtostjo, ki bi mogla biti kriminalna, res asocialna, zl(obn)a, zl(očinsk)a. Joseph Jerovšek, ki je podoben Brdavs (žalim), Antonij Jerovšek, ki je, če naj si sposodim barbarski stil, oče vseh laži, Obrekovanj, Poniglavosti, ipd., so vse kaj drugega kot klavrna možička, ki ju, sicer upravičeno, odklanjaš.

Crk je mamin sinček, predstavljam si ga le s slinčkom in dudo. Rad bi bil hudoben, a ni; čvekav je in samovšečen, bled in smrkav; tretjerazredna figura, ki se uveljavlja le po tretjerazrednih časopisih, kolikor ni velika večina slovenske politične kulture tretjerazredna. Mrk se dela bolj možatega, a je podobnejši Obloškemu Tončku (Rajtguznu), kakor ga imenuje Blaž Mozol, veliki klobasač; ali Petra Bohinjca **Štempiharju**; Mozol in njegovi so iz **Rokovnjačev**. Še Alešovčev in Danilov **Dimež, strah kranjske dežele** ni (Ž)Mrk; sodi le v

veseloigre, kakršne sta pisala Golar in Govekar, v novejšem času Petan in Fritz.

Bodi jima milostljiv, Matjaž! Skušaj najti argumente, ki bodo spodbijali moja stališča, vesel jih bom. Rad bi bil spet izdajavec samega sebe, trdil nekaj novega; a si ta hip nič ne izmislim.

Lepo pozdravljam tebe in tvojo (navsezadnje tudi svojo) družino

Taras

9. X. 07

P.S. V času, ko sem ti pisal tole pismo, si mi ti nanj odgovoril, srečala sva se, pri Bogomili, predvčerajšnjim; lepo in pomembno srečanje. Rad bi objavil fotose o njem: upam, da govorijo sami zase.

V tvojem novem pismu, še posebej pa v pogovoru med nami pa si razložil nekatera svoja stališča, dobil sem jih na osnovi strokovnih analiz, ki jih delata o zadevi z Nado. O različnih modelih današnje postindustrijske ali, kot praviš, postmaterialistične družbe; o korelacijah med solidarnostjo, mobilnostjo, aktivnostjo prebivalstva itn. Uvidel sem, da vem o stvari premalo, da bi diskutiral, dokler se bolje ne poučim; obljubil si mi nekaj svojih tekstov, željno jih pričakujem. Bojim se, da sem te – tvojo držo, miselnost – presojal preveč kot »novinar«, pavšalno, »politično«; da se nisem dovolj poglobil v vsebino vrednot, ki jih zagovarjaš. Pripovedoval si nama z Bogomilo – očetu in hčerki – o »neznanem drugem« itn., kar me je nenavadno zainteresiralo, kajti na Drugem stoji (in z njim pade) moja filozofija in teologija. Morda pa zganjam prehudo manihejstvo, ko tako in toto zavračam ta svet? Morda pa so ravno v nekaterih pozitivnih pojmi, ki jih uporabljaš, sledí Drugosti? In ni vse v (genetski) znanosti oz. paradoksalni – skoraj absurdni – »veri« v srečno naključje genetske revolucije, ampak je bistveno več, kot sem dozdej dopuščal, v pripravah nanjo, ki pa niso le stvar umskega eksperimentalnega kapitala, ampak tudi socialnih medčloveških razmerij? Morda pa sem se pustil preveč določiti po svojem odporu do družbe, zaradi svoje užaljenosti in zagrenjenosti do družbe, in ne vidim tega, kar je v nji »dobro«; vidim le Janše, Virke, SrKose, STH. Morda mi boš pokazal perspektivnejšo – primernejšo – pot, ki jo sam iščem, a komaj da najdevam. Tudi sam sem po strukturi »socialni erotik«, le predmet moje ljubezni mi je zmanjkal. Ostal mi je Drugi zunaj socialnih odnosov, kar pa najbrž ne zadošča.

Veliko pričakujem od tvojih informacij, Matjaž; to pismo beri z dodatkom, s tem **P.S.**

25. X. 07

PISMO KRISTIJANU MUCKU V

Slovenci bodo morali iznajti novo literaturo, ki bo zrcalila stvarnost, novo resničnost osvobojenih cankarjanskih hlapcev.

*Ivo Svetina: **Pasijon po Kocbeku***

Dragi prijatelj,

1

najprej nekaj uvoda. Pred leti sva si izmenja(va)la kar precej tehtnih javnih pisem. Se čudiš, da najino korespondenco tega tipa – »navadne« je še mnogo več – obnavljam? Preden sem odšel v Kanegro, si mi poslal svojo zadnjo dramo **Vehikel**. (**Vekel**; saj veš, čisto brez kratitščine ne morem, sicer pa bo moje pismo napisano v normalni topovski slovenščini; vsa knjiga, ki jo pismo sklepa, je v isti pisavi.) O **Veklu** si mi že precej govoril, zanesljivo že pred dvema letoma, ko sva vaju z Vero (midva z Alo) obiskala na pobočjih hribov nad Trzičem, nad Sv. Ano. Bilo je prelepo; žal sem že tedaj hodil s težavo, lani pa se skoraj premikati nisem mogel. Zdaj sem spravljen v red; vsa čast sijajnim zdravnikom, hvala za pomoč vajine prijateljice Zmage Skok in seveda Veri. Če bosta naslednje leto še v koči nad bistriško dolino (na drugi strani se vije venec grebena z Velikim vrhom, Košuto, Kladivom, nad Kofcami), se zanesljivo tam spet vidimo. Kolikokrat sva bila z Al(en)ko v tistih krajih; in kako sva uživala! Ne zadržujem se pred besedo: dobesedno uživala. Estetsko, v naravi.

To pismo bo daljše, kot pričakuješ. V njem bo – predvsem – govor o **Veklu**, a tudi o čem drugem. Kar pišem zdajle, je predgovor celoti. Zato ti moram povedati nekaj besed o celoti – knjiga se začneja z razpravo **Gledališče, politika, stvarnost, fikcija (GPSF)**. Naslov ti bo domač, kajti prav to so motivi, ki jih v najinih pismih in srečanjih nenehoma premlevava. O politiki še najmanj, več o gledališču; kako se stika s stvarnostjo in fikcijo. Ta sklop tém je središče, okrog katerega spletava najini filozofiji in niti micelija spet odpletava, z večjim in manjšim uspehom. Večina reči na svetu je podložna večjemu ali manjšemu uspehu; največjemu, kot ga doživlja Jančar, in prav majhnemu, kot je namenjen Čemažarju. Neuspešnost pa se da meriti na več načinov: s sprejemom pri publiku, to veš ti bolje od mene, saj si igravec, tako rekoč vsak večer pred pričakovanjem, ali bo uspeh ali ne; vsaj nekoč je bilo tako. Zdaj si bolj profesor na Akademiji za igravstvo. A problemu (ne)uspeha

se človek nikoli ne ogne; razen če omrtni. V takšnem stanju pa midva še nisva; niti ne najini ženi.

Že na začetku tega pisma ti smem in moram reči: tvoja zadnja drama je – zame, menda sem celo njen prvi bravec za vama – po mojih merilih uspeh. Zakaj tako mislim, ti kmalu razložim. Zavedam pa se: za ostale bo – verjetno – čudaška, nora. Razume »norca« le »norec«?

Pismo moraš brati sicer predvsem glede na **Vekel**, a tudi glede na celotno knjigo **Med sanjami in budnostjo (MSB)**. Vsi deli knjige, razprave-opeke v nji, so načrtno sestavljeni, že prej zamišljeni kot enotna kompozicija; nisem torej povsod razcepljeni dvojček. (Nekaj kratic bom ohranil: RazcDč že). Kdor bo knjigo bral konvencionalno, bo kmalu obupal, jo vrgel proč. (Kot tvojo dramo.) Prav; do takšnih bravecev mi ni. Kdor se ji bo hotel posvetiti, bo opazil v nji smotrnost, ki se je tudi meni razkrivala šele postopoma. Knjigo, ki jo ponekod imenujem Knjiga – napuh, SSL (samoslepilo) – sem začel pisati v začetku avgusta v Zgornji Radovni; ker je v veliki meri moj osebni dnevnik, sporočam v nji marsikaj sproti, tudi o njenih namenih, mojih pričakovanjih, ki jih gojim v zvezi z njo in so seveda fikcija, o kompoziciji, o spremembah poteka knjige. Žal – oz. sijajno, saj so me tam odlični zdravniki in enako odlične fizioterapevte pa ekscesivno dobra hrana! – so me v Šmarjeških toplicah odlično ozdravili, okrepili; operacije kolka, zgodila se je pred 3 mesci, skoraj ne čutim več; a pisati v zdravilišču nisem utegnil. Le veliko sem bral, **Oblomova, Komu zvoni?**, klasiko, silno užival ob tem – spet! Načrtujem, da bom tudi svoje opombe ob ponovno prebranih knjigah obširneje zapisal, veliko so mi romani dali misliti; a to se bo zgodilo šele v 2. knjigi iste serije. Naslovljena je – v vseh treh projektiranih knjigah – enako: **Med sanjami in budnostjo (MSB)**. Lahko pa ji bom dal tudi kak drugačen naslov; poznaš me, veš, da naslove knjig spreminjam do zadnjega. Za vsako ceno si hočem ohraniti svobodo. Najbrž je svoboda najvišja vrednota, ki jo priznavam, čeprav trdim včasih ravno nasprotno. Kot skoraj 80-leten bi iz izkustva dejal, da me najbolj pogaja potreba po svobodi, včasih tudi nevredni.

Izkoriščam te – ali priložnost –, da govorim o kompoziciji **MSB**, tudi o njeni vsebini, čeprav snov dejansko – po konvenciji – ne sodi v to pismo. A tudi v tem me poznaš; sploh glede pisma v celoti računam na tvojo blagohotnost. Pismo bo čudaško, za koga povsem zmedeno, zame ne; kompozicija v tej knjigi je bolj preudarjena (važna) kot v večini mojih siceršnjih knjig. Seveda ne misliš, da bom, posebej pa ne v pismu tebi, stereotipiziral. Bravcem nastavljam past; torej skoraj vsem, ki bodo vzeli knjigo v roke; le redkim.

Preizkusila bova, koliko kdo te reči zares bere, koliko pa mi le ljubeznivo sporoča, da je z veseljem mojo knjigo podrobno predelal itn., kar vse terja spodobnost. Ajda je poslala po E-mailu mojo prejšnjo knjigo – kar dve, **Nekrolog samemu sebi 1 in 2** – strokovnjakom in prijateljem, a se je po dveh mesecih oglasila le ena bravka, moja prijateljica in sestrična Metka Ličan Jerebova, iskreno hvaležna. Sicer pa vse tiho je bilo. Ala me tolaži, da moram počakati. Že že, in prav ima, a čakam že vse življenje. Tokrat sem poslal knjigi izbrancem, strokovnjakom, v želji, da z njimi o zame zelo važnih temah dialogiziram. Teksti so skoraj vsi napisani v klasični slovenščini, nekateri so še stari, torej dobri – ali vsaj boljši, kot jih pišem po Alinem mnenju zdaj –, nekateri v Slji (Sloveniji) sploh še niso bili objavljeni, politično važna pisma Dobrici Čosiću, Vladu Gotovcu, pozivajoče Veljku Rusu, izzivalno Dušanu

Jovanoviću, referate na različnih simpozijih in moja predavanja; ko bi se vsaj tisti, ki so me povabili predavat, pozanimali za te tekste! Pa nič. Moj leitmotiv: naredil sem preizkušnjo. Če tudi na ta moj vnovični eksperiment (na **MSB**) ne bo odmeva ali lažen odmev, bom zares vedel, pri čem sem. In bom manj knjig razdal s prošnjo za dialog; se bom še naprej osamljeval in zagrenjeval.

Res sem dobil zadnje čase kar nekaj povabil na simpozije in nastope; nekaterim sem ustregel. A zavedati se bom moral: vabijo me kot ime, ne kot misleca; ne kot nekoga, ki o določeni stvari kaj določenega in pomembnega misli. Ampak kot »korifejo«, akademika. Da bi se počutili (bi izgledali) prireditelji čim bolj objektivni v izbiri sodelavcev. Za vabili Jacka Kozaka in Barbare Orel tega ne trdim, sicer me ne bi povabila za uvodničarja na letošnjem Boršnikovem srečanju; tega tudi ne trdim za Mitjo Čandra, ki me je izbral skupaj z najvišjimi vrhovi današnje slovenske misli o literaturi in umetnosti, z Zlobcem, Kosom, Tomom Virkom. (Kasnejša opomba: Virk je kasneje umanjkal. Hm ...) Precej je odvisno od tega, kakšen bo odmev občinstva v Cankarjevem domu in na Boršniku; če bo le konvencionalen, se bom spet umaknil. Zakaj bi igral pajaca, turista, izložbeni izvesek? Če pa bo kaj smiselne diskusije – zmerom jo čakam, a redko doživim –, potem ... (Kasnejša opomba: nisem se še odločil.)

Prva opeka v **MSB** je kratko **Navodilo za branje**. Je resnobno; je tudi preambiciozno? Dt iščeva, Kristijan, a koliko jo najdeva, ti kot jaz? Mera najdene Dt (drugosti) je pri obeh vprašljiva. A oba na soroden način vrtava v témo in v temo. Tudi zato me je **Vekel** tako pritegnil. Odločno in samoumevno trdim, da je **Vekel** tvoja najboljša drama, najbolje komponirana, zame najjasnejša, čeprav polna paradoksov; paradoks(alen) je že njen pomenski okvir. Napisana je strastno, z navdihom, pripravljeno, nabita je s smislom oz. z iskanjem smisla – tudi tam, kjer se vrstijo strani poetične filozofije. Zvest si sebi, tj. načinu pisanja-raziskave, kot si jo udejanjal v svoji dramatikii, žal brez pravega uspeha pri občinstvu in kritiki, dozdej, v **Portimau**, **Imenih igre**, **Zalogu**. O skoraj vseh tvojih dramah sem – podrobno – pisal, zato imam neko pravico, da o njih sodim.

(Kot vidiš, vztrajam pri svoji metodi: sredi govora o **MSB** prehajam k tvoji drami; vendar, ne gre za isto temo? Kdor ne razume micelija, naju ne bo razumel; **Vekel** sam je tipično micelijski; vse se veže z vsem. Za ene sračje gnezdo, za druge – tudi zame – zgledovanje pri Deleuzu, glej njegov **Rhizom**.)

Kako je nastajala prva dejanska opeka v **MSB**, podrobno opisujem v **P.S.** k referatu, naslovljenem **GPSF**; v obsežnih **Opombah** k Referatu in k **P.S.** Ker nastopim v Mariboru 17. X., bo še čas, da v novi knjigi dodam svoje vtise po mojem nastopu oz. po javni diskusiji po mojem nastopu; če kakšna bo. Tudi to sodi v kontekst Referata in knjige: odmev občinstva. Z njim merim sprejemljivost, usmerjenost itn. publike. Del moje naloge (**RSD**) je sociologija; seveda posebnega tipa. A vsakdo, ki me pozna, ve, na kaj mora pri meni računati. Mitjo Velikonjo, ki piše sicer zanimive in sveže knjige, sem nehote dolgo vlekel za nos; spoštljivo se je obračal name, predaval sem na FDV na njegovo pobudo, pisal je o **RSD**, a nazadnje – že dolgo tega – je uvidel, da je njegova investicija vame odveč, zaman. In je odrezavo prekinil korespondenco. Pameten fant. Res, z obstoječo, veljavno (včasih sem ji rekel uradna, ker je bila obenem tudi partijska, zdaj je le v družbi prevladujoča,

izraža bistvo PMDbe, tj. postmoderne slovenske družbe) znanostjo moja znanost nima veliko opraviti. Sem pač – zelo – drugačen od ostalih, od družbene norme. Sem tudi drug(i)? To pa je drugo vprašanje; midva, prijatelj, dobro veva, kako težko je nanj odgovoriti.

Nekaj dnevnškega. Ponoči je udaril jugo. Brezvetrje. Začelo me je dušiti, tako da sem se mučil vso noč. Premišljeval sem, delal načrt za tole pismo, ostali čas pa sem – tudi koristno – porabil za poslušanje glasbe: tretja Schubertova simfonija, stotič že Straussovega **Zaratustro**, prvič – ni ne takó slábo – Švarovo baletno glasbo na prvi ljubljanski nastop Pie in Pina Mlakarja. (Napovedovalka si ni mogla kaj, da ne bi tudi Pii spremenila ime: v Pina. Ta dekleta – in moški – so paradigmatično neizobraženi. Sicer pa – tudi znanstvenice; pred kratkim sem poslušal eno od njih; trdila je, da je v **Pohujšanju** Konkordat Petrov pomočnik. Katero **Pohujšanje** je neki brala? Sicer pa tudi jaz rad potvarjam vsebine dram; takšni smo pač ustvarjalni in svobodni esejjisti.) Nato prelep Brahmsov kvartet; Brahmsovi kvarteti sodijo v vrh glasbe, vsaj zame. Wagner in Brahms, med sabo tekmeča, oba sta v meni. Če bi bil jaz enoten človek (MonPld – monolitna posamezna identiteta), bi bil ali Wagner ali Brahms; bi bila tudi knjiga **MSB** uglasbena na en leitmotiv. Pa ni; raznaša jo na vse strani. Te črte se spet združijo šele na koncu. Prav v tem pismu? Zdaj vidiš, prijatelj, koliko dam nanj!

Ves teden je bil skoraj brezoblačen. Piha sicer burja, z Alo se toplo oblačiva, kot da bi marca smučala na Komni; a v vodo kljub vsemu odhaja. Jaz preplavam že do meje kopališča, označene z belo vrvo; lani niti metra nisem zmogel. Zelo me izčrpa, a gre. Telesno napredujemo. Duhovno se ne dam, čeprav me duševno ogroža marsikaj. Počutim se preveč stisnjenega, pod pritiskom. Včeraj sem sanjal spet zelo neprijetne sanje; pri opoldanskem počitku. Skupaj so stale za kuhinjsko mizo – tisto iz leta 1940 na Rimski – babica Natalija, žena Alenka, hči Aksinja, vnukinja Severina; jaz v njihovi bližini, ob kuhinjski mizi, kakršna je v Avberu. V roki sem držal sekiro in z njo grozil, a mizama, ne ljudem. Ljudje so me gledali preplašeno, zgroženo. Da bi izlil svoj srd, sem mizi kar naprej prevračal, prijel sem vsako za eno nogo, ju zvrnil na glavo, čeprav sta masivni. Nato sem ju razsekaval. Vidiš, Kristijan, eden od vplivov tvoje drame, kjer simbolično nastopa sekira. (Boš kriv ti, če bom komu odsekal glavo? Pipanu, ker noče uprizarjati tvojih dram?)

Prejšnje dneve sem popravljaj nek svoj star tekst – iz leta 1979, **Dramaturška sondiranja**, 100 strani bo v knjigi. V nji je govor o Zajčevem **Vorancu**, o sekiri, ki je zanj tako simbolična. Spominjal sem se tudi sekire iz Zlatar-Freyeve grozljivke. Moje detinstvo – mladost – do 15. leta je potekalo v znamenju strahu, da se bodo moji bližnji sorodniki, pri katerih sem stanoval, med sabo pobili, tako so bili nasilni. Stric Boris – sodnik! –, babica Natalija, moja mati, po 45 pa še iz nemškega taborišča vrnivši se oče. Bežal sem, a kam? Jasno, kam. V literaturo; že v dramatiko. Vihti tudi lady Macbeth oz. njen soproj sekiro? Ni v Strniševem **Samorogu** imenovan ustanovitelj mesta Henrik Sekira? Ni v Zajčevi pesmi iz 58 – je ena prvih Zajčevih vrhunskih, posebej rad sem jo bral – o **Biku** verz o tem, kako mu sonce na vzhodu grozi s krvavo mesarsko sekiro? In giljotina, nastopajoča v Mrakovem **Mirabeauju**, s katerim sem se posebej ukvarjal, ga spravil na oder ljubljanske Drame, drugo ime za – tehnično izboljšano – sekiro? Imel sem znanko – iz leta 52, hčerko partizanskega majorja –, ki se je poročila z generalom Sekirnikom. Čudil sem

se ji; jaz bi terjal od soproga spremembo imena. Recimo v Medenjačka. Se že ludiram?

Sobota je, a okrog mene božanski mir, pokoj. Sosedov še ni; jih ne bo? En sosed, 50-letni Samo, menežer, ukvarja se z vrednostnimi papirji, simpatičen fant, je bil pred mesecem operiran; infarkt, naredili so mu tri obvoznice; zdaj je v Šmarjeških. Nesrečnež. Miren, dobrodušen, prijazen sosed je. Kar naprej na biciklu, športnik; in infarkt!

Nekaj okrog mene – sedim za prikolico, pod skalnato steno, visoko čez petdeset metrov, v starem kamnolomu – je smrdelo; z Alo sva stvar raziskala: »nešteto« praznih steklenic piva in vina, najini sorodniki jih niso, ko so odšli, odvrgli v za take reči namenjene kante. To so ga cukali! Midva z Alo v 8-dneh, kar sva na morju, nisva pokusila niti požirka alkohola. Bi ga, a ne smem. Kaj sploh smem? Skoraj nič, le delati, pa še v moje delo je začela Ala dvomiti. Najbrž ima prav, ostarel sem. Se bo to v tem pismu – v knjigi **MSB** – kaj poznalo? Ala mi svetuje, naj izdajam le še stare tekste, še neobjavljene. Pri tem me svari: nobenih opomb in komentarjev; z njimi vse poslabšaš, razvlečeš; ponavljaš se. Morda ima prav o tem, se še nisem odločil. Vsekakor mi zaupanje vase pada, celo rapidno. Tudi sladkega jem preveč, obnašam se kot otrok. Al(enk)i kradem sladkor in piškote, kot sem jih Nataliji 10-leten. Če ne jem sladkega, se mi pošteno vrti. Kaj storiti? Biti heroj, ki omedleva, kakor so dekleta v ruskih romanih iz srede 19. stoletja, v **Oblomovu** pristno, v **Selu Stepančikovu** kot teater? Sva že pri problemih gledališča, resnice-stvarnosti? Fikcij-izmišljije, celo laži? Privatne politike? Bosta oba para, Golobič in Širčeva, Barbara in Jacek, pritelovadila skoz goščavo **MSB** do točke, kjer sem zdaj, in videla, da so teme, ki sta mi jih predlagala ali določila, upoštevane, čeprav nekako okoli vogla?

Sonce je že blizu šotoru; še malo in bom moral mizo, na kateri tipkam, prenesti. Letos nisem srečal še nobenega ježa, pač pa skoraj vse Nemke in Nemce, s katerimi se videvamo že vsaj dve desetletji. Vsi s(m)o zdravci; smrt se nas ogiblje. Meni je prišla lani že zelo blizu, a zadnji hip si je premislila in odšla po zanjo bolj primerne. A zakaj so se ji zdeli moji prijatelji Kozak, Smole, Arzenšek, Pirjevec, Šeligo, Strniša, Rožanc bolj primerni? Odgovori, Kristijan, saj se kot jaz ukvarjaš – predvsem? – s smrtjo! Ali pa sva ob tem oba nema? Nema ne, o temi veliko piševa. Pa sva kaj dognala? Celu kaj dokončnega? (Kadar sem srečal Mraka, mi je sporočal kakšno svojo dokončno ugotovitev; brez vrednote dokončnosti ni mogel iz hiše, kot ne Janez (S)Podobnik brez pokončnosti.)

Moj načrt do četrtna, ko nastopim v Cankarjevem domu, je: napisati pismo tebi, Kristijan, nato pa esej **Srečanje z Lojzetom Kovačičem**, da si zabeležim za četrtkov večer pro memoria. Obujal bom spomine; da, tudi ta prijatelj, Lojze, je umrl; pa prijatelj Hieng.

Se spominjaš, Kristijan, kako sva – pred 3. desetletji – s tvojo barko priplula iz Pirana, kjer sva bila ponoči zasidrana, na obalo Kanegre, nato pa po uro in dve plavala ob obali gor in dol? Že jaz sem bil izvrsten plavalec, ti si bil še mnogo boljši. Prvi večer po prihodu v Piran sva se še napila, vdrila k Vladu Kozaku v njegovo hišo nad Portorožem; Branko Hofman je kar pobegnil, ko je videl, v kakšnem – agresivnem – stanju sva! Vlado pa me je bil silno vesel; kar verjeti ni mogel, da sem ga obiskal; in Dana. To je bilo moje zadnje srečanje z obema. Vlada sem kot otrok in mladenič neskončno

spoštoval, oboževal; bil je eden mojih glavnih nadomestnih očetov. Tudi rad sem ga imel. Kot svojega očeta? Ti posvečaš **Vekel** spominu svojega očeta. Tvoj je bil blag, nekoliko sem ga poznal, a malo; moj je bil neznosen.

Četrta opeka v **MSB (V kolikšni meri sem stvarnost, v kolikšni fikcija?)** je bolj spominska, manj posmehljiva, igriva, ludistična. Zato manj – vsaj nezavedno – poudarjam igro, bolj stvarnost; ta pa leze k spominskemu, ki je predvsem politično. Vse skupaj postaja zame gledališče; tudi zato sem se že v svojem otroštvu-najstništvu tako zatrapal v teater: v njem sem prepoznaval sebe, v mnogih odigranih vlogah in eksistencah. Ni naključje, da sta postala moja prva tesna prijatelja, Primož Kozak in Dominik Smole, dramatika (najboljša, seveda); da sem skoz vse življenje v največji meri prijateljaval z dramatikami, z Rožancem, Božičem, Zajcem, Šeligom, nazadnje s tabo, ki si ostal moj zadnji veliki prijatelj.

V tem je čer, bi dejal Močnik, čeprav izraz zame ni točen. Zakaj čer? Bolje je po srbsko: v tem je caka. Še bolje: v tem je poanta. **MSB** je v večjem delu tako posmehljiva, igriva, igračkasta, morda tudi cinično-skeptična, da je ne morem skleniti z istim tonom; recimo s kritiko zadnjih dveh dram Borisa A. Novaka, tudi v neposrednem pismu, a z jedko poanto. O tem kasneje več. Pismu BNaku (Borisu Novaku) mora slediti nekaj bolj »pozitivnega«, ali vsaj ne cenenege, aktualističnega, površno političnega, zabavljajško moralističnega. Takšno ne more biti pismo Briškemu, o njegovi drami **Ladja norcev (Splav)**. Tudi ne Pismo Krištofu Dovjaku, a žal nimam pri roki njegove dramaturške razčlembe Cankarjevih **Romantičnih duš (RomDuš)**; tekst sem nekam založil, a mi je blizu. Niti ne morem pisati o Kmedlovi dramatizaciji Bevkovega romana **Kaplan Martin Čedermac**; Kmed se je v nji preveč podredil duhu-normam 19-stoletja. Slovensko nacionalno zavest odobravam; a danes težko pišem o nji; zdelo bi se, kot da podpiram današnji gentilizem. Bližja mi je Kmedlova **Smrt dolgo po umiranju**, bližji **Mutasti bratje**. In komu bi lahko še pisal prijateljsko, a v zvezi s SD (slovensko dramatikom?) Andrej Rot ne piše dram. Sem z navedenimi priimki izčrpal repertoar mojih prijateljev, za katere upam, da me razumejo? Prepričan sem, da me od vseh najbližjih razumeš prav ti, Kristijan. Zato ta poseben poudarek v pismu tebi.

Zaradi prve, druge in tretje opeke bo morda do konca le-te prevladal vtis, kot da se predvsem posmehujem, igram; da mi vse »dol vis«. V precejšnji meri ta vtis popravljam z obema opekama, ki sledita: s kratkim koreferatom za društvo Zares in z obsežnimi **Opombami** k temu koreferatu; Širčeva in Golobič jih še ne poznata, izročil jima bom knjigo v celoti, ker je vsa skupaj ena opeka, ena razprava, eno – HKD – stališče. (HKD pomeni hiperkompleksno diferencirano.) Upam, da bo prišla **MSB** »do končne« oblike že oktobra. Zato hitim. Mora priti v stanje dokončne računalniške izdelanosti.

Pismi BNaku in tebi se skoraj izključujeta; oz. po svoje se dopolnjujeta; »pismo« njemu je vnaprej vsebovalo pismo tebi. Ne bi bilo fair – do BNaka, tebe pa bi spravljal v neroden položaj –, če bi v pismu tebi preveč zabavljajl čez tvojega »tekmeca«. Reči moram le nekaj: BNak je moje veliko razočaranje. Pismo njemu zame ni kar tako, ni pismo komurkoli, recimo Möderndorferju, ki ga komaj poznam, čeprav sva si dopisovala. (O njegovih dramah; o čem pa naj bi se pogovarjal z njim?) Na BNaka sem veliko stavil, morda v nekem hipu največ. Žal sem se uštel. Krištof Dovjak (Dak), ki mi je bil zelo blizu, mi je blizu ostal, svojo dramatikom je stopnjeval v smer, ki sem jo komaj dohajal, v

komaj slutenjske tenčice poezije, lirike, domišljije, kruto preizkušane eksistence, mejnih položajev, glej drami **Karuzo** in **Pipin Mali** itn. Dak je nedolžen in čist, ostal je v stanju med sanjami in budnostjo, v nečem čudovitem, komaj dojemljivem, a pravem, to čutim. BNaka pa je od **Lipicancev (Lipcev)** zaneslo v cenen moralizem, v družbeno politično kritiko, v smešen psevdaristokratizem, v komaj prikrit gentilizem; zame same pomote. BNak si je obul napačen čevljev; tudi škornje, kot sta jih nosila njegov oče in stric, bi moral pustiti pri miru. Hvalabogu, da Grki – glej **Kasandro** – še niso nosili škornjev; v opankah bi bil Boris bliže Grkom-pesnikom kot v jahalnih hlačah. Naj neham; ko preidem k BNaku, me takoj zgrabi potreba po norčevanju, tako strastno odklanjam njegovo visokomerno plemkost, enako kot pri njegovem kolegu Jelinčiču, ki pa ga BNak gotovo ne mara v svoji bližini. Desni in levi plemič.

V načrtu imam še precej pisem; a če bo pismo tebi, Kristijan, preveč naraslo, bodo morala načrtovana pisma odpasti; tudi Daku, Briškemu, celo hčerki Aksinji, ob njeni monodrami **Dnevnik Hiacinte Novak**. Tudi komentar k Dominikovemu pismu meni v Pariz leta 1958; tudi komentar zaključkov OZNE – o meni – v drugi polovici 60. let. Kaj pa **Srečanja s Kovačičem?**

Pustimo vprašanje neodgovorjeno. Prehajam k analizi **Vekla**.

2

Metodična uvodna pripomba. Bi se mi posrečilo staccato, odrezavo pisanje? Včasih tudi brez glagola? Nasprotno tistemu, ki ga prakticiram v prejšnjem delu knjige in ki je, razen **Prispevka za društvo Zares**, kot meni Ala, razvlečeno? Severina, ki se sicer ne spušča v kritična razmišljanja, mi je za tekst **V kolikšni meri sem?** nevprašana dejala, da je »kar v redu«. No, če misli ona tako, potem bo že nekaj na tem. (Ker bo ravno ona računalniško pretipkavala to pismo, me zanima, kako se bo odzvala na to mojo pripombo. Če se bo, jo bom komentiral. Z mano ni prijetno imeti opravka: vsakogar uporabim.) (Zlorabim?)

O čem razpravlja **Vekel?** O času, usodi, odrešenju, niču, obupu, dolgočasju itn. Ima obsežen repertoar tem. Takorekoč vse so teme iz dramatike, iz SD. In moje teme. Marsikje sva si s tabo, prijatelj, zelo blizu. Preblizu? Preblizu se ne da biti z nikomer. Morda s konstruktom o njem, a resnični on in drugi sta oddaljena od vsakega subjekta in PO (posamezne osebe) neskončno daleč. Neskončno? Ne ravno tako daleč, kajti potem bi si bili nedosegljivi. A zelo daleč. Sploh pa je le predpostavka, da si le moremo priti blizu. Morda se »razumemo« le prek idej, navad, stereotipov, splošnih rekel. In smo si tuji skoraj do kraja. Poudarjam: skoraj.

Z Alo sva si glede na najina odnosa z ostalimi zelo blizu; pa se vendar vse bolj sprašujem, če se sploh v čem razumeva, dotikava? Se le domeniva, da se razumeva? Tako se delava in verjameva – delava se, da verjameva –, da sva si blizu. A v resnici? Fikcija ali stvarnost, to najino – slehernikovo – verjetje? Politika gotovo; privatna. Gledališče? Gotovo, vsaj jaz kar naprej nekaj-nekoga igram. Ala je v tem bolj skromna. Tudi ti, Kristijan, si pristnejši od mene. Jaz se sam ne (s)poznam; blodim okrog praznega središča, ki sem si ga določil

kot sebe (sem predvsem avtist), a vsa moja določila o tem razumevanju mene in bližnjih so vprašljiva. Fikcije? Konstrukti? O tem govoriš v **Veklu**; držim se tvojih – **Veklovih** – tem.

Kdo in kaj je vehikel? Zaenkrat še ne vem; dramo sem enkrat prebral, enkrat preštudiral s kulijem v roki, skoraj vsak stavek v nji imam podčrtan in komentiran. Zdaj jo bom bral tretjič; se mi bo kaj več odprlo? Vehikel mi je zaenkrat nedostopen simbol. Nekaj počne, predstavlja, o njem razpravljajo, za nastopajoče ima magično moč, a? Je abra kadabra? Je leteča preproga? Prazna beseda, v katero lahko vsakdo investira, kar hoče, kot joker, ki je tako pomemben za BNaka v njegovi izvrstni – najboljši – drami **Hiša iz kart**? Bog z malo začetnico, torej malik?

Komentiram pripombe, ki sem si jih zapisal na prvo stran tvojega tipkopisa; hotel sem napisati Muckovega, nič hudega, morda kdaj tudi tako naredim: ko se kot analitik postavim v držo objektivnega opazovalca. Obe drži – kota presojanja – bom zamenjaval. Tudi micelij; ne le micelij v meni; mnoge črte so iz sveta zunaj mene. Oboje sem; mnoge eksistence-vloge (EV) v meni. Vse se križa. Sva zato oba le zmedena ali celo križana? Šeligo in Briški ugotovita, da se pravo križanje ne posreči, Mutovo v **Slovenski savni**, Sinovo, Cokijevo, Izovo v **Križu**. Briški veruje še – precej – manj kot Šel; tega zato odnese v praznino, ki jo zapolnjuje najprej s tragiko, **Ana**, ki pa je že odločno politična; nato vse bolj čisto politiko, General Sveto, **Sveta sarmatska kri**, v politično zgodovino. **Križ** je vendarle drama o trpljenju, ki ne potrebuje direktne politike. Božičev **Kriš** jo; Božič ve, zakaj je Križ(a) spremenil v Kriša. In kako so križani junaki v **Veklu**?

Vekel je drama, čeprav je poudarjeno pogovorna. Je poetično-filozofska drama, še bolj kot Zajčeva **Otroka reke (Otr)**, na način, kot so poetične D(ovj)akove drame, ki so tudi izrazito filozofske in fantastične. Tudi zato so mi blizu. In se ne morem navdušiti nad Muckove **Neskončno ljubljnim moškim**, nad Hočevanjeve **Smoletovim vrtom**, nad Makarovičeve **Teto Magdo**. Spletkarim, če zoperstavljam dve drami, Kodo in resno dramo, **Moškega** in **Vekel**? Prvo je pisala nečakinja, drugo stric. Desa in Kristijan. Skušal bom biti dosleden in bom enako ravnal v **Pismu hčerki Ak(sinj)i**. Oče in hči je še bolj tvegana tema: če oče javno presoja o hčerki, s katero ima naklonjene – celo odlične – odnose, vsaj zadnjih par let.

Prvi naslov mojega eseja o **Veklu**, ki mi je prišel na misel, je bil **O grehu in času**. Ustrezal bi; se dokončno še nisem odločil. O grehu in krivdi pišem v več svojih razpravah; recimo v **RSD** knjigi **Greh in iskanje kot izvor**, 2002, o dramskih tekstih **Brižinski spomeniki**, Trubarjev **Mali katakizem**, v knjigi **Krivda in sanja**, 1999, ob Bevkovi **Krivdi**; pa že prej v eseju **Brez krivde kriv**, o Torkarjevi dramatik, posebej – a ne le – o **Zlati mladini**, 1969, ponatis in komentar v knjigi **Taščica ali noj**, 1998.

V **Veklu** je res veliko filozofije; a ni le te. Je tudi veliko usode, groze, nevarnosti. Drama je odlično komponirana: groza se stopnjuje; na koncu pride do vseumora. Ali pa tudi ne, odvisno od interpretacije, kot pravi sam Muck, od kota viziranja, od konstruiranja resnice. Tema ostaja odprta. V Vombergarjevi **Vrnitvi**, podrobno sem jo analiziral, vemo, da plaz zares pokoplje pod sabo zlega Petra; **Vrnitev** je realistična – krščansko etična – drama; 1932. V **Veklu** o tem – o ničemer – ne vemo z gotovostjo. Sploh vemo o čem kaj več kot nič?

Nič? Huda beseda. Nekaj vemo, to že; a kaj to pomeni? Kot da bi se znašli sredi vrtinca, na samem, nedogeljivem, nejasnem, strašnem. Izraz vrtinec sem dal v naslov razprave in knjige, glej tipkopisno **V vrtincu samoprevar**, 2005. A to je analiza (post)NOB dram. Tudi **Vekel** se dotika NOB tematike, a navzven in čisto rahlo. Brez te tematike ne gre. Zelo jo upošteva Hočvarjeva; jo tudi Makara in Mucka? Naj se oglasita, če ne bosta z mojim tekstom-zgodbo zadovoljni. Ne pravim, da pišeta slabše od povesti Prennerjeve, nekaj sem jih obdelal, posebej dramo **Veliki mož**, v **RSD** knjigi-podnizu **DSPE**.

Vekel je tudi religiozna grozljivka, omenja se Macbeth, lady Macbeth, ki poriva možu sekuro v roke. Ves čas se ponavlja aluzija na Jezusa Kristusa, na ubitega (križanega, zaklanega, raztrganega; sparagmos grškega tipa). Tudi BNak je bil blizu temu svetu, v **Kasandri**; svetoval sem mu, naj nadaljuje z njim. A ni zmožgal. Se bo sorodne teme, kot je **Kasa(ndra)**, lotil zdaj, po uspehu **Lipcev**? A kaj, ko pa se svojega neuspeha ne zaveda; trdno je prepričan, da je prišla komedija izredno dobro skoz, pri publiku, kot uprizoritev, pri kritiki; kar se da zadovoljen je z njo. Zato se je lotil nečesa sorodnega, le da – z mojega vidika – še precej bolj napačnega od **Lipcev**. Moram ga stresti za ramena in mu – edini, pošteno, prijateljsko – reči, ga strezniti: Boris, zapik! Dve napaki si naredil, dovolj je! Loti se svoje temeljne ARF (avtorefleksije), AK (avtokritike), vse bo še dobro, v tebi je velik potencial, sicer ne bi napisal **Kase**. A najprej se moraš ozavestiti svoje napačne poti: psevdoaristokratizma pesmi, ki naj ne bi bile Armanijeva roba, žal so iz surovega usnja; niso dvorni konji, ampak človeški sleherniki, ki naj bi bili bližji Maksu iz **Kralja**, Jermanu iz **Hlapcev**, Kristijanu iz **Afere**, Kamnoseku iz **Pipina**, Osamljencu iz **Vekla**; ne pa baronu, kakršna sta Jelinčič in Smola. (Resnični priimek; gospod se predstavlja za barona, vodi ekskurzije po slovenski domovini, turistični vodič torej; soroden tistemu iz Krleževega **Areteja**? **Areteja** sem hotel dodati knjigi **MSB**, a bo najbrž izvisel; morda pa ne. Kompozicijo puščam odprto do konca, čeprav jo že v začetku vsake knjige skrbno planiram.)

Bog in bog sta kar naprej navzoča, le da se ne najdemo, kdaj je kateri Bog in kdaj bog; kdaj Drugi in kdaj malik. Se najdem – vem to – jaz, ko razmišljam o človeku-svetu, ko analitično (tj. resnobno) analiziram **Vekel**? Vem, da Dt (drugost) ni bog: a kako priti do Boga? Tu sva oba, Kristijan, v istih težavah. Oba se mučiva, naprezava, piševa, artikulirava; teme ne spustiva iz rok, a ... najin uspeh? Domisljica? Kaj če bi te prosil; napiši odgovor na ta moj esej o **Veklu**? In ga objaviva v **MSB**?

Ena osrednjih tem **Vekla (Pekla?)** – prav za prav dve, med sabo povezani temi – je preganjavica in voyerizem. Vse Ž me daje preganjavica, prisilne ideje, nočne mōre (pavor nocturnus). O klanju s sekuro sem sanjal tudi noč po tem, ko sem **Vekel** prebral. Voyer sem do neke mere; kot mladenič sem bil bolj, zdaj sem starec; zadnjič sem se zavedel, da niti občutkov orgazma ne morem več ponoviti, niti v spominu, tako sem se aseksualiziral, postal »svetnik-asket«. Po operaciji srca so mi izginili tudi občutki za hrano in barve; zdaj so se mi vrnil, za barve manj, za hrano čezmerni; obup, ker sem sladkorni bolnik! Vsak analitik je po strukturi voyer, gleduh; išče, kar je prikrito. Išče, čeprav ga za to, kar bo izbrskal, nihče ne prosi. Boš ti, Kristijan, zadovoljen z najdenim-zapisanim? Bom sploh kaj našel?

Eden zelo važnih simbolov v drami je (ime) Barka; več o tem, kaj pomeni – predstavlja, **Predstavo politike**, ki je lahko le privatna –, bom zapisal kasneje, ko pridem v podrobni analizi do Barke. Vsekakor ima več pomenov. Eden je vas Barka; je niso Nemci ali Italijani med vojno požgali? V Brkinih je, odkoder izvira en del Alininih prednikov, učitelja Sluge in Aline mame; Brezovica in Tatre. Od tam je bila tudi Šelova žena Lidija; dobro smo se razumeli, često sem prespal pri njih; še je živel njen nono, poznal je moje sorodnike Ličane, gospodarje v Ilirski Bistrici, župane, Kanclerji so bili, Lidijin priimek; Šel bi rad postal kancler, s Pirjevcem sva ga titulirala: predsednik.

Barka je tudi bife. Eno je drugo; ne Dt, ampak drugo, ki prekanjeno zamenjuje-nadomešča Dt. Zato imenujem, če le morem, to banalno drugo le drugačno ali ostalo. Vendar, zakaj ne bi mogel biti bife prostor dogajanja usode? Nekoč – v SSD – je bil, glej Golarjevo in mnoge druge drame; ne Druge! Zvezo z barko-ladjo v Briškega drami **Ladja norcev (Splav)** – primerjavo med obema – pa bom raziskal v analizi **Ladje**. O Briškega dramah moram pisati čimprej; zelo me zanimajo.

– Ko sem že mislil poglavje zaključiti, začeti s podrobno analizo drame, se mi je utrnila domislica; gola samovolja, bo dejala Ala. A zakaj ne, si pravim jaz? Navsezadnje odločam o svojih tekstih jaz. Šele nato mesto tukaj in zdaj bom postavil mota, namesto da bi jih dal na sam začetek razprave. Saj tudi gre za začetek podrobne analize razprave; torej sodijo sem. Joj, kako bi se jezili Koblar, Slodnjak, Vidmar!

3

Zašli smo v ta hrib. Babe zmešane.

– Kje so? V **Veklu** je topos izredno važen. Trojica smučarjev se umakne pred plazovi in snegom v koč, kjer živi čuden človek; nekdanji rudar, po imenu Tesnikar, asociacija na Temnikarja iz Cirila Kosmača **Balade o trobenti in oblaku** (deloma sem jo že obravnaval, a bom paralelo med Temnikarjem in Tesnikarjem še posebej), si je »postavil lastno elektrarno, izumlja« itn. Hoče živeti kot SAPO (svobodna avtonomna posamezna oseba).

Ker je vsaka oseba v **Veklu** sestavljena iz več EV oz. vsak je zdaj to, zdaj ono, pravi o Tesnikarju dramatik: »Po blodnjah skozi svet in čas ... doživi, da je Kurat. In puščavnik. A do konca ostane Tesnikar.« To je skrivnost več oseb hkrati v eni. Temo obravnavam na mnogih mestih v **RSD**. Tu le opozarjam nanjo; na sorodnosti med nama z Muckom, na to, da mi je **Vekel** pisan na kožo.

Sredi močnega sneženja se trojica, kakor v Boccaciovih novelah **Dekameron** v razmerah kuge pogovarja med sabo, se prepira, skuša utemeljiti svoje življenjske smisle, blodi, se opoteka; kot midva z Muckom. Da bi se vsakdo rešil, je vsakdo tudi ne-on. Kurat je zveza s Kuratom v Božičevi **Tomšičevi smrti**; Puščavnik je v **Pipinu malem** Kamnosek-Norec. Puščavniki so bili zelo različni, tudi kuratje. Biti ena vloga je za človeka mnogo premalo. Niti ne moremo vedeti, kaj-kdo je kurat. Micelij opozarja na to, kako so med sabo ljudje, ki

nastopajo v istih vlogah, recimo kot puščavniki ali kuratje ali osamljenci, različni. Vsaka V(loga) ima-tvori več €(ksistenc). Človeka ni mogoče identificirati, torej spoznati. Niti ne vem, ali je moj bližnji Dr(ugi), ali je privid, ki se je nalepil na določeno vlogo; vloge producira-terja in razporeja družba. Vse je negotovo. To je ena od bistvenih potez **Vekla** in vse Muckove dramatike. Se strinjaš, Kristijan?

Ta trojica »poskuša pri Tesnikarju premagati čas in stisko z besedovanjem.« Mogoča bi bila teorija-razlaga, da je govor (jezik) sploh nastal iz človekove (skrajne) stiske, iz želje-nuje premagati to stisko, ki je že kar katastrofa? Evolucija mu je dala večje možgane ipd., a kaj naj bi človek s tem darom? Je res dar? Ni dar Danajcev – leseni konj –, ki so ga Grki pripeljali v Trojo? Ponoči so iz njega poskakali vojščaki in Trojance premagali. Grški mit pravi, da je ogenj začetek-pogoj kulture: pečeno in kuhano, ne več surovo meso. To je gmotni razlog; je verjeten. A prav tedaj je človek iz živali postajal nekdo drug. Kdo? Človek. A kdo-kaj je to človek? Božji otrok, delan po božji podobi, kot zvemo iz judovske **Biblije**? Ali pa izdelek zlega boga, kot zvemo iz nekaterih drugih teogonij-antropogonij, tudi iz gnostičnih? Je bil v trenutku, ki ga opisujem kot prehod iz živali v ..., človek v možnosti, da postane angel, glej **Biblijo**, glej človeka pred izvirnim grehom, pa je edinstveno priložnost zamudil, ni postal niti Dr(ugi)? Ali pa mu je bilo določeno-usojeno, da gre skoz obliko-stopnjo človeka, kakršnega poznamo – pravim mu identitetni človek – in je možnost, da postane Dr, odrinjena v daljno prihodnost, v čas tretje genetske revolucije? O angelu sanjamo, hudiča se bojimo; oba modela doživljamo – tudi kot konkretne EV –, a ne vemo, kaj bi z njima. Rešitev so naše sanj(arij)e, projekti, konstrukti; so kaj več, kaj bolj otipljivega, stvarnega, ne le fikcija?

To zgodbo o človeku kot hudiču, angelu, možnosti za čezčloveka v mojem – ne v Nietzschejevem – pomenu obravnava dramatika, s tem tudi SD. Tudi dobre komedije; Cankarjev **Blagor**, morda celo Čufarjevi **Ščurki**, Partljičeve **Ribe na plitvini**, BNakova **Hiša iz kart**, Goljevščkove **Otrok, družina, družba**. V **Veklu**, ki je resna drama s prviniami tragedije in farse, ne vemo, pri čem smo. Kot midva s Kristijanom tega ne veva. Mar ne?

Je torej vse besedovanje – jezik, govor – le izpolnjevanje napačno zastavljene naloge? Ali napačen odgovor na zastavljeno vprašanje o tem, kako se odločiti v prelomnem trenutku med božjim in hudičevim? V živalih je oboje: božje in hudičevo, a nič od tega zares oz. odgovorno-zavestno. Zavestno je postalo šele v opisanem trenutku, ki ga **Biblija** razlaga kot hip, ko se vmeša v paradiz Adama in Eve Satan-Kača. Se da reči, da so tedaj nastale besede kot današnje? Torej besede-jezik zavajajo? Kakšna komunikacija bi se morala zgoditi-pričeti – strukturirati –, če človek v raji ne bi nasedel Kači? Gibi sami ne zadoščajo; živali so mojstri v njih, pa nič. Gledališče gibov, mima, telesnosti je bilo v resnici animalizacija; ne seže daleč oz. je le regres; dobro le kot eksperiment, da despiritualizira. Danes že čutimo posledice t(akšn)ega eksperimenta. Gledališče molka? K temu je težil Smole. A ga je izdal tudi ta konstrukt (SSL): Administratorka v **Zlatih čeveljčkih** se obesi. Dokončni molk človeka ali samomor; storil ga je Dominikov oče. Šel(igo) že prej opiše položaj nemosti: Vidina hčerka Darinka v **Lepi Vidi**. Res je, da na koncu drame Darinka spregovori, a skaže se, da bo postal ta govor le političen. Kot eksistencialen bo ostal molk, Darinka v Šelovi **Čarovnici iz Zgornje Davče**. Tudi v Mutu, **Savna**. Na veliko pa začenjajo ljudje čvekati; predvsem ko postanejo politiki,

že v **Ani**. A tu je tragedija strašna; retorizira pa se v **Volčjem času ljubezni**, ko se tragedija razpihne v redundantno ideologiziranje levih revolucionarjev in nadomeščanje pristinih čustev z govorjenjem.

Muck da veliko na pristnost in moč besed(ovanja), na filozofijo; rešuje se s poetizacijo filozofije. Šeligo ne, čeprav je po stroki čisti filozof. Šel ne verjame sili jezika; čuti-ve, da vodi jezik v samozavrtost. Muck sprejme samozavrtost; od nje ni toliko opredeljen kot Šel. Upa, da je med vrsticami – na narobni strani besed – mogoč stik z Dt. Ker tega Šel ni veroval, je moral v politiko; Mucku tega ni treba.

Koga naj posnemam, Mucka ali Šela? Z obema sem preživel mnogo časa, poznam ju od znotraj. Za koga naj se odločim? Za oba? V življenju sem bil kar precej politik, Muck nikoli. Nisem pa bil nikoli poklicni igravec, le režiser. Z Muckom sva se spoznala leta 61, ko je igral v Zajčevih **OtR (Otrokih reke)**; režiral sem jih jaz.

Če kaj počnem v obilici – celo ekscesoidno –, je to, da pišem: besede, govor ... Torej? Ne, ne morem reči z Galilejem: Eppur si muove. Le: eppur – in kljub temu – se ne odpovem jeziku. Pa čeprav me ne (pri)pelje nikamor. V politiki vem, da ne bom dosegel resnice. Torej že zdaj odgovarjam Golobičevi in Širčeve ponudbi: ne morem zraven, hvala? In je celotna knjiga **MSB** odkrivanje moje nemoči, da bi dosegel kar koli, ne Dt ne politični uspeh? Kaj dosegam? Ala bi dejala: zvečuješ količino besed, čvekaš. Ergo ... Molk?

Dragi Kristijan, če bom nadaljeval tako podrobno, se bo moj tekst razrasel v neobvladljivo. Ne smem. Torej: danes ga moram končati, vsaj njegov prvi del. Pa drugič naprej. Morda potrebujem prav tvoj odgovor.

4

Govorjenje o času je retorika.

– Res, ali sem prišel kam, ko sem v življenju toliko pisal-govorancil o času? Čas sem zapravljal, o tem ni dvoma. Pa sem kje kako vsaj v malem rekel tudi kaj bistvenega o času? Filozofi in pisatelji, Bergson in Proust, so zadevali v bistvo časa, seveda enega med mnogimi. Sam sem dolgo še kar izhajal brez mučnih vprašanj o času. Dražila so me vprašanja najprej o biti, nato o nič; o smislu in absurdu, ljubezni in sovraštvu, življenju in smrti itn.; a o času? Jasno je, da sem čez glavo potopljen vanj, odvisen od njega; vendar me kaj v njem moti ali vzdiguje? Niti ne. Kot da je zrak, v katerem živim, morje, v katerem plavam. Kot nekaj samoumevnega; determinanta, pogoj, v katerem se nahajam in ... in nič. Na smrt sem se pretekla 4 leta pripravljal, verjetno tudi pripravil; ni prišla; torej živimo naprej! Ko me obišče, bo konec. In? Ne vznemirja me. Dokler morem, bom pisal-govoril, trošil čas, potem pa naj se s temo ukvarjajo drugi (ostali). Jaz si zaslužim pokoj. (Si ga? Ga bom kdaj »užival«?)

Kot pokoj, ki je zunaj časa, ki je (ne)čas. Ni več vprašanj, tudi o času ne; ničesar. Do tedaj pa moram garati, pa čeprav brez uspeha. Brez vidnega uspeha? Brez kakršnega koli? Ne vem. Ker lani nisem umrl, pomeni – tako se da zadevo razlagati –, da mi je bil podarjen še določen čas. Za kaj drugega

naj ga uporabim kot za »isto«, kar delam od svojega 10. leta? Za razglabljanje o filozofskih problemih, tudi o času, tudi o naravi samih problemov, o tem, kako sem temeljni problem jaz sam, je slehernik?

Omenjena trojica iz **Vekla** je preživela svoj – poslednji – čas v skritem kotu med hribi, v obroču, v stiski. Kako bo živela naprej, če bo sploh živela? To je dobro vprašanje. Če sta oba odgovora isto – živela bo, ne bo živela –, je vse v najboljšem redu. Velja tudi zame. Ali živim? Bogve. Aلو mučim, to vem, pove mi. Je mučenje življenje? Sem mrtev in se mi le zdi, da živim? Privid, kot ga uprizarja Calderon v **Življenju-snu**? Nenehoma zadevam na ista vprašanja. Stvarnost? Fikcija-privid? Gledališče? Njegov del, v katerega spada moje pisanje o gledališču in SD?

Sem zadovoljen, kakor – kamor – mi teče beseda? Ne vem niti tega. Storim, kar zmorem in znam. Ali pa je to kaj vredno, ne vem. Tudi ne vem, kako bi zvedel. Temeljnih razločevanj nisem sposoben. Jih je sploh kdo? Oba želiva zatipati Dt, Kristijan. Tesnikar pravi: »Prebavljamo vedno nove obraze. Nismo pa sposobni v njih videti drugega.« Prav imaš. Kaj naj torej storim? Storiva?

V ljubezni. V nji lahko vzdržiš le z drugostjo.

Že, že, se strinjam. A kako vedeti, da je to, kar čutim, Dt? Pa ljubezen? Odkar sem izstopil iz KČe (Katoliške Cerkve), se mi je vse podrlo. Vse? Patetiziram. A bistvenega ne najdem več. Razrahljal se je temelj, vrti se kot pluta v vrtincu. Leta 88 sem vedel in veroval, zdaj ne vem in ne verujem. Le govoričim. Kaj si boš pomagal z mano, Kristijan? S tem mojim spisom? Z ruino, s starcem, ki ima le to prednost, da se zaveda, kaj je z njim. Če se zaveda; če le ne igra, da se zaveda. Kako pa naj razločim med zavestjo in samoslepilom (SSL)? Strniša se je te nerazločljivosti najjasneje zavedal v pesniških zbirkah **Odisej** in **Zvezde**. Tudi v dramah; a le do **Driade**.

Vehikulum je v jezikoslovju, ah, kaj bi razlagala, zveza med govorcji.

– Zveza že, tudi govorna, ne le spolna. A kaj pomeni? Koliko je vredna? Je resnična? Stvarna je, vsaj toliko, kolikor lahko pride – ne le – zaradi jezikovnih nesporazumov do sopomora med ljudmi. A kaj je sporazum? Le dejstvo, da se dva tolerirata, imata korist drug od drugega? Je bistvo vsega nesporazum, ki vidi v tragediji njegovo odkritje-prepoznanje, anagnoresis, v običajnem življenju, ki je sporazumevanje, pa prihaja do nenehnega soprehajanja sporazumov v nesporazume, védenja o nevedenju, molka, ki bi ga rada gojila Ala; pametnejša je od mene.

Navedel sem le nekaj mogočih motov. Skoraj vsaka izjava v **Veklu** bi mi lahko služila za tematiziranje problemov, za raztezanje pisma. Ala doživlja – kvalificira – to, kar zadnje čase počnem, kot eno sólo – povsem nepotrebno – raztezanje, razvlačevanje testa, ki morda ni do kraja tenko, morda pa tudi je in je vsa moja €(ksistenca) en sam moj napor dokazovanja lastnega vitalizma. Torej sem postavljač, gobec, plitva oseba. Morem pristati na to sodbo? (Če bo Ala, ko bo tale tekst popravljala, ugotovila, da sem jo narobe tolmačil, pa naj kaj pod črto ali kot P. S. doda.)

Trojica se imenuje: prvi je Aleš. Filmar, kar je v realistični projekciji. A je tudi Zatajevalec, Poročnik, Zet, Brezroki. Vse to ljudje smo. Zatajevalec je hudič, že od nekdaj; ob Zapeljivcu, Tožniku, glej Pregljev **Azazel**, Jeločnikovega Zasliševalca, **Simfonija iz Novega sveta**. Poročnikov je v SD vse polno, glej Cerkenikove **V kaverni**, Vombergarjevega v **Napadu**. Tudi Zetov ne manjka; glej Ivana Tomšiča **Dva zeta**. Niti Brezrokih; Ganglov junak **Mucij enoroki** je človek s štrcljem namesto roke.

Podobno je z igralko Lidijo. Je tudi Dvomljivka; iz dvomljivcev se dela gnoj v SD, od Spitigneva v levstikovem **Tugomerju** naprej. Je Mlajša sestra, kot je Sandra, založnica, Starejša sestra. Kar je v večini SD Br – Božičeva **Otroka reke**, **GiM (Gabrijel in Mihael)** –, je v **Veklu** sestristvo. Le da Muck teme ne razvija. Nakaže, kaj vse more v miceliju postati Čl kot posameznik-identiteta: tudi EDC (ekskluzivni dvojček, morivec svojega brata-sestre). O tem napleta Muck celo zgodbo, ki se zgodi v Barki, na barkah sveta. Lidija je tudi Hči; pol človeštva so hčere. In je Šepasta; tudi takšne poznamo, kot alter ego Konkordata iz **Pohujšanja**.

Sandra pa je Mati, glej Meškovo, Klopčičevo in Kajuhovo-Štihovo **Mater**; vsaka je nekoliko drugačna od ostalih. Nazadnje je Gluha, ker »razume veliko«. Točneje: le kot gluha lahko razume veliko. Gluši in mutci, slepci in invalidi; je to bolje od mojega nezmernege – neumnega – vitalizma? Kaj deš, Kristijan? Jaz odgovora nimam.

Ti bo pri odgovorih kaj pomagala tvoja žena Vera, glej čudovito Vero v **Napadu**? Jaz brez svoje žene – Alenke – ne bi mogel nič; Alenka je sestra Gregčeva, a v najini družini ni Gregca; Ala nima več sestre, Breda je že pokojna: »ima« pa Ala nečaka – Andreja Rusa iz društva Zares, Bredinega sina. (Je kdo Bredo ubil? Mene sta skušala ubiti moja Mati in babica; tudi oče. Le teta Sandka me je ljubila-trpela.) Kaj pa par Matjaž in Alenka? Matjaž je moj sin; ima ženo Nado (upanje), prej je imel ženo Polono. Moj sin Aleš ima sina Leandra, ki bi sodil v BNakovo **Kaso**, seveda po imenu, ne še po življenju-usodi; ima šele 4 leta, je moj najmlajši vnuk. Tudi Zala – moja pravnukinja – je iz slovenske narodne pesmi. Snaha Helena je iz **Kase**. Snaha Patricija je – vendar le po imenu – članica BNakove plemiške družine. Snaha Jasmina sodi že v orientalistiko. Vnukinja Bogomila v slovensko narobe-epopejo, v **Krst pri Savici**. Hči Ajda v poganske pripovedke. Hči Aksinja v Šolohova **Tihi Don**. Pravnukinja Lara v Pasternakov roman **Doktor Živago**. Jaz v Gogoljevega **Tarasa Buljbo**, ki vse premaga, lastnoročno ubije izdajalskega nemočnega sina Andreja, Poljaki pa čudovitega sina Ostapa; s sekiro? Sem prišel tja, kjer sem začel: pri obglavljenju? Moje asociacije so proste – surrealistične – le navidez začenjam z **Biblijo**, z obglavljenjem Janeza Krstnika, glej Hoffmanstahlovo **Salomo**; končujem z njo: s soobglavljenjem jugobratov 1991 in 1995. Priznam, zame je caput – glava, kapital, seveda umski – pogoj odrešitvi.

Kristijan, to pismo ni toliko izpoved, kolikor sem nameraval. Me je sram? Sem preveč samozavrt? Veliko je odvisno od tvojega odgovora.

Naj se jutri lotim vsaj ene Briškega drame, **Ladje norcev**? Da bi z njo dopolnil svet **Vehikla**? Do nastopa v Cankarjevem domu – do **Srečanja z Lojzetom Kovačičem** – je še štiri dni. Bom zmogel vsaj za silo »ujeti« še oba, Briškega in Lojzeta? Kam se mi mudi – zdaj, ko je »moja« smrt zame za nekaj časa odnehala? Me goni čas? Preostanek – premalo – časa? Me je strah? Naj

svoje pismo tebi, Kristijan, res imenujem s podnaslovom **O grehu in času?** Čas mi polzi med prsti, izginja v nič; greh? Sem sploh še zmožen za greh? Greh je polno mesto, identiteta; jaz pa sem le vrtnček okrog praznega mesta, mlinček na potočku v Jesihovi **Afriki**. Sem grešen zato, ker je moja vitalnost le še spomin? In se napihujem kot žaba?

Kako boš intoniral svoje pismo ti, prijatelj?

September 2007

PISMO MATJAŽU BRIŠKEMU

Več stvari ko izgubljam, polnejši postajam. Človek ustreza svoji najvišji ideji šele na svojem izgubljenem položaju, kjer nič več nima in samo še je.

*Ivo Svetina: **Pasijon po Kocbeku***

Dragi dramatik,

1

oba sva na **Splavu**, ki ste ga podnaslovili **Ladja norcev**. Poznam več takšnih splavov in ladij; enega je naslikal Gericault, pred pol stoletja sem si ga hodil vsaj enkrat na teden ogledovat v Louvre. To je splav obupancev, ki so od žeje in lakote – ali od česa drugega, ne manj važnega: od pomanjkanja smisla v tem življenju – že znoreli. Druga je ladja norcev, kakršno opisuje Foucault v **Rojstvu klinike**; na takšne ladje so zdravi naložili bolne-nore, tudi gobave; ladje so plule po rekah, stopiti z njih ni smel nihče, ljudje na ladjah so bili nanje internirani kot v azile zaprtega tipa, kot kriminalci na Hudičeve otoke, izolirani, prav za prav v taboriščih, kakršne so v 20-stoletju izumili Sovjeti, italijanski fašisti in nemški nacisti; prvo je okusil moj ujec, mamin brat Ernst Tomc, drugi dve moj oče; Al(enk)ina teta Danica Goljevšček je morala v Bazilikato že pred vojno.

Tako je bilo; na takšne ladje je ta svet navajen. Danes jih je sicer Zahod začel odklanjati, češ da so v neskladju s človekovimi pravicami. A kaj je s tem storil? Vso družbo je naredil za azil, za psihiatrični zavod odprtega tipa. Priznal je, da bistvene razlike med uradno patentiranimi norci in tistimi, ki živimo v ti. normalnem življenju, ni. Če se priznajo človekove pravice vsem – sleherniku –, pomeni, da razlike med norcem, zločincem in navadnim spodobnim človekom ni več. Mar to dejstvo-stanje kritiziram? Sploh ne. Drži. Vi to veste, Matjaž, jaz to vem. Drugi (ostali) tega nočejo priznati, a to naju ne briga; kaj pa so ljudje pripravljene priznati, če jim je v škodo?

Zaključujem eno od svojih knjig, naslovljena je **Med sanjami in budnostjo (MSB)**, govori o razmerjih med politiko, gledališčem, stvarnostjo, fikcijo itn. V njej so objavljeni različni moji spisi, napisani v zadnjih par mescih, a komponirani kot kompleksna celota. Knjigo bi rad sklenil z osebnimi nagovori, s pismi nekaterim svojim prijateljem, bližnjim, s spomini nanje; ko boste knjigo brali, kmalu, je skoraj dogotovljena, boste videli, koga vse sem vključil. Politike, gledališke in filozofske teoretike, dramatike, sorodnike, pokojne

prijatelje. Rad bi se izpovedal: določil svoj odnos do marsičesa. Ali se mi je posrečilo, o tem boste sodili vi, eden mojih bravcev, ki me razume; poleg Kristijana Mucka in peščice.

Vaš položaj je verjetno še bistveno manj ugoden kot moj, vsaj tako sklepam iz **Splava**. Jaz imam ženo, ki ni le moj prijatelj, ampak skoz pol stoletja moj sodelavec; sva dva v istem. (Kar pa more biti tudi zelo dvoumna ugotovitev; ste brali Vilčnikovo dramo **Enajsto čudo**? Vi uprizarjate dvojnost in dvojkovstvo; v **Splavu** nastopajo samo pari, od posamezne identitete, ki se cepi v dva, leva in Desna glava («dve glavi istega telesa siamskih dvojkov»), prek dveh razbojnikov, ki sta dejansko en sam, a v dveh telesih, Prvi in Drugi mornar, do Krmarja in – kasnejše – njegove žene, do Pesnika in Anit, njegovega dekleta, nazadnje do dveh otrok, Prvega in drugega. Edini, ki je sam, ni Pesnik, značilno, ampak Slepec; zanj pravite, da »ga nikoli ni bilo«; »vsi ostali so, kar so«; torej so, medtem ko Slepec ni.

Slepec je v starem mitu nemalokrat Videc; a tak ni Tejrezijas v Smoletovi **Antigoni (SAnti)**. Za razliko od Sofoklejevega Tejrezija, ki je še klasičen – pozitiven – slepec-videc, je Smoletov slepar. (Kaj bi rekel ludizem na besedno igro: slepec in slepar?) Z vašim je še huje: ni ga. Je ni(č), ki govori. A kaj je govor (jezik)? Koliko je vredno besedovanje? Ni ena sama diskomunikacija, napačna rešitev iz dileme, nastale v trenutku, ko se je odločalo, kaj-kdo se bo razvil iz živali-opice: ali čezčlovek, Drugi, ali ponesrečeno bitje, pošast, kakršno sta zaplodila Desna in leva glava, ki nadaljujeta **Enajsto čudo**, ali Prvi in Drugi mornar ali – jo bosta – Pesnik in Anit, slehernik. Tej pošasti – vnaprejšnjemu ponesrečencu ali krivcu – je ime človek. S pojavom nisva zadovoljna ne vi, Matjaž, ne jaz. In še marsikdo ne. So bili zadovoljni Ajshil, Sofoklej, Beckett, Dostojevski? Komu slediva? Tem ali humaniteti Mateja Bora v **Raztrgancih (Razcih)**, Janeza Evangelista Kreka v drami **Tri sestre**, kjer avtor trdi, da je le »moški glava«. (Ena sama glava je gospodar; tako trdi identitetno mišljenje.)

Jaz imam 19 potomcev, sem na koncu poti življenja. Nekaj ostaja za mano. Ne vem, kaj; ne vem, koliko je to vredno; a nekaj sem sproduciral. Vi ste na začetku, vsaj tako se doživljate. Na koncu **Splava**, ki je sicer tudi abortus – torej otrok ne bi smelo in moglo biti več –, nastopita Dva otroka, katerih zadnji stavek-izjava je: »Na zadnji strani si, kjer je vsega konec. Nikjer, ker je vsega **konec**.« Ni le konec drame; za otroka – za vas? – je konec človeka, sveta, smisla, biti, »vsega«. (V **Enajstem čudu** se osebi šele razcepita.) Če nimate (še?) otrok in žene, imate štiri – zame pomembne – SD (slovenske drame). Vas ne zadovoljujejo? Menite, da mene zadovoljuje 150 mojih izdanih knjig? Nisem gotov, ali so rojene ali abortirane. Menda v svojem življenju še nikdar nisem tako malo – skoraj nič – vedel, kot danes. Je to le melanholija starca ali pomeni, da je prišel starec končno – iz svojega slepega gonskega norega vitalizma – k pameti? Ali pa bom ostal Starec-norec?

Matjaž, osebno se komaj poznavata; videla sva se le parkrat in še to bežno. Korespondirava, a s kratkimi sporočili, čeprav vsebinsko polnimi. Jaz zmerom nakracam nekoliko več, kot je potrebno, a v osnovi sva si tujca. Koliko si človek sploh ni tujec, se sprašujete v **Splavu**? Koliko ni povsem sam? Kaj je osamljenost? Samota? Kaj pomeni biti sam?

Vam se Osamljenec, kakršen nastopa v Muckovem **Vehiklu (Veklu)** razpolavlja v dvoje; kot pri RokGreju, glej **Enajsto čudo**. (Morda napišem tudi o tej drami kaj, zelo je zanimiva.) Pri osamljenosti vztrajate; berem izjavo Anit

o Pesniku: »Neprilagojen.« Pesnik o sebi: »Sam, osamljen na robu življenja.« Anit: »Pa vendar se nama križajo smeri!« Križajo? Ali tako, da se dva srečata, ali tako, da se pobijeta, drug zoper drugega, drug drugega pribija na križ? Če sem prav razumel vašo prejšnjo dramo **Križ**, o nji sem obsežno pisal, ste v nji naslikali (ne)možnega Kristusa, ki ga križajo in vendar ne, ker je križ(anje) resnica in resničnost, v PM (postmoderni) družbi pa je vse simulacija, igra (ludizem), nadomestek, retorika; ne smeš verjeti ničemur, kar se dela za to ali ono. Vse je beseda. Je v besedovanju kaj resnice? Priznam: ne vem. Morda nekaj, da skoznjo slutim Dt (drugost). Morda je tudi Dr le moj konstrukt, želja, SSL (samoslepilo), hrepenenje, katero omenjate tudi vi.

Vsaj ena od oseb **Splava** naredi samomor; tema mi je blizu, ne le zaradi mojega brata AlešaK. Samomor naredi Vesna. Krmarja ubijeta Mornarja, ki sta morivca kot takšna. Glavi sta polni mesti, sta bit; Glava=kapital. Vesna skoči v vodo, se utopi. Voda je arhaični simbol za kaos, za nezavedno, za – polni – nič. (Se je Pirjevec zavedal, kaj uči, ko se je tako navduševal nad polno – Parmenidovo – bitjo, polnim mestom? Po mojem je učil poln – dopolnjen – nič; bil je druga plat Diogena. Tudi Kratila, ki ga inteligentno obravnava Gregor Golobič in ki je znamenje za molk – in ne za politiko; je tudi Golobič – samotematizirano – dvojen? Podobnik je dvojen le kot hinavec. Odprta vprašanja.)

Ste brali Jarčevega **Ognjenega zmaja**? O tej drami sem napisal študijo, v **SD 20-let**; če knjige nimate, vam jo lahko pošljem. Kako gledate na **Zmaja**, dogaja se prav tako na morju kot **Splav**? Na odnose med Kapitanom, Krmarjem, Starcem, Plavačem? Saj mi ne zamerite, kajne, če vas opozarjam na povezave v SD. Dobro veste, da je zame vse micelij. Če bi kaj napisali o svojem odnosu do **Zmaja**, bi vam odgovoril. Naj pride tudi vaša drama v govor, kjer je že Jarčeva. Nama ostane kaj drugega kot po-govor? Tudi z Muckom? In D(ovj)akom? In Vilčnikom?

Upoštevate najboljšo tradicijo: dramski svet Strniše in Zajca. **Otroka reke (Otr)** in **Samorog (Sam)** sta bila teksta, iz katerih sem rasel tudi jaz ali ju sooblikoval. **Otr** sem – 1961 – celo režiral, zato vem, kdo je Pesnik; sugestivno ga je odigral pokojni (še eden pokojnik!) Dare Ulaga. Kaj zmore ta pesnik? Iz sebe izpeti dva, ki sta si ne le brat in sestra, ampak en sam, razcepljen v dva; rodi ju mati Reka, a rodi spet Reko, ki je bit-na (ženska), in Dan(a), ki se zvečer utrne. Reka se vali večno, polna, gosta v sebi; ne potrebuje smisla. Dan pa je brat noči; s Sestro se dejansko ne more srečati, kot se ne Kastor in Poluks. Hoče Zajc reči, da človek ne more srečati (so)človeka, nikogar? In so moji otroci zame Kastorja le Poluksi, na oni strani sveta? Celó moja žena Al(enk)a? Smem postavljati tako drzne, kočljive, tragične, desperatske domneve? (Teh vprašanj se dotikam že v **Pismu Mucku**.)

Brez – bratov – dvojčkov (**Gabrijel in Mihael**, Snoj), sester dvojčic (Margarite in Uršule, **Sam**), brata in sestre (**Otr**), ne gre. V teh likih je skrita resnica. Bo v njih, če jih razrešim, razrešena uganka? Rešen človek-svet? Odkrita ne le Obljubljena dežela, ki jo omenjate, ampak najden čezčlovek, tisto bitje, ki bi moralo nastati pred milijonom let ali pred polstotisočletjem, v genetski revoluciji, a ni? Se bo vsak tak načrt ponesrečil?

O marsičem sem že – v **RSD** in drugje – pisal; po svoje sem realist, moj vzor je Balzac, tj. nepregledna množica pojavov. Brez nje ni micelija, **Rhizôma**. A sta mi še bliže Sofoklejeva dvojčka, glej **Sedmerico pred Tebami**, Eteokla in

Polinejka, nastopata tudi v Jov(anović)evi **Antigoni (JAnti)**. Kaj sem jaz? Ali drugi kot ostali, ali Dr(ugi) kot predstavnik Dti (drugosti)? Sem sam kot izmišljujoči si svet? Sem sploh kaj in kdo? Če sem krmar, ali vem, kam krmarim?

Ne vem. K Dti, to že; a kaj-kje je Dt? Če sem otrok, to sem, vidim le konec, kot ga vidi pravi božji otrok. Sem obe Glavi, ki sta porodili spačka-človeka in sta proizvod splavljenega človeka? Tudi to sem, že od nekdaj, še preden sta me Deleuze in Guattary, ljubezenski par homoseksualcev, poučila globlje, kdo sta dva v enem, eden v dveh ali v nikomer ali v vsakomer. Guattaryja je vzela, Deleuze je zaradi obupa nad izgubo ... koga? partnerja ali ljubega? ... skočil iz desetega nadstropja stolpnice. Kaj je s tem dokazal? Da tudi on noče biti, če ni ljubljenega? Da hoče z njim ... kam? V nič? V Dt?

Vi, Matjaž, pišete tudi – predvsem – o tem. Pesnik: »Nimam izbire.« Prvi mornar: »Ker je ni!« Bila je, trdim, izbira pred tistim usodnim milijonom ali tisoči let; torej je čas bil; v času bi se morala razrešiti – preusmeriti – usoda sveta, nastati čezčlovek oz. človek kot Dr(ugi); torej ne (identitetni) človek, ne tak, kakršen je zdaj, ampak ... kakšen? Oba ga iščeva, Matjaž; iščeta ga Muck in D(ovj)ak, a ... Dak je šel v **Karuzu** in **Pipinu Malem** zelo daleč: do Norca, Samomorivca, Kamnoseka-Delavca; je kam prišel? Tja, kamor greste vi trije, bi šel rad tudi jaz. Nekako hodim, se opotekam, vlečem za glavo, a ...?

Slepec: »Zvezde?« Strniševe **Zvezde**, ki jih vidi – slepec, prerok, iskavec – **Odisej**, popotnik, krmar, na ladji? Zvezd ni več; vse je zagrnila noč. Pesnik dobesedno: zvezd »ni«. Slepec: »ker svetloba jemlje oči!« Tako mislim – verujem – tudi jaz. Za vas, Matjaž, in zame je vse vera; no ja, tudi razum, sicer ne bi pisali vi dram, jaz ne analiz teh dram. Pa vendar; ne veva, kaj je ta vera. Ve Slepec? Trdi: »Pa kljub temu so!«, zvezde. Slepcu bi verjel: »Da moraš skozi temo.« Svetloba res zaslepljuje; o tem pišem podrobno v analizi **Pipina Malega**, ki ga Pipan (Veliki?) ni hotel uprizoriti. Je pa uprizoril Tadlov **Anywhere**, Petanov **Začetek konca**. (Ali je tega le napovedoval?)

Slepec: »Zapiši vse, kar se je splavilo.« Kot ladja iz doka, kot spaček iz maternice. Poskušava; poskuša Balzac v meni. Poslušam Slepeca: »Ti samo vzemi pero!« Pravim kot Pesnik: »In s tabo v temô! Skoz poplavo smeri!« Kolikim smerem sem sledil, ker sem jim zaupal? Mraku? Vladu Kozaku? Petru Seliškarju? Veljku Rusu? Celu ubogemu Koncilji, ki ima vero trdno kot skalo, na kateri je sezidal Elliot svojo Cerkev, glej dramo-zbor (oratorij) **Skala**. In? Kam so me pripeljali? Ivan v konstrukt o odrešujočem Bogu neznanecu, Vlado k veri v komunizem, nato k skepsi v isti cilj. Peter v heglovski vserazum(evanje), vsetolmačenje; Veljko v občestvo, ki ga je nazadnje sam zreduciral na skupino strokovnjakov po svetu, ki se ubadajo z družbo, kot da ne bi bilo važnejših problemov: svet in človek kot takšna! Niso me zapeljevali; vsem sem verjel-sledil, vse ponotranjil, vsi so v meni, vsi imajo prav; vendar, mar nis(m)o vsi prekratki? Tudi Zajc je bil prekratek, potonil je že v **Otr**; tu se je posušil, kot delček prahu; v **Potohodcu** je izginil v prepadu nič-a-groze. Nikjer ni prišel do vere. Strnišu se je posrečilo, z Uršulo v **Samu**, s Priorjem v **Ljercih**; Smoletu v **SAnti**, Kozaku v Kristijan, **Afera**. Vsi omenjeni še obstajajo? V dramah, v meni? Ali tudi v meni usihajo, v dramah pa so zamrznjeni, ker jih komaj kdo bere, ker se današnje človeštvo nahaja v polarni zimi? Mar ne zadošča ta komaj kdo? Ta komaj kdo ste zanesljivo vi, Matjaž, pa je Krištof, pa je

Kristijan; pa je morda kak Križani. Pa je Ala; opoteka se kot jaz, a ne popusti. In je Ajda, ki je ozdravela od raka in vztraja kot sonce opoldne.

Slepec nastopi še enkrat, proti koncu drame. Pesnik dvomi, kot Zajčev, ki se v **Otr** zapije; Strnišev se v **Driadi** zapije do konca, le še kolovrati, božji potepuh, nedolžno in butasto, skoz svet. »Vse za prazen nič.« Slepec: »Skozi nič!« Mu dajem prav. Pesnik povzame, a dvomljiv: »V večno temo!« Slepec: »Stran od razsvetljenih poti!« Trije ste me razumeli, Matjaž, zadošča; pa Ala in Ajda; zadošča. Pesnik: »Na poteh, kjer se človek rad izgubi.« **Holzwege**. A Heidegger se je našel, z njim Pirjevec v polni biti, z njima Hribar v Svetosti življenja; midva ne, Matjaž. Slepec: »Izgubi se in našel boš vse!« Vse, kar moreš: to pa je sama pot, kot sem nasvet sprejel od Lao-Tseja, od **Tao-te-kinga**, že dvajsetleten. Pot je vse in bit nič, parafraziram Cankarjevega Petra, glej **Pohujšanje**. V **La Stradi** se Zampano ponesreči, o tem piše tudi Širčeva; Gelsomina obleži ob poti, zapuščena, gre v nič, ki je ... kaj? Je odrešenje? Razlagam **La Strado (Pot)** prav? Ali si izmišljam, potvarjam celo njeno vsebino, kot počnem tolikokrat?

Pesnik je prepričan, da je našel pravo pot. »Odrešil sem vas slepil« ... Pomembno je »vse, kar je onkraj tega, kar te stvari presega.« In kje je to, se sprašujem z Mornarjem? »Končno na koncu poti?« Kje je konec te in vsake poti? V krogu ne, cirkularno mišljenje je mitsko, je v Šeligovem-Klopčičevem tekstu **Agathe Schwarzkobler**. V Ravnjakovem **Feniksovem letu**. To je danes magična – lažja, napačna, zapeljiva – pot, pot, ki je krog, grabljenje za lastni rep.

En konec je konec posamezne drame; konec posamezn(ikov)ega življenja. Nato je konec brez konca, svet-predpostavka, po kateri ne smemo misliti ne začetka ne konca, pa tudi kroga ne; le micelij, ki je za nepoučenega zgolj goščava-kaos. Mornar: »In kje se drama konča?« Anit: »Onkraj tega ...« To bi lahko dejal tudi Slepec; in **Santa**. (Koliko je Anit Antigona? Mnogo dam na besedne igre. Ludist. Vraževerec, ki igra svojo vero. – Kaj pa: Anti-Anit?) Mornar: »In kje je to?« onkraj sveta? Anit: »Kjer se izteče beseda!« Res je, dalje ne moremo. Tudi Muck misli tako; iz **Vehikla** bi se dalo navesti marsikaj sorodnega.

Slepčeva zadnja beseda: »Odtod boš moral sam«, kot **Santa**; že kot Tone v Smoletovem **Potovanju v Koromandijo**. Pesnik: »Kdo mi bo kazal pravo pot?«, ki si jo vsi tako želimo? »Tvoja vera!« Vera v kaj? ... »Zdaj pa tja čez ... kjer se izteče vsaka beseda in kjer ti ostane samo še vera.« Onkraj besede? Kot čustva, ne kot artikulirana v jezik? Ali v kaj, kar tudi čustvo ni? Kar bi mogla biti drža, kakršno bi moral najti-odkriti, a jo je zgrešil človek pred milijoni leti ali pred pol stotisočletja?

2

Nečesa se v pismu, Matjaž, še nisem dotaknil: politike. V Muckovi drami **Vehikel** je politike tako malo, da se jo je komaj potrebno dotakniti; nastopa le kot aluzija, kot ozadje, kot glasba, ki – kakor v filmih – zapolnjuje ozadje kot štimunga. V **Splavu** je namigov na politiko več, pa vendar ne preveč.

Splav obravnava politiko le toliko, kolikor se reče politika početju, ki izhaja iz polaščanja, iz dejavnosti-bitnosti (ob)last, ki sem jo tudi kot izraz često uporabljal že v reviji *Perspektive*; zato je izraz s svojo vsebino določeval tudi Zajčevo duhovno obzorje, ko je Zajc pisal **Otr**. V *Perspektivah* je bil izraz splošno sprejet; najmanj ga je maral Pučnik, kar je razumljivo. Pučnik je bil politik, politik pa ve, da brez osvojitve oblasti ni nič mogoče, družbe ne spremeniti, ne zboljšati sveta-človeka. Pučnik je v kritiki mojega gesla (ob)last podčrtaval, da odloča le to, kakšna je oblast, ki jo – recimo uporniki – hočejo: ali dobra ali slaba. Isto so govorili predvojni komunisti zoper kritike oblasti kot takšne: imeli so jih za anarhiste, proudhonovce («Lastnina je tatvina»), irealne, fantaste. Zaničevali so jih. Tako je Pučnik zaničeval tudi nas – mojo oz. našo grupo-generacijo –, kolikor mu ni sledila. Leta 58 mu je nekoliko sledila, leta 64 v večini; jaz in Veljko Rus ne, da ne govorim o Kosu in Kozaku. V drugi polovici 60. let se je tudi Veljko opredelil za oblast, le da za antitotalitarno, raziskoval je strukture oblasti. Kos je pristal na totalitarizem razumno, modro, praktično, instrumentalno. Kozaka je dvojnost v njem – bil je RazčDč ali razcepljeni dvojček – ugonobila, se kar ni mogel za nič določnega zares in do konca odločiti, odkar je priznal, da je izgubil vero v levo revolucijo, **Legenda o svetem Che**. Jaz – z Rožancem in še kdo – pa sem pristal na večstrankarsko, kapitalistično oblast; Kos na enopartijsko, na vladajočo, le da v mehki – Majerjevi, Zlobčevi – različici. Kje ste vi, dragi Matjaž?

Knjigo, katero sklepajo pisma vam, Mucku, D(ovj)aku in analiza RokGrejeve drame **Enajsto čudo**, to je moja nova odločitev in kompozicijski načrt, uvaja moj mariborski-borštниковski Referat, ta pa je naslovljen: **Gledališče, politika, stvarnost, fikcija**. To so teme, ki jih je za naslov letošnjega simpozija določil zadevni odbor Srečanja, verjetno pa še posebej Orlova. Na teme sem takoj pristal, saj gre za teme mojega življenja, če se smem izraziti zanosno. Z gledališčem se ukvarjam od malega, manj s politiko, a me je morda še bolj določila od gledališča; v stvarnosti ne morem ne biti, s pogojem, da je tisto, kar imam za stvarnost, res stvarnost. Če ne vem – vsaj zanesljiveje ne –, kaj je stvarnost, kako naj vem, kaj je fikcija? Nasprotje tistega, kar imam za stvarnost, a nasprotij je – vsaj zame, za deleuzovsko filozofijo – veliko, štrlijo na vse strani. Je sicer eno temeljno nasprotje, ki je seveda zelo zamotano (HKD – hiperkompleksna diferenciranost), kar pomeni, da ima vsaka drža-točka-stvar (stvar ni stvarnost, stvar je predmet ali tema) mnogo nasprotij. Nasprotja nastajajo iz nesoglasij, na začetku že iz razlik. Če svet ni eno (k tej trditvi se je nagibal Pirjevec, po zgledu Parmenidesa in Platona), ampak vsaj dvoje na radikalen način, kot pri gnostikih, iz dvojega pa se razčlenjuje, seka, množi v mnogoštevilno, nastopijo prej ko prej tudi razmerja nasprotovanja, izključevanj (EDč – ekskluzivni dvojček, brata, ki se med sabo pobijata, **GiM** ali **Gabrijel in Mihael**, **ŠpK** ali **Španska kraljica**, Vanja in Kostja, **JAnta** ali Eteokles in Polinejkes). Primerov je kot listja in trave. Dč (dvojček) pride z drugim Dčem lahko v harmonijo, redkejši primeri, glej končno stanje v Gecljevi drami **Sovraštvo med bratoma**; lahko v na vse strani odprt paradoks, lahko v samozaprto klavsko brezizhodnost, usodo, kjer je svoboda povsem odpovedala.

Gledališča ne more biti, če ni fikcije ali domišljije-izmišljije, svobodnih predstav; a tudi ne, če ni v drami nobene stvarnosti. Vsaj telesa igravcev morajo biti, po navadi tudi zvoki, ki jih oddajajo s telesi in še bolj z usti; povsem na robu – kot eksperimenti – so lahko drame, v katerih se molči, Vita

Tauferja **Silence, silence**, in celo drame, v katerih se molči in sedi ali stoji ves čas dogajanja (dogajanja?) drame pri miru. Ponavadi pa se v dramah giblje, hodi, sedi, govori, kriči, poje itn. Teme pogovorov morajo biti – ponavadi so – znane, da jim občinstvo lahko sledi; da se lahko z njimi poisti; da jih dogajanje na odru zanima: smrt, trpljenje, obup, smešnost, podučenost, zlati nauki, zabavljaštvo itn.; seznam tem je brezkraven, zato je tudi dramatika brezkravna, vsaj v variacijah. Gozzi je sicer določil nekaj deset temeljnih tem, a te se nato cepijo v vse mogoče konce in komajulovljivosti.

Ne pravim, da v vseh, a v mnogih obdobjih se dramatika ukvarja s politiko; v slovenski je že od začetka, od **Matička**, precej navzoča. Ko rečemo politika, mislimo na družbeno, strankarsko, državno. Ne pozabimo pa niti na osebno-privatno politiko; verjetno je še važnejša od družbene, saj jo mora gojiti vsakdo. Če je ne, gorje mu! V določenih likih se obe politiki stikata, prepletata, v **Macbethu**, v **Romantičnih dušah**, v **Pipinu Malem**, v **Legendi o Che**, v **Igri za igro**, v **S(am)orogu**. Za ti. velike drame je značilno, da sta politiki nerazdvojljivi, glej **Orestejo**, **Ifigenijo v Avlidi**, v **Bakhantkah** (Dioniz in Pentej), v **Okovanem Prometeju** (Zevs in Prometej), v **Kralju Learu** (pristranost strasti, ki ima za vodenje države usodne konsekvence).

NOBD in SPED si ni mogoče predstavljati brez odločilnega sodelovanja politike v njiju, domobrancev, partizanov, Nemcev, Italijanov, KČe, strank; in seveda personalnih doživetij, Miholova ljubezen do Vide, **Razci**, Stotnikova do Vere, **Napad**. Za drame današnje mlajše generacije slovenskih dramatikov je tipičen odmik od politike; danes je preneznatna, čeprav zelo glasna. Prenizkotna je, da bi mogla biti kaj več kot snov za burko, glej **Möd(erndorferj)eve** komedije, **Limonado slovenico**, Fritzevo **Rdeči kotiček**, Mikelnov **Miklavžev večer**, Petanovega **Zmagoslava Slovena**. Brž ko pa drama preide v resno ali celo v tragedijo, postane politika pomembnejša; ker ni nove ali je nova prebedna, se dramatik vrača k stari. Novo (Janševo itn.) obravnava spotoma, skoraj s prezirom. Tudi vi, Matjaž.

Politika je del pollaščenja: osvajanja – koncentriranja – kapitala, trgovine z njim; je ekspliciten primer boja med tekmeci in sovražniki za zmago, za čisto oblast, ki je najmočnejša tedaj, ko poseduje tudi last(nino). Po svoje zmerom poseduje tudi (s)last; in je v nji dovolj močna strast. Hitler je imel skrajne strasti: največji Už od mogočih: umor milijonov; enako Himmler, tudi Stalin. Ne verjamem, da Jugopolitiki niso maja in junija 1945 čutili nobene slasti, ko so si zasigurali (ob)last z zunajsodnimi poboji domobrancev, ustašev, četnikov, sovražnih civilistov, »kulakov«, s povojnimi procesi. Nagode in Kidrič sta bila tekmeca tako radikalne vrste, da Kidrič »tovariša« ni mogel pustiti nekaznovanega, nezmlatega v odpadke; ali pa Tomšičeva Vodetovo. Perverzna sla(st) je le ena – skrajna – oblika slasti kot takšne.

Mučiti otroka in/ali ubijati tisoče, ni navsezadnje to ista stvar? Kvantiteta diferira, a kvaliteta sle? So oznovci ob tem, ko so sekali s sekirami v tilnike z žico zvezanih in pred njimi klečečih domobrancev, ejakulirali, čutili od tem orgazem? Zakaj ne? Stava je bila na veliko, zastavek celotna eksistenca človeka, ki se je v nadaljnjih letih zapijal, kot Jože Šiška, Luka Vidmar, Tonček Turnher, Žan More.

V knjigi **MSB** se veliko ludiram. Tudi iz strahu pred prisilnimi predstavami, ki so od mojega očeta prešle name. Danes sem sanjal, da grozim s sekiro svoji ženi, babici, hčerki; da jih pobijam s težko letvijo; ne dotikam se jih, le

zamahujem s hlodom, kot Krpan, a pazim, da niso v njegovem dosegu. Zanimivo, v sanjah ne nastopajo ne moja mati, s katero nisem bil v dobrih odnosih, ne ena hčerka ne noben sin. Ne razumem. Pa me je mati posebej sadistično mučila; in omenjena hčerka – v njenem detinstvu, zdaj ne več, zdaj sva pristna prijatelja – tudi. A Ala? Zadnje čase sem – je moje pisanje **RSD** – pod hudo kritiko; nič ji ni dobro. Posebno pričujoča knjiga **MSB**. Upira se ji, ta zmeda (micelij?). Pritiska name; kdo? Ala in zmeda, obe. Naj rečem: ženska, ime ti je zmeda? Naj dodam: zmeda, si prešla iz ženske vame? Kaos je menda srednjega spola ali celo moškega. Ni značilen za vse nas, za moške in ženske?

[Kasnejša opomba; je najboljša razlaga teme-problema. – Nisem bil čisto gotov, kako bo reagirala na moja opažanja Ala. Ker pišem zadnja leta kar se da odkrito – do drugih in do sebe –, Ale oz. najinega odnosa ne morem (ne smem) dajati v oklepaj; temu bi se reklo tabu. Moja življenjska naloga je že od nekdanj kršiti tabuje; čeprav so bile – z današnjega vidika – te kršitve nekoč komaj opazne, a Partija je delala iz njih velike konsekvence. Danes so kršitve kar hude, a ljudje so strpnejši, niso več indoktrinirani, vsaj ne po etičnih skrajnostih, ki so mnogokrat le maske utilitarnih banaliteta. Z Alo se pogovarjava o vsem, kar se naju tiče, o najinih značajih, napakah, grehih, krivdah, a v javnosti – ki je resda glede mojih spisov zelo omejena, niso brani – sem ji prizanašal. Ji smem še naprej?

Danes, par mescev po zapisanem, je najin odnos z Alo ne le bistveno boljši, celo optimalen je. To se nama dogaja skoz vse življenje, gordol ritem; najbrž se dogaja vsakomur, razen popolnim pustežem. Vendar, glede na svoj značaj, temne(jše) plati najinega razmerja – spore – hitro pozabim, niti spomnim se nanje ne več; kar ni dobro. Ne zato, da bi gojil zamero, ampak da bi gledal na naju – na najino realnost – čim manj pristransko; da bi vedel, kaj se nama je godilo, kaj sva čutila v dušah, kaj sva tudi počela, tudi manj svetle stvari. Zato je prav, da tokrat svoja bolj trpka opažanja zapišem, zapisal sem jih v Pismu vam, Matjaž, s katerim se komaj poznavam, kar se mi zdi najprimerneje, ker nimate nikakršnega privatnega in čustvenega interesa do Ale in mene. Prav za prav ste »zlorabljeni«; upam, da le v prenesenem pomenu. Moj oče in mati sta si, ko sta bila sprta, pisala – ledena – pisemca; česa takega midva z Alo v življenju niti poskusila nisva, tako se nama je to zdelo pod častjo. Tudi nisva iskala, nobeden od naju, zaveznikov v najinih sporih in ločevanjih; nič niso o najinih zadevah vedeli niti najini starši; šele otroci, ko so bili vsaj najstniki. Tem sva bila dolžna sporočiti stvarna stanja. Razumeli so, nikdar se niso odločali ne zame, ne za Alo; bili so skrajno nepristranski. Tudi jaz kot mladenič, ker sem moral pred nekakšnim organom, ki je pomagal zakoncem, medirati med očetom in materjo, ki sta bila na robu razveze zakona. Vse analogne probleme sva opravila z Alo sama; in jih tudi ustrezno – zmerom s pogovorom in radikalno ARF-AK analizo – rešila; upam, da se nama starcema ne bo več treba zares prepirati ali čustveno vojskovati.

Takšno – v temelju nekonfliktno – eksistencialno in versko-etično stanje gojiva že 30 let, od najine notranje preobrazbe sredi 70-let, ko sva postala psevdohipija, začela nositi zgolj kavbojke, se deklarirala za prebivalca paleolitika, dobe preobilja; večini reči, ki sva jih imela, sva se odrekla, začela potovati po tujini oz. bivati v velemestih, Pariz, Berlin, Hamburg, Rim, v

poselskih sobicah, si kuhala na majčken plinski gorilnik, posta(ja)la asketa. To je bil čas, ko sem se – v nekaj letih samopredelave – odrekel ludizmu-karnizmu, iskal odgovornejšo zavezo, po Mraku naj bi bila brezpogojna. Nekako – na eni ravni – je tudi bila: zaveza zgolj iskanju smisla-drugosti. To je bila prehodna stopnja do najinega evangeljskega krščanstva, ko sva že resno načrtovala odhod v samostan, se že konkretno dogovarjala z menihi. Otroci so tačas odrasli, lahko sva jim prepustila vse svoje nepremično premoženje, dve hiši sva podedovala prav tedaj, eno smo naredili iz ruševin sami; izprosila sva si le »kot« v Ljubljani in dosmrtno bivanje v avberskem poslopju. Ala je podarila svoje boljše obleke, celo del nakita – razen tistega, ki je imel simbolično vrednost – znankam, jaz sem ohranil le eno obleko s suknjičem, ki mi jo je podarila šivilja – sešila jo je nekemu športniku, a mu je bila pretesna. Itn. Od tedaj sva čist in 90 % srečen zakon; od tedaj – od 1976 – nisem spolno nadlegoval nobene ženske več, čeprav sem bil v vrhu svoje seksualne čutnosti. Le tak sem si upal v KC; le tak sem čutil v sebi tudi pravico, da smem iz KCe, ker ne odhajam iz nižjih pobud, ampak zato, da bi prišel naprej in drugam, od hinavcev in polaščevalcev – tudi slastnežev, vse do pedofilov – k najtežjim oblikam obstoja. Sodim, da se nama – obema – je posrečilo.

Najin »problem« je bil tokrat le začasen, empiričen, ne strukturen. A ne brez pomena. Moja zdajšnja razlaga je takšnale: približno 4 leta sem telesno propadal, 8 operacij in narkoz, od raka do zamenjave obvoznic, popravila srčnih črpalk in ponovne zamenjave kolka. Bila so obdobja, ko nisem mogel niti po stopnicah; zdravniki so me reševali in rešili, s srčnim spodbujevalnikom pa z večkratno vgraditvijo mehanične opornice v koronarke pa ... Zdravniki so velemojstri ohranjanja življenja, celo zdravja; hvaležen sem jim, da so mi dali še čas za razmišljanje o svetu, človeku, sebi.

Vse več sem se ukvarjal s smrtjo, točneje: s staranjem na smrt; podrobneje na več drugih mestih. Ne le, da sem smrt preučeval kot najbližji predmet – usodo – od znotraj; z njo sem se pomiril, spoznal, da je alter ego življenja, Vita-Mors, s tem si šele zares dobro razložil Gradnikovo poezijo (Eros-Thanatos), ki sem jo oboževal od svojega 14. leta. Ob tem pa sem postajal vse bolj temačen, kar je umljivo. Življenju sem se vse bolj odrekal, živel vse bolj v kondiciji pričakovane in kot najvišje vrednote doživljane smrti.

Vse to, o čemer pripovedujem, za Alo ni moglo imeti ugodnih nasledkov, kajti jaz sem po naravi vitalist, ona je nagnjena k AD (avtodestrukciji), k preveliki zadržanosti, k antiekspanziji. Ko sem tri mesece po srčni operaciji le vegetiral, komaj sem se premikal, sokrvica mi je tekla tudi iz zdrave noge (iz tiste, iz katere mi operater ni pobral žil), tako da so bile rjuhe krvave, nogi sta zatekli kot pri hudem vodeničarju, cele noči sem se dušil itn., mi je Ala ves čas stala junaško ob strani, skrajno požrtvovalno, niti vzdigovati se nisem mogel sam. Bodrila me je, bila »popolna«. Šele kasneje mi je priznala, da je čez dan kazala vesel obraz, cele noči pa prejokala; jaz je seveda nisem slišal, spim z zamaški v ušesih.

Izčrpala se je. Zdaj pa obrat. Jaz, ki sem – skoraj – umiral, se naenkrat poberem, vrne se mi vitalizem, ekspanzionizem, postanem AgrĕkzPlid (kratitščina!), začnem pisati, polagoma toliko kot v najboljših svojih letih, se začenjvam udeleževati na robu celo političnega življenja, stopam v javnost, ona pa ... Veselje zaradi moje ozdravitve je čutila veliko in pristno, a obenem tudi strašno izčrpanost, v mojih težkih trenutkih se mi je posvetila do zadnjih moči,

ni pa telesno ravno najbolj robusten stvor. Ni verjela, da bo vzdržala ta moj obrat, to moje novo življenje – revitalizacijo. Tudi sam sem se spremembam v sebi čudil, a zakaj bi jih zatiral? Z njimi sem pretiraval, evforija me je odnašala pod nebo. Ustavi se! mi je svetoval Veljko Rus. Mi spet režeš krila? sem očital Ali. Nekaj mescev sem divjal. Prve dni, ko sem se vrnil od operacije, sem pri priči začel pisati-študirati, eno uro sem tipkal, mi je postalo slabo do nezavesti, sem se vlegel za četrte ure, pa nazaj za stroj. Vsak dan sem zmoget več. Od operacije mi je – močno – slabil spomin, me meglila diskoncentracija. Vsak dan sem vadil določene tekste, številke – rojstne letnice, naslove knjig ipd. –, da bi si vrnil duševno kondicijo: v nekaj mescih se mi je posrečilo. Ko sem o tem govoril zdravnikom, me res niso karali, pametni so, a spodbujali me niso, čutili so se odgovorne zame. Vedeli so, da sem norec in obenem zelo discipliniran človek, a kaj bo iz mojega eksperimentiranja s sabo, niso mogli biti gotovi. Potihem pa so mi le dajali moralno podporo. Zaupali so mi. Pa sem predaval – na izust – pri slavistih, povabila me je dr. Pezdirčeva, šlo je, še prav dobro, niti ene spominske luknje. Pa sem sprejel vabilo na Borštnikov simpozij pa na nastop v CD – o lojzetu Kovačiču; tudi to dvoje je minilo brez težav, sproščeno, samozavestno. Za kako dolgo sem se rešil?

Ala, narcis, govorim spet o sebi; naj začnem z motivom krokodilov, čez dva stavka sem že pri sebi, obravnavam temo Krokodili in jaz; no ja, zveza je tokrat očitna. Naj se vrnem k namenu, zakaj pišem ta intermezzo.

Prvič, Ala ni verjela, da je moje ozdravljenje tako veliko; tudi sam nisem verjel – kar naprej sem se čudil –, a jaz sem užival v svoji oživitvi (sem človek užitka, zato imam toliko povedati čezenj!), ona pa ne; meni še največ zaupa od vsega na svetu, zdaj pa je posumila tudi vame. Zdelo se ji je, da se mi je rahlo zmedlo; morda senilnost. Da se prvič v življenju napačno ocenjujem: precenjujem. Več ko se delal, več sem nalagal nanjo, saj mora do trikrat korigirati moje tekste, izredno naporen posel, še posebej za njene oči, ki se tudi rapidno slabšajo. Pomenilo je dneve garanja; in noči. Letos bom izdal ne vem koliko knjig, brez Ale ne bi izšla nobena. Uprlo se ji je. Začela me je zavirati. Se strinjam, če je šlo za moje spet puerilne ekscese. A ni šlo; to vidiva zdaj oba, mineva leto dni od operacije srca, moja volja-sla-strast za delo ne le da se ni zmanjšala, morda se je čut poslanstva celo zvečal. Norim od udejanjanja vizije. Mislim nove misli; v času bolezni sem se res začel ponavljati, Ala je imela prav. Vzdrževal sem kondicijo, pa čeprav s slabšimi teksti.

Dobil sem celo vtis, kot da me sovraži; prvič v življenju. Ne strastno, ne čisto zares, a nekako vendar. Moj status oživitve iz sparagmosa – lik Dioniza, s katerim sva se oba veliko ukvarjala, **Sežgani in prerojeni človek** je dal sijajni naslov svoji edini bolj teoretični knjigi kolega akademik Matičetov –, vrnitve v lik mladega boga, ki spet začenja svojo preteklo pot, Dioniz po Aziji, jaz k središču slovenstva, ne, Ali ni šla ta predpostavka po grlu preveč tekoče; bala se je, da se bom vrnil, kar je običajno, kot karikatura.

Zdaj sem na preskušnji. Sem karikatura, zgodovinska obnova starca kot farse? Ali sem res prerojen? Zdaj dokončno še ne morem vedeti. (Dokončno?) Zdi se, da delujem pristno; nekaj mlajših ljudi, kot ste vi, Matjaž, veruje v moje delo in poslanstvo, na nek način vsaj. Tudi Ala se je obrnila na to pot, vsekakor zadnjih 14 dni, po uspešnih mojih preskusih na predavanjih – javnih

nastopih, ko je videla, da po naporih ne sedam fizično skupaj, da celo bolje spim, da lahko takoj naslednje jutro študiram-tipkam. Ne boji se več, da grem čez mero; čez mero grem, a čez mero običajnega, razumnega, ne čez svojo mero, ta se je še malo raztegnila. Do kdaj? Ne vem. Ni važno. Zdaj teče. Bo še čas, upam, da bom spet doživljal v sebi staranje-na-smrt. Zdajle teče mimo mene bog Kairos, prepričan sem, da je pristen; zgrabi, Taras! V tem pomenu celo pristajaj na geslo: Carpe diem! Če pomeni dan moč udejanjanja videnja, ne pa samoslepilo fiktivnih sanjarij.

Z Alo sva prebredla spet eno krizo. Po vsaki stiski sva močnejša. Nikoli pa ne veva, ali bova krizo, v kateri sva, zmogla premagati, obvladati. Tvegava. Ne greva na sigurno, na sporazum-dogovor dveh omaganih.]

Rešiti ta problem z Alo je najina osebna politika; ne znam si razložiti, kaj je z Alo. Naj si oskrbim manj vredne razlage? Da je ljubosumna name, mi zavida, ker mi tako teče delo, njej pa ne, upira se ji? Morda misli, da sem postal jalov (starec), ki se le kompenzira, podobno kot Petanov junak, glej **Začetek konca**, le da Petanov lik muči spolnost, zame spolnost ne obstaja več, sem tudi glede spolnih želj neobčutljiv, »impotenten.« Mene – in to skrajno – priteza **RSD**, iskanje smisla, pisanje o vijugah in krivinah življenja. Pa saj me je od nekdanj, torej nič novega! Le ne neha se. Motiv za kracanje po papirju je ostal isti kot nekoč. Zakaj me – ga – je Ala nekoč odobraval, zdaj ga ne? Dine ga že od nekdanj ni; ko sam ni mogel pisati – o, kje bi dobil siže? je vokal –, se je spravil name in me takole analiziral; priznam, duhovito, oba sva se zabavala, a vzel ga nisem zares. Alo pa jemljem zares. Straši me. Izgubljam samozavest? Postajam še bolj osamljen in zagrenjen?

Dine mi je govoril: saj veš, Tarca, kam spadaš: v psihiatrično bolnišnico. Tam bodo skrbeli zate, tam so v službi odlični strokovnjaki. Poznajo-uporabljajo še stare metode: najprej injekcija, takšna konjska, v rit; nato natik prisilnega jopiča. Dokler se ne umiriš, to je, dokler ne obljubiš, da boš utihnil; zavezati se moraš, da boš samo kracal po papirju, brez glasov. Potem ti bodo jopič olajšali, polagoma odvezali, če se boš prikazal zaupanja vreden. Potem ti bodo nosili papir, precej papirja, kulije, podlago za pisanje; in ti dovolili, da po papirju čečkaš po mili volji. Najustreznejše bi bile črne tablice, kakršne so poznali Grki, da se jih sproti zbrisati. Še midva sva se učila z njih; a ker se svet modernizira, boš dobival na obe strani čist-nepopisan papir, seveda v razumnih – omejenih – količinah, nekaj ga mora ostati za šol(arj)e. Zato ti svetujem, piši z malimi črkami, ne kot Mrak, štiri vrstice čez celo stran, in še to postrani; kot da bi Ivanček kdaj pil! Ker boš imel namesto navadnih oken železne križe (spet križ in to čisto v moji bližini, čez obzorje), boš skoz odprtine križa odmetaval popisan – popackan – papir. Do večera se bo pod tvojim oknom nabrala gora odpadnega gradiva, nič hudega, zvečer pride za to zadolžen veter in smeti odnese. Zjutraj pa Jovo nanovo.

Ker sem tvoj prijatelj, te bom prišel večkrat obiskat. V bližini Studenca je dišeč bife; tam se da posedati od jutra do večera. Tam je prostor zame, za Dominika; oblast – tudi zdravstvena – ve, da nisem nevaren (tedaj Dine še ni napisal **SAnte**). Iskal bom pravi siže, naslove že imam: **Igrice**, **Igra za igro**, **Groteska brez odmora**, **Veseloigra v temnem** ... To so blagi naslovi, brez vsebine, noben oznovec ne more uganiti, kaj se bo znašlo pod njimi, jaz jim tega ne nameravam razkriti; prav za prav še sam ne vem. Moram spiti še

nekaj sto brizgancev, od tam mi prihaja navdih. Povabim še koga iz naše družine, Mirka (Rebolovolovskega, Vakseljna Fakseljna, končno ga moramo naučiti piti; Titka, ne, ta bo ob določeni uri že za šankom in že gledal krvavo, s tem fantom se ne bo dobro končalo, ne pozna mere, kot ti je alkoholik, jaz sem pa samó pijanec. Pijanci so mirni, niso nevarni za javni red in mir; kamor jih posedeš, tam obsedijo. Tudi delajo: iščejo siže. – No, potem je prišlo leto 58, Pučnikovi veleposkusi minirevolucije, zapori, delujoča OZNA, v Dinetu se je prebudilo etično jedro, nastopil je službo natakavca bencina na viški Petrolovi črpalki, ponoči pa je pisal **SAnto**. Nikdar v življenju ni pil tako malo kot ta čas, ko se je zapisal politiki.

Zapisal? Zavezal? Politiki? Svojo – vsakršno – zavezavo politiki je z **Igro za igro** zbrisal; vse se je RR (rekonstruiralo-reinterpretiralo) v obup. S politikom se je ubadal le še enkrat: v svojem **Krstu pri Savici**; dal Slovencem program praktične sorte in izvedbe. Dal stvarnost, ne fikcijo. To stvarnost je spravil v gledališče, kjer njegov **Krst** še zmerom radi igrajo; Mrakove **Spovedi lučnim bratom** nikoli.

Za Dominika (ne le za Jožeta) Smoleta je bila politika še usoda, enako kot zame; za vas, Matjaž, ni več. Zato se lahko vi obnjo le obregnete, nama z Dinetom je bila več kot trn v mesu: bodalo, zastrupljeno, a s takšnim strupom, ki učinkuje na dolgi rok, vseživljenjsko. Pogledal bom po vaši drami in navajal, kje in kako se dotikate politike.

3

Že na prvi strani **Splava** je aluzija, čeprav še tako široka in nedoločna, da bi lahko pomenila kar koli – Desna glava: »In moj brat?« Druga glava je brat, dvojček, še bolj identiteta kot dvojček; siamski; dvojčka imata več organov skupnih, gre za isti organ (istost=identiteta). Krmar: »Živi v slep ...« Bo kmalu slepec-nič? Desna glava: » ... levice, edina prava smer je smer desnice.« Smer »Južni križ, z belim jadrom« je desničarska opcija. Leva glava to ve: »Na levo, krmar! Z jadrom rdečim ... Rdečim kot kri, kapitan ... v smeri levice, edine resnice.«

Za oba človeka (Dča, glavi) je njuna, med sabo si nasprotujoča smer prava. Levo=desno. To trdim že dolgo, čeprav vem, da v empiriji ni čisto tako. A kaj je empirija? Največ, kar je lahko, je moja (kogar koli) smrt. In kaj je moja smrt? Že zame ni več pomembna, kaj šele za druge; za nekatere – redke – najbrž še je, za Alo, za moje otroke, za Mucka in še koga; namreč moja smrt; a počakajmo par let, pa bo spomin name opešal, pri vseh, vsi bodo sami umrli. Da bi čim manj opešal, pišem toliko o sebi; a ne le o sebi. Načrtujem izdajo **RSD** dopolnilnih knjig o svojih prednikih in sorodnikih, precej sem že napisal, o pradedu Valentinu Kermavnerju itn. Ala me je zjutraj nadrla: zdaj boš dal v **RSD** že vsak drekec o sebi; cikala je namreč na mojo napoved, v pričujoči knjigi, da bi objavil tudi svojo diplomsko nalogo.

Za Alo ni skoraj ničesar, kar bi bilo vredno obstoja. Ne verjamem, da se zdi vredna sama sebi. To je moj največji napor v zadnjih letih: ob lastnem obupovanju držati pokonci še Alo, ki jo je zajelo eno sólo črno desperatstvo.

Ne zna več povedati stavka, ki ne bi bil negativno nastrojen. V dilemi med tem, da nekaj je in nekaj ni, se redno odloča za ni(č). Kaj držim pokonci jaz, če ne več temelja in smotra moškosti? Vero v vero v vero, ki jo nazadnje z izjavama obeh Otroci še vi spodbijete, dragi Matjaž, potem ko pristanete na (»samo še«) vero. Naredite se, kot da velja enačba: vera=nič (konec).

Pride Muck v **Veklu** kaj dlje kot do truda do truda do truda ... In Dak? Vsi pristanemo na norce; tudi na to, da smo sami norci, na ladji ali splavu, v zatrepu doline, kjer se bo vsak čas utrgal morilski plaz, v ječi, kamor so vrgli Kamnoseka-Norca, v puščavi, kjer dela z Begavko otroke ...

Matjaž, končate s spoznanjem, da je človek na koncu poti; a če velja za vas krožno mišljenje in je konec začetek – tudi zame je tako, ampak le na eni ravni –, lahko berem začetek **Splava**, v katerem pravijo »Smo šele na začetku poti«, obenem kot konec, kot topos, »kjer je vsega konec«. Tudi zato sem vedoma-sistematično izbral (zašel) v samo srčiko micelija – gordijskega vozla; da ne bi mogel najti izhoda iz njega ne jaz ne nihče namesto mene. Da mi nihče ne bi mogel pomagati. Pomoč je fevdalno-srednjeveški – katoliški – pojem-vrednota: Karitas; pride od Charis (in Charité), ki je pomoč zdravega bolnemu v sili, žejnemu, umirajočemu. K tej razlagi sem se dolgo – vse predolgo – zatekal; dopuščal sem krščanstvo evangeljskega tipa (dobrodelnost, duševno pomoč) kot zadnje, na čemer še temelji krščanski bog.

Priznam, tudi tej zamisli sem se odpovedal. Pomagajoči lahko otroka le ozdravi od droge – če ga –, ga pritegne v kolektiv, ga nauči delati, in ... zadošča. Pa je v čredi, kjer meketajo sami plemeniti glasovi (besede) drug o drugem; ni zašel v to MBP Karel Gržan? Je bil že prej v tem steinerjevec Sámó (samó) Simčič?

Danes jasno vem: drugi (ostali) ti lahko veliko pomagajo, a če veš, kaj jih vprašati, če si dovolj odprt do njih, če so primerno poučeni itn.; pogojev, ki jim je treba zadostiti, je veliko. Sicer so pa učitelji ne le more, ampak posiljevalci, učence štancajo po mehanskih modelih: KaKi (Kardelj-Kidrič) komuniste, Ehrlich-Tomec klerikalce, Drnovšek-Kučan liberalce. Kako bo zmoglo društvo Zares uspeti, če se bo obračalo le na zrele SAPOe (celo na perspektivni lik DgSAPOEV, razlagam ga na drugih mestih te knjige)? Skoraj vse življenje me je Ala podpirala, predvsem duhovno. Zdaj me – kar močno – odklanja. Morda me bo spet podpirala. Je tipična ženska? Za soproga hoče imeti močno – najmočnejšo – osebnost; če me ne bo mogla premakniti z mesta, prepričati s svojimi dvomi o meni, bo popustila. Ne verjamem, da je zaradi starosti že tako rigidna – k trdi vztrajnosti se nagiba od malega –, ozka, zaničljiva, da si bo nepretrgoma dopovedovala: zmagati moram jaz, ne on! Torej je še veliko pred nama, zanimiv boj-tekma. Umor, ne, to ne; ta je visel v zraku med mojo babico in stricem, med babico-materjo in sinom (mojim očetom). Med babico in mojo mamo. Med mojo mamo in mojim očetom. Nekaj se jim je posrečilo, vsem skupaj, diletantom, neobzrdanim, prepolnim divje – bedaste – strasti: da so ubili mojega brata AlešaK. Nad njimi izrekam sodbo: Krivi! Brez krivde krivi, kot Torkar in njegovi liki, Gordana, Gaša, Arja? Ne. Popolnoma krivi, brez olajševalnih okoliščin! (Kasnejša opomba: enak sem jim; sama strast me je, tokrat obsojevalna. Igram; ne mislim tako, kot pišem. Vsi smo krivi!)

Hvalabogu, da misli, tako ga razlagam, Slepec ironično, ko odgovori na Pesnikovo vprašanje: »kdo si ti?« »Slepec kot ti! ... Slep za svete stvari!«

Sveta stvar – svetost življenja, slovenskega naroda, tudi družine – je za Hribarja največ, najgloblje, sama bit, zame SSL, napaka, zavajanje. Soprog moje vnukinje, Andrej, je ženi dejal, ko sta šla na njeno zahtevo narazen: Zame je zakon svet! Enako je izjavil moji hčerki Ajdi njen mož Bačko. Ženi sta se odločili svobodno, ker jima je bil lik samozadovoljnega moškega zoprni. Svetost zakona je alibi, maska za nekaj drugega (nelepega). Zame je zakon institucija, ki mu daje smisel itn. šele konkretno razmerje med zakoncema, ki je lDdr.

Za medvojne domobrance in partizane je bila politika sveta; umirali niso le za narod in Cerkev, ampak tudi – predvsem – za tisto, kar je v obeh pojavnih oblikah bit-bistvo; nadnaravnost, bodisi da je to nadzgodovina ali katoliški bog kot Kralj Cerkve. Ko sem se sam vračal v KC, v drugi polovici 80-let, sem izbral teologe (nanje pristajal), ki so bili povezani z mistiko, Terezo Avilsko, Janeza od Križa, tudi von Balthasarja, ki je religijo skoraj enačil z gledališčem, gledališče pa naredil za božji oder. Ni čudno, da je najbolj zidal na Calderonu, na dramatik, ki je – kot ves barok – govoril rad o Igri sveta. Mrak je dal – kot Calderonov učenec – svoji zbirki dram naslov: **Igre sveta**.

Politika je praktični odgovor na vprašanje: v kakšno smer naj grem(o)? Pesnik: »Da je na pravi poti.« Krmar: »S pravim jadrom.« **VKPb** – nato pa smernice V. kongresa komunistov Jugoslavije, 48 – je celo zelo natančno določila pot in z njo smer. V sporu med Jugo in Sovjetsko zvezo se na začetku ni jasno videlo, v čem se smeri obeh držav-Partij razlikujeta; JugoPartija je nekaj mescev – vsaj navzven – še prisegala na Stalina. Navznoter ne; kdor se je na tajnih sestankih kmalu po resoluciji Kominforma odločil za Stalina, je oplel, je odjadral – na zastraženem splavu – na Goli otok. Na Goli otok je jadrnice pripeljalo »s pravim vetrom«. Za vsakogar je kak veter pravi, kak povsem napačen: veter, ki piha v pekel. (Devov »ta hude vetr«, **Belin**). »Z vero v cilj.« Seveda, a kaj je ta cilj? »Končni smisel vsega!« Gotovo. A ... »Kakor za koga.« Kaj to pomeni? »So tokovi premočni.« Tokovi so tu le maska za nameravani zločin. »Mislim, da mora s poti.« Tako se govori. Rešuje umor, vse ostalo je odvečna empirija. »Iščem pravi kompas poti.«

Tudi midva, Matjaž. Ga je Pesnik našel? V čem? V umoru? Redko kdo si to prizna; če si prizna, naredi iz banalnega umora pesniški umor; Gide je med prvimi pokazal resnico morivstva: umor – akt – brez razloga, glej **Vatikanske ječe**. Partizani in domobranci so imeli mnogo empiričnih in verskih (in privatnih) razlogov za »pravičniške« umore. Ponavljajo jih Ibn Ladnovi islamisti. ZDA se trudijo, da bi našle etično utemeljitev umorov-vojn; težko gre. Danes so v največji modi mirotvorci, tudi BNak, ki so za cvetlice, dobrodelnost, pomoč, prijateljstvo; ki nočejo videti stvarnosti, le fikcijo iz cukra, ki jim igra vlogo stvarnosti. Presladkana stvarnost.

Pesnik in Krmar sta smrtno ogrožena; Glavi sta se zarotili, da se ju znebita. Tepki, ti glavi. Kdo pa bo krmaril ladjo? Če pa je vseeno, kam ladja plove! Če se sama ne moreta domeniti, katera smer je prava, leva ali desna. Torej le vrtinec, kroženje brez izhoda? Vsi v drami so zmedeni – Krmar o Pesniku: »Ni prepričan v pot.« Jaz tudi ne, razen če pelje drugam, to je tja, kjer ne vem, kje in kaj je kaj. Druga glava: »In kam njega nese vera?« Krmar: »Pravi, da on sam ne izbira.« Jaz mislim, da jo; kar naprej se trkam po prsih, češ, moje življenje je šlo tja, kjer je najboljše, kjer sem dočakal srečo. Pa je to res? Morebiti pa to, kjer – in kakor – se nahajam, ni drugega kot moja smiselna

razlaga povsem naključnega dejstva. Če ne vem, kam moram iti – oz. vem, da v življenju ta moja vednost praktično ni uporabljiva – potem ne morem določiti, ali sem došel na pravo ali nepravo mesto; zato dostikrat zapišem: prišel sem na (ne)pravo mesto. Iz stiske me reši pisava, jezik: paradoks (roko na srce: švindel.)

Krmar o Pesniku: »Pravi, da so prave poti onkraj smeri.« Res; zame je prava pot naprej-drugam (NejDam). A to je lahko magična beseda; koren-lečen, abrakadabra, flogiston, bogec v omaki. Je Agave s svojimi prijateljicami-sodelavkami-sovernicami skuhalo sinovo – Pentejevo – glavo v omaki? **Bakhantke** imajo poseben okus; univerzitetni profesor zdravnik dr. Štrucar je v Majcnovi **Revoluciji** prenašal Praprotnikovo («Torkarjevo») glavo naokrog, kot lobanjo, v študijske namene, v ogled študentom, lepo očiščeno, preparirano. So tudi neposredno izkopane krvave glave; Zajčeva domišljija (stvarnost? fikcija?) živi od njih, posejane so po vseh poljih sveta, po katerih blodi črnogledi dramatik. Nekoč sva se po njih – v neposredni bližini Murovce – sprehajala, vodil me je za roko, kot Vergil Danteja, in mi kazal: tukaj so zaklali tega, frčkovega Janeza, tu skupili tega, Mlinčkovega franceta, tukaj potegnili nohte z nog tretjemu, Srčkovemu Asu itn. Je mislil na tega Asa BNak, glej **Hišo iz kart**? Njegov oče in stric sta odkrivala krvave lobanje; tudi moj oče, ko je zbiral ostanke bombardirancev na poljih okrog Buchenwalda. Le zakaj ni prinesel domov vsaj ene kosti? Pač pa je prinesel s sabo na desetine plehnatih prstanov, nekoč so bili last kasneje umrlih taboriščnikov. Venec prstanov, za poroko s smrtjo. Tudi s **Splavom** si ne morem pomagati, Matjaž, kot si ne z **Vehiklom**. Nekam v črno me vodita, prijatelja, pesnika!

A kaj je črno? Marsikaj. Krmar: »Črno na belem«, popisan papir; **RSD**, obe analizirani drami. Nič dobrega se nam ne obeta, tovariši. Glava: »Čas je, da fantu priredimo zabavo!« Krmar: »Zbistri postavo?« Glava: vseeno je, katera: »Takoj na jambor s to glavolo!«

Vsi so na istem: trpijo. Mornar: »Uh kako žge! ... Da ti kri v glavi zavre.« Brez krvi ne gre. Zakaj ne? Ker: »Točno pod križem visi.« Kdo? Pesnik? Krmar, Slepce? Nobeden od teh, vsi v drami še nastopajo. Če sploh nastopajo, če niso vsi maska videza, navidezni čas in telo. Nekdo, ki je visel na križu, je potem človeštvo odrešil; za tistega, ki mu veruje. Vi mu, Matjaž, ne, če se spomnim na vaš **Križ**. (Mu jaz?) Za Mornarja: »visi ... ravno na smeri poti.« Potemtakem je vse v redu. (Če je?) Pesnik: »Na poti trpljenja ni nobene smeri!« Res, katero trpljenje je bilo hujše, katero bolj pravo? Grozdetovo, ko so ga terenci ali vosovci mučili do smrti, rezali kos za kosom z njega? Ali trpljenje dr. Mesesnela in sorodnih, ki so jim vrezovali rdeče zvezde na čelo, obešali težke kamne na moda, jim iztikali oči? So oslepljeni postali Slepce kot Sofoklejev Tejrezijas ali izgubljeni kot Slepce iz **Splava**?

Kdor je pač bil ubit – na jamboru –, je bil zato, ker »se ni držal prave smeri«: Nagode, Košir, Diehl, Ehrlich. Tu vstopa v dramo skoz široka vrata politika. Politika na splavu je mučenje, je sekanje rok in nog; se godi v imenu Sekire, kot **Vekel**. (Je vehikel sekira – glavoreznica – ki se obrača na vse strani?) Politika je tudi posilstvo: Vesni sta Glavi naredili otroka-spačka: »Otrok dveh glav se pravi splav.« Ker je vse, o čemer pišem, otrok – deca – dveh in mnogih glav, je vse, kar napišem, množica spačkov-prikazni (Ungeheurov«); zadnje čase misli tudi Ala tako. Z Alo sva spočela bistré, sposobne otroke; kar pa delam sam in na starost, ko možko seme ni več pri

pravi moči, kolikor sploh še obstaja, je pot v pošastnost sveta, v hudičevo brezno? (Kako gre že tista Erjavčeva: **Hudo brezno ali gozdarjev rejnec?**)

Kako gre Glavama? »Ko občuje ena, prihaja obema.« To je še privatna politika. »Otrok dveh glav je pravi splav.« Glavi nista vedeli, da sta zaplajali obe; zato se zasovražita, si zagrozita: »Za to boš plačal ceno«, reče kdor koli komur koli. Dvojčkov je v človeštvu nešteto: iz bratov siamcev. A kako bo eden pobil drugega? Tudi če imata štiri roke, eno ubito srce bo frdirbalo oba. Če imata srce. Zakaj ga ne bi imela? Večina ljudi je zločincev, pa imajo kljub temu srca, ljubijo, vsaj uživajo. Se da uživati le s spolovilom in z glavo? Ni za to potrebno srce?

Prišli smo do prave iztočnice: od privatitete k javni splošnosti, ki je tu – krvava – politika, s tem tudi eksistencialno personalna (EkP). Glava: »Kaj kaniš storiti?« Glava: »Prevzeti oblast.« To pa je že delitev dela, tipična za prve ljudi pred milijon leti ali koliko, posamezne številke niso važne. Obenem z delitvijo dela, ki je vir delitve nabiranja-pridobivanja, trganja sadov, kuhanja hrane – je delitev oblasti, predvsem zaradi obrambe plemena in zaradi spolnosti, pravice na najboljšo samico (ali samca). Ta vidik obstaja že od pajkov in kač; v njem ni nič novega-človeškega. Človek zadevo skomplicira, kot pač vse, česar se dotakne – s svojo domišljijo, fikcijami –, a plod je plod, pa naj se rodi kot jajce ali kot živ mladič ali z delitvijo celic, razmnoževanjem mikrobov.

Da postaneš človek, so potrebne druge (drugačne) reči; kakšne? Znati pisati in govoriti; tudi drame. Znati jih dešifrirati; to – si utvarjam, da – znam tudi jaz. A kaj zmoreva doseči skupaj, Matjaž? Kaj je skupno delo: drama-interpretacija? Bezanje po ničū? Cukanje boga – celo Boga – za brke?

Ta mali bog je politik-oblastnik. Druga glava, ki je izdala Prvo, se boji – Prvi glavi: »Kaj nameravaš z mano?« Tako so se spraševali uklenjeni domobranci pred brezni v Rogu. »S teboj kot ti z menoj!« Kot Frakl in Geržinič Vitu Kraigherju in bratoma Tuma, glej primer turjaških žrtev. Le da sta KaKi žrtve postoterila, bila sta širokogrudna človeka, vse na veliko, mrtveci, tudi oblast. Partizani so imeli vse polno generalov, Avšiča, Ambrožiča, Rozmana itn. domobranci pa le dva in še eden od teh dveh je bil »le« glavni inspektor domobranstva, ne zapovednik: Rupnik; general je bil le mičkani in debelušasti Krenner.

Prva glava, ki je levica, recimo Boris Kraigher, bratu: »Na jambor! Pod zvezdo, z rdečim jadrom na sever letiš! Prava smer je smer oblasti«, ta pa je maja 45 prešla v roke severnih borcev za Zvezdo, ne borcev za Južni Križ. Torej: »Na sever pod zvezdo letiš«, beremo eksplicite. A ker sta Id(entična)Dč (€(kskluzivnaDč)) kot **Gabrijel in Mihael**, se zgodi, kar se mora zgoditi: - Druga glava: »Jeklo« (**Kako se je kalilo jeklo!** Stalin pomeni Jeklenec) »se v krvi kali.« Kje pa! Didaskalija: »(Prerežeta drug drugemu vratova.) Pa je mir, usoda dokončana. Pravi konec politike.« Če je konec?

Matjaž, v dramo ste vtaknili celo Hribarjevo; razumem, to je pomembna gospa, s svojo spravo je pretenstala (spravila) že skoraj vse v nesmisel. Mornarja razglabljata o Glavah-telesu: »Da truplo razkosamo na dvoje. Z njima lahko prevzameva oblast«; glavi sta jo prej imeli, med vojno Desna, po vojni leva, zdaj pa? »In si razdeliva njuno last. Tako lažje naredimo spravo.« S prevzemom oblasti. Hribarjeva je oblast prevzela, kot visoka članica DEMOSA, a jo je kasneje zapravila; Rupel jo drži še danes. Bila je slab politik, Rupel

uspešen. Celo Janša je uspešnejši od Spomenke. Jo bo Pahor naredil za častno in dosmrtno predsednico Slovenije, če bo na prihodnjih volitvah zmagala levica?

Pesnik Mornarjema oporeka, pesniki so na svetu pač zato, da pridigajo moralitete: »Na truplih se hrani masa!« Kot se je na Nagodetovem. »In vidva mesarja bi rada do denarja.« Kot številni partijski mogotci po letu 90. »Nič ne bo s spravo.« Kje pa; ravno sprava je primerna pot do denarja, užitkov, oblasti. Hribarjevi ni toliko do finančnega kapitala, tudi Kidriču ni bilo. A ji je do oblasti; do občutka, da regira. Matjaž, v svojih dramah kažete – tudi Muck in Dak –, kdo regira: Konec. Konec je ugoden, si mislijo – v to verjamejo – klavci, tudi Pajot in Falac v **Ljercih**. »Za denar je res vredno potrpeti, ter s trupli in s kostmi se na oblast povzpeti.«

Kam smo prišli? Pesnik: »V neskončnost, v svet sanj.« **Med sanjami in budnostjo**. Kdo ostaja buden? Komu se budnemu odprejo oči? »Slepcu se v temi odprejo oči!« In: »Vse to za prazen nič?« Ne, jaz bi se strinjal z Drugim mornarjem: »Povsod skrivnostne sledi«, ki so sicer zabrisane, a so morda možnost (kot Dt).

September 2007

NAMESTO PISMA ROKU VILČNIKU I

Je poguba tam, kjer se je bojimo?

*Nikolaj Leskov: **Soborjani***

1

Po analogiji bi moral biti ta tekst tudi – tretji zapovrstjo, po **Pismu Mucku** in **Pismu Briškemu** – pismo. A Rokgreja – Roka Vilčnika – osebno ne poznam, nikoli ga še nisem videl; pismo bi bilo v tem primeru prevsiljivo. Rad pa bi sestavil trilogijo, kajti Vilč(nik)ova drama je kot nalašč, da sklene kompleksno celoto treh dram, Muckovega **Vehikla** in Briš(keg)a **Ladjo norcev (Splav)**. Vse tri so »nore«, vlečejo k mejnim položajem, odpirajo brezna niča, rešujejo problem identitete in drugosti, a skoz arhemodela dvojčkov in dvojnikov. Vilčevo **Enajsto čudo** je drama-analiza siamskih dvojčkov, ki bi rada narazen, bila vsak svoja SAPO (svobodna avtonomna posamezna oseba) in obenem oba eno (absolutna Id-entiteta). Ni tako s slehernikom? Ni to tipična situacija – in struktura – za človeka, ki je modelno RazcDč (razcepljeni dvojček)? Jaz zanesljivo sem tak. Ker se v dramah prepoznavam – kako naj bi sicer o njih kaj vedel, jih odznotraj razumel? –, je zame analiza **Čuda** analiza mene.

O Vilču sem že slišal. Pred tremi desetletji, da je prišel kot gimnazijski profesor v spor z oblastjo; tedaj se je o zadevi veliko govorilo. Po letu 90 Vilča nisem zasledil na prvih straneh masovne javnosti; mislil sem si, dobro zanj, ni človek vika in krika, samoponudbe kot Jambreki in Tone Jerobški. (Pride priimek od Jerob?) Pred par leti sem dobil v roke njegovo dramo **Othella**, ni me pritegnila; bila je prerazvlečena, nekam nezbrana. Sem pa, morda pred desetletjem, prebral **Čudo** in se nad njim navdušil. Pri priči sem hotel o drami pisati. Zakaj nisem? Ne vem. Napako popravljam zdaj. (Sem pa **Čudo** večkrat – v več zvezah – naklonjeno imenoval.) Niti ne vem, ali je drama tiskana; hranim jo v izvodu za gledališko uprizoritev.

Podnaslov **Čuda** je tudi **Rudi in Ruddi**. Enajsto čudo je ironičen naslov; kaže, da gre za dva cirkusanta, za siamska dvojčka, ki nastopata po podeželskih odrih in razkazujeta svojo spačenost. **Rudi in Ruddi (RuRu)** opozarjata na skorajistost (Ido) dveh. Ni važno, ali sta komedijanta ali naravna nestvora; odloča, da se dogaja v njiju proces identifikacije (Idn) in razcepljanja. To je tema, ki je obenem središče moje filozofije-teologije, tudi etike, pedagogike. Vilč kot da bi govoril iz moje najbolj osebne in pristne eksistencialne izkušnje; in iz mojih temeljnih razmišljanj.

Je Ruddi (ženska) več kot Rudi (moški), ker vsebuje njeno ime en d več? Ne znam odgovoriti; se tudi ne da. Biološko imata vsak od njiju nekaj več in

nekaj manj: prsi, penis, moda, brado. Količinsko je moški na boljšem, večvreden: kar štiri posebne znake ima. A moški so večkrat plešasti od žensk in penisi jim danes vse bolj služijo za onanijo kot pa za koitiranje; sicer pa so se danes tudi ženske abonirale na masturbacijo. Če tako počneš, ne potrebuješ partnerja, tj. sočloveka, tj. drugega. A navadni drugi še ni Dr(ugi). Tendenca pa je: biti sam, samozadosten. Ne osamljen, le samsko suveren. Vse več žensk možač in moških skrivačev. Tudi od tod vse več pedofilije. Današnji zahodni svet (PMLD – postmoderna liberalna družba) gre vse bolj v smeri perverznega avtizma; islamizem vrača absolutno ldo, z njo krvavo vojno, ekskluzivizem (EDč – ekskluzivna dvojčka). Iz dežja pod kap, kar je regres od človeka, ki je RazcDč, k človeku, ki je monolitna zver (pod psevdoetično masko moralneža).

Čudo je kratka drama, 16 strani; tudi **Ladja** ni mnogo daljša, vendar ni enodejanka; je niz(anje) prizorov. Škoda, da dramatik ne vzdrži do konca na isti ravni, na kateri začne. Začne z odličnim tematiziranjem najbolj bistvenega problema, potem se izgubi. Ne ve, kaj bi. Priznam, da sem v tem prostoru tudi sam negotov. Predlagam drugenje (Dg); a z Dg je toliko težav, da si najbrž nihče med njimi ne more pomagati. Dajem, česar nimam, trgujem s fiktivnim kapitalom; se mu ne reče tudi virtualni? Ne, nočem biti virtualen-simulacija! Vilč ni; njegov problem – tema drame – je zelo stvaren; arhemodel Dč (kot RazcDč, tudi kot EDč, kar **RuRu** postajata od časa do časa) je točka najsilovitejše stvarnosti. Virtualnost nastopi v arhemodelu Dv (dvojnikov); arhemodel lde pa je brez ARF-AK (avtorefleksije-avtokritike).

Bravec je gotovo opazil, da uporabljam nekatere – standardne – kratice, ki so tipične za moj »sistem«; a ne predajam se radikalni kratitščini. Teh 10 ali 20 osnovnih kratic (ld, Dg, Dč itn.) pa se lahko nauči vsakdo, ki mu je do tega, da prebere kak moj spis. Če ne, pa ne. V analizi **Čuda** prihajam bravcu posebej naproti.

Prizorov je v **Čudu** 7. V prvem se protagonist, ki sta obenem antagonist (paradoks kot eksistencialija), predstavita. Paradoks je na meji ADDč, tj. avtodestruktivnega dvojčka ali dvojčkov, vseeno, kakor gledamo nanj(u): sta eden in sta dva.

Rudi: »Veste«; obrača se na občinstvo, kot tedaj, ko nastopa na odru. Dramatikova poanta: tudi takrat, ko sta si dvojčka, brat in sestra, najbolj intimna, se obnašata, kot da sta na odru. Drži; to velja za slehernika. Tudi ko najgloblje brskam in rašplam po sebi, v svoji notrini, je ob meni, ki sem dvojen – opazovani in opazovalec, aktivni in pasivni, vlogi pa se nenehoma zamenjujeta –, še tretji; ta opazuje in komentira naju oba. Ga lahko midva vidiva, dojameva? Ta tretji je – naj bi bil, moja podmena – dejansko Dr(ugi). Drugi z veliko začetnico, v vlogi BDra (Boga-Dругega). Slutim – slutiva – ga; a ko si ga pritegneva bliže (kot se dogaja v KČi, tako ga je ljudem približal apostol Pavel), se že spreminja iz BDra v malika, v monolitno identiteto (Monldo). In je iskanje Boga (smisla) zapravljeno. (Bogve, če bo hotel Vilč moje pismo oz. analizo sploh brati; raje bi v tem slogu pisal Briškemu, naklonjen mi je. A je, kar je. Analize so pisane za vse tri; tudi za Mucka; in za študente AGAFT, ki jim odgovarjam v **MSB 2**. In za Golobiča in Širčevo; bosta imela tekste sploh čas prebrati?)

Ostati vmes med otdritvijo – reifikacijo, opredmetenjem – Dra in odprtostjo zanj, ki se zdi le kot veter, kot dih (spiritus), kot komajbeseda, beseda na njeni hrbtni strani, kot znamenje med besedami, v luknjah – kotih – jezika.

Nastopajo torej štirje: komaj ulovljivi ali neulovljivi BDr, publika-masa-nevtralnó, jaz in ... Kdo je še ta drugi zunaj mene, ki je moj Dč? Konkretni empirični posameznik, bodisi kot SAPO ali kot nekdo, ki se mi šele bliža in o njem ne vem nič? (Sicer pa, kaj vem o svojih najbližjih? O Ali? Kaj celo o sebi? Je ta četrti Ala? Vsa **RSD** je en sam poskus razumeti sebe – in druge, svet; vera v uspešnost tega poskusa ostaja v moji srčiki neodstranljiva.)

Buber in Mrak sta poudarjala izraz »Ti«. Gre za krščanski personalizem. Mrak ga je doživljal z ženo Karlo, s katero ni imel spolnih odnosov, le ustvarjalnostno-tovariške, in z Miranom Kavškom, tega pa si je naredil za telesnega ljubimca. Njegova askeza se je tu (z)lomila v homoseksualnost, v njen akt. Šel sem tudi skoz fazo »Ti« – ne pa skoz homoseksualno –, a me je nehala zadovoljevati. »Ti« vodi k žrtvi Zate ali k polaščanju Tebe; preperversen je. Sočloveka je mogoče priznati le za SAPO, ki se predeluje – rekonstruira – v DgSAPOEV; ki je na poti k tej najvišji – dejansko »drugi« – normi. Pogoji za to, da drugi (p)ostane SAPO, je ravno v tem, da je SA (svoboden-avtonomen) kot PO (posamezna oseba). V »Ti« pa se meja med jaz in ti izgublja; v najboljšem primeru pride do mističnega zlitja, ki je duhovni koitus, glej Berninijev kip zamaknjene svetnice. Po mojem mora sočlovek, da bi se lahko odprl Dgu (drugemu), ostati SAPO, torej v svojem jedru nedotaknjen, neskoitiran, neuporabljen. Jaz prihajam do BDra skoz drugega, ki je SAPO, on prihaja do BDra skozme, ki sem SAPO. Neposrednega stika med mano – človekom – in BDrim ne more biti; predpostavka takšnega stika vodi v totalitarizem, manj mističen, partijski-komunistični, in bolj mističen, katoliški, budistični. Zame je vmesna faza med Mon(olitno)ldo, ki je zver (polaščevalka, grabežljivka), in BDrim (Dt) – na ravni ideologij – RLH (razsvetljenstvo-liberalizem-humanizem), še pred to fazo pa religija, krščanstvo. (Morda še kaka druga religija, če vodi k RLH. Brez RLH faze človek ne dobi zavesti, da je lahko SAPO.)

Torej: ne jaz ne ti ne on ne mi ne vi ne oni. Nobena od slovničnih oblik ldjezika – ldmišljenja – ni pravšna. Le kombinacija več oblik-likov (lde, Dč, Dv in njihovih pomenskih substruktur) daje možnost, da pobliže lociramo, »kaj« ali »kdo« sta sočlovek in jaz v njunem – svojem – nenehnem (za)menjavanju vlog in eksistenc. Vloge se še da menjati, to je najobičajnejša človekova strategija za preživetje. Eksistence težje. Monldetika uči, da je takšno menjavanje najhujše izdajavstvo in amoralnost, zločin. Simbol za takšno menjavanje je **Tartuffe**; Moliere sodi v najbolj identitetno stoletje Evrope, v klasicizem, v Monenost kralja-sonca, Ludvika XIV. In vendar je sam Moliere celo ekspliciral – na AK in avtoironičen način – svojo razklanost, svoj model RazcDč; glej **Ljudomrznika** in **Namišljenega bolnika**. Naj je lully še tako poenoteval Molierove drame, ni se mu posrečilo. Človek ostane v Molierovem viziranju oboje, Alcest in Filint, nezadovoljnež in prilagodljivec, tuhtajoči in sproščeni, besni in mirni, osmišljajoči in stereotipni; s stališča družbene morale ima prav Filint, s stališča eksistencialnega vrtanja v resnico sveta Alcest. Analogno pri **Bolniku**, ki združi obe nasprotji vase: je (bolnik, a) namišljen. Tako namišljen, da sredi predstave zares umre. Igra bolezen in bolezní podleže. Je vloga in eksistenca na paradigmatičen način.

»Veste«, nadaljuje Rudi, »ljubezen je takšna prazna potreba po iskanju nekakšne manjkajoče polovice. In ta naj bi bila popolna.« Točna razlaga! Velik del življenja sem preživel prepričan, da je tako, kot pravi moški. Trditvi sem seveda dodajal tudi njen drugi del: »In ta naj bi bila popolna, čudovito naj bi se skladala s tvojim lastnim življenjem – v besedi in igri, v telesu in duhu.« Alinega duha, na katerega sem naletel, ko je bila skoraj absolutno odprta, komaj devetnajstletna, iskala je (s)misel kot suha zemlja dež, sem napolnjeval, usmerjal, osmišljaj; Ala se je – z radostjo – dala voditi. V tistih letih (1952-54) sva celo pisala tako, da najinega sporočila ni bilo mogoče razločiti, le slog; ona je pisala skrbneje. Hotela sva biti eno, v marsičem tudi bila eno; ne le v misli-zavesti, ampak tudi telesno, v orgazmih, v sočutenju kože in mesa, v življenjskih načrtih, ki sva jih v veliki meri celo izvršila; pravico imam soditi – po 55-letih skupnega življenja. Hotela sva izdelati idealen par, ki je eno; to je bil najin poglobitveni projekt življenja.

Pa sva se kmalu ločila – v času, ko sem služil vojaški rok. Ala je morala – vsaj nekako – preizkusiti sebe, odkriti, da je tudi ona SAPO; če tega ne bi storila, bi bila cunjca. Po tehtanju med več močnimi osebnostmi, ki so se ji resno ponujale, se je odločila zame. Dobila sva – načrtovano – otroka, hčerko; se vzpela do nove absolutne enotnosti, v osnovanju družine in popolni spolnosti, a sva, skoraj ob istem času, padla spet raznarazen: ona v zamorjenost, 1956, jaz v podivjano eksperimentiranje z ženskami, tudi s prostitutkami, v alkoholizmu, v hlapčevstvu v službi, v razkrajanje značaja in osebnosti, v ultraparadoksalizem načelno ciničnega in (avto)destruktivnega tipa, glej lik Minskega v Kozakovih **Dialogih**. Gordol.

In še nekajkrat v življenju: ostro gor, v skoraj nebeščanske sfere, ostro dol, skoraj v pekel, skoraj v razvezo zakona, v prenapeto ljubimkanje, v eksperimente vseh vrst, od duhovnih do telesnih, vsi pa so bili v bistvu duhovni; telesni sami na sebi so nezanimivi, le epidermični. Baudrillard, Lyotard ipd. so me s svojim zagovorom povrhnosti nekaj časa preprič(ev)ali, nato pa sem jih odklonil in se vrnil k najbolj notranjemu – skoraj mističnemu – krščanstvu ti. Notranje Cerkve, v čemer sem bil že leta 1944. Skoraj absolutna ld. Pa spet odmik od nje v skoraj absolutno skepso zadnjih let, v življenje-na-smrt, v življenje-za-smrt. V bolezen-na-smrt; fizično in psihično. In zdaj, letos, od spomladi naprej? Upoštevanje obojega, nezdružljivega. Kako se to da? Bivati paradoks? Me ne bo raztrgalo, kot je RuRu par? Zadnja didaskalija v drami slóve: »Smeh, smeh in smeh – histeričen in votel. Nato otepanje telesa«, ki je otepanje duš(e). »Sunkovito groteskno. Pretrgata se, padeta po tleh in zgroženo gledata.« Finis.

Ne, do te točke ne smem, ne smeva. Upam, da je z Alo ne doseževa; sva ji pa bila že blizu, večkrat. Sva zdaj – končno, sreča? – prestara za tak raztrg, pretrg? Nisva votla, ne živim več v grozi, kot sem nekaj zadnjih let, glej **RSD** knjige iz tega časa. Najina potreba po biti eno, ob tem ko veva, da to ne moreva in niti ne smeva biti, če nočeva usahniti oz. postati Monld, ni prazna. Nisva pa niti popolna; v svoji filozofiji zavračam popolnost kot estetsko in etično vrednoto; spada v klasiko ldmišljenja, ne v Dvdobo (PMLD), katere pristna eksistenca temelji na regresu v arhemodel RazcDčev. Nisva niti eno niti drugo. Oba sva zavestno v iskanju Dti, upoštevajoč (skoraj) vse faze (ne le arhemodele), skoz katere mora človek, da bi se udejanjil in uresničil. Pri izrazu uresničevanje ostajam, že skoraj pol stoletja, od začetka revije *Perspektive*.

Res je, kar doda Ruddi: »Ampak zakaj nekoč vse tako kruto mine?« Mine, ko nastopi smrt. Vilč je bil, ko je pisal **Čudo**, še mlad človek; o smrti od staranja ni mogel še nič vedeti. Jaz sem o tem izvedel zadnja leta veliko; dejansko sem umiral. Na svoje življenje nisem dal več veliko, od bolečin zaradi poškodovanega kolka mi je bilo po ves dan slabo, do nezavesti, zaradi slabega srca sem omahoval; a odkar sta mi sijajna zdravnika zakrpala kolk, vstavila obvoznice in popravila srčne zaklopke, sem kot nov. Dana mi je bila možnost (kot-milost), da doživim in prekomentiram nekaj, kar je dano redkokomu: da je toliko bolan, da umira, in toliko duhovno čil, da vse to opazuje, zapisuje in nato še preživi, v najdevanju paradoksnе dvojnostne držе, ki se jo da vzdrževati. Vsaj midva z Alo jo nosiva, včasih s herojskim navdušenjem, zmerom pa s samozavestjo, čeprav nemalokrat s tragičnim podtonom.

Bravcu je jasno: kar se začne in konča pri Vilču negativno, se je pri naju z Alo, ki sva psevdosiamskaDč, začelo in končalo s pozitiviteto: začelo z emfazo, končuje se z božanskim mirom vserazumevanja. Tak mir sem enkrat že dosegel, glej eseje v knjigi **Sreča in gnus**, pa še enkrat, v objemu KCe, a sta obe sreči razpadli; zdaj vstopam v tretjo. Me bo ta spremljala do smrti? A kaj je smrt, zame (za Alo)? Naredil sem več, kot sem verjel, da sem zmožen spraviti skupaj; borim se do dneva današnjega, ko bom kmalu star 78 let. Ljubim ta svet in ljudi, ker ljubim potencial, ki je v človeku: da postane čezčlovek. (Ne nadčlovek; o razliki med tema in sploh podrobneje o rečeh, o katerih razpravljam, na drugih mestih v **RSD**.)

Rudi: »Če je sovraštvo del ljubezni, sva midva ljubila neusihajoče in za vekomaj.« Nekoliko prepatetična izjava; sploh Vilč rad kleše dokončne stavke, ki so zato večkrat preveč poenostavljeni. Če presojam iz svoje izkušnje, je sovraštvo tudi del ljubezni, še bolj pa neodvisno od ljubezni, njeno negativno dopolnilo. Sam močno sovražim, a močno ljubim. Da ne bi postal narcis-avtist, obračam ti strasti navzven, tudi zoper Alo, kadar ni jaz; kadar je SAPO, ki me skuša premagati, se me polastiti, ali ko me zavrača. Tega ne prenesem, sem pristna Agr(esivna)MonP(osamezna)Id. A se zmorem premagati sam; v samoodpovedi sebi kot agresiji, v samoomejevanju, ki je nujno, če hočem pustiti govoriti-bitu drugemu, s tem BDr(ugemu). Kajkrat se moram celo samoizničiti, v bližini Pavlove kenozis, a ne za stalno in ne preveč, sicer bi se samozatrl (AD, avtodestrukcija) oz. prešel iz SAPO v SAK(olektivno)O(sebo), v KC (v Partijo). Moram dobiti notranje izkustvo samoizničenja – na robu samouničenja –, a se nato osamozavestiti, se opokončiti; ne v moralnem, ampak v osebnostnem pomenu; bolje izraženo: se vzravnati. Se utrditi, začeti iskati BDr(a) v drugi SAPO, ki postaja iz sebe in skoz mene DgSAPOEV.

Zadevo sem končno domislil. Ne verjamem, da jo bom v teh par letih, ki so mi – če so mi – še dana v življenju, spremenil. Morda dopolnil, a ne bistveno predelal.

Hočem reči, da mora biti SAPO polnokrvni človek: s strastjo; ne mila Jera, ne slabič, ne mjavkač, ki že vnaprej cvili: Pustiti biti! Kar pomeni: Pustite me pri miru! Tako so moji bivši prijatelji sredi 80-letih razumeli Pirjevčev nauk, zato so ga tedaj zapustili, a so s tem regredirali v Agr(ekz(panzionistično)MonSAPO in SAKO (v slovenski narod, slovensko državo, v osamosvojitveno vojno.) Mene ni zaneslo tako daleč, nisem (**Na možganih**) **spodrsnil**; ostal sem v ARF-AK, ki jo delam-stopnjujem še dandanašnji.

Po svoje je **Čudo** sorodno Filipčičevi groteski **Veselja dom**, le da tam nastopata zakonca Poldka in Tonček, navidez normalna srednjeslojca. A med sabo se nenehoma prepirata kot RuRu. Se skušata nadleteti – Ruddi: »Ti si bil prvi« rojen; torej pravica prvorojenca. A kaj, ko pa ne more Rudi nikamor brez Ruddi? Prvorojenstvo je tu groteskizirano; Filipčič piše bolj komično, Vilč bolj temačno, grozljivo; a nasledek obeh parov (sta RuRu par?) je podoben.

Ko si očitata, obenem predlagata rešitev: ta je zmerom ista – Rudi: »Pa se dajva rezat.« Če se četrтина prebivalstva neke družbe (ali desetina, vseeno) ločuje, se pravi, da se reže. V svoji ožji družini imam 5 primerov zakonskih ločitev, vsi moji otroci in ena vnukinja. Le eden – ena vnukinja – živi v prvem zakonu; zaenkrat še. Poznam zgodbo z otroki razvezanih staršev, kar se da zamotana in kompleksna je, tudi diferencirana. Prvotni pari niso bili tako eno kot RuRu ali midva z Alo; pa vendar. Midva z Alo sva že prvič prav izbirala; vzdržala sva, da se nama ni bilo treba rezati; moji otroci so v svojih drugih zakonih – mnogo – srečnejši kot v prvih. Kar pomeni, da so prvič narobe izbirali. Morda se niso dovolj potrudili; morda oni ne, morda – verjetneje, kot zadevo poznam – njihovi partnerji. Rezanje ostaja ena glavnih dejavnosti vsakega zakona. Oba se v medsebojnem razmerju reže, vsak od naju reže drugega in sebe. Odloča le, kaj reže, kako?

Da bi sočloveka ubila (razčtetverila, sparagmos) ali le lepotno – moralno – operirala? Vse je tveganje; tudi prevelika blagost enega od partnerjev, saj se ga drugi naveliča, če je prepust, preponižen. Najti pravo mero, to je vse. A kaj je tu prava mera? Da se oba tako navežeta drug na drugega, tudi na medsebojno mučenje, kot Poldka in Tonček v **Veselja domu**, da ne moreta več narazen, saj nista postala SAPO, izgubila bi se? Je prava mera ista mera strasti, s katero se obdarujeta, tako sovraštva kot ljubezni? Ista ne more biti; ravnotežje je mrtvilo, omtvičenost. Midva z Alo si dajeva – bistveno – več ljubezni. Sovraštvo podrediva analizi, analizo iskanju BDra. Danes sva oba razrezana – razšniclana – do kraja in vendar »eno« kot oseba, ki išče BDra. EV išče Boga. Po Pirandellu: **Šest oseb išče avtorja**. V vsakomer je tisoč oseb; še v kakem Klubusu, ki je redukcija – puščoba – kot takšna. (Kot vidite, ljubim in se obenem posmehujem. Klubus je v resnici fejest fant.)

Ruddi je do brata kritična, kot so običajne žene: »Kako si nesramen, kako sebičen!« Ala je zmerom izbirala besede, redko je padla na lumpendno; ohranjala sva svojevrsten elitizem. »A bo potem tebi ostalo vse, kaj?« Ko se bosta razrezala, razšla? »Ker si prvi. Zame pa ti je malo mar.« Za drugega, ki ga ljubim, bi mi moralo biti več kot do mene samega; zapoved vrnjenega daru, ki sem jo nato preoblikoval v evangeljsko krščansko: Daj več, kot dobiš! A še kasneje spoznal, da je to iluzija; kdor da več od sebe, se uniči, zanika, obglavi, ubije. Ne zmore biti SAPO. Načeloma naj dam, kolikor dobim? Ne, to je računanje, koristoljubje. Dati moram čim več, a ne sebe v svojem jedru. Mnogo moram tudi prejemati, pričakovati, da dobim, partnerja vzgajati k temu, da zna dajati (meni) sebe; sebe vzgajati, da znam dajati sebe njemu, nji. Vse to se da – nemalo – naučiti. Moja filozofija je tudi pedagoška etika.

»Samo nacejš se, in potem dihaš vame s tisto svojo postano sapo, da se mi želodec obrača!« Rudi: »Se nama obrača.« Res, kje je meja med njima, med spoloma, vsaj v jeziku, če ne tudi v čutenju? Ko sem jaz ogabno pijančeval, se je gnusilo (sem se gnusil) tudi Ali; ko sem jo izdajal z drugimi ženskami, je trpela tudi ona, morda – gotovo – bolj kot jaz, ki sem užival, ko

sem se potrjeval širom naokrog. Žival šprica svoj urin in spermo, da določi svoj teritorij, torej prostor, na katerem ima oblast. Človek pa ni le žival; ko se fizično podreja močnejšemu, tako terjata narava, ni s to vlogo zadovoljen. Nenehoma se upira. Celo živali se upro, izvolijo novega despota, največjo AgrEkzMonPldo med vsemi. Človek pa je po naravi upornik, tj. nekdo, ki zahteva enakost. Etike – vsaj humanistične – ni, če ni predpostavke enakosti. V praksi je enakost nemogoča, v vsem smo si ljudje različni, tudi v participaciji na oblasti. A kar najprej (ob)last prerazdeljujemo. V PMLD – od Peterleta-desnice k Drnovšku-levici in spet k desnici-Janši ... leta 2008 pa k ...? (Kaj pomeni ta k ...? Kurac? Jelinčiča, ki se je v svojem mačizmu poistil z dojenčkom?)

Tudi parlamentarna tekma med več strankami, ki je med različnimi boji najmanj krvava, je vojna. Kako bo uspevala novoustanovljena stranka Zares (jaz bi jo rajši imenoval Drugam), če se ne bo hotela vojskovati? Se da vojskovati na fair play način? Pred časom sem obujal iluzije o viteških bojih, o bojih z besedo – pri Grkih, z zmerjanjem izvoljenih retorjev –, a to so le posamezne netipične oblike v vsesplošni moriji; ko zmagovalci zasedejo oblegano mesto, glej postopke Aleksandra Velikega –, ga požgejo, stanovince pa pokoljejo in izženejo. (Kot Ahajci Trojance.) Tako so storili partizani maja 1945 z 10.000 vrnjenimi domobranci. Tako je delala katoliška stran s protestanti v tridesetletni vojni. Zob za zob, glavo za glavo! Etični dogovor je le odstopanje od tega pravila. Razvoj? Ne vem. Z mojega vidika bo zmagal tisti, ki bo s finančnim kapitalom znal vzpodbuditi znanost, da bo eksperimentalno spremenila človekovo biološko osnovo; torej genetski inženiring. Igranje z ognjem? Celo igranje s samouničenjem človeka. A edino ta igra – na robu smrti, igra-na-smrt – lahko človeštvo reši. Vsaka akcija na gotovo je že vnaprej izgubljena; je ohranjanje istega, to pa je tega sveta, kakršen je (ali v Svetinovi dramatizaciji Kocbekove **Poti v Jajce** ali Filipčičevega **Veselja doma** ali Borisa Novaka **Kasandre** ali **Čuda, Vehikla, Ladje** ali pa Dovjakovega **Pipina Malega**). Dozdaj je – je bil, je – svet zl(očin)a.

Ruddi: »Spremenil si se.« Rudi: »Nič se nisem spremenil!« Ne. Da. Gre oboje hkrati? Z Alo misliva, da gre: ne le kot zguncana resnica, da se človek spreminja in ne, ker v isto reko ne stopiš dvakrat, Heraklit, a je vendar zmerom reka-voda, ki teče (Parmenid). Lahko je ogromno besed, seveda pametnih, kot pri Platonu (Sokratu, ki je nenehoma govoril, kot Mrak); lahko je trd molk, kot pri Kratilu. Ni problem v spreminjanju, brez tega ne gre; čer je v tem, kdo se spreminja. Nenehna tema vsakega zakona.

Rudi: »Če je bilo kdaj drugače, sva bila to midva oba, razumeš?« Ima prav; in nima. Z Alo sva se ves čas spreminjala skupaj, vzporedno, enkrat je bil eden bolj aktiven, drugič drugi: zdaj sva približno na istem: oba drug v drugem. Pa vendar sva kar naprej v sporu. Ni bistven? Ali pa spor pomaga, da se izenačiva? Je izenačenje poistenje (Idn)? Ne in ja. Kje sva? V paradoksu. Ni to preveč cenena lahkotna ugotovitev? Tako so kvasali ruski intelektualci, glej Gorkega sijajni roman **Klim Samgin**: »kamen je kamen, beseda je beseda«. Pa še res je. In? Kar je najbolj očitno res, je najbolj narobe, ker je stereotip, konvencija, dogovor, povprečje. Povprečju sledi pervertirani avtizem, glej **Veselja dom** in Vilčevo dramo **To-maš**.

Na nerazdvojno vezan par se da gledati tudi drugače: ne da si želita biti eno, ampak da si želita biti dvoje; torej ne dve polovici enega, ampak

povsem samolastni bitji. Slehernik si želi biti oboje. »Sama veš, da sva kljub vsemu zelo različna človeka.« Sta siamska dvojčka, a ne istojajčna! Poseben primer nerazvozljivosti usode, posmeha, naključja. Kot je Adam ime za posameznika in za množstvo (občestvo, človeštvo), sta takšno ime tudi Rud(d)i. In recimo Slovenci. Dve stoletji se borimo, da bi postali enoten narod, ena država, monolitno občestvo; a so se lepe ideje trojke Zois-Linhart-Vodnik (ZLV) razkrojile oz. razklale v čitalniški dobi med Staroslovence in Mladoslavence, glej Jurčičevo in Kersnikovo dramo **Berite Novice!** Nato med klerikalce in liberalce, glej Krekovo dramo **Sveta Lucija**. Nato med partizane in domobrance, glej Zupanovo **Rojstvo v nevihti** in/ali Vombergarjev **Napad**. Danes med napol samozavrto desnico (Janšo) in napol samozavrto levico (Pahor). Ko gre za referendum za samostojno Slovenijo, volimo vsi enotni; ko gre za notranje politično-družbene in etične odnose, se razdelimo. Ni to normalno? Ne le med različno mislečimi-delujočimi, med Aleksandrom in perzijskim kraljem, ampak tudi med Aleksandrom in njegovim najboljšim prijateljem, Klitom, glej Vladimirja Kavčiča dramo **Aleksander Veliki**. Tudi Tito je dal v verige svojega najboljšega prijatelja Djilasa, Hitler Röhma, Šuklje je izdal Kersnika, Šušteršič Kreka ali narobe, vseeno; enkrat zmaga eden, drugič drugi, enkrat črnorokec, drugič Pašič.

Zato sem tako odločno zoper teorijo in prakso Id(entitet)e. Človek ni le Rudi, ampak tudi Ruddi pa Rusdie pa Rupči (Rupel) pa Runko (Korun) pa rum; upoštevajmo, da je človek sestavljen v glavnem iz tekočine; nekoč je naša četverica, Strniša, Zajc, Smole, jaz, imela v krvi več ruma kot vode.

Kar naprej vpijem kot Rudi: »Srčno bi želel, da bi bilo drugače, samo kaj s skupnimi organi.« Tu je bila glavna razlika med mano na eni in Šeligom, Janšo, Hribarjem itn. na drugi strani. Jaz sem hotel imeti svoje organe, da bi z njimi po svoje mislil in ravnal, oni so zidali skupne: skupno vojsko, skupno državo-administracijo, skupno ideologijo (gentilizem, svetost življenja). Bil sem za KC, a ne za takšno, ki je K(olektivna)Id! Ampak za občestvo, sestavljeno iz samih SAPO oz. iz mnogih DgSAPOEV. Takšnega občestva pa KC za nič na svetu ni hotela; hotela je institucijo, (ob)last, gozdove, obvladovanje duha podložnikov, ki ne smejo vedeti, da so podložniki. Pa smo šli narazen. Ponesrečen zakon; bil je nepravi zakon. V pravem zakonu sem le z Alo; KC je bila moj nadomestni partner, začasni, eksperimentalni. Ona je pridobi(va)la gozdove, jaz resnico ... (Oprostite, zdaj sem patetičen – se napihujem – jaz!)

2

Rudi: »Odkar ne nastopava več po sejmih, mi je zelo težko.«

Dramo lahko beremo kot protest zoper poniževanje človeka-spačka; zoper lik, ki je na zunaj spaček, navznoter običajni slehernik z vsemi potezami, ki so značilne za ostale ljudi. Videz – izgled telesa – in ugled v družbi ga postavljata na eno najnižjih mest v socialnem sistemu; komaj je priznan – sta RuRu priznana – za človeka. Bravec, ki pozna mojo sodbo o človeku, ve, da s tem nisem izrekel priznanja, ko sem ugotovil, da nista cenjena niti kot človeka. Pod človekom – in nad zverjo – je še nekaj nizkih položajev, ki so s stališča

družbe zaničevanja vredni: za avstrijsko Slovenijo so bili to proletarci-anarhisti, za Ehrlichovo višarsko komunisti. Za povojno partijsko Slovenijo so bili to domobranci in kleriki. Leta 1991, ko smo prešli v nacionalizem-gentilizem, so bili to Srbi. Zaničevanje do teh-takšnih narodov se ponotranja, postaja samoumevno, bolj ko se sami gospodarsko in kulturno-pravno vrtijo v krogu ali celo nazadujejo, medtem ko Slovenci procvitamo, obenem ko se lažno samosmileče prikazujemo – predvsem sebi – kot ljudje, ki jim nazaduje gmotni standard, ki so v vsem vse na slabšem. Vse več je pohlepa in želje pod masko prizadevanja za človekove pravice, tj. za človekove interese. Vsi v tekmi in boju.

Tudi RuRu bi se rada borila za višja mesta v družbi, za tak razcep med njima, ki bi vsaj enega med njima naredil za despota, njega, močnejšega. Ne gre; startata s tako slabe pozicije, da nimata šans. Morda jih bosta imela, če bosta po razpadu siamskih dvojčkov kot enega postala dva in se ohranila kot dve (SA)PO. Ne vemo, v hipu odločitve-razpada (razreza, razcepa) se drama konča. Vilč nam je dolžan novo dramo: nadaljevanje RuRu, zgodbo o tem, kaj se bo z njima zgodilo. Se je on zapil in je šla ona v bordel najnižjega kova? Je postala pesnica in on filozof? Revolucionar, Zagovornik zatiranih, izbrisanih, razžaljenih, odrinjenih?

In takšnim RuRujem se je hotel postavni aristokrat BNak postaviti na čelo, jih kot plemeniti Anglež (nadčlovek) Byron voditi, armado mirotvorcev, tj. polljudi, ki bi radi iz tlačanov, sužnjev, siamskih Dč kot cirkuških čudes postali, kar sta recimo **Micka** in **Matiček** že bila po sebi; tako ju vsaj vizira Linhart. Od po sebi sta se vzdigovala – krepila – vsak v svojo SAPO, gospodarja. In to v času, ko se je meščanstvo šele izvijalo iz okvirja plemstva. Dvesto let kasneje, ko plemstva ni več, ko se en del lumpenburžoazije – današnji sloj menedžerjev, podjetnikov, estradnikov, športnikov milijonarjev, borznikov, finančni kapital – dela, igra gospodarje, je drugi del na dnu; zdi se, da ga bo vse več, več ko bo uspešnih. Vrača se razredna, ne le slojevita družba. Svobodni sindikati (Semolič) načrtujejo pozimi generalni štrajk v družbi, to je že na rodu anarhosindikalizma, ki je prek Sorela prešel v fašizem, le pravega vodjo je morala najti ljudska energija-bes. Bo tak Vodja Jelinčič? Bo Irglova Ėvita Peron (ob Janši Peronu, Juanu? Je Irglova Ėva, Ivanka farška, Vodušкова Johanca ali Marička-lepotička, ki potresava srca?)

Čudo je s tega vidika tudi socialno – ne le moralno – kritična drama. Vilč se poisti s pokvekami, katerih usoda je – po diktatu narave – beda in sramota. Tudi tu ni mogel BNak udariti bolj mimo, ko je nastopil v duhu posnemanja trubadurjev in vitezov, prenašanja Disney landa ali katoliške razdelitve na hudičev in božji svet, ko je vse to – kot držo **Lipancev** – prenesel na slovenske razmere. BNak je morda danes najbolj samozaslepljeni (SSL) slovenski dramatik. Igra upornega Zolaja in St. Miklavža; ljudem, ki imajo čisto druge probleme, se vsiljuje kot moralna velika osebnost. BNak igra vlogo angelčka, ki obdaruje revne otroke, trobi plamteče napade na dani sistem in se postavlja v vrsto današnjih herojev-svetnikov, o katerih smo bili prepričani, da so že davno pocrkali-mrknili.

Danes so jih zamenjali novi, recimo Crk-Mrk; glej moje **Pismo Hanžku**. BNak paradira pred parom CrkMrk; Hanž se jezi nanj, ga moralno sesuva, kar ni napačno, a je nekoristno. Današnji Slovenec je plenilec, kot sta CrkMrk, a oblečen v gala večerno obleko, v Armani mondeni škatlici, ki prikriva surovost

predmestne barabe. To je lik današnjega uspešnega podjetnika, bivšega kamionarja. Slovenski grb ne bi smel imeti celjskih zvezd, nebotičnega Triglava in modrega blagega morja. Ti simboli historičnega tipa so danes sredstva laži, zapeljevanj, pretvorbe zgodovine v tržne znamke, naroda v lepo dušo, člane tega naroda pa skrivajo zadaj kot temno resnico. Namesto grba bi morali narisati na slovensko zastavo nož, prav za prav pipec, ta je iz naše folklore, a je ubil več ljudi kot pištola. Pipec in odprt gobec z zverskimi zobmi, ki koljejo, trgajo, žrejo, česar se lotijo. Tudi Hanžkovi in BNakovi Romi pa izbrisani. Le da so ti revni in si ne morejo kupiti finih rokavic – glasé rokavic, kot jih je v mladosti nosil moj stric sodnik –, črni za nohti krempljev bi radi izrinili ostale, a se jim ni posrečilo, ker Slovenci niso srbsko-cigansko okolje. Tam so duh naroda, v Sloveniji bi morali posnemati CrkMrka, Mišo Molk in Amelijo Kresal, da bi vsaj do neke mere skrili svoj zadah po mrhovini.

Sta RuRu ta plast ljudi? Se Vilč tega zaveda? Zaveda se, da ju ne sme narediti za sentimentalca. A za tragična? Morda pa le za ponesrečena, nasilna, grda? In sta ona simbolična srčika vseh nas, današnjega slovenstva, ki ni le plenilski anarhofolk, ampak tudi armada spačenih, pogoltnih, umazanih, neskrupuloznih, ogabnih. Vsi smo »cigani«.

Ne sodim mednje tudi jaz, ko zmerjam, žalim in preklinjam, pornosvinjarim? Hočem biti kot vsi, kot človek; morda boljši, a ne kot Kristus popoln. Posnemam jih; jih s tem razkrinkujem kot igravec svojo grdo vlogo, kot Vladimir Skrbinšek **Riharda Tretjega**, kot Muck svoje vehiklovce, Briški svoje splavljence (komaj splavarje ali ladijske potnike). Se ne dogaja življenje RuRu na **Ladji norcev**, katere drugo ime je **Splav** (abortus in blaznost)? Ni Tesnikarjev psevdoperpetuum mobile – vehikel – takšna naprava, ki proizvaja sanje, môre, pobege iz stvarnosti, skrivanje v fikcijo; v budnosti samomor in uboj, v sanjah edini lepi svet, ki pa je obstajal le v preteklosti, v žalostni obliki v Golouhovi **Krisalidi**, v patetično psevdobudističnem Reharjevem **Učlovečenju**, v tragiško elegični v Voduškovih **Ženah ob grobu**?

Kristalizirane naricavke so se spremenile v marmornate Meštrovicéve sohe ali kraške kamne, v Kariatide, ki spuščajo iz sebe prdce, kot jih Tonček in Poldka v **Veselja domu**. Topovske salve so na Kocbekovem in Pučnikovem pogrebu govor pokvarjenega – preobjedenega – črevesja. Kaj pomenita dva spodobnika, ki nadaljujeta vlogo-službo učitelja Franceta Bevka in bereta razcapancem knjigo: **Lepo se obnašaj**? Ne plu(va)j po tleh! Preden vstopiš v stanovanje, obriši si škarpete! Ne jej česna, če greš med ljudi! Redno si umivaj tace in zobalo! Ne ščij po preprogah, ščij v straniščno školjko! Takšni nauki so preostali za ljudi, ki bi bili radi moralni heroji in družbeni uporniki etičnega tipa. Vse to je vzgoja povrhnice; pod njo pa so liki, podobni Smrekarjevim nočnim môram, hudiči in pošasti vseh vrst. Mislite, da ni predsedniški kandidat Peterle (ali samo Peter) tak kot Rudi?

A kakšen je Rudi? In kakšen sem jaz? In kakšen – kdo – je Vilč? Vsi trije + Ruddi, Ala itn. smo zapleteni v to figuro, ki morda niti oseba še ni, SAPO zanesljivo ne, čeprav bi to rada postala, a se razvija le v barbarski regres. Kako bo nova stranka Zares mogla realizirati drugo mišljenje-držo sredi tako močnega pomenskega in eksistencialnega polja, kakršen je v slovenski družbi? Vilč ne kaže te družbe direktno, z imenom, a na dlani je, koga uprizarja. Čutim, da tudi mene. Čutita Matjaž in Boris, da je zajel tudi njiju? Ali menita,

da sta ostala kot Zola in njegov Varuh zunaj grdobije, ki se ji reče človek oz. delovanje po meri človeka?

RuRu sta Slovenca z dna – Rudi, ki je stvarnejši: »Od česa pa kako sploh še živiva zadnje čase? Od te miloščine, ki jo nabereva na trgu.« Vendar, se danes ne da tako preživeti? Sinoči sem slišal uradne podatke o ravnanju Slovencev s kruhom. Na eni strani prikazuje TeVe dobrostoječe srednjeslojce, oba zakonca sta v zanesljivih službah in za nedoločen čas zaposlena, pa pravita, da se jima dvig cene kruha močno pozna, standard niža. Na drugi strani se na dan vrže stran na tone kruha. Otroci iz kultiviran(ejš)ih družin kruha ne mečejo po tleh ali v kanto; ga pa otroci proletariata. S tem sem se seznanil že v ljudski šoli; najrevnejši so bili najbolj samovoljni, nepreračunani, vzvišeni. Moj predlog je: ne zniževati cene kruha, ampak kvečjemu zvišati jih, obenem pa otroke vzgajati k samoomejevanju, etika prvih meščanov. Moj predlog je povsem v nasprotju s trgom današnjega kapitalizma in PMDb, ki se reproducira s čim več trošenja; tudi kruha. Kruh nima danes – kot pred vojno – simbolno etičnega pomena; je le še tržni artikel. Se sindikati zavedajo, da je njihovo moraliziranje o kruhu le maska; da igrajo igro kapitala? Ljudje imamo strahotno moč, a je ne izkoristimo. Predlagam: ne kupujmo svežega kruha, zdaj gre baje sploh le tak v promet, a je manj zdrav od stare(jše)ga! Skrčimo prehrano na četrtino, kupujmo najcenejše proizvode! Bomo bolj zdravi in manj odvisni od trga in cen.

Moč človeka, ki hoče postati čezčlovek, je v njem, ne v družbi; ta je strukturno negativna, v najboljšem primeru je to dobra organizacija gmotne in duhovne menjave. Še bolj kot spretni trgovci so za njihove velikanske zaslužke krivi potrošniki. Kar naprej ugotavljam: človek je po temeljnem ustroju bedak in kriv. Lahko se bori zoper svojo krivdo; a kdo se danes? Vsakdo se bori le za človekove – tj. moje, naše – pravice-interese. RuRu bi še imela moralni razlog za ta(k) boj; dobro plačana Semolič in Plohl ne. To sta demagoška voditelja, ki oznanjata generalno stavko, tj. z drugimi besedami vojno. Delaj se, da zagovarjaš mir (»pacem«), a »para bellum«.

Rudi pije, ker se čuti zaničevan, normalno okolje se mu posmehuje. Morda sem tudi jaz zato pil pa Dominik pa Božič pa cela naša grupa razen pusteca Klabusa in ambicioznega avtomata Kosa. Z literaturo, ki smo jo pisali, smo si dajali samozavest; in je Božič postal abstinent, jaz vsaj ne alkoholik. Da bi to dosegli, smo morali sezidati svoje svetove, ki so od zunanjih čim bolj neodvisni. Torej: čim manj upoštevati družbene povprečne moralne norme (spodobnost), čim bolj skoz sebe kot SAPO najdevati BDra (Dt).

Se RuRuju o tem kaj sanja? Dovjaku se, glej **Karuza** in **Pipina Malega**. Tudi Mucku, glej **Portimao**. So liki iz **Vehikla** na ravni likov iz **Portimaa**? Ne zaostri Muck človekove SSL (samozaslepljenosti) do absurda, ko kaže te slabiče, zatečene v zasuti koči, čakajoče na smrtni snežni plaz? To je bedna trojka kvasačev, sozapeljivcev, ki živijo od svojih sanj(arij) in blodenj, želj in samopredstav. Dramatik kaže, kako še pred očitno – zanesljivo – smrtjo ne uvidijo sebe in svojega položaja. Hirajo, zvijajo in pačijo se kot opice, da bi si prikriili resnost usodnega trenutka; ne znajo razvozla(va)ti znamenj. (Pa saj jih tudi Ojdip ni; ena da, usodnejših ne.) Name delajo vtis kot kup zarjavele pločevine, ki poka na zraku, se giblje, steguje svoje ostre kote namesto človeških rok; takšne smo snemali ljudi v kratkem filmu o Boljkovih malih

plastikah na Jesenicah, na kupih odpada; sijajen mojster fotografije je bil moj stari – pokojni – prijatelj Janez Kališnik.

So liki iz nore **Ladje**, ki je brezsmern **Splav**, bistveno drugačni od likov iz **Ve(hi)kla**? Vehikel je stroj, naprava, kolo, ki naj bi se gonilo in proizvajalo elektriko, tj. energijo, te so ljudje posebej potrebni. Pa ta vehikel sploh funkcionira? Ni blodnja v zablodelih možganih osamelega puščavnika, ki ne najde stika s stvarnostjo, kot je nama z Alo očitala hčerka Aksinja? Potem pa je napisala po eni strani ne le zelo bralen, dobro jezikovno in stilno izbrušen roman (**Hiacinta Novak**), ampak tudi duhovito ARF-AK: narisala svoj smešni avtoportret. Ga je hotela narisati? Da bi se skrila, se je zasentimentalizirala, zaromanticizirala; v tem je golo nasprotje Muckovim, Briškega, Vilčevim dramam-svetu. Imam jo rad, dopuščam jo in njen svet, čeprav ga ne odobravam. Kako ji bom napisal »pravično« pismo? Ona v meni je ARF-AK (samoposmeh, celo AD) in je moj beg v zaželeno fikcijo blagih prividov. Zoper te se borim, s sabo sem oster, včasih kot britev; tudi z drugimi. Bom tudi z njo, kot sem s CrkMrkom? Pa saj Aka ni CrkMrk: Crk je psevdosnobistična šema, Mrk kranjski klobasač; Aka pa je mati štirih otrok, vzgojiteljica slepih, tj. nemočnih – zavrženih, izbrisanih? – in do sebe v zahtevnem razmerju. Ak(sinj)o zaradi omenjenih dejstev spoštujem, CrkMrkov ne.

Se konča **Splav** kako drugače kot s splavom-abortusom-smrtjo? Daje razreza sredi RuRuja več možnosti za pozitiven obstanek človeka, ki naj bi ne ostal človek, ampak se prebujal v čežčloveka, v iskavca smisla (Dt-i)? Koliko se Vilč zaveda, da išče Dt-smisel? Koliko Matjaž Zupančič (MatZup) v **Hodniku**? V **Razredu** se ne. **Razred** je že koncipiran kot uspešnica. V njem je Matjaž sam sebe hote zapeljeval v tok družabnosti. Žal mu literarne zgodovinarke nasedajo; res je, da še hvalijo odličnega **Vladimirja**, a ne vidijo MatZupovega propada, kot prejšnje (Lajlerce) niso videle Jančarjevega po **Klementovem padcu** in BNakovega po pobrušenih **Lipicancih**, ki šepajo ritensko v neobudljivo slovensko zgodovino-preteklost kot sanjo-blodnjo-fikcijo. Današnje so bolj naivne, prejšnje so bile pokvarjenke.

RuRu se čutita »ukleta«. Mar se jaz ne? Shakespearu se sicer posreči, da naslika nekaj – površnih, stereotipnih, magično ideoloških – tipov, ki razrešijo že nerešljiv položaj državlanske vojne, ta ima konotacijo-dopolnilo tudi v vojnah med družinami; državljanska vojna zmerom – strukturno – regredira ali progredira v bratomornost ali sestromornost. Plitvi so Tudor na koncu **Henrika Tretjega**, Fortinbras na koncu **Hamleta**, Cassio na koncu **Othella**, partizanska četa v Cajnkarjevi NOB drami **Za svobodo**, enako v **Macbethu**, **Juliju Cezarju** itn. Mrak ve, da tu ni rešitve; Ojdip ubije očeta Laja, Prešeren živi le še v spominih, ki so literarna fikcija. (**Chrysippos**, **Spoved lučnim bratom**.) Jezus ni mogel več obstati, ko so ga učenci (vsi!) zapustili; Mrak se je trudil, da bi se obdržal pri življenju, ki je smisel, a ni zmožel. V **Orfeju**, v svoji predzadnji drami, se je odločil za družbeno delovanje, za ta svet, za slovenstvo, za nacijo-narod. A je hitro spoznal, da je to zanj polom. Spet je hotel nazaj: v Dt, stran od tega sveta, ki se mu je gnusil že v **Sinovih Starega Rimljana**, v **Kleistu**, v **Groharju**. A ostati brez učencev (in mačk, ki so bile neme učenke, videz učencev, Mrakova kompenzacija kot groteska, kajti Karla jih je – genialno – risala, Mrak v dramah ni vedel kaj početi z njimi, le redko jih je omenjal, menda v **Mariji Tudor**)? Ko je ostal sam, celo brez Mirana, ko mu je poginil

zadnji maček, Mrak ni hotel več živeti, glej njegove **Dnevnike**, glej odlični esej Petra Kovačiča Peršina o Mraku v knjigi **Drama (maša?) Ivana Mraka**.

A jaz? Kmalu bom dosegel leta, v katerih je Mrak umrl, že admiral. **Zadnje večerje**, osamljenega, zapuščenega boga ni več mogel uprizoriti; je zdvomil vase? Se je utrudil? Se silim jaz iz petnih žil, da bi vzdržal, da bi še kaj (po)iskal? Kako vedeti, kako razločiti med umnim stoičnim pristankom na smrt in mojo vztrajno vitalnostjo, ki se je obnovila, ko se je zdelo, da je že usahnila? Še imam Alo; kdaj že je Mraka zapustila Karla! Še imam čudovite otroke; Severa je morda celo božji otrok, a smo pregrobi, da bi to uvideli in jo silimo v spopad z grdo stvarnostjo. Še imam ljubeče prijatelje z Muckom na čelu; še čutim plemenito srce Kmecla, Rota, Dovjaka, Karla Gržana. Zet Stane in snaha Helena me imata rada in me cenita na globok način; tudi zet Viki in sínova – razporočena – žena Polona. Kaj še hočem?

K Rožancu, ko je ležal na smrtni postelji, je seganjala-privabljala ljudi-pogrebce Koširjeva, ki ima namesto duše javnost; nisem ji popustil. Sam – in Ala – sva ljudem onemogočila, da bi naju ob času smrti-pogreba stisnili v družbo(vanje), da bi dala pozitiven pečat – lepilo – družbi, s katero sva vse življenje v nesoglasju. Najinega trupla ne bodo imeli, dala sva ga Anatomskemu institutu; najinega dela ne potrebujejo, Aline **Srečne drage vasi domače** še niso uprizorili. Mar zato, ker je ena sama propaganda za izstop iz tega sveta, za (po)iskanje Dti?

Kako naj si uboga RuRu razložita svoj poseben status? Ne upata se ozavestiti; da to, kar velja zanju, velja za slehernika, le da je pri njiju spetost vidna kot telesna, pri ostalih – večini – pa skrita. A kaj so bili partizani (in na drugi strani domobranci, katoličani, vsak znotraj sebe) drugega kot ogromna pošast s tisoč glavami, tisoč šapami, tisoč čekani, tisoč prebavljajočimi želodci in defecirajočimi debelimi črevesi? Prepričani so bili, oboji, da imajo isto véliko Srce (ideologijo marksizma, religijo katolištva). Pa je bilo to srce pristno ali njegov nadomestek, SSL? Vsi so se čutili eno, pisali pesmi – in drame –, v katerih so uprizarjali to (po)enot(e)nost, Zupan v **Puntu**, Jeločnik v **Vstajenju kralja Matjaža**.

Ne gre le za to, da sta se obe eno(tno)sti spopadli, model EDč (ekskluzivnih dvojčkov, Snojev **Gabrijel in Mihael**), med sabo nazadnje pobili. Gre tudi in še bolj za to, da je vsaka eno(tno)st – AgrÉkzMonKld – začela doživljati v sebi isti proces razkroja (AD), glej Zajčeva **Otroka reke**, Kozakove **Dialoge**; torej že okrog 1960. V nadaljnjih letih je postal razkroj (AD) samoumeven, ponotranjil se je; iz še-človeka je slehernik postajal pošast z dna, iz prepada, **Potohodec**, se reševal tako, da se je reificiral, **Vojaka Jošta ni**, magično spremenil – ironično poduhovil – v jezik-črke-govor, **Grenki sadeži pravice**. Ko je odvrigel te začasne, napačne, nikamor vodeče poti, ko je padla maska, ko se je razkrila kot SSL, kaj je ostalo? Dovjakova **Antigona**, Muckov **Portimao**, Briškega **Križ**, tudi MatŽupa **Izganjalci hudiča**, ki se ji je kasneje izneveril.

Kar analiziram v pričujoči trilogiji, je splavljeni motor-čudo. Je fikcija, ki pušča vodo na vseh mestih. Kako je še mogoče živeti v presihajoči vodi in v fikciji? Bodo sledili Muck, Dovjak, Briški, Vilč Mraku in se – a dostojanstveno – sesuli? Bodo sledili meni, ki odkrivam 78-leten v vzdržanju odprtih možnosti za (po)iskanje Dti vero v smisel, gojim nekak stoični heroizem, katerega sem artikuliral že pred več kot pol stoletja: Brez upa zmage naprej! Hodi po čim

težji poti! Ne veš, ali ni ravno najtežja pot edino prava. Bližnjice so zanesljivo napačne. Torej velja poskusiti z najbolj zavirajočo, zoprno, neprivlačno, grdo. Se ldn s **Splavom, Veklom, Čudom**, ki so vse naprave iz cirkusa, sami smešni nadomestki; ki pa so morda resničnejši od učinkov te stvarnosti, v katero je verjel Pučnik, čeprav mu je oblast 58 in 64 pokazala, da nima prav. A je trmoglavil in vztrajal pri stvarnosti družbe-politike in nazadnje res postal karizmatični Vodja Slovencev. Najhujša napaka!

Rode je spaček, Janša je le najbolj znano ime za spačka. JanRuRu kot siamski trojček. Ta trojček gre pred našimi očmi raznarazen; razlika med dvojčkom(a) RuRu in trojčkom je le v tem, da je uprizorjeni dvojček simbol nemoči in resnice, politični trojček (recimo Janša, Bajuk, Podobnik ali Janša, Pučnik, Rupel, mnogo jih je) pa resnico skriva, ljudi načrtno vara. (Zdi se, da je Pučnik pod smrt spoznal svoje SSL, brezupnost politike in od obupa umrl. Morda velja isto za Šeligo; kot je za Primoža Kozaka.)

RuRu ne (pre)vara nikogar; že na prvi pogled se vidi, s kom imamo opravka, z bedo bed. Politični trojčki – niti ne vosovske trojke, ki so likvidirale soljudi v imenu pristno verovane Pravice in Resnice, glej recimo Grabnarjevo dramo **Mimo načrta** – pa nosijo namesto obrazov plakate, namesto krempljev rokavice, namesto nožev metlice za čiščenje stranišč. Ena sama ekologija, čiščenje prostora, duš(evnosti), ideologij-zavesti, družbe kot celote. A Muck in ostali nam že vnaprej pripovedujejo, da ta pogonska naprava ne dela: čistilna naprava – veleklistir, Očiščevalnica – je fikcija; niti ne mlin na veter, ampak mlin v glavi, ki vse zmelje v prah, kakršen ostane na koncu **Otrok reke**: odpadki, mrtve mušice. Ali pa je ta Klozet prostor s plinskimi cevmi oz. tuši, kot v Auschwitzu.

Se RuRu prav razlagata? »Mama je bila čarovnica. In omožila se je s hudičem.« Motiv Zajčeve **Mlade Brede** in **Medeje**. Kaj rezultira iz spoja takšnih dveh magičnih – zlih – bitij? (Janše in Janžiča? Janžič je bil pod Partijo eden vodilnih komunistov v Sloveniji.) »Po mojem niti mrtva ni.« Čarovnice so večne. V dramatiki jih je najbolj proslavil Šeligo, glej **Lepo Vido** in **Čarovnico iz Zgornje Davče**. Ali pa čarovnic sploh ni; smo le ljudje, ki smo zli: morivci. Rudi sestri: »Sanjaš o stvareh, ki nikoli niso bile in nikoli ne bodo dosegljive.« Te stvari niso le nebesa in komunizem; je tudi vsak dejanski uspeh; ne le uspeh v družbi, na katerega je nazadnje pristal Pučnik in se zagrenil, čeprav tega ni pripovedoval na glas. Pučnik se je že v zaporu odločil, da bo črtal iskanje Dti, da se bo reducirjal na filozofijo jezika; nato se je na strankarsko politiko. S tem je hotel manj kot vsi mi ostali iz njegove-naše grupe; razen Kosa; ta je pristal v instituciji, na institucijo, maskirano v magično ideologijo. Zdaj pripravlja simpozij o slovenski identiteti; nanj bomo imeli dostop le člani SAZU. Bom povabljen? Naj se povabim sam in ldo stresem iz hlače? (Se je ne da. ldo so hlače same na sebi, polne hlače.)

Drama se odvija med skeptičnim Rudijem in samoslepečo se Ruddijko. Ona: »Jaz vsaj poskušam poskrbeti, da bi živeli nekakšno dostojno življenje.« Je dostojno v milih rokah Dese Muck (**Moški**) in Hočvarjeve (**Vrt**), ne pa v Filipčičevih? (Glej **Dom** in/ali **Župnika**). »Da bi tudi midva zaživela kot vsak drug, s službo, z domom.« To sem hotel in storil leta 56 jaz; se v tem poskusu skoraj zlomil – zapravil. Zakaj bi vrgel puško v koruzo prav zdajle? Ne potrebujem učencev, kot Mrak. Zadošča mi Ala. Pa če bi umrla in vsi moji otroci in prijatelji, kar se je zgodilo Jobu? Mnogo sem se ukvarjal s temo

Joba, tudi empirično singularno pisal o Ruplovem **Jobu**, glej **RSD** knjigo **Pohod in polom zgodovine 1**. Moral bi vzdržati. Ostal bi mi – kot cilj iskanja – BDr. Pa čeprav skoz spomin na nekoč žive empirične ljudi.

Se ni to pripetilo Mraku, ni to njegova ideja, le da pri nji ni vzdržal, **Spoved** je napisal poldrugo desetletje pred smrtjo, ko je bil star 65 let. Meni je kot-milost pomagala, da delovno besnim že skoraj do 80. leta. Imam srečo? Vendar – investiral sem več kot Mrak. V otroke, v enakopravne prijatelje-sodelavce že od malega, od leta 1940.

Vem, pravice ni; Zlobcu je dobil sin Jaša Alzheimerja in mu je umrla hči (bulimija, samomor?); strahoten udarec za starša, ki sta svoja dva otroka skušala spraviti na vrh sveta. Kazen za kaj? Ni govora o kazni! Le o »kolektivni« krivdi, ki se drži vseh nas; na enih pa se usoda aplicira. Zlobec je bil miljenec usode skoz desetletja, zdaj ga je zavrгла. Na vse je treba biti pripravljen. Veliko se ukvarjam z Zlobčevino in njegove družine usodo. Začelo se je s Pavčkom, samomor sina; a Pavček ima za hčer zelo uspešno igralko – in dramatičarko – Sašo; ona sina. Jaša Zlobec otroke, menda že vnuke. Torej ni nihče povsem v ϵ (ksistenci) V (logi) Joba.

Kdo je ostal po Mraku? Miran je umrl, a mojstra pred smrtjo izdal. Krištof, ki je po svoje tudi božji otrok. Midva s Petrom Kovačičem? Karli Brišnik? In konec? Krištof je Mraka slikal, mnogokrat, jaz sem pisal o njem, na več mestih, tudi Kovačič; Brišnik, upajmo, še bo. Mraka rešujemo zamolčanja, pozabe ga niti ni treba. Za njim so ostale drame. Za mano razprave. Za Krištofom slike.

Kaj pa bo ostalo za liki iz splavljenega **Ladje**, iz skvarjenega **Vehikla**, iz cirkuškega **Čuda**, ki ne zna biti čudo, spremeni se v normalno bitje osamljenosti, hiteče nasproti smrti brez smisla? Se jaz s svojimi analizami dejansko borim zoper tetralogijo dram, ki jih naklonjeno analiziram (spet paradoks)? Vidim več rešitve v Dovjakovem **Pipinu**, lik Kamnoseka-Norca, ki sledi Mrakovim norcem, Gomizlju iz **Blagra premagancev**, medtem ko tudi Dovjak v sicer prelepem **Karuzu** ni zmožgal zadržati smrti kot posledice napačne ldn, fikcij-SSL, božjega otroštva, ki ne more preživeti med ljudmi – le med čezljudmi ali vsaj tam, kjer v človeku prevlada čezčlovek oz. LdDr, ljubezen do drugega, s tem tudi do Drugega, do Boga-Drugega?

11. oktober 2007

MISLI OB USTANOVNI PROGRAMSKI IZJAVI STRANKE ZARES

(dr. Taras Kermauner
dr. Alenka Goljevšček-Kermauner)

Ustanovno programsko izjavo sva podpisana dr. Alenka Goljevšček in akademik Taras Kermauner natančno prebrala in prediskutirala. Na naslednjih straneh podajava najino skupno stališče. **Izjava** nama je blizu, zato lahko trdimo, da z nastajajočo stranko Zares simpatizirava. Slovenska politika je res potrebna temeljne obnove. **Izjava** kaže, da je skupina, ki organizira novo stranko, sposobna svoje načrte uresničevati. Zaveda se odgovornosti; ne le odgovornosti pred slovenskim narodom, ampak pred človekom in svetom, generalno in posamezno.

Vsebina **izjave** so cilji, metode, vrednote in praktični predlogi, kako slovensko družbo socialno, gospodarsko itn. obnoviti. Sama stvarnost se od vrednot in ciljev - izhodišč - zmeraj razlikuje. Se pa da razvideti, kaj je tendenca neke skupine, ki namerava izvesti obnovo. Rezultati dela bodo vidni čez nekaj let; ni nujno, da so rezultati na liniji programa niti tendenc. Stvarnost je le deloma odvisna od človekove volje; njen velik del določajo naključja, delovanje nasprotnih in tujih - tudi vnaprej nepredstavljenih - silnic. Zato mora biti vsaka stranka pripravljena, da sproti - v zgodovinskem toku in okviru - svoja načela aplicira in reartikulira. **Izjava** kaže, da ima ustanovna skupina stranke Zares v sebi nemajhno mero odprtosti, prožnosti, moči, da se teh zakonitosti zaveda. Njen poudarek na vsestranski odprtosti nama je posebej všeč (kot na uporaben študijski material bi opozorila na knjigo sira Karla Popperja *Odprta družba*; knjiga je znanstveno miselni temelj povojne zahodne evropske družbe. Grupa, v kateri sva sodelovala, je smatrala odprto družbo - že v 60-ih letih - za svojo načelno predpostavko).

Ker se z večino praktičnih in empiričnih analiz in stališč v **izjavi** strinjava, tega ne bova posebej izražala, da ne bi zadev ponavljala. Morda bi k temu delu **izjave** pozneje kdaj kaj dodala ali kaj problematizirala. Osredotočila bi se na pripombe k mestom **izjave**, ki se nama zde primerne točke za nujno razmišljanje. Najina stališča so misli, kvečjemu predlogi; ne podajava nikakršnih zahtev. So platforma, poligon za dialog.

Najina osnovna misel je, da bi morala stranka, ki hoče v temelju reformirati politiko na Slovenskem, ne le slovensko politiko, temeljiti na nekaterih predpostavkah, vrednotah, izhodiščih, ki so po bistvu transpolitična; ki sodijo v območje - pogojno rečeno - etične filozofije; nekateri bi rekli, to je star izraz, svetovnega nazora oziroma religije, ki je lahko tudi laična. Pojma človeka in družbe morata biti osmišljena - zamišljena - kot predhodna vsemu nadaljnjemu tudi političnemu razmišljanju. Z njima v zvezi tudi pojmi ali vrednote, kot so

zgodovina, smisel, stvarnost in resničnost, fikcija in simulacija itn. Pojmov te vrste je več; v nobeni **izjavi** jih ni mogoče zajeti vseh. Nekatere pa je nujno tematizirati kot predpogoj.

Marksizem je izhajal iz pojma zgodovine; humanizem iz pojma človeka; krščanstvo iz pojma boga (tudi Boga); liberalizem iz svobode in razvoja, tudi kot evolucionizem, kot vrednote trga...Pojmi se prepletajo v micelij, kjer je težko določiti, kaj je primum, kaj secundum. Najbolje je kolikor mogoče veliko število odločilnih pojmov vzeti za izhodišče kot mrežo, ki naj - kot okvir ali pomensko polje - poganja nadaljnje premišljevanje o zadanih si nalogah.

V Sloveniji zadnjih desetletij se je uveljavilo nekaj novih vsaj imenovanj, če ne mišljenj, ki naj bi nadomestile stare vrednote; te so se v marsičem pokazale kot nezadostne ali celo napačne. Eni svoja nova izhodišča imenujejo kozmocentrizem; že iz imena je razvidno, da gre za poskus preseganja humanizma, teizma in deizma, naturizma; v poeziji filozofskega tipa najbolj razvidno to smer predstavlja Gregor Strniša, v filozofiji Tine Hribar. Slovenska KC (Katoliška Cerkev) obnavlja tradicionalne teologije, a na način pragmatizma konzervativne vrste. (Zakaj se **izjava** z nobeno besedo ne dotakne razmerja do KC?) Sploh je v današnji slovenski zavesti vse več »načelnega« manipulativizma, ki je le deloma maksimaliziranje vrednote učinkovitosti; večidel gre za zelo privatno subjektivno mišljen utilitarizem, zasebno grupnega tipa. Kot praksa je dal - v nasprotju s »prenačelnim« marsizmom - po letu 1990 določene rezultate, Slovenijo je pretvoril v prakticistično družbo, ki je uprla svoj pogled navzdol, k »nizko« vsakdanjim koristim, medtem ko ga je upirala komunistična Partija naprej, KC pa navzgor, k bogu; kolikor ne gre le za njeno masko-alibi in v KC prevladuje bolj kot kdaj koli pritlehni interes institucije, prizadevanje za čim več (ob)lasti, tj. lastnine-posedovanja in gospodovanja. Kot ugotavljata akademika Veljko Rus in Niko Toš v branja vredni knjigi - razpravi - Vrednote Slovencev in Evropejcev, 2005, so Slovenci že zakoračili na pot postmoderne družbe; že odločilno zapuščajo vrednote tradicionalne in industrijske družbe. Tudi zato klerikalizem in liberalizem sama na sebi nista več primerna. Bolje je govoriti o libertarnosti; seveda ne o libertinizmu kot pozitivnem pojmu. Ta pretvarja postmoderni svet v svet potrošnje užitka; celo protestantsko vrednoteno delo služi vse bolj le slasti oz. delu samemu kot larpurlartistični proizvodnji. Zunaj tega ostaja celotna tematika smisla, na katero v najinem tekstu opozarjava. Slovenija prehaja v postmaterialno družbo; zato je čas, da se Slovenci s »podna« dvignejo na nivo tistega, kar nas prehaja. (Prehajanje = transcendiranje).

Določena stranka bo zares nova, če ne bo - vsaj pretirano ne - popustila temu omejenemu prakticizmu-utilitarizmu, problemom banalne vsakdanjosti. Nisva prepričana, da je človek posrečeno in pravilno, primerno in zaupanja vredno bitje. Vendar sva oba človeka, s tem (nad)determinirana po določenih silnicah, s katerimi se mora slehernik v življenju - tudi v bivanju za smrt - ubadati, jih skuša obvladati. Kdor nima tega »daru«, ki je živalske narave, bo hitro poginil; bo morda »božji otrok«, a za življenje nezmožen. Ni nujno, da je človek za življenje zmožen, posebno ne kot plenilec in polaščevalec drugih; vsakogar doleti prej ko prej smrt, še prej pa staranje in bolezn. Zavest o tem danes znotraj paradigme Zahoda in njegovega vitalizma vse preveč zanemarjamo in gledamo le kot družbeni strošek ali sentimentalno sočutje, kot stvar solidarnosti med generacijami oziroma sploh ljudmi, ne pa kot temeljno

determinanto slehernika; (je pa stanje že bistveno boljše kot pred tremi desetletji, ko je začel nanj opozarjati Ivan Iljič. Tedaj se je začel spreminjati tudi pogled na človeka od freudizma k spoznanju, da je »normalno« človekovo stanje »duševna bolezen«, glej epohalno filozofsko delo Gilla Deleuza in Felixa Guattaryja Antiojdip. Tedaj so se odprle psihiatrične »jetnišnice«, Basaglia je izpustil bolnike na ulico-svobodo; že na osnovi raziskovanj Michela Foucaulta, glej njegovo Rojstvo klinike. Slovenski dramatik mlajšega rodu Matjaž Briški je naslovil svojo najnovejšo dramo Ladja norcev, to je simbol za enklavo-azil, pojmovan kot celoten planet, globalno), kar pa je temeljna determinanta človeka, to mora vsaka stranka v svojih načelih oz. predpostavkah pazljivo upoštevati. Božjega otroka slika Dostojevski v knezu Miškinu, glej roman Idiot; stranka z novimi načeli bi morala jemati v obzir tudi tak(šn)ega človeka, s stališča »normalnega« človeka sicer problematičnega. A kaj je »normalni« človek? Bo res prav ta tip človeka preživel? Ima v sebi potencial človeka, h kateremu bi moralo človeštvo, po najini zamisli, stremeti?

Politika je nujna za preživetje človeka, takšnega, kot smo na svetu danes. Zmrdovanje nad politiko, da je umazana itn., ni utemeljeno; je znamenje nadutega, moralističnega čistunstva. Odlični srbski dramatik Jovan Hristič je pred skoraj pol stoletja napisal polemičen esej zoper dramo Dominika Smoleta Antigono, naslovil ga je: Nekdo mora nositi – skrbeti za - smeti. Imel je prav; tega se je najina grupa zavedala, zato je pisala tudi takšne drame, ki so morda prečistunsko Antigono dopolnjevale. Tematizirali smo nujnost leve revolucije; midva še zmeraj izhajava iz te predpostavke kot ene od zgodovinskih stopenj Slovenije. Najgloblje je v tem okviru segala Afera Primoža Kozaka, ki je priznanje in kritika leve revolucije obenem. (Naj mi bo kot strokovnjaku za slovensko dramatiko dovoljeno posebej se sklicevati na to območje; v njem je - metaforično rečeno - vse.)

V Zajčevi drami Otroka reke, 1961, se človek sam spremeni v smet, v odpadek. V Božičevi drami Kaznjenci se razkrije kot krivec, v njegovi črni groteski Vojaka Jošta ni se reducira v reč. V Strniševem Samorogu se preobrazi v mučeniško žrtev, v dramatiziranem Šeligovem Triptihu Agathe Schwarzkobler se dvigne v nočno nebo kot vešča, kot čarovnica, kot psevdangel. V Rožančevi Stavbi se razkrije kot nujno bitje delovnega občestva, ki v Topli gredi istega avtorja terja tudi pravico do politične opredelitve, do strank.

Naštel sem le nekaj dram avtorjev najine generacije-grupe, ki so eksplicirale probleme, kakršne bi morala v svojih Prolegomenah zaznati in se do njih - vsaj kot do problemov - opredeliti nova slovenska stranka, ki želi seči prek okvira pragmatično (ob)lastniške politike. Dodajam, da so vse navedene drame nastale v prvi polovici 60. let. Nova tradicija je torej že dlje časa tu, le upoštevati - premisliti – jo je treba. In, kot summa, katere so temeljne teme teh dram: brezpogojna terjatev bivanja (delovanja), tveganje življenj in eksistence za udejanjanje smisla, zavest o človekovi nič(es)nosti; torej oba človekova pola, »pozitiven« in »negativen«. Krivda in kazen; biti ne le predmet, ampak tudi reč; biti bitje transcendence; ne bežati v droge in fantazijo-fantastiko-blodnje; komunicirati kot pristno občestvo bitnih ljudi, izražati se - svoje misli prakticirati - v politiki kot sourejanju družbe (okolja itn.). Dalo bi se naštevati še in še.

Konsekvence tega najinega izleta v literaturo - dramatiko (umetnost načenja temeljne teme bivanja): človeka in svet (ki ga človek ne more dojemati, ne da

bi mislil, ne da bi se zavedal sebe in svoje distance do sveta) je treba utemeljiti na nečem, kar presega - prehaja - zgolj človeško (antropocentrizem) in svetovno (kozmoctrizem), kaj šele nacionalizem ali eno od prisotnih konfesij-religij.

Nobena primerna **izjava** ne bi smela izhajati iz samoumevne predpostavke ne slovenstva, ne Slovencev kot živih bitij, kaj šele države. V skrajnem primeru je izhajanje iz naroda in nacije predpostavka fašizma: svetost rase, jezika, tradicije naše grupe itn. Tudi svetost življenja je različica fašizma: fašizem vitalizma, ki se maskira z večnostjo.

Najine filozofije na tem mestu seveda ne moreva razviti; omeniti pa sva dolžna nekaj najinih temeljnih tez. Človek ne bi smel skrbeti predvsem za svojo samoohranitev, takšna skrb je platforma vseh konservativizmov in - skupnostnih - egoizmov. Prav tako ne bi smel biti koncipiran kot takšno bitje razvoja, ki predvsem povečuje svojo moč (oblast) nad svetom kot svojim predmetom, v liberalizmu-kapitalizmu. V človeku vidiva potencial za bitje, ki bi šele moralo nastati; gen(et)ska revolucija pred milijonom let, ki je spreminjala žival v nekaj, kar ni več žival, je bila ali ponesrečena ali pa jo je treba (se jo da) gledati kot stopnjo v razvoju od živali k čezčloveku, torej kot ne še zrelo (čezčlovek ni isto kot Nietzschejev nadčlovek). Ima pa že človek čut za transcendenco, le da ga ne zna še primerno artikulirati; dozdajšnje religije so neprimerni poskusi, priti v stik s transcendenco. Da se najin pojem transcendence ne bi zamenjeval s tradicionalnim, ki po najinem mnenju še sodi v svet identitete, sva se odločila transcendenco imenovati **drugost**. Tudi ta izraz je že v navadi, vendar pa ne v izvedbi jezikovnega tipa: **drugenje**. Ne drugačnost; ta izraz je le maska - strategija - identitetnega mišljenja: bolj ko je kdo drugačen, bolj je isti. Drugost se udejanja v drugenju, t.j. v določenem razmerju človeka do človeka in sveta, ki ga je in obenem ni mogoče obvladati, celo različno imenovati ne. To razmerje je takšno, da terja človekovo zavezanost »vrednoti«, ki ni istovetna z nobeno besedo, ki bi bila vsebinsko pozitivno razločljiva; le per negationem, na sledi Kuzanskega. Ne biti le žrtev in ne le interes; ne gospodar in ne hlapec. Pogoji za takšno transformacijo so drže, ki jih človek - vsaj v tendenci - zmore: za naju je takšno izhodišče - na liniji krščanstva in trojke: razsvetljenstvo-liberalizem-humanizem - nekdo, ki ga označujeva s kratico DgSAPOEVx. (Potreba po novem jeziku izvira iz potrebe artikulirati še ne izrečeno. Od nekdanj so obstajali najprej magični-sveti jeziki, nato strokovni). V navajanju kratici pomeni »**Dg**« drugenje ali drugenjska; **S**(svobodna); **A**(avtonomna); **O**(oseba), ki je drugo od posameznika; **€**(eksistenca); **V**(vloga); **x** pomeni množstvo eksistenc in vlog, ki obstaja v vsaki **PO** (posamezni osebi).

Dg terja ldDr (ljubezen do drugega ali/in drugosti); kar pomeni, da mora človek stremeti k čim večji oddaljitvi od egoizma. Današnji egoizem se iz praktično-gmotnega spreminja na psihološki ravni v avtizem, vzet v širokem pomenu besede. Človek (ki se trudi postati čezčlovek, človek kot Drugi), mora priznavati »nekoga-nekaj«, kar-ki je »višji« - »vrednejši« - od njega; vsi ti izrazi so iz identitetnega mišljenja, zato začasni, netočni. Človek ne sme biti sam sebi največje merilo, kot je za humanizem, že za sofiste. Drugost (Dg) ni drugi kot gospodar (bog-malik). Je nekaj, kar naj bi nastajalo v »zgodovini« sveta ali kar ljudje celo sami pomagamo ustvarjati-nastajati, če se držimo linije drugenja, ne pa posnemanja živali, ki jih zanima le njihov obstoj. Če ni smisla

zunaj človeka - ta smisel prodira od zunaj, iz še ne vidnega v vidno, v človekovo notrino-duševnost - ga sploh ni; je le maska smisla, hinavsko prikrivanje interesa pod plašč metafizike.

Iz pojma drugost in drugenje izhajajo pojmi kot solidarnost, etika, sodelovanje za delo na višjem smotru, celo ljubezen.

Politika, ki je v sebi dvojna - skrb za obči blagor in pollaščenje drugega - bo nova, dobra, primerna, če bo tendirala v smer drugenja, t.j. obratno od smeri pollaščenja, oblasti, klientelizma, laži, izkoriščanja, zatiranja, lenobe, neumnosti, nadutosti, sovraštva, ubijanja. Omenjene slovenske drame iz šesdesetih let prejšnjega stoletja tematizirajo prav te pojme, jih razkrinkujejo, ustvarjajo prostor za pojavljanje-nastop Drugega, ki ni ne bog ne odrešenik. Že to bi bilo veliko, da se neka stranka - ki je po splošnem mnenju le samopridna in zakrinkana z etično retoriko - zaveda, kaj so ali bi morale biti etično-filozofske (celo verske) predpostavke njenega delovanja. Da bi znala v povsem praktičnih dilemah, ki se oglašajo vsakodnevno, primerjati empirične postopke z načeli (drugenja, t.j. ljubezni do drugega, težnje stran od vseh egoizmov, tudi lastnega nacionalnega itn.). Občudovanja vredno bi bilo, da vodilni mož stranke prizna, da je vsaka rešitev slaba, da so vse ali slabe ali še slabše; da zato predlaga nekaj, kar bo imelo sicer neugodne posledice, a da bodo posledice drugačnih predlogov še slabše. In če se jih ne da predvideti (nepredvidljivosti je več, kot smo si pripravljene priznati), je treba to povedati.

Takšna samopriznanja bi bila obenem vzgoja ti. ljudstva. Zavedava se, da je najina zamisel tvegana; da so ljudje raje ne-umni kot pametni; da so zato politiki nagnjeni k populizmu in k demagogiji. A ker tako ravna vse stranke - ker je to logika kratkoročne koristi stranke -, bi bilo »odrešilno«, če bi se pojavila stranka, ki bi bila zares druga od ostalih, ne le navidezno drugačna. Ki bi vpeljala nov stil: priznavanje resnice, avtorefleksijo in avtokritiko, namesto konvencionalnega napadanja nasprotnika in tekmeca. Pokazati mora bistveno drug nastop; razločevati se mora od ostalih po globljem bistvu, ki bo delovalo šokantno, saj nanj nismo navajeni, tudi v velikem svetu ne. A bo do takšnih »strank« kmalu prišlo, kajti svet se v danih praksah izčrpa, zahodni v liberalni, islamski v konservativni, ki ponavlja krščanstvo izpred shizme v 16. stoletju oz. izpred 30-letne vojne. Razlika med starim in novim vsebinskim »stilom« - držo - bi morala biti vidna, ostra. Za ceno tveganja, da takšna stranka v začetku ne bo razumljena. Morda pa ravno zaradi jasne alternativnosti bo; ne upava si napovedati prihodnosti, a verjetno je, da bo nastajala t.i. dvetretjinska družba, t.j. ena tretjina povsem zaničevanih, desocializiranih, podpiranih, »ničvrednih«. Potem ne bo pomagal noben humanizem, niti cerkvena karitativnost ne. Nastopile bodo lumpenrevolucije s tendenco vseuničevalnega anarhizma, ki se že danes veže kot evropska desperatska različica na fašistični islamizem; paradoks, absurd, a stvaren.

Pričujoče razmišljanje razumeva kot začetek opozarjanja na nujne predpostavke, na začetek dialoga, ki naj bi potekal ob - seveda razumljivo potrebnih - reševanjih praktičnih vprašanj. Dialog bo smiseln, če bova s svojimi nazori našla med simpatizerji stranke vsaj minimalen odmev. Poskušava zastavljati prava vprašanja. Je danes človek sposoben kaj več kot za poskuse v tej smeri, pa naj se zdijo še tako smešni?

P.S.: Najino pisanje je trezno, zato morda pusto. Pravilneje bi bilo, če bi se - vsaj sem in tja - vdajala zanosu, kajti položaj, ki ga na miren način opisujeva, je dramatičen. Človek res da ne sme gledati predaleč naprej, kajti potem bi se mu - od groze - zavrtilo v glavi; človek obvlada relativno majhna območja življenja, pa še ta največkrat navidezno. Iz samoslepljenja. Če ne bo postal človek čezčlovek (h kateremu so stremeli apostol Pavel, Maksim Gorki, Kajuh in Balantič, a nihče zadostno), bo le še slabši od zveri; ne bo animal rationale, kot si ga je zamišljal Aristotel, ampak bestia maxima. Plenilec, kot odlično pripominja **Izjava**. Ne strašimo se izraza: ubijalec globalno-generalnega tipa.

Vladanje nad ljudmi, kar politika hočeš nočeš je, ne sme biti priložnost za pljenje in polaščanje, ampak odgovornost za nastajanje drugosti. Ta pa temelji na predpostavki samoomejevanja. Ne samoomejevanje zaradi ohranitve gmotnih - in duševnih - virov za preživetje; ampak predvsem zaradi zavesti človeka, da bi moral delovati le v smeri ene ekspanzije: agresivne moči duha, ki s pomočjo avtorefleksije in eksperimentalne znanosti odkriva poti, ki jih dozdajšnje človeštvo zaradi premalo razvitega uma oz. tehnike ni bilo zmožno odkriti. Če se bosta um in znanost - duhovni kapital - vezala na drugenje, svojih prednosti ne bosta zlorabljala, saj človeštva ne bo treba omejevati na področju, od katerega je največ odvisno: v gmotni pripravi telesnosti na »revolucijo« od identitetnega mišljenja k drugenjskemu bivanju. Človek naj se omejuje zaradi svoje etike: da bo obvladal sebe, kar so vedeli že stoiki, ne pa podrejal drugega. Drugi naj se uresniči v največji mogoči meri.

Torej - nič nimava zoper, če se najin tekst razume kot krik v sili: voda nam (človeštvu, ne le slovenstvu, ne se omejevati le na naš narod) teče v grlo. Človek nima druge izbire, kot da postavi cilje in nove - druge - vrednote onkraj identitetnega vitalizma! Ne nazaj ne naprej, kot uči ciklično mišljenje; ampak drugam!

P.P.S.: Še osebna pripomba. Ko sva se že v desetletju 1955 - 1965 zavzemala za nove vrednote, imenovala sva jih uresničenje onkraj metafizične biti, o tem je najina grupa veliko pisala v reviji *Perspektive*, nas niso odklanjali le oblastniki-politiki; za te smo bili - sva bila - nasprotniki, skoraj sovražniki. Posmehovala se nam(a) je tudi t.i. srednja generacija, psevdoliberalci humanističnega tipa, ki je vse postavila na zdravi razum in na praktično empirijo. Ko me je v tistih časih srečeval Bojan Štih, mu je šlo na smeh. Kako se kaj uresničuješ, Taras? Hahaha! Tedaj na Slovenskem še ni bilo filozofije, le uradni marksizem kot politična ideologija, Boris Zihlerl, oz. ni bilo več - predvojne - filozofije; ime France Veber je bilo mrtvo, neznano; obudila ga je šele najina grupa (Dušan Pirjevec, Ivo Urbančič). Da ne govorim o »mrtvosti« - zamolčanosti - Ušeničnika, Mahniča, tomističnih filozofov. Šele najina skupina je sistematično začela uvajati filozofski način mišljenja s pojmi, kot je bilo med drugim tudi uresničevanje. Prebili smo zid; danes se zdijo ti pojmi samoumevni, nihče pa več ne ve, kakšen napor - boj - je bil potreben, da so se začeli udejanjati - sploh pojavljati - v slovenski zavesti zunaj *Perspektiv*.

Veliko kasneje povsem sprejetih misli se začne kot smešnih, ne-umnih; filozof Veber je bil paradigmatičen primer za to; tudi filozof Mirko Hribar; pa

povojni pesniki Dane Zajc, Gregor Strniša, Veno Taufer; ko sem jih javno zagovarjal - nekoliko kasneje tudi Milana Jesiha in Tomaža Šalamuna - sem dobil v odgovor: Bodi no resen, Taras! Danes, komaj štiri desetletja kasneje, so to člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti ali pa še bodo postali, kot nekoč zaničevani - preganjani - Lojze Kovačič in Andrej Hieng. Strniša je odkrival skrivnostni kozmos, Šalamun še skrivnostnejši jezik, Zajc čezmerno grozo, Hieng psihološka brezna komaj še uravnoteženega človeka. Tako bo tudi s pojmi, kot so samoomejevanje, drugenje in ljubezen do drugega-drugosti. Če kaj, resna politika ne sme biti samoumevna in prevzetna.

Avber, 24.09.2007

SPREMNE BESEDE

Pričujoča knjiga **Med sanjami in budnostjo (MSB)** je po kompoziciji in sploh duhu najbrž najbolj čudna – nenavadna – med mojimi **RSD** knjigami. Takšna ni nastala naključno; hotel sem takšno. Spet enkrat – s to knjigo – mislim na bravca, čeprav obenem vem, da bo bravcem enako tuja, nedostopna, nezanimiva, kot so ostale **RSD** knjige. A poskusiti velja. V knjigi ne uporabljam kratitščine, le nekaj osnovnih svojih kratic (SD, KC, Dt, SAPO itn.). Imam pa mejo, čez katero nočem. Naredil sem korak k bravcu, naj naredi tudi on korak k meni, pa se bova srečala. Če ne, nič hudega. Bom (vz)držal naprej.

MSB ima nenavadno mnogo razprav-opek; kar 12, če ne računam **SB** (**Spremnih besed**) in ostalih rubrik, kakor so pri **RSD** v navadi (**Organogram** itn.) Razprave so si med sabo po žanru različne, po cilju stremijo k istemu; le kompleksne in diferencirane so.

Za prvih 6 razprav pravim, da njihovo kompozicijo, nastanek, namen, vsebino komentiram sproti. Tu – v **SB** – le kratek povzetek.

Začnem z **Navodili za branje**, kratkimi in jedrnatimi. Vzpostavim – v nekaj stavkih – svojo filozofijo, teologijo, etiko. Nadaljujem z obsežno razpravo **Gledališče, politika, stvarnost, fikcija (GPSF)**; družim dve temi: razlago mojih simpatij do društva – zdaj že stranke – Zares in uvodnega predavanja na letošnjem simpoziju Borštnikovega srečanja. Obsežen **P.S.** dopolnjuje moj osnovni namen, ki je kombinacija zadanih mi – si – tem in razlage mojega mišljenja. Je konkretizacija mojega mišljenja-filozofije: do odnosa s strankami itn. **Opombe** k tej razpravi so še daljše, najdaljše v knjigi.

Ker gre za okrog 100 strani tekstov, pomeni, da sem skušal téme – témo – zajeti-vizirati s čim več plati. Dati vzorec micelija, ki je zelo različen od običajnega vzorca literarnih in politoloških razprav. Praktično kažem, kako se tke micelij; nočem slediti stereotipu ld(entitetnega) mišljenja. Tu je glavna čer, ki bo ovirala bravca pri branju, razumevanju, sploh sprejemanju moje drže.

Zadnje čase me slovenski kulturniki spet bolje sprejemajo, ampak – značilno – mene kot osebnost, ne mojih tekstov. Ta dvojnost recepcije me zabava. Razume in bere me malokdo. Pravkar sem dobil dve pismi, obe razumevajoči moje delo (**RSD**); prvo je bolj karakterizirajoče, Kmeclovo, drugo se konkretnije tiče vsebine; obema prijateljema in sodelavcema – ponosen sem na naše povezave – sem podaril v polusnje vezano **Četverko-06**; dobil od njiju že odziv. Na zadnji dve knjigi te **Četverke-06**, ki sva jih z Ajdo razposlala po E-mailu okrog 20, sem prejel le eno recepcijo: vnaprejšnjo zahvalo za poslano, a pisec pisma se opravičuje, da mojih knjig še ni bral. Potem pa vse tiho je bilo. Niti Smoletova družina ne da glasu od sebe, čeprav je ena knjiga – **Antika** – kar precej

posvečena Dominiku; na objavljenih fotosih so še živeči njegova soproga in oba otroka. Stara zgodba.

V knjigi sproti razveljavljam nekatere svoje namene, recimo predlog, da izdata **MSB** društvo Zares in ustanova Boršnikovega srečanja. Moji teksti so obenem dnevniki; torej dokumenti nastajanja-spreminjanja mojih predlogov, zamisli. Poseben **Dnevniški komentar**, ki ga pišem sproti že od razprav **GPSF**, bo izšel, a dopolnjen, v drugi knjigi, v nadaljevanju, v **MSB 2**. Knjigi sta dvojček, harmoničen seveda. Naj že povem: **MSB 1** sem pisal predvsem poleti letos, od julija naprej, v Zgornji Radovni in v Kanegri, pod triglavskimi gorami in na hrvaški – za Jelinčiča in Podobnika slovenski – morski obali. V dveh nasprotujočih si, a dopolnjujočih se okoljih. **Pismi** sem napisal ta teden, sinu Hanžku in Vilčniku.

Četrta razprava v **MSB** je vnovičen komentar na prejšnje razprave, s še močnejšim poudarkom na avtobiografskem, na avtorefleksiji (ARF). Sam naslov razprave – **V kolikšni meri sem stvarnost, v kolikšni fikcija?** – se direktno nanaša že na prvo razpravo (na **GPSF**); izraza stvarnost in fikcija sta vsebovana v samem naslovu. Ta tema je zame tudi ena osrednjih. Sem jo razrešil? Nič ne razrešim. Dajem le nekaj napotkov, predvsem sebi in najbližjim, problem ekspliciram, a puščam obenem odprt.

Peta, šesta in štirinajsta razprava so namenjene članom ali predstavnikom društva-stranke Zares, predvsem Gregorju Golobiču, Majdi Širca, a tudi Andreju Rusu, ki je podpredsednik stranke; micelij, tokrat s posegom v privatno sfero: Andrej je sin Al(enk)ine sestre Brede, torej najin nečak. Prek njega se obračam tudi na Veljka Rusa, svojega svaka, čigar knjigo (soavtor Toš) **Vrednote Slovencev in Evropejcev** bom komentiral v **MSB 2**; zasluži. Seveda pa je **MSB 1** namenjena tudi drugim, predvsem tistim, ki jih v nji direktno nagovarjam. Trije prispevki za Zares skušajo določiti mojo – in Alino, enega sva namreč napisala in podpisala skupaj: **Izjavo** – razmerje do politike še konkretnije; kolikor zmorem in hočem, zmoreva in hočeva.

Kot osebo – že v naslovu – prvega nagovarjam (ogovarjam?) Borisa A. Novaka. Nekoč sva bila – celo velika – prijatelja in sodelavca, nato sva se začela razhajati, a sem to opazil le jaz, on očitnega dejstva ni hotel priznati. Žal ni bral mojih knjig, ni poznal mojega mišljenja – in ga ne pozna –, čeprav ga hvali. Takšno ravnanje me je užalilo. Težko prebavljam nepravilne napade nase, a še težje neutemeljeno hvalo. Bo Boris zaradi mojega pisma užaljen? Verjetno. Pismo je, tega se zavedam, nemalo posmehljivo. Ne morem drugače: mora biti trdo, da me – ga – bo razumel. Tudi sprejel?

Drugačno je pismo sinu Matjažu Hanžku. Leto dni si že piševa pisma, konec meseca se bova srečala, a jaz bi rad ob tem artikuliral najine razlike: da ne bi prišlo ne do sentimentalne sprave ne do nesporazumov ne do prehoda v formal(istič)ne odnose; nekoč sva imela zelo prijateljske. Kar pripovedujem sinu, s katerim sva bila desetletja sprta, sodi v mojo filozofijo; po tej naravi je to **Pismo** enako ostalim razpravam; izražam se najbolj avtentično, Mrak bi dejal »dokončno« dozdaj. Res dokončno? Me zanima, kako bo vzel to pismo gor Matjaž.

Pismi **Kristijanu Mucku** in **Matjažu Briškemu** sta po žanru spet drugačni: sta empirična singularna analiza njunih najnovejših dram, **Vehikla** in **Ladje norcev (Splava)**. Skupaj z Vilčnikovo dramo, ki ji namenjam razpravo **Namesto pisma**, tvorita trilogijo. V analizah skušam iz dram potegniti tisto, kar mi je blizu, kar

sem jaz v eni svojih eksistenc-vlog (EV s kratico). Ni razloga, da kdo od te trojice ne bi bil z mojo analizo zadovoljen; Muck je moj najboljši prijatelj; z Briškimi si dopisujeva, srečala sva se enkrat dvakrat, name je naredil odličen vtis; Vilčnika pa osebno sploh ne poznam. A vse tri – in njihove drame – obravnavam z enakim filozofskim-interpretativnim merilom.

Da bi podal eno od svojih stališč, ki sem jih v življenju razvijal v zvezi s kritiko in analizo (predvsem literarno), sem izbral že skoraj 4 desetletja staro razpravo, **Nekaj o naravi kritike**, a jo prestavljam v **MSB 2**. Tam bi rad objavil tudi kako svojo kritiko ali interpretacijo iz začetkov svojega pisanja, recimo o **Ljudomrzniku** iz 1950, in o Cankarjevem **Pohujšanju v dolini šentflorjanski** iz leta 1951; obe razpravi sta bili objavljeni tedaj v reviji *Novi svet*; od časa njunega nastanka je minilo že skoraj pol stoletja. Koliko sem se spreminjal in spremenil?

Te dni pripravljam za tisk – pregledujem tipkopis – knjigo **Navzkrižna srečanja**; izšla naj bi pri Študentski založbi Beletrina. Napisal sem že – prejšnji teden – odgovore na vprašanja, ki mi jih je v zvezi s to knjigo zastavil urednik Beletrine, Mitja Čander; 3 AP in pol, torej temeljito (na željo spraševalca-urednika, a meni v veselje), zelo mi gre na roko. V zalogi imam vsaj še eno analogno knjigo srečavanj oz. portretov; še eno pa bi rad napisal. Morda je esej **Srečavanja z Lojzetom Kovačičem** začetek te nove, že tretje po vrsti (avto)biografske knjige. Esaj sem napisal kot pro memoria za nastop v Cankarjevem domu, kjer smo skupaj s Cirilom Zlobcem in Jankom Kosom, pogovor je vodil Čander, obujali spomine na pokojnega pisatelja-prijatelja. V **MSB 1** uvrščam esej zato, da bi v miceliju celotne knjige dodal še en žanr, ki pa se vsebinsko globoko stika z ostalimi razpravami. Gre za spomine na moja prva srečanja s partijsko politiko-oblastjo v območju kulturne politike, nastajanja revij. (Kasnejša opomba: Tudi esej o Kovačiču sem izločil oz. prestavil v **MSB 2**; potrebuje obsežen komentar-dopolnila. Da se v **MSB 2** ne bi ohranil personalni in spominski žanr, za to nič skrbeti; v vsakem eseju-razpravi nastopa.) Nekaj o tem podajam v **MSB 2** – v **Dnevniškem komentarju**: pismo Tita Vidmarja meni v Beograd, na Silvestrovo 1945! Izreden dokument!

V **MSB 2** bi rad – zaradi micelijskosti dvojčka – napisal empirično singularno analizo Svetinove drame **Pasijon po Kocbeku**, pravkar jo je končal in mi jo je poslal v branje. Predstavlja zvezo z levo revolucijo, s partizanstvom. Tej analizi bi rad dodal analogno analizo drame Matjaža Zupančiča **Hodnik**; tekst sem mu obljubil, obljuba dela dolg. Obe drami se dopolnjujeta kot veliki in mali čas, kot zločinski in hinavski, kot dva obraza človeka. Si bom upal dodati še eno analizo: drame moje hčerke Aksinje: **Dosje: Hiacinta Novak**, delane po njenem istoimenskem – med bravci oz. še posebej bravkami – zelo branem in priljubljenem romanu? Razviti – na javen način – tudi svoj odnos s hčerko, ne le s sinom? Velike naloge; a če sem jih zanemarjal dozdej, moram krepko pritisniti nase, čas odteka.

Drevi bo na sporedu v Šentjakobskem gledališču tretja Aksinjina enodejanka celotne drame, ki naj bi bila sestavljena iz petih delov. Ker sva z Alo bolna – se to pozna v mojem pisanju teh **SB?** –, ne moreva na krstno predstavo. Namesto najinega obiska v gledališču ta – zavezujoča? – napoved moje analize, ki nikakor ne bo hvalilna, kot ni pismo Matjažu, ampak kritična, ob tem ko mora biti pisana tudi iz naklonjenosti, kot je **Pismo Matjažu Hanžku**.

10. oktobra 2007

VSEBINE DRAM

(povzela Alenka Goljevšček)

Kristijan Muck: **VEHIKEL**, 2007

OSEBE: *TESNIKAR*, tudi *Osamljenec*, *Kurat* in *Puščavnik*. *ALEŠ*, filmar, se išče kot *Zatajevalec*, kot *Poročnik* in kot *Zet*. *Postane*, kar je *hotel*, *Brezroki*. *LIDIJA*, pevka, je na isti poti in je *Dvomljivka*, *Mlajša sestra*, *Hči*. *Z njo čutijo vsi, do konca*. *Ko je Šepasta*. *SANDRA*, založnica, njima na sledi, je *Starejša sestra*, *Mati*. *Nazadnje razume veliko*. *Ker je gluha*.

1. DEJANJE: Turni smučarji Aleš, Lidija in Sandra so se zaradi obilnega sneženja zatekli v kočo starega Tesnikarja. Ta je posebnež, naredil si je lastno elektrarno, izumlja, premišljuje; vse stvari čuti kot žive, se z njimi pogovarja, kot se oni med sabo – o čem neki? O ljubezni? O različnih časih, ki so v nas, ki jih bo Njegova žrtev rešila pred uničenjem, da se potem morda umaknemo naprej, drugam? Onkraj veselja? Smučarji so negotovi, imajo občutek, da jih stari opazuje in nekaj naklepa z njimi, stisko skušajo premagati z besedovanjem; poleg tega jim grozi plaz, vsak močnejši zvok ga lahko sproži. Aleš kot filmar prisega na moč podobe, Sandra kot založnica na zgodbo, Lidija, ki je pevka, na pesem, na lepoto. Tesnikar načrtuje napravo, Vehikel, ki bo vse to, kar govorijo, povezovala in jih hkrati osvobajala njihovega časa, ga povezovala z drugimi časi. Spoznali bomo, v čem smo grešili, da smo zdaj tik pred svetovnim požarom; da ljubezen ni zgodba, saj ne vsebuje časa. Treba je predreti dano fiziko in kemijo, stopiti na pot iz resničnosti k resnici, postati drug drugemu Drugi z ljubeznijo. Vehikulum je presek živosti in mrtvega, prerez skozi čas, v njem se odpirajo svetovja, v katerih ni naših dimenzij. – Obiskovalci modrijana ne razumejo, razlagajo ga pritlehno, banalizira zlasti Sandra; napetost med njimi raste, Tesnikar postaja demoničen, končno pripravi Lidijo do tega, da zapoje. Petje sproži plaz, bajta se razleti na kose ...

2.-4. DEJANJE: V katastrofi, ki jih je zadela, se trojica išče skozi različne eksistence-vloge. Med seboj skušajo vstopiti v pristne odnose, na hipe se jim posreči, da se skozi ljubezen dotaknejo Dugega.

5. DEJANJE: I. del: v vasi Barki je mož ubil puščavnika-dezerterja (Kurata, Tesnikarja), zet je nato pospravil moža, zdaj s sekuro grozi materi in hčeri, a ta zažge bajto, kajti seme, ki se ne spremeni, mora nazaj v kri, v smrt. Pojavi se Tesnikar kot Puščavnik: je žrtev in je rabelj, zapustil je (na fronti) ranjence, zasute pod bregom. Vse je drugačno, ni meje med dobrim in zlim, oboje lahko spoznaš le v sebi. Jih je rešil, trojko?

II. del: Tesnikar se je po zasneženi dolini prikopal do Barke (bifeja ob cesti), vendar od izčrpanosti omedlel. V bifeju je vsa trojka, pohabljen (Brezroki, Gluha, Šepasta), a zdaj so Drugi. Ko Tesnikar pride k sebi, spozna, da je poti nešteto, da se srečanje zgodi takrat, ko sta v enem človeku rabelj in obsojenec, ko zaniha luč in je žarek v očeh razcepljen na neskončne čase. Koga je reševal? Se mu je posrečilo postati Drugi? Premalo ljubezni ... Tesnikar umre, Trojka zapoje pesem o »precepu oseb v nešteto možnosti, ki razveže pot ven skoz temni red«. Ta, ki je bil Tesnikar, dvigne glavo in jih pogleda.

Matjaž Briški: **SPLAV (ALI LADJA NORCEV)**, 2007

OSEBE: LEVA GLAVA. DESNA GLAVA. VESNA. ANIT, *Pesnikovo dekle.*
KRMAR. SLEPEC, *ki ga nikoli ni bilo.* PESNIK. PRVI IN DRUGI MORNAR. PRVI
IN DRUGI OTROK.

Splav potuje v Obljubljeno deželo, njegov kapitan je siamski dvojček z dvema glavama. Za Desno glavo je edina prava smer desna, k Južnemu križu, za levo leva, k zvezdi severnici. Krmar se priklanja obema, mornarji se že veselijo konca plovbe, le pesnik dvomi in trdi, da so prave poti zunaj smeri; pri tem posluša skrivnostnega Slepca, ki mu odpira notranji vid skozi temo do zvezd, in zapisuje vse, dogajanje sproti pretvarja v tekst oz. tekst dogajanju celo predhodi. To Glavi hudo razkači, ukažeta ga privezati na jambor, Vesno, ki se zavzame za Pesnika, pa si vzameta za ljubico in jo oplodita. Ker vsaka glava prisega le na svoje, se iz pohlepa po neomejeni oblasti in iz ljubosumja med seboj pobijeta, Mornarja pa skleneta spravo: meso pobitih bo vaba za ribe, z njima bosta lepo zaslužila, kosti bosta spravila za ljudstvo, da jih bo glodalo, s kostmi je lažje priti na oblast, plula pa bosta zdaj v eno, zdaj v drugo smer, da bo vsak dobil, kar mu gre. Ko se znebita še Krmarja, ki hoče levji delež njunega dobička, in Vesne, ki raje skoči v vodo, kakor da bi šla z njima v posteljo, je njuna sprava dokončna. Medtem Pesnik, ki je bil vse zapisal, začuti, da mora slediti nasvetom Slepca in oditi na svojo pot. Rokopis izroči Anit, kosti spačkov zavije v jadro in oboje vrže v morje – splav je odrešil slepil in ga prepustil tokovom, potniki bodo prispeli tja, od koder so odšli. Besna mornarja go spet privežeta na jambor, a on je že v nezavesti, na poti onkraj k drugosti. Prikaže se kopno, potniki se veselo izkrcajo – a to ni Obljubljena dežela, pač pa kraj, kjer so svoje potovanje začeli, na obali pa že čakata otroka spačkov in Vesne, krog se bo zavrtel znova. Valovi odnesejo splav, na njem Pesnika, ki odhaja »tja čez, do večnih globin, kjer se izteče vsaka beseda in ti ostane samo še vera«. Otroka ugotovita, da se je zgodba o norcih iztekla, da sta sama na zadnji strani teksta, to je, da nista nikjer, ker je vsega konec.

Rokgre (Rok Vilčnik): **ENAJSTO ČUDO**, 1995

OSEBE: *Rudi, on. Ruddi, ona.*

Rudi in Ruddi sta zraščena s hrbtom, notranje organe imata skupne, zunanje ne. Operacijo sta odklonila oba, bala sta se ostati sama. Po duši sta zelo različna, ona je čustvena, glavna ji je ljubezen kot iskanje popolnosti-skladnosti, njemu gre predvsem za preživetje, mori ga usojena spojenost s sestro, zato je rad sarkastičen do njenih iluzij, kar njo zelo prizadene. Sprva sta imela svojo drugačnost za prednost, nato so se začeli kopičiti ponižanje, brezup, beda. Otepata se s pomanjkanjem, postajata si tuja, čeprav sta si nekoč prisegla, da bosta eno, dva skupaj močnejša od vsega ... Končno jima ne ostane drugega, kot da se vrmeta v cirkus, tam Rudi kot Maestro predstavlja sebe in sestro kot enajsto čudo – ker je 1 in 1 11 – ter vzbuja salve krahota. Toda Ruddi je nesrečna, opazila je, kako brat gleda malo biljeterko v cirkusu, in mu oponaša, da se je spremenil, da je bilo včasih drugače, da preveč pije. Zaželi si spolne potešitve z njim, a Rudi je grob, pove ji, zakaj ga biljeterka mika: ker ima čisto svoje lastne spodnjice, to ga spravlja v blaznost! Ruddi obupa, začne si zabadati nož v glavo; naj ta glava, ki želi po svoje, umre, naj ostane samo eden! Rudi, ki občuti njene bolečine kot lastne in ima sestro rad, panično kliče na pomoč. – Ruddi si je uničila le oko, po ozdravitvi z bratom obiščeta rojstni kraj. Tam je polno industrije, ko sta se rodila, je bila vojna, padale so grafitne bombe, vsak tretji otrok se je rodil spačen. Morda pa je narava manj kruta od človeka? Napneta se in se skušata pretrgati, kakor sta poskušala prej že večkrat – zdaj se jima posreči, ločena padeta po tleh in zgroženo gledata.

1. OD BRATOVSTVA K BRATOMORU (BKBB) MODELI

1. BLATO = ZLATO IDENTITETA (Id)

Blato

- 1 Zbogom zvezde
- 1 Fideži brat

Blagor blata

- 2 Rdeče zlata zgodovina
- 3 Bratovski objem blata

Blato v izviru in izteku

- 1 Premagovanje blata
- 2 Križ čez blato

2. OBLAST , POLITIKA DVOJČKA (Dč)

Politika

- 1 Pravica do oblasti

Trije despotje

- 1 Diktator Aleksander Veliki
- 2 Graf Tahi, Škof Hren

3. BLODNJA : VIZIJA DVOJNIKI (Dv)

Majcnova dramatika

- 1, 2
- 3 Teologija postmoderne

Od bratovstva k bratomoru I

Blodnja

- 1
- 2 Človek in nič
- 3 Rabelj-žrtev

Kreftova dramatika v kontekstu

- 1 Uvod in načrt
- 2 Voljši ali zimzeleni čas?

- 3 Konstrukt in resnica
- 4 Vera in obup

Nastajanje SAPO

- 1 Detelova dramatika
- 2 Hinavstvo in cinizem
- 3 Družinska žitev
- 4 Starši - otroci

- 1 Veliki, mali, drugi
- 1 Iskavci smisla

Iskanje drugosti

SD-20 + HistD

Mrakova dramatika

Med sanjami in budnostjo

Med gledališčem in fikcijo

II. OD BRATOMORA K SAMOMORU (BKBS) PONOTRANJENJE - POZUNANJENJE

1. IGRA = VLOGA = JEZIK (IvJ) K INDIVIDUALNI Id

Geometrija redov

- 1 Predpostavke
- 2 Termelji
- 3 Vidiki
- 4 Prevezave
- 5 Red blodnje in vizija

Slovenska dramatika - modeli

- 1 Nagovori, drugovori
- 2 Hudogovori, pogovori
- 3 Razhajanja
- 4 Razgovori
- 5 Čseji, pisma, portreti 1

Dialogi

- 2 Predavanja
- 3 Nekrolog samemu sebi 1
- 4 Nekrolog samemu sebi 2

Čseji, pisma, portreti

- 2 Predavanja
- 3 Nekrolog samemu sebi 1
- 4 Nekrolog samemu sebi 2

2. KARNIZEM , MAGIZEM (KM) K INDIVIDUALNIMA Dč

3. OBUP - IZGUBLJENOST - SAMOMOR (OIS)

K INDIVIDUALNIM Dv

Morala = amoralna

- 1 Taščica ali noj?
- 2 Taščica = noj
- 3 Noj ali taščica?
- 4 Pisma nojem in taščicam
- 5 Taščica pod nojem

Današnja slovenska dramatika

- 1 Obračun med vrati
- 2 Komentarji
- 3 Kulturno okolje
- 4 Zgodovina Lipicanije
- 5 Let na dno

III. OD SAMOMORA K BRATOVSTVU (SKB) ZGODOVINA

1. (SLOVENSKA) PLEMENSKA SKUPNOST (S)PS H KOLEKTIVNI Id

Slovenski plemenski junaki - Tugomer 1, 2, 3
Crtomir 1, 2

Dramatika narodno osvobodilnega boja

- 1 Naša sveta stvar (leva)
- 2 V vrtincu (samo)prevar

Porajanje levic-desnice 1 Širjenje svetega narodnega prostora
2 Oženje domavine

- 3 Napačni in pravi

Zgodba o narodu 1 Slovenski narod se poraja
2 Slovenski narod se lomi

2. (SLOVENSKA) KATOLIŠKA CERKEV (S)KC H KOLEKTIVNIMA Dč

Dramatika slovenske politične emigracije

- 1 Sveta vojna
- 2 Kriščanska tragedija
- 3 Paradoks odreševanja
- 4 Pravica in kazen
- 5 Prijatelj in izdajavci
- 6 Krvavi ples
- 7 Vstajenje ali rekvijem
- 8 Razval ali poveljčanje
- 9 Gnila voda
- 10 Goveja dolina

Svetost, čudež, žrtev 1
Ciril-Metod + Lepa Vida 1 Operacija Ciril-Metod
2 Triumf Ciril-Metod

3. (SLOVENSKA) DRUŽBA (S)DB H KOLEKTIVNIM Dv

Začetki slovenske dramatike

- 1 Zlo in s(i)la kot izvor
- 2 Greh in iskanje kot izvor
- 3 Raj, pastoralna, mir, vojna

Duhovniki, meščani, delavci

- 1 Klerikalizem in liberalizem
- 2 Paternalizem in emancipacija
- 3 Avtonomizem in kapitalizem
- 4 Mevededova dramatika

Duhovniki, plemiči, kmetje
Trideseta leta

- 1 Upornik človekoljub
- 1 Leto 1940
- 2 Grška ali katoliška antika?

Primorska slovenska dramatika

- 1 Krivda in sanja
- 2 Ribe in tički
- 3 Nebo = pekel
- 1 Nadčlovek Blaže in princesa Nežica
- 2 Junak Janez in svetnik Anton

Kompleks Celjskih

Čitalniška dramatika

- 1
- 2 Krepost
- 3 Svoji-Naši
- 4 Pogodba
- 5 Pena
- 6 Narava in zapemarava

Jugoslovanski nacionalizem
1991=1919=1945?

- 1 Sentimentalni heroizem
- 1 Patrioti in pokvarjenci
- 2 Vojaki in trpini
- 1 Naivna doba
- 2 Polemična doba
- 3 Zagatna doba
- 4 Destruktivna doba
- 5 Verbalistična doba
- 6 Refleksivna doba

Dobe

Povojno politična SD

- 1 Pohod in palom zgodovine 1
- 2 Pohod in palom zgodovine 2

SLOVARČEK KRATIC

(sestavila Alenka Goljevšček)

Abs	- absolutno, absoluten	DSPE	- Dramatika slovenske politične emigracije
Abst	- abstraktno	Dt	- drugost
AD	- avtodestrukcija	Dv	- dvojnik
Agr	- agresivno	Dž	- država
AK	- avtokritika	EDč	- ekskluzivna dvojčka
AnIn	- analitik-interpret	EkP	- eksistencialno personalno
ARF	- avtorefleksija	Ekz	- ekspanzivno
Arga	- Argentina	EV	- eksistenca, vloga
Avt	- avtonomen	Evi	- Evangeliji
BČ	- Bogočlovek	EvKrš	- evangeljsko krščanstvo
BDr	- Bog-Drugi	Evra	- Evropa
BDt	- Bog-Drugost	Gen(t)	- gentilizem
Bm	- bratomor(nost)	Gene	- generacija
BNak	- Boris A. Novak	GhK	- greh, krivda
Br	- bratovstvo	GiM	- Gabrijel in Mihael
BrišKriž	- Matjaž Briški: Križ	HKD	- hiperkompleksna diferenciranost
BRoz	- Branko Rozman	HM	- homo multiplex
Che	- Legenda o svetem Che	Hrška	- Hrvaška
ČB	- črnobelo(st)	Hrti	- Hrvati
ČČ	- čezčlovek	Hum	- humanizem
Čl	- človek	Id	- identiteta
Čloštvo	- človeštvo	Idn	- identifikacija
ČIP	- človekove pravice	IpK	- interpersonalna komunikacija
Čudo	- Enajsto čudo	JAnt	- Jovanovičeva Antigona
Dak	- Krištof Dovjak	Jov	- Dušan Jovanović
DAnt	- Dovjakova Antigona	JovD	- Jovanovičeva dramatika
Db	- družba	Juga	- Jugoslavija
Dbno	- družbeno	KaKi	- Kardelj, Kidrič
Dč	- dvojček	Kan	- kristjan
Dg	- drugenje, drugiti	Kanje	- Kamenje bi zagorelo
Dgč	- drugačno(st)	Kap	- kapital
Dine	- Dominik Smole	Kat	- katolištvo, katoliški, katolik
Dmb	- domobranstvo	KC	- Katoliška Cerkev
Dn	- družina	Kpl(z)	- kapitalizem
Dr	- drugi	Kplsti	- kapitalisti
DSD	- današnja slovenska desnica	Krš	- krščanski, krščanstvo
DSKC	- današnja slovenska Katoliška Cerkev	Kulster	- kulturni minister
DSL	- današnja slovenska levica	L(j)erci	- Ljudožerci

LD - liberalna družba
 LdDr - ljubezen do drugega
 M(at)Zup - Matjaž Zupančič
 Marči - Marjan Rožanc
 Marnik - Marko Pogačnik
 MBP - moji bivši prijatelji
 MD - Majcnova dramatika
 Mon - monoliten
 NDM - na drugih mestih
 MSk - modelna skica
 MSI - modelna slika
 NejDam - naprej, drugam
 NL - narod-ljudstvo
 NOB - narodno osvobodilni boj
 NOBD - dramatika narodno osvobodilnega boja
 NoR - Nova revija
 nor(ov)ci - udje Nove revije
 Ort - ortodoksen (pravoslaven)
 Os(a) - osebnost
OtR - **Otroka reke**
 Ožld - ožja ld
 Pek - pesnik
 Pers - Perspektive
 PM - postmoderna
 PO - posamezna oseba
PoPo - **Pohod in polom zgodovine**
 PriSo - prijatelji-sodelavci
 Priž - Primož Kozak
 Puč - Pučnik Jože
 Razc - razcepljen
 RLH - razsvetljenstvo-liberalizem-humanizem
 RR - reinterpretacija in rekonstrukcija
RSD - **Rekonstrukcija in/ali reinterpretacija slovenske dramatike**
RuRu - **Rudi, Ruddi**
 SA - svoboda in avtonomija

SAKO - svobodna avtonomna kolektivna oseba
Sam - **Samorog**
SAnt - Smoletova **Antigona**
 SAPO - svobodna avtonomna posamezna oseba
SB - **Spreme besede**
 SD - slovenska dramatika
SIK - **Slovarček kratic**
 SovZa - Sovjetska zveza
 SPD - slovenska povojna dramatika
 SPE - slovenska politična emigracija
 SPED - dramatika slovenske politične emigracije
 SSD - starejša slovenska dramatika
 Še(I)D - Šeligova dramatika
 Šel - Rudi Šeligo
 UmKap - umski kapital
Vekel - **Vehikel**
 ZKC - Zunanja Katoliška Cerkev

An pred besedo ali kratico = anti
 Da pred besedo ali kratico = današnji, -a, -e, npr. DaSD, DaSlov itn.
 F pred besedo ali kratico = fevdalni, -a, -o, npr. FBrž, fKrist itn.
 K- pred besedo ali kratico = kot, npr. K-milost, K-PO itn.
 Lum pred besedo ali kratico = lumpen, npr. LumPartija, LumLib itn.
 Ps pred besedo ali kratico = psevdo
 S pred besedo ali kratico = slovenski, -a, -o, npr. SZg, SGen, SDb itn.
 Ta pred besedo ali kratico = takratni, -a, -o
 Ve pred besedo ali kratico = večni, -a, -o

SEZNAM KNJIG RSD

V letu 2005

1. (106.) **Konstrukt in resnica**, 2005, 254 s.
2. (107.) **Vera in obup**, 2005, 262 s.
3. (108.) **Teologija postmoderne**, 2005, 262 s.
4. (109.) **Slovenski narod se poraja**, 2005, 286 s.
5. (110.) **Slovenski narod se lomi**, 2005, tipkopolis, 300 s.
6. (111.) **V vrtincu (samo)prevar**, 2005, tipkopolis, 290 s.
7. (112.) **Medvedova dramatika**, 2005, tipkopolis, 262 s.

V letu 2006

1. (113.) **Raj, pastoral, mir, vojna**, 2006, 286 s.
2. (114.) **Grška ali katoliška antika?**, 2006, 316 s.
3. (115.) **Nekrolog samemu sebi 1**, 2006, 258 s.
4. (116.) **Nekrolog samemu sebi 2**, 2006, 308 s.
5. (117.) **Naivna doba**, 2006, tipkopolis, 296 s.
6. (118.) **Polemična doba**, 2006, tipkopolis, 237 s.
7. (119.) **Zagatna doba**, 2006, tipkopolis, 279 s.
8. (120.) **Destruktivna doba**, 2006, tipkopolis, 262 s.
9. (121.) **Verbalistična doba**, 2006, tipkopolis, 234 s.
10. (122.) **Refleksivna doba**, 2006, tipkopolis, 293 s.

V letu 2007

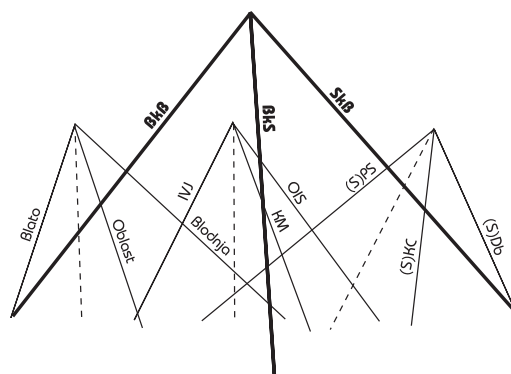
1. (123.) **Drama (maša?) Ivana Mraka**, 2007, 410 s.
2. (124.) **Pohod in polom zgodovine 1**, 2007, 282 s.
3. (125.) **Pohod in polom zgodovine 2**, 2007, 238 s.
4. (126.) **Med gledališčem in fikcijo**, 2007, 248 s.

Knjiga: MED GLEDALIŠČEM IN FIKCIJO

Nadniz: OD BRATOVSTVA K BRATOMORU

Niz: BLODNJA, VIZIJA

Podniz: Med sanjami in budnostjo

RSD (Rekonstrukcija in/ali reinterpetacija slovenske dramatike)

V podnizu **Med sanjami in budnostjo (MSB)** bodo izšle 3 knjige: pričujoča je prva med njimi. Tvorile bodo vezano **Trojko-2007 A**. Vse tri bodo delane na isti motiv, teme tega motiva zajemam v naslovu uvodne razprave v **MSB 1: Gledališče, politika, stvarnost, fikcija**. Ene razprave se ukvarjajo bolj s politiko, druge s fikcijo itn.; trilogija – **Trojka** – naj bi bila čim bolj kompleksno diferencirana. Že prva knjiga. Kot zadnje čase vse ostale jo uvajam z dvema pesmima, z Golievo in Kosovelovo, obe sta iz časa med vojnama; naj bi se dopolnjevali. Dajem **Navodila za branje** (knjige). Nato prepletam teme, ki sem jih namenil za referat na letošnjem Borštnikovem srečanju, in politiko, v zvezi z društvom-stranko Zares. Da bi dobila knjiga tudi personalno neposreden značaj, objavljam v nji nekaj pisem, javno-osebnih, petim sogovornikom. Morda bodo kaj odgovorili, morda ne, njihova stvar. Zame je – moja – znanost tudi personalizirana, s tem eksistencializirana, prevedena v dnevniške zapiske ipd. Ne vem, kje se nahajam: ali sanjam ali sem buden.

KAZALO

Pavel Golia: Marche Funebre	2
Srečko Kosovel: Jubilej	2
NAVODILA ZA BRANJE	5
GLEDALIŠČE, POLITIKA, STVARNOST, FIKCIJA (uvodni referat na simpoziju letošnjega Borštnikovega srečanja).....	9
OPOMBE k referatu GLEDALIŠČE, POLITIKA, STVARNOST, FIKCIJA	43
V KOLIKŠNI MERI SEM STVARNOST, V KOLIKŠNI MERI FIKCIJA? (avtor avtorefleksivno šari po svoji psihi)	93
PRISPEVEK ZA SIMPOZIJ DRUŠTVA ZARES	129
OPOMBE k PRISPEVKU ZA SIMPOZIJ DRUŠTVA ZARES	133
PISMO BORISU A. NOVAKU V	163
PISMO MATJAŽU HANŽKU	169
PISMO KRISTIJANU MUCKU V	177
PISMO MATJAŽU BRIŠKEMU	193
NAMESTO PISMA ROKU VILČNIKU I	211
MISLI OB USTANOVNI PROGRAMSKI IZJAVI STRANKE ZARES (dr. Taras Kermauner, dr. Alenka Goljevšček-Kermauner).....	227
SPREMNE BESEDE	235
VSEBINE DRAM (povzela Alenka Goljevšček)	239
ORGANOGRAM	242
SLOVARČEK KRATIC (sestavila Alenka Goljevšček).....	244
SEZNAM KNJIG RSD	246
ZADNJICA	247